

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

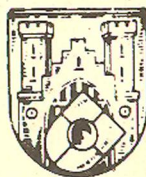
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batı Klasikleri

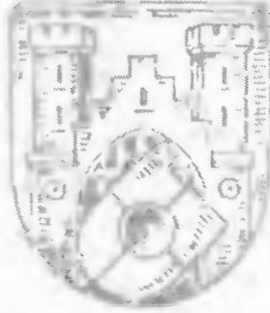
FELSEFE
SÖZLÜĞÜ
II

Voltaire

CATVLLVS

MEB YAYINLARI

BATI KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 2614

BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 686

Batı Klasikleri : 82

Kitabın adı

FELSEFE SÖZLÜĞÜ II

Yayın Kodu

95.34.Y.0002.1248

ISBN 975.11.0775.X (Tk. No.)

ISBN 975.11.0777.6 (II. Cilt)

Baskı yılı

1995

Baskı adedi

5.000

Dizgi, baskı, cilt

MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
7.6.1993 tarih ve 6278 sayılı yazıları ile
birinci defa 5.000 adet basılmıştır.

Batı Klasikleri

**FELSEFE
SÖZLÜĞÜ**
(Dictionnaire Philosophique)
II

Voltaire

Çeviren
Lûtfi AY

İstanbul, 1995

BU ÇEVİRİDE, YAZARIN SAĞLIĞINDA BU
AD ALTINDA YAYIMLANMIŞ OLAN 118
MADDE İLE BU MADDELERE, “*QUES-
TIONS SUR L’ENCYCLOPÉDIE*” DE EK-
LEDİĞİ BÖLÜMLERİ KAPSAYAN “GAR-
NIER” BASIMI ÖRNEK ALINMIŞTIR.

FELSEFE SÖZLÜĞÜ

II

İÇİNDEKİLER

FABLES — MASALLAR ..	11
FANATISME — BAĞNAZLIK ..	13
FAUSSETÉ DES VERTUS HUMAINES — İNSAN ERDEMLERİNİN	
SAHTELİKİ ..	17
FIN, CAUSES FINALES - SON, SON NEDENLER ..	19
FOI — İNAN ..	23
FOLIE — DELİLİK ..	28
FRAUDE — ALDATMA ..	32
GENÈSE — YARATILIŞ ..	41
GLOIRE — ŞAN ..	60
GRACE — İNAYET ..	62
GUERRE — SAVAŞ ..	66
HISTOIRE DES ROIS JUIFS — YAHUDI KRALLARININ TARİHİ ..	75
İDÉE — FİKİR ..	81
IDOLE, IDOLATRE, IDOLATRIE — PUT, PUTATAPAR, PUTATAPARLIK ..	84
INONDATION — TUFAN ..	107
INQUISITION — ENGİZİSYON ..	110
JEPHTÉ — YEFTAN ..	119
JOB — EYUB ..	121
JOSEPH — YUSUF ..	128
JUDÉE — YAHUDA İLİ ..	133
JULIEN LE PHILOSOPHE — FİLOZOF JULIANUS ..	135
JUSTE (DU) ET (DE) L' INJUSTE — DOĞRUYA, EĞRİYE DAİR ..	143
LETTRES, GENS DE LETTRES OU LETTRÉS — EDEBİYAT,	
EDEBİYATÇILAR, YAHUT EDİBLER ..	149
LIBERTÉ (DE LA) — ÖZGÜRLÜĞE DAİR ..	152
LIBERTÉ DE PENSER — DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ ..	158
LOIS (DES) — YASALARA DAİR ..	163
LOIS CIVILES ET ÉCCLÉSIASTIQUES — YURTTAŞLIK YASALARIYLA	
KİLİSE YASALARI ..	176
LUXE — LÜKS ..	178
MAÎTRE — EFENDİ ..	185
MARTYRS — DİN KURBANLARI ..	188
MATİÈRE — MADDE ..	192

MÈCHANT — KÖTÜ	198
MESSIE — MESİH	203
MÉTAMORPHOSE — BAŞKALAŞMA, RUHGÖÇÜ	218
MIRACLES — MUCİZELER	220
MOÏSE — MUSA	230
MORALE — AHLÂK	238
NÉCESSAIRE — ZORUNLU	243
ORGUEIL — KIBİR	251
PAPISME (SUR LE) — PAPACILIK ÜZERİNE	255
PATRIE — YURT	258
PAUL (QUESTIONS SUR) — PAVLUS ÜZERİNE SORULAR	262
PÉCHÉ ORIGINEL — İLK GÜNAH	265
PERSÉCUTION — ZULÜM	268
PHILOSOPHE — FİLOZOF	271
PIERRE — PETRUS	280
PRÉJUGÉS — ÖNYARGILAR	288
PRÊTRES — PAPAZLAR	294
PROPHÈTES — PEYGAMBERLER	297
RELIGION — DİN	303
RÉSURRECTION — ÖLÜMDEN SONRA DIRİLME	321
SALOMON — SÜLEYMAN	331
SECTE — TARIKAT	346
SENS COMMUN — ORTAKDUYU	351
SENSATION — DUYUM	354
SONGES — DÜŞLER	359
SUPERSTITION — BOŞ İNAN	363
THÉISTE — TANRICİ	373
THÉOLOGIE — TANRIBİLİMCI	375
TOLÉRANCE — HOŞGÖRÜ	377
TORTURE — İŞKENCE	389
TRANSUBSTANTIATION — TÖZDEĞİŞİM	394
TYRANNIE — ZORBALIK	396
VERTU — ERDEM	401
NOTLAR (METİN DEĞİŞİKLİKLERİ VE EKLER)	405-558

«FABLES» MASALLAR

⁽¹⁾ En eski masallar açıktan açığa mecazlı, simgeli masallar değil midir? Kendi zaman ölçümüne göre ilk bildiğimiz masal da *Yargıçlar* kitabının dokuzuncu bölümünde anlatılan değil mi? Ağaçlar arasından bir kral seçmek gerekmiş; ne zeytin ağacı yağıyle, ne incir ağacı inciriyle, ne asma şarabıyla, ne de öteki ağaçlar kendi meyvalarıyla ilgilenmekten vazgeçebilmiş; bunun üzerine, hiç bir işe yaramayan, karaçalı kral olmuş, çünkü onun dikenleri vardı ve can yakabilirdi.

Eski Venüs Masalı, Hesiodos'ta anlatıldığına göre, bütün doğanın bir simgesi değil midir? Dölün parçaları aither*’den deniz kıyısına dökülmüş; Venüs bu değerli köpükten doğuyor; ilk adı dölün sevgilisidir: bundan daha belirgin simge mi olur? Bu Venüs Güzellik Tanrısı’dır; güzellik, zariflik, tanrıçalarıyla yanyana yürümezse, artık hoş gitmez; güzellik aşkı doğurur; aşkın yürekleri delen okları vardır; gözlerinde de sevilenin kusurlarını saklayan bir bağ.

Bilgelik, tanrılar tanrısının beyinde Minerva adı altında yer etmiştir. İnsan ruhu Minerva’nın Prometheus’a gösterdiği tanrısal bir ateştir, o bu ateşi insanoglunu canlandırmak için kullanır.

* Aither, esîr.

Bu masallarda bütün doğanın canlı bir tablosunu görmemeye olanak yoktur. Öteki masalların çoğu ya eski tarihlerin bozulmuş bir biçimidir, ya da hayal gücünün gelip geçici hevesleri. Eski masallar da bizim yeni öykülerimize benzerler: içlerinde hissedilen kısır alınacak, güzel olanları da var; tatsız tuzsuz olanları da.

* Eski, ince ruhlu ulusların masalları kaba saba uluslar tarafından kabaca taklit edilmiş; tanığı da işte Bakkhos, Herakles, Prometheus, Pandora masalları, ve daha niceleri; bu masallar eski dünyanın eğlencesiydi. Bunlardan söz edildiğini hayal meyal işiten barbarlar onları kendi yaban mitologilerine soktular, sonra da: «Bunları biz icat ettik.» demekten hiç çekinmediler. Yazık! Kimsenin adını bile bilmediği, ne hoş a gidecek, ne de yararlı bir sanata sahip olamamış, geometrinin adını bile duymamış zavallı bilgisiz uluslar, acaba biz de şunu icat ettik diyebilir misiniz? Siz ne doğruları bulabildiniz, ne de ustalıklı bir yalan uydurabildiniz.⁽²⁾

* Bu parça 1765’de eklenmiştir. (Varberg basımı)

«FANATISME»

«BAĞNAZLIK»

(3) Ateşli hastalıkta sayıklama, öfkede kudurma ne ise, boş inânda da bağnazlık odur. Coşku içinde kendinden geçen, birtakım hayaller gören, düşleri gerçek, kuruntularını keramet sayan insan bir meczuptur; çılgınlığını cinayetle destekleyen de bir bağnaz. Nüremberg'e çekilerek Papa'nın *Apocalypse**'deki Deccal olduğuna, canavarın belirtisini taşıdığına iyiden iyiye inanmış olan Jean Diaz bir meczuptan başka bir şey değildi; Roma'dan kalkıp kardeşini ermişçe, öldürmeğe giden ve onu gerçekten Tanrı adına öldüren Bartélemy Diaz da boş inanın yetiştirdiği en iğrenç bağnazlardan biriydi.

Dinsel bir tören günü, tapınağa gidip heykelleri, tören süslerini devirip kıran Polyeyktos, Diaz kadar iğrenç bir bağnaz değilse de, budalalıkta ondan geri kalmaz. Guillaume'un, kral III. Henri'nin, IV. Henri'nin, daha birçoklarının kaatilleri, Diaz'daki aynı kudurganlığa tutulmuş çılgın hastalardı.

En tiksindirici bağnazlık örneği de Katolik âyinine gitmeyen hemşerilerini, Saint-Barthélemy gecesini öldürmeğe, boğazlamağa, pencerelerden

* Bak. *Felsefe Sözlüğü I*, s.53 (*Apocalypse-Yohanna Vahyi*)

aşağı atmağa, paramparça etmeğe koşuşmuş olan Paris burjuvalarının bağınazlığıdır. *

Bir de soğukkanlı bağınazlar vardır. bunlar kendileri gibi düşünmemekten başka suçu olmayan insanları ölüme mahkûm eden yargıçlardır: bu yargıçlar daha da suçludurlar, insanoğlunun lânetini daha çok hak etmişlerdir, çünkü Clément'lar, Châtel'ler, Ravaillac'lar, Damiens'ler gibi delilik nöbeti içinde olmadıklarından aklın sesini pekâlâ dinleyebilirlerdi.

Bağınazlık insanın beynini sarmayagörsün, artık hastalık şifasız gibidir. Ermiş Pâris'in mucizelerinden söz ederken, ellerinde olmadan, gitgide ateşlenen cezbeliler gördüm: gözleri alev saçmaya başlıyor, her yönleri titriyor, öfkeden suratları çarpılıyordu; hani kendilerine bir itiraz eden olsa, zavallıyı öldürebilirlerdi.

(4) Bu salgın hastalığa karşı gitgide yayılarak, sonunda insanların ahlâkını yumuşatan, hastalığın bunalımlarını önleyen felsefî düşünceden başka ilâç yoktur; çünkü, bu hastalık ilerledikçe kaçmak, havanın temizlenmesini beklemek gerekir. Ruh ve balarına karşı ne yasalar, ne de din yeterlidir; din, onlar için kurtarıcı bir besin olmak şöyle dursun, çürümüş beyinlerde zehir halini alır. Bu sefillerin kafalarında hep, kral Eglon'u öldüren Aod'un; Holofernes'in koynuna girerek başını kesen Judith'in; kral Agag'ı ktır ktır doğrayan Samuel'in

örnekleri vardır. Antik çağda saygıya değer bir yönü olan bu örneklerin; zamanımızda iğrenç bir şey olduğunu görmezler; kudurganlıklarını, bu günahları hiç de hoş görmeyen aynı dinden bulup çıkarırlar.

Bu kuduz nöbetlerine karşı yasalar henüz çok güçsüzdür; bu, kaçığın birine kurul kararı okumaya benzer. Böyleleri içlerine dolan kutsal ruhun yasalardan üstün olduğuna, coşkunluklarının dinlemeleri gereken biricik yasa olduğuna inanırlar.

Bağnazlara yol gösterenler, onların eline bıçağı tutuşturanlar genellikle düzenbazlardır; onlar, söylentiye göre, aptallara cennetin zevklerini tattıran, adlarını vereceği kimseleri öldürürlerse, kendilerine, önceden biraz tattırdığı bu zevklerin sonsuzluğunu vadeden Şeyhülcebel*’e benzerler. Dünyada bağnazlıkla lekelenmemiş bir tek din çıkmış, o da Çin ediplerinin dini. Filozofların kurduğu tarikatlar, o zaman, bu vebadan yalnız bağışık olmakla kalmamış, onun ilâcı da olmuşlar; çünkü felsefenin etkisi ruhu dirliğe, rahata kavuşturmaktadır, oysa bağnazlık dirlikle bağdaşamaz. Kutsal dinimiz çoğu

* Şeyhülcebel, İsmailî hükümdarlarına verilen unvandır. Fransızlar bunu dillerine çevirerek *Vieux de la Montagne* demişler. Ama Avrupa’da bu adla, kimi zaman da Aladin adıyla anılan yedinci hükümdar III. Alâüddin Mehmet’tir; Voltaire de onu kastediyor. Bu hükümdar 1221 den 1255 tarihine kadar hüküm sürmüştü ve işlettiği siyasal cinayetlerle tarihe bir dehşet örneği olarak geçmiştir.

zaman bu cehennemlik öfkeyle bozulmuşsa suçu insanların çılgınlığında aramak gerekir.

Ainsi du plumage qu'il eut
Icare* pervertit l'usage;
Il le reçut pour son salut,
Il s'en servit pour son dommage**

(Bertaud, Sééz piskoposu)⁽⁵⁾

* Icare, Yunancası İkaros, babası Daidalos'la beraber, balmumu ile yapıştırılmış kanatlar takarak, Girit adasındaki labirentten kaçmış, ama güneşe fazla yaklaştığı için, balmumu eriyerek kanatları kopmuş. kendisi de denize düşerek boğulmuştur.

** «Böylece Icare, edindiği kuş tüylerini kötü kullandı; kurtuluşunu sağlamak için elde ettiği şeylerle kendini yoketti.»

«FAUSSETTÉ DES VERTUS HUMAINES»

İNSAN ERDEMLERİNİN SAHTELİĞİ

Duc de la Rochefoucauld onur üzerine düşündüklerini yazıp da insanoğlunu etkileyen o duyguyu açığa vurunca, Oratoire* üyelerinden Esprit adında bir bay *İnsan erdemlerinin sahteliğine dair* göz boyayan bir kitap yazdı. Bu Esprit, erdem diye bir şey olmadığını söylüyor; ama lûtfedip her bölümü Hristiyanlığın insan sevgisine bağlayarak bitiriyor. Böylece, bay Esprit'ye göre Cato, Aristides, Marcus Aurelius, Epiktetos iyi adamlar de-ğillermiş de iyiler yalnız Hristiyanlarda bulunabilirmiş. Hristiyanlar arasında da ancak Katoliklerde erdem varmış; Katoliklerden de, Oratoire'cılara düşman olan, Cizvitleri bir yana bırakmalıymış; bundan ötürü, Cizvit düşmanlarından başka kimsede erdem yokmuş.

Bu bay Esprit söze, ihtiyatlılığın bir erdem olmadığını söylemekle başlıyor; bulduğu neden de şu: ihtiyatlılık çoğu zaman aldatılırmış. Bu tıpkı, Dyrrakhium'da** yenildi diye, Caesar'ın büyük bir komutan olmadığını söylemeğe benzer.

* Oratoire 1564'te, Ermiş Philippe de Néir tarafından kurulup 1611'de kardinal de Berulla tarafından Fransa'ya taşınan yüksek katolik ruhani meclisi. Bu meclis üyelerinden büyük vaizler, bilginler yetişmiştir.

** Şimdiki Draç.

Bay Esprit'de filozofluk olsaydı, ihtiyatlılığı bir erdem olarak değil, bir yetenek, yararlı, mutlu bir nitelik olarak incelerdi: çünkü edepsizin biri de pek ihtiyatlı olabilir, böylesini çok gördüm. Ah! insana:

Bizimle dostlarımızdan başkasında erdem olamaz!.... dedirten o hırs yok mu!

Dostum, nedir, senin o erdem dediğin? iyilik etmek değil mi: bize iyilik et, yeter. O zaman nedenini de sana bağışlarız. Olur şey değil! Demek sence başkan de Thou* ne ise Ravaillac** da o, Cicero ne ise ölümden kurtardığı, sonra da para için kafasını kesen Popilius da o, öyle mi? Bir de Epiktetos'la Porphyrius'un birer alçak olduklarını mı söyleyeceksin? Doğrusu küstahlığın bu kadarı insanı çileden çıkarır. Daha başka bir şey söylemeyeceğim, yoksa tepem atacak.

* Président de Thou (1533-1617) Fransız yargıç ve tarihçilerinden. Lâtince yazdığı *Çağmun Tarihi* adlı yapıtı ve şiirleriyle tanınmıştır.

** Fransa kralı, IV. Henri'nin kaatili (1578-1610).

«FIN, CAUSES FINALES» SON, SON NEDENLER

“ Midelerin sindirmek, gözlerin görmek, kulakların işitmek için yaratıldığını inkâr etmek çılgınlıkmış.

Öte yandan, taşın evler yapmak için yaratıldığını, ipek böceklerinin biz Avrupa’da saten bulalım diye Çin’de doğduklarını temin etmek için insanın son nedenlere bir tutkusu olmalı.

Ama, diyorlar ki, Tanrı bir şeyi açık bir maksatla yapmışsa, demek ki her şeyi bir maksatla yapmıştır. Bir durumda Tanrıyı kabul edip, ötekilerinde inkâr etmek gülünç olur. Yaratılmış olan her şey önceden düşünülmüş, düzenlenmiştir. Konusuz hiç bir düzen, nedensiz hiç bir sonuç olamaz; onun için her şey bir son nedenin sonucu, ürünüdür; bundan ötürü kulakların sesleri işitmek, gözlerin ışığı görmek için yaratıldığını söylemek ne kadar doğru ise, burunların gözlük takmak, parmakların elmaslarla süslenmek için yaratıldığını söylemek de o kadar doğrudur.

Bu güçlüğü kolayca aydınlatma olanağı vardır sanırım. Sonuçlar her yerde, her zaman değişmeden aynı kalır, aynı biçimdeki bu sonuçlar da âit oldukları varlıklara bağlı olmazsa artık gözle görülecek bir son neden demektir.

Bütün hayvanların gözleri vardır, görürler; hepsinin kulakları vardır, işitirler; hepsinin bir ağzı vardır, onunla yerler; bir midesi, ya da ona benzer bir şeyi vardır, onunla sindirirler; hepsinin çıkartılarını çıkardıkları bir deliği, hepsinin bir döl aracı vardır: doğanın verdiği bütün bu şeyler de, hiç bir marifet işe karışmadan onlarda işler. İşte açıkça kurulmuş son nedenler, bu kadar evrensel bir doğruyu inkâr etmek, düşünce yetimizi bozmak olur.

Ama yapılar, her yerde, her zaman taştan yapılmaz; bütün burunlara gözlük takılmaz; bütün parmaklarda yüzük yoktur; bütün bacaklar ipek çorap giymiş değildir. Demek ki ipek böceği, ağzınızın yemek yemek, kışınızın helâyâ gitmek için yaratıldığı gibi, bacaklarını örtmek için yaratılmamıştır. Demek ki son nedenlerle meydana gelmiş sonuçlar olduğu gibi, bu adı veremeyeceğimiz birçok sonuçlar da vardır.

Ama berikiler de, ötekiler de öylece Tanrının, herkesin Tanrısının kurduğu düzen içindedir, kuşkusuz hiç bir şey ne onun isteği dışında, ne de onsuz meydana geliyor. Doğaya ait olan her şey aynı biçimdedir, değişmez, Tanrının doğrudan doğruya kendi yapıtıdır; okyanusun kabarıp alçalmasına dörtte üç ayın, bir de güneşin neden olmasını gerektiren yasaları kendisi yaratmıştır; güneşe bir devir hareketi veren odur, o hareket sayesinde ki bu gökcismi beş buçuk dakikada insanların, timsahların ve kedilerin gözüne kadar ışık ışınları gönderiyor.

Ama yüzyıllardan sonra makası, şişi icat etmeği, birisiyle koyunların tüylerini kırpmayı, öbürüyle onları yemek için pişirmeyi düşünmüşsek, bundan Tanrının, bir gün zorunlu olarak marifetli, hayvan eti yiyen insanlar olacağımızı düşünerek bizi ona göre yaratmış olmasından başka ne anlam çıkarabiliriz.

Kuşkusuz koyunlar yalnız kızartılmak, yenmek için yaratılmamışlardır, çünkü bu acıklı işi yapmayan birçok uluslar da var; insanlar da aslında birbirlerini boğazlamak için yaratılmamışlardır, çünkü Quaker*ler, Brahmanlar kimseyi öldürmüyorlar; ama yoğrulduğumuz hamur iftiralar, benbenlikler, baskılar, küstahlıklar yarattığı gibi toptan öldürmeler de yaratmaktadır. Bu, insan oluşumuzun, kin ve öfkelerimizin, budalalıklarımızın son nedeni olduğundan değildir; çünkü son neden evrenseldir, her zaman, her yerde aynı kalır; ama insanoğlunun iğrenç halleri, saçmalıkları da eşyanın ilksiz düzeni dışında değildir. Buğdayımızı dövdüğümüz zaman döven, tanelerin ayrılmasında son nedendir. Ama bu döven, buğdayımızı döerken bin sineği de ezerse, bu benim kasıtlı isteğimle olmadığı gibi bir raslantı ile de olmamıştır: bu kez sinekler dövenimin altına girmişlerdir; oraya girmeleri de kaçınılmazdı.

* İngiltere'de Amerika'da yayılmış olan dinsel bir mezhepten olanlara verilen ad.

Bir insanın ihtiraslı olması, kimi zaman bu insanın öteki insanları komutası altında toplaması, yenmesi veya yenilmesi, doğanın bir gereğidir; ama böyledir diye hiç bir zaman: insan Tanrı tarafından savaşta öldürülmek için yaratılmıştır, denilemez.

Doğanın bize verdiği araçlar her zaman etkileri şaşmayan, hareket halinde son nedenler olamaz. Görmek için verilmiş olan gözler her zaman açık değildir; her duyunun dinlenme zamanları vardır. Hatta hiç kullanılmayan duyular bile vardır. Örneğin, on dört yaşında manastıra kapatılan talihsiz, budala bir kız, kendisinden yeni bir kuşağın çıkacağı kapıyı sonsuza dek kapatmış olur; ama son neden ortadan kalkmamıştır: kızcağız serbest kalır kalmaz harekete geçecektir⁽⁷⁾.

«FOI»
İNAN*

I

Papa VI. Alessandro'nun kızı Lucrezia bir oğlan doğurup, Romalıların çocuk acaba papadan mı, oğlu Valentino dükasından mı, yoksa Lucrezia'nın erkekliği yokmuş denilen kocası Aragon'lu Alphonzo'dan mı diye düşündükleri sırada, bir gün prens Pico della Mirandola, yosma Emilia'nin evinde Papa'ya rasgelmiş, Pico della Mirandola ile Papa'nın konuşmaları önce pek keyifli olmuş. Kardinal Bembo bu konuşmanın bir bölümünü anlatır, Papa: «Pico'cuğum, demiş, torunumun babası kimdir, dersin? Pico—Her halde damadınız, demiş — Yok canım! böyle bir budalalığa nasıl inanırsın? — İnan yoluyla — Peki ama, erkekliği olmayan bir adamın çocuğu olmayacağını bilmiyor musun? Pico — İnan, olmayacak şeylere inanmaktan ibarettir, diye cevap vermiş; hem, ocağınızın onuru var, Lucrezia babasıyla, yahut kardeşiyle yatmış da bir oğlan doğurmuş diyemeyiz ya! Siz beni daha anlaşılma-

* Birinci bölüm 1767 de çıkmışur; daha önceden, 1765 te, çıkmış olan ikinci bölüm (Varberg basımı) 1767 de Foy (İmlâsı bu şekilde yazılmış olarak) başlığı altında ikinci bir madde olarak yapıta konulmuştu.

mucizlelere inandırırıyorsunuz. Yılanın dile geldiğine, o günden beri insanların lânete uğradıklarına, Ba-laam'ın dişi eşeğinin parlak bir demeç çektiğine, Jeriko duvarlarının boru seslerinden yıkıldığına da inanmam gerekmiyor mu? Pico daha inandışı şaşılacak ne kadar şey varsa hepsini bir bir sayıp dökmüş. Alessandro, gülmekten katılarak mindere serilmiş. «Bütün bunlara senin gibi ben de inanırım, demiş, ne yaparsın! İşlediğim sevaplarla değil, ancak inanımla kurtulabileceğime aklım yatıyor da ondan. Pico: — Ah! Kutsal babamız, demiş, sizin ne sevap işlemeğe ihtiyacınız var, ne de inana; öyle şeyler bizim gibi zavallı günah işleyenler içnidir; ama siz ki Tanrının yeryüzünde gölgesisiniz; hem inanabilir, hem de dilediğinizi yapabilirsiniz. Cennetin anahtarları sizdedir; ermiş Petrus sizin yüzünüze de kapıyı kapayacak değil ya. Ama ben, zavalı bir prensten başka bir şey olmadığım halde, kızım ile yatıp hançeri, zehiri Efendimiz kadar sık sık kullanmış olsaydım, doğrusu çok büyük bir şefaate ihtiyacım olurdu.» VI. Alessandro şakaya gelir adammış. Prens della Mirandola'ya: «Ciddî konuşalım, demiş. Söyle bakayım bana, aklımızın yatmadığı şeyler için Tanrıya aklımız yatıyor demek bize ne değer kazandırır? Bunun nesi Tanrının hoşuna gider? Söz aramızda, inanılmayacak şeylere inanıyorum demek, yalan söylemektir.»

Pico della Mirandola hemen istavroz çıkararak: «Aman Tanrı babamız! diye bağırmış, Kutsal Kişilikleri af buyursunlar ama, siz Hıristiyan değilsiniz. Papa: — İnan olsun ki değilim, deyince Pico della Mirandola: — Ben de farkındaydım ya!» demiş.

(Rabelais'nin torunlarından biri tarafından yazılmıştır⁽⁸⁾).

II

İnan nedir? Apaçık görünen şeye inanmak mı? Hayır: zorunlu, ilksiz, yüce, zekî bir Varlık olduğunu apaçık görüyorum; ama inan bu değildir. bu akıldır. Erdem olarak, iyiliğin ta kendisi olarak tanıdığımız bu ilksiz, sonsuz Varlığın benim iyi, erdemli olmamı istediğini düşünmekle hiç bir değer kazanamam. İnan, anlayışımıza doğru değil, yanlış gibi görünene inanmaktan ibarettir. Asyalılar Muhammed'in yedi gezegende yaptığı geziye, Tanrı Fo'nun, Vişnu'nun, Ksaka'nın, Brahma'nın, Sammonokodom*'un, v.b. v.b. beden değiştirmelerine ancak inan yoluyla inanabilirler. Anlama yetilerine boyun eğdiriyorlar, incelemekten tir tir titriyorlar, ne kazığa oturtulmak ne de yanmak istedikleri için «İnanıyorum» diyorlar.

* Aslında bir Hint prensi (Sihart Gotama) olan Buddha'ya, doğruya erdikten (tanrılaştırıldıktan) sonra verilen ad.

Burada Katolik dininin gerektirdiği inana dolaylı olarak en küçük bir anımsamada bulunmaktan çok uzağız. Ona yalnız saygı göstermekle kalmıyoruz, onu içimizde taşıyoruz; onun için biz sadece dünyadaki öteki ulusların yalancı inanından, şu inan olmayan inandan, kuru lâftan öteye gitmeyen inandan söz edeceğiz.

Bir şaşılacak şeylere inanmak var, bir de birbirini tutmaz, olanaksız şeylere inanmak.

Vişnu beş yüz kez beden değiştirmiş; çok şaşılacak bir şey, ama sonunda fizik bakımından olanaksız sayılamaz; öyle ya, Vişnu'nun bir ruhu var, hoşça vakit geçirmek için ruhunu beş yüz bedene koymuş olabilir. Doğrusunu isterseniz Hintlinin inanı pek içten değil; bu değişmelere pek öyle candan, yürekten inanmış değildir; ama sonunda Buda rahibine şöyle diyebilir: «İnanıyorum! Vişnu'nun beş yüz kez beden değiştirmiş olmasını istiyorsunuz. bu size beş yüz rupi gelir getiriyor; âlâ; inanmazsam, aleyhimde söylemediğimizi bırakmayacak, beni ele verecek, işimi gücümü berbat edeceksiniz. O halde! inanıyorum, işte size de üstelik on bin rupi veriyorum.» Hintli, yalan yere yemin etmiş olmadan, Buda rahibine, tam bir inan sahibi olduğunu yeminle temin edebilir; çünkü aslına bakarsanız, Vişnu'nun beş yüz kez Hindistan'a inmediği kendisine tanıtlanmamıştır.

Ama Buda rahibi kalkar da ondan birbirini tutmayan, olmayacak bir şeye, örneğin iki kere ikinin beş ettiğine, aynı vücudun ayrı ayrı bin bir yerde bulunabileceğine, var olmakla olmamanın aynı şey demek olduğuna inanmasını ister; Hintli de inandığını söylerse, işte o zaman yalan söylemiş olur. Onun için Buda rahibine der ki: «Sayın babamız, size beş yüz rupi yerine on bin rupi getireceğini bilsem de bu saçmalara inandığımı temin edemem, bunu yapmak elimden gelmez.

Buda Rahibi: — Oğlum, diye karşılık verir, hele sen yirmi rupi ver, bak Tanrı bütün inanmadıklarına seni nasıl inandırmak inayetinde bulunur.

Hintli de bu sözlere şu karşılığı verir: — Nasıl olur da, der, Tanrı kendi üzerinde uygulayamayacağı bir şeyi benim üzerimde uygulatır? Tanrının birbirini tutmaz şeyler yapmasına, veya böyle şeylere inanmasına olanak yoktur. Haydi ben, sizin hatırlarınızı boş etmek için, belirsiz bir şeye inanıyorum, diyeyim; ama olmayacak bir şeye de inanıyorum diyemem ya Tanrı bizim saçmalamamızı değil, erdemli olmamızı istiyor. Size on rupi vermiştim, işte yirmi rupi daha; otuz rupiye inanın, elinizden gelirse iyi adam olun, bir daha da başımı ağrıtmayın»⁽⁹⁾

«FOLIE» DELİLİK

⁽¹⁰⁾ Söz konusu olan, Fransmus'un, bugün artık didik didik edilmiş düşünceleriyle pek yavan kalmış, kitabını tekrarlamak değil.

Biz, bir insanı öteki insanlar gibi düşünüp, onlar gibi hareket etmekten zorunlu olarak alıkoyan o beyin organları hastalığına delilik diyoruz. Böylesi malını, mülkünü yönetemeyeceği için, onu bundan alıkoyuyoruz, topluluğa uygun düşünceleri olamayacağı için topluluktan çıkarıyoruz, tehlikeli ise, bir yere kapatıyoruz; saldırıyorsa, elini kolunu bağlıyoruz.⁽¹¹⁾

Gözlemlenmesi önemli olan bir şey varsa, o da bu adamın düşüncelerden yoksun olmamasıdır; bütün öteki insanlar gibi uyumadığı zamanlar, çoğu zaman da uyurken düşünür. Beynine yerleşmiş olan ölümsüz, mânevî ruhunun, bütün düşünceleri çok temiz, çok açık olarak duyularla aldığı halde, nasıl olup da hiç bir zaman sağlıklı bir biçimde akıl yürütemediği sorulabilir. o da nesneleri Aristo ile Eflâtun'un, Locke'la Newton'un ruhları nasıl görmüşse öyle görür; aynı sesleri duyar, aynı dokunma duygusu onda da vardır: öyleyken, en bilgelerin duydukları algıları aldığı halde, nasıl oluyor da onlardan, kendini bağışık tutamadan, acayip bir yığın meydana getiriyor.

Bu sade ve ilksiz töz hareket etmek için, en bilge beyinlerdeki ruhların sahip oldukları araçlara sahipse, onlar gibi akıl yürütmesi gerekir. Kim onu bundan alıkoyabilir? Şayet benim delimin kırmızı gördüğünü bilgiler mavi görür; bilgiler müzik dinlerken benim delim eşek anırmaları duyar; onlar kilisede vaızda iken, benim delim kendini tiyatroda sanır; onların evet anladıklarını o hayır anlarsa, o zaman ruhunun ötekilerin tersine düşündüğüne benim de aklım yatar. Ama benim delimde de aynı algılar var; bütün araçlarını duyularıyla almış olan ruhunun onları kullanamamasına görünürde hiç bir neden yoktur. Ruh sâftır, derler; kendiliğinden hiç bir sakatlığa uğramaz; o halde gerekli bütün yardımlarla donanmıştır; vücudunda meydana gelecek bir şey, hiç bir şey onun özünü değiştiremez; böyle olduğu halde onu kılıfıyla beraber tımarhaneye götürür, kapatırlar.

Bu düşünce, insanoğlunda Tanrı vergisi olan düşünme yetisinin de öteki duyular gibi pekâlâ bozulabileceğinden bizi kuşkuya düşürebilir. Damla hastalığına tutulmuş bir insan nasıl ayaklarından, ellerinden acı çeken bir hasta ise, deli de beyninden rahatsızlık çeken bir hastadır. Ayaklarıyla yürüdüğü gibi beyniyle de düşünüyordu, hem de o anlaşılmaz yürüme gücünden ne de anlaşılmazlıkta ondan geri kalmayan düşünme gücünden bir şeycikler bilmediği halde. Damla insanın ayağında olduğu gibi beyninde de olabilir.

Sonunda, bin türlü akıl yürüttükten sonra, belki de yalnız inan, sâf ve maddesiz bir tözün hasta olabileceğine bizi inandırabilir.

Bilginler, yahut doktorlar deliye diyecekler ki: «Dostum, her ne kadar sağduyuyu kaybetmişsen de, ruhun bizimki kadar sâf, bizimki kadar ölümsüzdür; yalnız şu var ki bizim ruhumuz yerine iyi oturmuştur, seninki ise kötü; evin pencereleri onun için tıkalıdır; havasız kalmış, boğuluyor.» Deli de, iyi zamanlarında, onlara şu karşılığı verecektir. «Dostlarım, siz her zaman yaptığınız gibi, çözülecek sorunu önceden çözülmüş sayıyorsunuz. Aynı nesneleri gördüğüme, aynı sözleri işittiğıme göre benim pencerelerim de sizinkiler kadar açık demektir: şu halde ruhumun zorunlu olarak duyularını kötü kullanması, yahut ruhumun, kendisinin, bozulmuş bir duyudan, bozuk bir nitelikten başka bir şey olmaması gerekiyor. Böylece, ya benim ruhum kendi kendine deli olmuştur, ya da benim ruh diye bir şeyim yok.»

Doktorlardan biri şöyle karşılık verebilir. «Meslekdaşım, Tanrı belki de, akıllı uslu ruhlar yarattığı gibi deli ruhlar da yaratmıştır. Deli de ona şu karşılığı verecektir: «Bu dediğimize inansaydım, olduğumdan beter, zırdeli olur çıkardım. Tanrı aşkına, söyleyin, bana, siz ki bu kadar çok şey biliyorsunuz, ben niçin deliyim?»

Doktor da birazcık sağduyuyu kalmışsa ona «Bilmiyorum» diyeceklerdir. Bir beyinciğın niçin

anlaşılmaz düşünceleri olduğuna akıl erdiremeyecekleri gibi bir başka beyinciğin niçin doğru düzgün düşünceleri olduğuna da akıl erdiremeyeceklerdir. Kendilerini pek akıllı uslu şeyler sanırlar, ama onlar da onun kadar deli olacaklardır.⁽¹²⁾

«FRAUDE»

ALDATMA

HALKI DİNSEL YALANLARLA

ALDATMALI MI, ALDATMAMALI MI?

Fakir Bambabef bir gün, bizim Konfüçyus dediğimiz, Konfutze'nin çömezlerinden birine rasladı, bu çömezın adı da Uang'dı; Bambabef halkın aldatılmağa gereksinme duyduğunu, Uang da hiç bir zaman kimseyi aldatmamak gerektiğini iddia ediyordu; işte tartışmalarının özü.

Banmabef. – Bize her şeyi olduğu gibi göstermeyen yüce Varlığı taklit etmek gerekir; güneş dünyadan bir milyon kez daha büyük olduğu halde, bu gökcismini bize iki veya üç ayak çapında gösteriyor; ayla yıldızlar birbirlerinden ayrı uzaklıklarda oldukları halde, onları bir tek mavi zemin üzerinde gösteriyor. Dört köşe bir kulenin uzaktan bize yuvarlak görünmesini istiyor; ateş ne sıcak ne de soğuk olduğu halde, bize sıcak gelmesini istiyor; kısacası dört yönümüzü yaratılışımıza uygun yanlışlıklarla çeviriyor.

Uang – Sizin yanlışlık dediklerinizin hiç biri yanlış değil. Bizim küremizden milyonlarca li* uzaktaki güneş, bizim gördüğümüz güneş değildir.

* Bir li 124 adımdır (*Voltaire'in notu*).

Biz, gerçekte, ağ tabakamıza, belli bir açı içinde düşen güneşi görüyoruz, ancak onu görebiliriz. Gözlerimiz bize büyüklüklerle boyutları tanımak için verilmemiştir; onları tanımak için başka yardımlar, başka işlemler gerekir.

Bambabef bu sözlere pek şaşmış göründü. Pek sabırlı olan Uang ona optik kuramlarını anlattı; kavrayışlı olan Bambabef de, Konfutze'nin çömezinin tanıtladığı şeylerin hepsini kabul etti; sonra tartışmayı şöyle sürdürdü:

Bambabef. – Tanrı bizleri, sandığım gibi, duyularımızla aldatmıyorsa bile, itiraf edin ki doktorlar çocukları, kendi iyilikleri için, her zaman aldatıyorlar: Örneğin onlara şeker verdiklerini söylüyorlar, oysa gerçekte verdikleri râvent. O halde, ben fakir de, çocuklar kadar bilgisiz olan halkı aldatabilirim.

Uang. – Benim iki oğlum var, ikisini de hiç aldatmadım; hastalandıkları zaman onlara: «İşte çok acı bir ilâç, derim, içmek içni insanda yürek olmalı; ama tatlı olsaydı size zararı dokunurdu» Dadıların, lalaların onları cinlerle, perilerle, umacılarla, cadılarla korkutmalarına hiç bir zaman izin vermedim; bu sayede de onları cesareti, akıllı uslu birer yurt delikanlısı olarak yetiştirdim.

Bambabef. – Halk sizin aileniz kadar mutlu doğmamıştır.

Uang – Bütün insanlar birbirlerine benzerler; hepsi de aynı yeteneklerle doğmuştur. İnsanların yaratılışını bozanlar fakirlerdir.

Bambabef. – Biz onlara yanlış şeyler öğretiyoruz; doğru, ama kendi iyilikleri için. Bizim kutsal çivilerimizi satın almazlarsa, bize para vererek günahlarının kefareтини ödemezlerse, dünyaya bir daha gelişlerinde posta beygiri, köpek veya kertenkele olacaklarını söyleyerek onları kandırıyoruz: bu onları korkutuyor, iyi insanlar oluyorlar.

Uang. – Bu zavallı insanların ahlâkını bozduğunuzu görmüyor musunuz? Onların içinde, sandığından çok akli başında, sizin mucizelerinizle, inançlarınızla alay eden, ne kertenkele, ne de posta beygiri haline gelmeyeceklerini çok iyi bilen kim-seler vardır. Sonuç ne oluyor? Kendilerine münasebetsiz bir din telkin ettiğinizi görecekt kadar sağduyuları var, ama bizimki gibi sâf, boş inan-lardan sıyrılmış bir dine yükselmelerine yetecek kadar değil. Tutkularına kapılarak din diye bir şey olmadığına hükmediyorlar, çünkü kendilerine öğ-retilen tek din gülünçtür; bu yüzden içinde yüz-dükleri bütün ahlâksızlıkların günahı boynunuza yükleniyor.

Bambabef. – Hiç de değil, biz onlara mükemmel bir ahlâk öğretiyoruz.

Uang. – Kötüsünü öğretseniz halk sizi taşla tutardı. İnsanlar öyle yaratılmıştır ki, kötü şeyleri yapmak isterler de kendilerine va'zedilmesini istemezler. Yalnız akla uygun bir ahlâkı, saçma sapan masallarla karıştırmamak gerekir; çünkü, pekâlâ vazgeçebileceğiniz yalan dolanlarla, ister istemez öğretmek zorunda olduğunuz bu ahlâkı zayıf düşürüyorsunuz.

Bambabef. – Nasıl! masallarla allayıp pullamadan, gerçek halka öğretilabilir mi sanıyorsunuz?

Uang. – Buna bütün gücümle inanıyorum. Terzilerimiz, dokumacılarımız, çiftçilerimiz hangi hamurdan yoğrulmuşsa, bizim okur yazarlarımız da aynı hamurdan yoğrulmuştur. Onlar, yaratan, herkesin ödülünü verdiği gibi öcünü de alan bir Tanrıya inanıyorlar. Dinlerini ne saçmasapan sistemlerle, ne de acayip törenlerle kirletiyorlar; hem okur yazarlar arasında suç işleyenler halktan daha az. İşçilerimizi de, ediplerimiz gibi, yetiştirmekten niçin sakınmalı?

Bambabef. – Çok aptallık etmiş olursunuz; bu, onların da aynı terbiyeyi almalarını, hukuk bilgini olmalarını istemekle birdir: hem olacak şey değil hem de uygun olmaz. Efendiler için has, köleler için de siyah ekmek gerekir.

Uang. – Bütün insanlar hep aynı şeyleri bilmemeli; doğru; ama herkese gerekli olan şeyler de var. Herkesin doğru olması gerekir, bütün in-

sanlara doğruluk aşılamanın en em'in yolu da, onlara boş inanları olmayan bir din aşılamaktır.

Bambabef. – Güzel bir tasarı, ama uygulanması olanaksız. Sanır mısınız ki cezalandıran, ödül veren Tanrıya inanmak insanlara yeter? Halk arasında en ipsiz sapsızların çoğu zaman masallarına isyan ettikleri oluyor, demiştiniz; onlar sizin gerçeğinize karşı da isyan edeceklerdir. Tanrının cezalandırdığını, ödüllendirdiğini bana kim temin edecek? Hani, kanıtı nerede? Ödeviniz nedir? Ne gibi bir mucize gösterdiniz ki size inanayım? diyecekler, sizinle benden çok alay edeceklerdir.

Uang. – İşte yanıldığınız nokta. Siz sanıyorsunuz ki sağduyuyu tiksindiren namussuzca, anlamsız, yararsız, tehlikeli şeyler bir yana atılıyor diye namuslu, gerçeğe yakın, herkese yararlı bir fikrin, her insan aklının yatacağı bir fikrin boyunduruğunu kimse kabul etmek istemeyecektir.

Halk büyüklerine çok kolay inanır: büyükleri ona akla uygun bir inan önerirse, seve seve kabul eder. İnsanın yüreğini okuyan, adaletli bir Tanrıya inanmak için hiç de mucizelere gerek yoktur; bu fikir, aleyhine savaşılamayacak kadar doğaldır. Tanrının ne biçimde cezalandıracağını veya ödüllendireceğini söylemeye ne gerek var; adaletine inanılsın yeter. Sizi temin ederim ki hemen hemen bundan başka dogmaları olmayan kentler

gördüm, gördüklerimin içinde en çok erdemi olanlar da onlardı.

Bambabef. – Dikkat edin; o kentlerde öyle filozoflar bulursunuz ki sizin cezalarınızı da, ödüllerinizi de inkâr ederler.

Uang. – İtiraf edin ki o filozoflar sizin icatlarınızı daha sertlikle inkâr edeceklerdir. Onun için bu yönden bir şey kazanamazsınız. Benim ilkelerimi beğenmeyen filozoflar çıksa bile, bu yüzden iyi insanlar olmamaları; bir korku ile değil, seve seve kabul edilmesi gereken erdeme hizmet etmekten geri kalmaları gerekmez. Kaldı ki, sizi temin ederim, hiç bir filozof, Tanrının kötülere ceza, iyilere de ödül vermediğinden hiç bir zaman emin olmayacaktır: çünkü, bana Tanrının cezalandırdığını kimin söylediğini soracak olurlarsa ben de onlara, Tanrının cezalandırmadığını kimin söylediğini sorarım. Böylece. filozoflar beni çelmek şöyle dursun, emin olun bana yardım edeceklerdir. Filozof olmak ister misiniz?

Bambabef. – Memnunlukla, ama sakın bunu fakirlere söylemeyin⁽¹³⁾

«GENÈSE» YARATILIŞ*

Musa'ya dair, kendi maddesinde söylediğimiz şeyleri burada, vaktinden önce, anlatacak değiliz; *Yaratılış*'ın başlıca çizgilerinden birkaçını biribiri ardından izleyeceğiz, o kadar.⁽¹⁴⁾

«Başlangıçta, Tanrı göğü, yeri yarattı.»

Çeviren böyle çevirmiş; ama bu çeviri doğru değildir. Biraz olsun bilgisi olan herkes metnin: «Başlangıçta Tanrılar, *yahut* Tanrı göğü, yeri yaptı.» dediğini bilir. Zaten bu ders, Tanrının Kaos'u *Şautereb*'i, düzene sokmak için küçük tanrılar kullandığını hayal etmiş olan Fenikelilerin eski düşüncesine uygundur. Fenikeliler öteden beri güçlü, daha İbraniler kendi ülkelerine doğru birkaç köyü ele geçirmeden, kendilerine göre inanışı olan bir ulustu. Onun için İbranilerin, Fenike iline doğru sonunda küçük bir yere sahip olunca, hele orada kölelik ederken bu dili öğrenmiş olduklarını düşünmek yerinde olur. O sıralarda içlerinden yazıya çiziye karışanlar efendilerinin eski tanrıbiliminden bir şeyler kopye etmişlerdir: insanoğlunun zekâsı böyle ilerler.

Musa'nın yaşadığı sıralarda Fenikeli filozoflar her halde epeyce şeyler biliyorlarmış ki

* Bu madde 1765 te yayımlanmıştır. (Varberg basımı.)

dünyayı, Tanrının *gök* denilen o uçsuz bucaksız uzaya yerleştirmiş olduğu sayısız kürelerle kıyaslayarak, bir nokta gibi görmüşler. Ama eski olduğu kadar da yanlış olan bu düşünceye, gökyüzünün dünya için yaratılmış olduğu düşüncesine, bilgisiz halk arasında her zaman değer verilmiştir. Bu, Tanrının bütün dağları, bir de kum tanesini yarattığını, bu dağların da o kum tanesi için yaratıldığını söylemeye benzer. Çok iyi gemici olan Fenikelilerin, iyi astronomları da vardı elbette; ama eski önyargılar her şeye üstün tutuluyordu. Yahudilerin bütün bilgileri bu eski önyargılar olmuştur.⁽¹⁵⁾

«Ve yer *tohu-bohu* (karmakarışık) ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Tanrının ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu.»

Tohu-bohu tam anlamıyla kaos, karışıklık demektir; bu altüst, curcuna, triktak gibi o taklit sözcüklerden biridir. Dünya daha bugünkü biçimini almamıştı; madde vardı, ama yüce güç daha onu düzene sokmamıştı. Tanrının ruhu, suları harekete getiren *soluk*, *rüzgâr* demektir. Bu düşünce Fenikeli yazar Sanchoniathon'dan kalan parçalarda açıklanmıştır. Bütün öteki uluslar gibi Fenikeliler de maddenin ilksiz olduğuna inanıyorlardı. Antik çağ yazarlarından hiç biri hiçlikten bir şey çıkarılmış olduğunu söylememiştir. *Kutsal-Kitap*'ta bile, maddenin hiçten yaratıldığını söyleyen bir yere raslanmaz.

İnsanlar, dünyanın sonsuzluğu üzerinde her zaman değişik düşüncelere sahip olmuşlardır, ama maddenin sonsuzluğu üzerinde hiç bir zaman.

Gigni

*De nihilo nihilum, in nihilum nil posse reverti.**

İşte bütün ilkçağın düşüncesi.

«Ve Tanrı dedi: ışık varlık haline gelsin ve ışık var oldu; ve Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü; ve Tanrı ışığı karanlıktan ayırdı. Ve Tanrı ışığa *gündüz*, ve karanlığa *gece*, dedi; ve akşam oldu, ve sabah oldu, bir gün. Ve Tanrı dedi: suların ortasında kubbe olsun, ve suları sulardan ayırsın; ve Tanrı kubbeyi yaptı; ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı; ve Tanrı kubbeye *gök*, dedi; ve akşam oldu ve sabah oldu, ikinci gün, ve bunun iyi olduğunu gördü.»

Önce Avranches piskoposu Huet ile Leclerc'in, burada yüce bir konuşma güzelliği örneği bulduklarını iddia edenlere karşı açıkça haklı olup olmadıklarını inceleyelim.

Bu konuşma güzelliğine Yahudilerin yazdığı hiç bir tarihte, öyle sık sık raslanmaz. Üslûp burada, yapıtın öteki bölümlerinde de olduğu gibi, büyük bir sadelik gösteriyor. Bir konuşmacı, Tanrının gücünü tanıtmak için sadece şu deyişi kullansaydı: «Ve dedi: ışık olsun, ve ışık oldu,» o

* «Hiçbir şey yoktan var olmayacağı gibi var olan hiçbir şey de yok olamaz.

zaman yüce bir şey olurdu bu. Bir mezmur'un şu parçası gibi *Dixit, et facta sunt*. O parçada eşsiz olan ve büyük bir benzetme için kullanılan bu deyiş insanın ruhunu etkiliyor, heyecan veriyor. Ama buradaki öykü çok sade anlatılmıştır. Yahudi yazar, yaratılışın öbür nesnelerinden nasıl söz ediyorsa, ışıktan da öyle söz ediyor, başka türlü değil; her konunun sonunda da: *Ve Tanrı bunun iyi olduğunu gördü*, diyor. Yaratılıştaki her şey yüce, kuşkusuz; ama ışığın yaratılışı kırlardaki otun yaratılışından daha yüce değildir; yüce, geriye kalan ne varsa hepsinin üstüne yükselen şeydir, oysa bütün bu bölüme aynı söyleyiş hâkimdir.

Işığın güneşten gelmediği de oldukça eski bir kanıdır. Bu gökcismi doğup batmadan önce ışığın havaya yayıldığı görülüyordu; güneşin onu daha güçlü olarak yaymaktan başka bir işe yaramadığı sanılıyordu. *Yaratılış* yazarı da herkesin düştüğü bu yanılgıya uyuyor, eşyanın düzenini de garip bir biçimde alt üst ederek güneşle ayı ışıktan dört gün sonra yarattırıyor. Orada bir güneş olmadan nasıl olur da bir sabah, bir akşam olur, akıl alacak şey değildir. Burada giderilmesi olanaksız bir karışıklık var. Tanrı'dan esinlenen yazar ulusun belirsiz, kabasaba önyargılarına uygun hareket ediyordu. Tanrı Yahudilere felsefe öğretmek iddiasında değildi. Ruhlarını doğruya erecek kadar yükseltebilirdi; ama kendisi onların düzeyine inmeyi tercih ediyordu.

Işığın karanlıklardan ayrılması da fizik bakımından daha akla uygun bir şey değil; geceyle gündüz ayıklanabilen, ayrı ayrı cinstan taneler gibi, birbirine karışmış olacak. Karanlıkların, ışık yokluğundan başka bir şey olmadığını ve ancak gözlerimiz bu duyuları aldıkça gerçekten ışık diye bir şey olabileceğini herkes bilir; ama o zaman, insanlar daha bu gerçekleri bilmekten oldukça uzakmışlar.

Bir gök kubbesi olduğu da çok eski bir düşüncedir. Göklerin çok sağlam olduğu sanılıyordu, çünkü orada hep aynı olayların meydana geldiği ilüyordu. Gökler başımızın üstünde dönüp durduğuna göre çok katı bir cisimden yapılmış olmalıydı. Kara ile denizlerden yükselen buharların bulutlara ne kadar su verebildiğini nasıl hesaplasınlar! Bu hesabı yapabilecek bir Halley henüz ortaya çıkmamıştı. Şu halde gökyüzünde su depoları vardı. Bu depoları da ancak sağlam bir kubbe taşıyabilirdi; bu kubbenin arasından öte yanı da görülüyordu, demek ki billûrdandı. Yüksekteki suların bu kubbeden yeryüzüne boşalması için de, elbette açılıp kapanır kapılar, bentler, çağlayanlar vardı. İşte o çağın astronomisi buydu; Yahudilere seslenen bir kitap yazıldığına göre de, elbette onların düşüncelerini kabullenmek gerekir.⁽¹⁶⁾

«Ve Tanrı, biri gündüze, öbürü geceye hükmetmek üzere iki büyük ışık yaptı; yıldızları da yaptı.»

Aynı doğa bilgisizliği. Yahudiler ayın ancak yansımış bir ışıkla bizi aydınlattığını bilmiyorlardı. Yıldızlara gelince, her biri etrafında dönen dünyalarla ayrı ayrı birer güneş oldukları halde, yazar onlardan pek önemsiz bir şeymişler gibi söz ediyor. Demek ki kutsal Ruh zamanın anlayışına göre kendini ayarlıyormuş.

«Ve tanrı dedi; suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım, ve denizin balıklarına, v.b. egemen olsun.»

Yahudiler bu *suretimize, benzeyişimize göre insan yapalım* sözünden acaba ne anlıyorlardı? Bütün antik çağın anladığını:

*Finxit in effigiem moderantum cuncta decorum.**

Suret ancak cisimlerden yapılır. Hiç bir ulus da vücutsuz bir Tanrı hayal etmedi, zaten onu başka türlü hayal etmeye de olanak yoktur. Gerçi: «Tanrı bildiğimiz hiç bir şeye benzemez»; deriz. ama ne olduğu üzerinde de hiç bir fikir edinemeyiz, Yahudiler, bütün öteki uluslar gibi, Tanrını cisimden sandılar. İlk Kilise Babalarının hepsi de, Eflâtun'un fikirlerini kabul edinceye kadar, Tanrıya cisimden bir varlık gözüyle baktılar.

«Onları erkek ve dişi olarak yarattı.»

* «Tanrı her şeye tanrıların biçimini verdi.»

Tanrı, yahut ikinci dereceden tanrılar insanı kendi benzeyişlerine göre erkek ve dişi olarak yarattılsa, demek ki Yahudiler Tanrının, tanrıların erkek ve dişi olduklarını sanıyorlarmış. Zaten yazar, insanın önce her iki cinsin özelliklerini taşıdığını mı söylemek istiyor, yoksa Tanrının Adem'le Havva'yı aynı günde yarattığını mı anlatmak istiyor, orası belli değil. Verilecek doğal anlam Tanrının Âdem'le Havva'yı aynı günde yarattığıdır; ama bu anlam da, yedi günden çok sonra, erkeğin bir kaburga kemiğinden yapılan kadının yaratılışıyla çelişmiş olur.

«Ve yedinci gün dinlendi.»

Fenikeliler, Kaldeliler, Hintliler, Tanrının dünyayı altı zamanda, eski Zerdûşt'un, Perslerde pek ünlü olan o altı *gahambâr*'ında, yarattığını söylüyorlardı.

Bütün bu ulusların, Yahudi tayfası Horeb ve Sina çölleri'ne yerleşmeden, daha yazarlar yetiştirmemişken bir tanrıbilimleri olduğu su götürmez. Onun için bu altı gün öyküsünün o altı zaman öyküsünden taklit edilmiş olması büyük bir olasılıktır.

«Zevk ve safa yerinden, bahçeyi sulayan bir ırmak çıkıyor, ve oradan dört kola ayrılıyordu; birinin adı Pişon'dur, altının geldiği Havila diyarını dolandır... İkincisinin adı Gehon'dur, Habeş ilini kuşatır... Üçüncüsü Dicle'dir, dördüncüsü de Fırat.»

Bu anlatışa göre dünya cenneti, Asya ile Afrika'nın hemen hemen üçte birini içine alıyormuş. Fırat ile Dicle'nin çıktığı yerler, birbirinden tam altmış fersah uzakta, bahçeye benzer yönü olmayan korkunç dağlar arasındadır. Habeşistan'ı kuşatan, her halde Nil yahut Niger ırmağından başkası olmayan ırmak da Dicle ile Fırat'ın çıktığı yerlerden yedi yüz fersahtan ötede başlar; Pişon'a gelince, bu da Faş* suyu ise, bir İskit ırmağının kaynağıyla bir Afrika ırmağının kaynağını yanyana koymak oldukça gariptir⁽¹⁷⁾.

Zaten Aden bahçesinin, «Mutlu Arabistan**»daki San'a'nın bütün antik çağda dillere destan olan o Aden bahçelerinden alındığı açıkça görülüyor. Çok yeni bir ulus olan İbraniler bir Arap boyu idiler. Arabistan'ın en iyi kantonunda, en güzel ne varsa onunla övünüyorlardı. Ortasında sıkışıp kaldıkları büyük ulusların eski geleneklerini her zaman kendilerine mal etmişlerdir.

«Tanrı Âdem'i aldı, zevk ve safa bahçesine koydu, onu ekip biçsin diye.»

Bahçesini ekip biçmek çok iyi bir şeydir, ama Âdem'in yedi, sekiz yüz fersah boyundaki bahçesini ekip biçmesi kolay bir şey olmasa gerek: her halde kendisine yardımcıları verilmiş olacak.

* Güney Kafkasya'da, Poti limanı yanında, Karadenize dökülen bir ırmak; şimdiki adı Riyon.

** Şimdiki Güney Yemen'le Hadramut bölgeleri.

«İyilikle kötülüğü bilme ağacının meyvesini sakın yemeyiniz.»

Armut ağaçları, kaysı ağaçları olduğu gibi iyilikle kötülüğü öğreten bir ağaç olabileceğine akıl erdirmek güçtür. Hem Tanrı insanın iyi ile kötüyü öğrenmesini neden istemiyor. Bunun tam tersi, hem Tanrıya daha yakışan, hem de insana daha gerekli bir şey değil miydi? Bizim cılız aklımıza göre Tanrı bu meyveden bol bol yenmesini buyurmalıydı; ama insan aklını susturmalı.

«Ondan yer yemez ölürsünüz.»

Böyle olduğu halde Âdem o meyveyi yedi, bir şeycikler de olmadı. Tersine, onu bundan sonra dokuz yüz otuz yıl yaşatıyorlar. Birçok Babalar bütün bunları bir simge olarak görmüşlerdi. Gerçekten, öteki hayvanların öleceklerini bilmedikleri, ama insanoğlunun akılla bunu bildiği söylenebilir. Bu akıl, kendisine sonunu haber veren bilgi ağacıdır. Bu açıklama belki de akla en yakını olurdu.

«Tanrı gene dedi ki: insanın yalnız olması iyi değildir, ona kendine benzer bir yardımcı yapalım.»

Bu sözlerden sonra insan Tanrının ona bir kadın vermesini bekliyor; ne gezer: Tanrı bütün hayvanları önüne getiriyor.

«Âdem'in hayvanlardan her birine koyduğu ad, o hayvanın gerçek adıdır.»

Bir hayvanın gerçek adından ne anlaşılabilir, kendi cinsinin bütün özelliklerini, hiç değilse belibaşlılarını gösterecek bir ad değil mi? Ama hiç bir dilde öyle değildir. Hepsine de, örneğin Kelt dilinde, horozun sesini biraz hatırlatan coq, lâtinedeki *loupous* gibi, birkaç taklit sözcük vardır. Ama bu taklit sözcüklerin sayısı pek azdır. Hem, Âdem hayvanların bütün özelliklerini böyle bildiye, ya o bilgi meyvesini çoktan tatmıştı, ya da Tanrının, bu meyveye el sürmeyi ona yasak etmesine gerek yoktu.⁽¹⁸⁾

Şuna da dikkat edin ki Âdem, *Yaratılış* 'ta ilk kez burada adlandırılmıştır. Yahudilerden çok önce, eski Brahmalarda, ilk insanın adı Adimo idi, toprağın çocuğu, karısınınki de Prokriti, yani hayat; dünyanın belki de en eski kitabı olan *Ve-idam** öyle diyor. Âdem'le Havva da Fenike dilinde aynı anlama geliyordu.

«Âdem uykuya dalınca, Tanrı kaburga kemiklerinden birini aldı, yerine et koydu; ve Âdem'den aldığı kaburga kemiğiyle bir kadın yaptı, ve kadını Âdem'e getirdi.”

Tanrı bir bölüm önce, erkeği de dişiye de yaratmıştı; öyle ise zaten var olan bir kadın yapmak için, Âdem'i bir kaburga kemiğinden etmeye ne

* Hintlilerin kutsal kitapları *Veda*'lar.

gerek vardı? Buna karşılık olarak, yazar, kitapta bir yerde haber verdiğini bir başka yerde anlatıyor. diyorlar.⁽¹⁹⁾

«Ve yılan yeryüzünün en kurnaz hayvanıydı, v.b.; kadına dedi ki, v.b.»

Bütün bu bölümde şeytana dair bir sözcük yoktur; burada her şey maddîdir. Doğulu ulusların hepsi yılanı yalnız hayvanların en kurnazı gözüyle bakmıyorlar, onun ölümsüz olduğuna da inanıyorlardı. Kaldeliler'in Tanrı ile yılan arasında geçen bir kavga masalları vardı; bu masal Pherkydes tarafından korunmuştu. Origenes, Celsus'a karşı reddiyesinin VI. kitabında sözünü eder* Bakkhos bayramlarında herkes bir yılan taşıyordu. Eusebios'un, *İncile hazırlık* adlı yapıtının I. kitabının X. bölümünde anlattığına göre, Mısırlılar yılanı bir çeşit tanrısallık yüklüyorlardı. Arabistan'da, Hindistan'da, hatta Çin'de, yılan hayatın bir simgesi sayılıyordu; Musa'dan önce gelen Çin imparatorlarının göğüslerinde her zaman bir yılan resmi taşımaları da buradan gelir.

Havva anamız yılanın kendisiyle konuşmasına hiç şaşmaz. Bütün eski tarihlerde hayvanlar konuşur; bunun içindir ki Pilpai ile Lokman hayvanları dile getirdikleri zaman da kimse buna şaşmamıştı.

* Bak. *Contra Celsum* VI, 33: «*Sub haec alias Celsus narrat fabulas v.b.*»

Bütün bu serüven o kadar maddesel, her türlü mecazdan o kadar sıyrılmış bir haldedir ki, yılanın o zamandan beri niçin karnı üzerinde süründüğüne, niçin hep kafasını ezmeye çalıştığımıza, onun da niçin hep bizi sokmaya uğraştığına hiç şaşılmaz; tıpkı, eski ten değişmelerinde, vaktiyle bembeyaz olan karganın şimdi niçin kapkara olduğuna, baykuşun niçin deliğinden yalnız geceleri çıktığına, kurdun niçin yırtıcılıktan hoşlandığına şaşılmadığı gibi.

«Zahmetini ve gebeliğini fazlasıyla çoğaltacağım: ağrı ile evlât doğuracaksın; erkeğin hükmü altında olacaksın ve o sana egemen olacak...»

Gebeliklerin artmasının bir ceza olmasına akıl ermiyor. Tersine, bunun, özellikle Yahudilerde, büyük uğur sayıldığı söylenir. Doğum acıları da ancak ince kadınlarda çok olur; iş görmeğe alışık olanlar kolayca doğururlar, hele sıcak iklimlerde. Gebeliklerinde kimi zaman çok acı çeken, hattâ bu yüzden ölen hayvanlar da var. Erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğüne gelince, bu da çok doğal bir şey; vücut gücünün, hatta kafa gücünün bir sonucudur bu. Erkeklerin genellikle sürekli bir dikkate, kadınlarınkinden daha elverişli organları var, kol ve kafa çalışmalarına da daha yeteneklidirler. Ama bir kadının bileği de, kafası da kocasınınkinden güçlüyse, her yerde o egemen olur: o zaman kadına boyun eğen kocadır.⁽²⁰⁾

«Tanrı onlara deriden kaftan yaptı.»

Bu bölüm, Tanrıya terzilik ettirdiklerine göre, Yahudilerin onu cisimden sandıklarını tanıtlar. Eli-ezer adındaki bir haham Tanrının Âdem'le Havva'yı, kendilerini baştan çıkaran aynı yılanın derisiyle örttüğünü yazmış, Origenes de bu deriden kaftanın Tanrının insana verdiği yeni bir ten, yeni bir vücut olduğunu iddia ediyor.

«Ve Tanrı dedi: «İşte Âdem bizden biri gibi oldu.»

Yahudilerin önceleri birçok tanrılara tap-tıklarını kabul etmemek için sağduyuyu elden bırakmak gerekir⁽²¹⁾. Bu Tanrı, Eloim, sözüyle ne kastettiklerini anlamak daha zordur. Kimi yorumcular bu sözcüğün, *bizden biri*'nin, Üçleme'ye işaret olduğunu ileri sürmüşlerdir; ama *Kutsal Kitap*'ta, Üçleme'nin söz konusu olmadığı bellidir. Üçleme birçok tanrılardan meydana gelmiş bir karışım değil, aynı üçüz tanrıdır: Oysa Yahudiler hiç bir zaman üç kişilikte bir tek tanrıdan söz edil-diğini duymadılar. Yahudilerin *bize benzer* sözcüklerinden, melekleri, Eloimleri, anlamış olmaları ve böylece bu kitabın o ikinci dereceden tanrılara inanmalarından sonra yazılmış olması pek olasıdır.

«Tanrı, onu zevk ve safa bahçesinden toprağı işlemek için çikardı.»

Ama Tanrı onu, zevk ve safa bahçesine, *bu bahçeyi işlesin* diye koymuştu. Âdem bahçıvanlıktan çiftçiliğe geçtiyse, bundan ötürü daha kötü bir hale düşmediğini itiraf etmeliyiz: iyi bir çiftçi iyi bir bahçıvana bedeldir.

Çok cüretli yorumculara göre bütün bu öykü, genellikle insanların öteden beri edindikleri, hâlâ da bırakamadıkları bir fikre, eski zamanların yeni zamanlardan daha iyi olduğu fikrine bağlıdır. İnsanlar her zaman geleceği hor görmüş, geçmiş i yükseltmişlerdir. İşten baş kaldıramayan adamlar, dünyada en kötü şeyin hiç bir iş görmemek olduğunu düşünmeyerek, mutluluğun avârelikte olduğunu sanmışlardır. Çoğu zaman mutsuz olduklarını görenler, kendilerine. herkesin mutluluk içinde yaşamış olacağı bir zaman fikri icat etmişler, bu fikir üzerinde ne hayaller kurmuşlardır. Bunun: “Bir vakitler öyle bir zaman olmuştu ki hiç bir ağaç kurumuyor, hiç bir hayvan ne hastalanıyor, ne zayıflıyor, ne de bir başka hayvan tarafından parçalanıyordu.» demekten hemen hemen hiç farkı yoktur. İşte altın çağ, Arimane tarafından delinmiş yumurta, eşekten, insanoğlunun semerine koyduğu, mutlu ve ölümsüz hayat reçetesini aşır an yılan fikri buradan çıkmıştır; Typhon’un Osiris’e, Ophinoe’nin Tanrılara karşı savaşıması, sonra Pandora’nın o ünlü kutusu, birkaçı eğlenceli olmakla beraber hiç biri öğretici olmayan bütün o eski masallar da, hep buradan gelir.

«Ve hayat ağacının yolunu korumak için zevk ve safa bahçesine, her yöne dönen alevli bir kılıçla bir kerubî koydu.»

Kerub, öküz demektir. Alevli bir kılıçla silâhlanmış bir öküz, bir kapı önünde garip bir görünümlü meydana getirir. Ama o zamandan beri de Yahudiler, resim yapmalarına hiç izin verilmediği halde, öküz biçiminde, atmaca biçiminde melek resimleri yaptılar. Bu öküzlerle atmacaları da, nice şeylerini taklit ettikleri, Mısırlılardan aldıkları besbelli. Mısırlılar önceleri öküze tarım, atmacaya da rüzgârların simgesi olarak saygı göstermişler, onlara kutsal hayvanlar gözüyle bakmışlardır; ama hiç bir zaman da öküzden bir kapıcı yapmamışlardır.⁽²²⁾

«Tanrılar, Eloim, insan kızlarının güzel olduklarını görerek seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar.»

Bu da bütün ulusların hayal ettiği bir şey olmuştur. Çin bir yana, hiç bir ulus yoktur ki bir Tanrı gelip kızları gebe bırakmasın. Bu cisimden tanrılar yurtluklarını gezmek için sık sık yeryüzüne iniyorlardı; kızlarımızı görüyor, en güzellerini kendilerine alıyorlardı; bu tanrılarla ölümlü kızların ilişkilerinden doğan çocuklar elbette öteki insanlardan üstün olmalıydı; *Yaratılış* da kızlarımızın koynuna giren bu tanrılarının devler meydana getirdiklerini söylemekten geri kalmıyor.⁽²³⁾

«Ve yeryüzü üzerine tufan sularını getireceğim.»

Burada yalnız şuna işaret edeceğim ki, Ermiş Augustinus, *Tanrı Kenti* adlı yapıtının VIII. bölümünde şöyle diyor: *Maximum illud diluvium nec Latina novit historia*: ne Yunan, ne de Latin tarihi, bu büyük tufanı bilmezler. Gerçekten Yunanistan'da, Ovidius'un derlediği masallarda evrensel gözüyle bakılan, ama Doğu Asya'da biçilinmeyen, Deukalion'la Oxyges tufanlarından başka tufan bilinmiyordu.⁽²⁴⁾

«Tanrı Nuh'a dedi: «Seninle ve senden sonra senin zürriyetinle ve bütün hayvanlarla ahdedeceğim.»

İnansızlar, Tanrı hayvanlarla anlaşma yaparmıymış! Ne anlaşması! diye haykırıyorlar. Ama insanlarla anlaştıktan sonra ne diye hayvanlarla anlaşmasın? Onun da duygusu var, duyguya da en metafizik düşüncedeki kadar yüce bir şey karışmıştır. Zaten hayvanlar, çoğu insanların düşündüğünden daha iyi duyarlar. İsrafilî tarikatın kurucusu Assise'li François da, her halde, bu anlaşmaya dayanarak ağustosböceklerine, tavşanlara; «Ötünüz, kız kardeşim ağustos böceği, otlayınız, erkek kardeşim tavşan yavrusu» diyordu. Ama bu anlaşmanın koşulları neydi? Bütün hayvanların birbirlerini parçalamayacakları; bizim etimizi yiyerek beslenecekleri, bizim de onların etile ge-

çineceğimiz; onları yedikten sonra öfkeyle soylarını yok edip ortadan kaldıracığımız, sonra da artık benzerlerimizi kendi ellerimizle boğazlayıp yemekten başka yapacak bir işimiz kalmayacağı. Böyle bir anlaşma var idiyse, her halde şeytanla yapılmıştır.

Bütün bu parçanın belki de, Tanrının soluk alan her canlının salt efendisi olduğunu anlatmaktan başka bir anlamı yoktur.⁽²⁵⁾

«Yayımı bulutlara koyacağım, ve o, ahdimin bir işareti olacaktır, v.b.»

Dikkat ederseniz yazar: «Yayımı bulutlara koydum,» demiyor: «koyacağım,» diyor, kuşkusuz bu da o zaman herkesin gökkuşağının her zaman var olmadığı yolunda bir kanıya sahip olduğunu gösterir. Yağmurun meydana getirdiği bir olaydır bu; oysa burada, yeryüzünün bir daha tufana uğramayacağını haber veren doğa üstü bir şey gibi gösteriliyor. Su altında kalıp boğulmayacağımıza bizi güvendirmek için bir yağmur işaretinin seçilmiş olması gariptir. Ama karşılık olarak tufan tehlikesi içinde gökkuşağı ile güvenlik duyulabileceği söylenebilir⁽²⁶⁾.

«Ve akşam üstü, iki melek Sodom'a vardılar, v.b.»

Sodom'luların saldırmak istedikleri iki meleğin tüm öyküsü antik çağın icat ettiği belki en şaşılacak öyküdür. Ama şunu da unutmamak gerekir ki aşağı yukarı bütün Asya, insanlarla cinsel

ilişkide bulunmak için, erkek ve kadın biçimine giren şeytanların varlığına inanıyordu; üstelik bu iki melek insanlardan daha kusursuz yaratıklardı, alelâde insanlardan her halde daha güzel oldukları için de, ahlâk bakımından düşük bir ulusta daha çok istek uyandırmış olmalıdırlar.

Sodomlulara, o iki meleğin yerine, iki kızını teklif eden Lût ile bir tuz direği haline gelen karısı ve bu öykünün geri kalan bütün bölümleri için ne denebilir? Eski Arap masalındaki Kinyras ile Myrrha*, Lût ile kızlarının işledikleri zinayı az çok andırır; Philemon ile Baukis'in** başından geçenler de Lût ile kârısına görünen melekleri hatırlatmaz değil. Tuz direğine gelince, neye ben-

* Yunan mitolojiasına, göre Myrrha, Kıbrıs kralı Kinyras'ın kızıdır. Babasına âşık olmuş, anasının bulunmadığı bir sırada gizlice onun koynuna girmiş ve babasıyla zina ettiği meydana çıkınca Arabistan'a kaçmış, orada Adonis'i doğurmuştur.

** Yunan mitolojiasında Phrygialı, yoksul, yaşlı bir karı koca İuppiter'le Merkuros insan biçiminde gezerken kimse kendilerini konuk etmeye yanaşmadığı halde, onlar evlerine almışlar, ellerinden geldiğince ağırlamakta kusur etmemişler. Ertesi gün onları bir tepeye kadar çıkarmışlar, bir de ne görsünler, kendi kulübelerinden başka bütün kasaba su altında değil mi? İuppiter bu karı kocaya ne dilerlerse yapacağını vaatetmiş, onlar da tapınağın bekçisi olmayı, beraber ölmeyi dilemişler; dilekleri yerini bulmuş, çok yaşlandıkları zaman Baukis ıhlamur olmuş, Philemon da meşe.

zediğini pek kestiremiyoruz: acaba Orpheos'la* Eurydike'nin öyküsüne mi⁽²⁷⁾?

Din kitaplarından, zayıf ruhları utandıran bütün bu inanılmayacak şeyleri atmak gerektiğini iddia eden kimi bilginler çıktı; ama bu bilginlerin fesat yürekli oldukları, diri diri yakılmayı hak ettikleri, Sodomluların iki meleğe saldırdıklarına inanmadıkça akıllı başında bir insan olmaya olanak olmadığı söylendi. İşte kafalara hükmetmek isteyen bir çeşit canavarlar böyle akıl yürütüyorlar.

Kimi ünlü Kilise Babaları, Yahudilere, özellikle Philon'a uyarak, bütün bu masalları simgeler haline getirmek sağgörüsünü gösterdiler. Daha da sağgörülü olan papalar ise, insanlar tapınmaları söylenen şeyler üzerinde akıl yürütme olanağını bulurlar korkusuyla, bu kitapların konuşulan dile çevrilmesini yasak etmek istediler.

Bundan da elbette şu sonuç çıkar ki bir kitaba iyice akıl erdirenler, akıl erdiremeyenleri hoş görmelidirler; çünkü berikiler akıl erdiremiyorlarsa, kabahat kendilerinde değildir; ama hiç bir şey anlamayanlar da her şeyi anlayanlara ses çıkarmamalı⁽²⁸⁾.

* Yunan mitolojiasında Trakyalı ozan ve müzikçi; kimilerine göre kral Oegre'nin, kimilerine göre de Apollon'la nymhpa Kalliope'nin oğlu; karısı Euridike'yi kaybedince cehennemler tanrısı Pluton'dan onu istemeye gitmiş, haline acıyan Pluton da ona karısını geri vermiş, ama yeryüzüne çıkmadan yüzüne bakmamak koşulu ile. Orpheus gün ışığına varmak üzereyken bu koşulu bozar ve karısını tekrar kaybeder, kendisi de Tanrı Zeus'un hışmına uğrar.

«GLOIRE»

ŞÂN

(29) Ben-al Bétif, bu vekarlı şeyh, bir gün derişlere diyordu ki: «Kardeşlerim. Kur'an'ımızın şu kutsal formülünü sık sık kullanmanız pek iyi olur: *Çok yarlıgayıcı olan Tanrı adına*, çünkü Tanrı yarlıgayıcıdır, siz de onun buyurduğu bir erdemi sık sık tekrarlamakla, o erdemi yerine getirmeyi öğrenirsiniz, o erdem olmasa şu yüzünde pek az insan kalırdı. Ama kardeşlerim, sakın her fırsatta Tanrının şânını yüceltmeye çalıştıklarını söyleyerek böbürlenene o küstahları taklide kalkmayın. Genç bir budala kategoriler üzerinde bir tez, kürklü bir bilgisizin başkanlık ettiği bir tez savunmasında bulunsa, tezinin başına büyük harflerle hemen şunları yazmayı unutmaz: *"Ek Allah abron doxa: ad majorem Dei gloriam"*. İyi bir müslüman odasını badana ettirse, kapısına bu budalalığı yazdırır; bir saka Tanrının yüce şânı için su taşır. Bu dindarca yerine getirilen, dırte aykırı bir görenektir. Küçük bir çavuş, sultanımızın oturağını boşaltırken "Yenilmez sultanımızın yüce şânına" diye bağırarsa, ne derdiniz?

* «Tanrının yüce şânı için» Hristiyan Avrupa'da çok kullanılan ve Doğu'daki "Besmele"nin yerini tutan Latince bir formül.

Sultan ile Tanrı arasındaki uzaklık da o küçük çavuşla sultan arasındaki uzaklıktan elbette daha büyüktür.

«*İnsan* denilen zavallı solucanlar, o sonsuz Varlığın şanıyle sizin ne ilginiz var? Tanrı, şanı sevebilir mi? Bunu sizden âlabilir, bundan zevk duyabilir mi? A iki ayaklı, kanatsız hayvanlar, daha ne zamana kadar Tanrıyı kendi imgenize göre kuracaksınız? Ne! Kuşbeyinliler. siz şanı seviyorsunuz diye Tanrı da sevsin mi istiyorsunuz! Birçok tanrılar olsaydı, belki her biri kendi benzerlerinin oylarını kazanmak isterdi. Bir tanrının şanı için olurdu bu. Sonsuz büyüklük, aşağılığın son kertesiyile kıyaslanabilirse, bu tanrı kral İskender, yahut krallardan başkasıyla savaşmak istemeyen Skander gibi bir tanrı olurdu. Ama siz, zavallı insanlar, siz Tanrıya ne şan verebilirsiniz? Onun kutsal adına saygısızlık etmekten artık vazgeçin. Octavius Augustus adında bir imparator, adını küçük düşürür korkusuyla kendisinin Roma okullarında övülmesini yasak etti. Ama siz Yüce Varlığı ne küçük düşürebilir, ne de yüceltebilirsiniz. Alçak gönüllülük edin, ona tapının, çenenizi de tutun.»

Ben-al-Bétif böyle söylüyordu; dervişler de bağııştılar: «Tanrıya şân olsun! Ben-al-Bétif güzel konuştu.»

«GRÂCE» İNAYET

Yeni Roma'nın kutsal danışmanları, ünlü ve yanılmaz tanrıbilimciler, yüce yargılarınıza ben-
den daha çok saygı gösteren yoktur; ama Paulus-
Emillius, Scipio, Cato, Cicero, Caesar, Titus, Tra-
janus, Marcus-Aurelius mezarlarından kalkıp da
vaktiyle biraz itibarını yükselttikleri bu Roma'ya
geri gelseydiler, itiraf edin ki inayet üzerine ver-
diğiniz yargılara bir parça şaşarlardı. Ermiş Tho-
mas'ya göre bir sağlık inayetinden, Cajetan'a göre
bir ilaç inayetinden; dış ve iç inayetten, kar-
şılıksız inayetten, kutsallık veren inayetten. gün-
lük inayetten, âdi inayetten, yardımcı inayetten;
kimi zaman da yeterli olmayan yeterli inayetten;
geçici ve uygun inayetten söz edildiğini duysalar
acaba ne derlerdi? Doğrusunu söyleyin, bütün bun-
lardan sizinle benim amladığımızdan daha çok bir
şey anlarlar mıydı dersiniz?

O zavallı adamların sizin yüce öğretiminize ne
gereksinmeleri olurdu? Söyleyeceklerini duyar gibi
oluyorum:

Çok sayın Babalarım, ne yaman dehalarsınız
siz; biz budalalar, ilksiz Varlığın bayağı ölümlüler
gibi özel yasalarla değil, kendisi gibi ilksiz olan
genel yasalarla hareket ettiğini düşünmüştük. İçi-
mizden hiç biri Tanrının bir köleyi çalışa didine

biriktirdiği beş on kuruşa sahip eden, bir başka köleye de karnını doyuracak bir lokma ekmeği çok gören; bir çolağa un yoğurmasını, bir dilsiz kendisine kitap okumasını, bir kötürüme de postacılığını etmesini buyuran mantıksız bir efendiye benzeyebileceğini aklına getirmemişti.

Her şey Tanrının inayetidir: şu oturduğumuz küreye biçim vermek inayetinde bulunmuş; ağaçları büyütüp geliştirmek, hayvanları da beslemek inayetini göstermiş. Ama kurdun biri yolunun üstünde akşam yemeği için bir kuzu bulsa. bir başka kurt da acından ölse, şimdi biz Tanrının birinci kurda, özel bir inayette bulunduğu na mı hükmedeceğiz? Bir meşe ağacını, besisuyu az gelen bir başka meşe ağacına yeğ tutmuş da mı, cömertçe bir inayetle böyle serpilip gelişmesine özenmiş? Bütün doğada bütün varlıklar genel yasalara bağlı iseler, nasıl olur da bir tek hayvan türü buna bağlı olmaz?

Her şeyin salt hâkimi neden bir tek insanın iç yönetimiyle, bütün doğanın geri kalan bölümünün yönetiminden daha çok uğraşsın? Bütün gökcisimlerine kabul ettirdiği yasalardan hiç birini değiştirmezken, nasıl bir acayiplikle bir Kurland**'lının yahut bir Biskaya**'lının yüreğinde bir şeyler değiştirmeye kalksın?

* Letonyada, Riga körfezinin batısında bir ülke.

** Başkenti Bilbao olan bir İspanyol eyaleti.

Tanrının hiç durmadan içimizde duygular uyandırıp, söndürüp, tekrar uyandırdığını varsaymak ne acınacak şeydir! Hele kendimizi bütün bütün varlıklardan ayırdetmek ne cüret! Hem bütün bu değişiklikler yalnız günah çıkartanlar için hayal edilmiştir. Bir Savoia'lı, bir Bergamo*’lu pazartesi günü on iki meteliklik bir dua ettirmek inayetine nail olacak, salı günü meyhaneye gidecek ve inayetten yoksun kalacak; çarşamba günü kendisini günah çıkartmaya yönelten bir yardımcı inayete kavuşacak, ama tam bir pişmanlığa ulaştıran inayete sahip olamayacak; perşembe günü de, daha önce söylediğimiz gibi, hiç de yeterli olmayan bir yeterli inayete sahip olacak. Tanrı bu Bergamo’lunun kafasında, kimi zaman gücünü göstererek, kimi zaman hafiften biteviye çalışıp duracak, dünyanın geri yanı da umurunda olmayacak! Hintlilerle Çinlilerin içine karışmak lûtfunda bulunmayacak! Sizlerde bir toz tanesi kadar akıl kaldıysa, çok sayın Babalarım, bu sistemi son derece gülünç bulmuyor musunuz?

Bahtsızlar, doruğu bulutlara değen bu meşe ağacına, bir de dibinde sürünen şu sazlara bakın; etkili inayetin meşeye verilip sazlara verilmediğini söyleyemezsiniz. Gözlerinizi göğe kaldırın, ilksiz Demiurgos’un, hepsi de genel ve ilksiz yasalara uyarak, birbirine doğru çekilen milyonlarca dünya

* Milâno’nun kuzey doğusunda bir İtalyan kenti

yarattığını görün. Aynı ışığın Güneşten Saturn'e, Satürn'den de size yansıdığını görün; görün de hızlı bir akışın sürükleyip götürdüğü bunca gökcismninin bu ahengi, bütün doğanın o genel uy-sallığı içinde. Tanrının rahibe Thérèse'e bir uygun inayet, rahibe Agnès'e de bir mürafik inayet ihsan etmekle uğraştığına inanmaya cesaret edebilirsiniz, inanın!

Atom, budala bir atomun kendisine, çevrendeki bazı atomlar için Tanrının özel yasaları olduğunu; inayetini birine verip, öbürüne vermediğini; dün inayete erişmeyen filancanın, yarın o inayete erişeceğini söylediği atom; bu saçma sapan şeyleri sakın tekrarlama. Tanrı evreni yapmış, bu evrenin bir köşeciğindeki birçok saman çöpünü kımıldatmak için de yeni rüzgârlar yaratacak değildir. Tanrıbilimciler, Homeros'taki gibi, tanrıların kimi zaman kendilerine karşı, kimi zaman da kendilerinden yana silâha sarıldığına inanan savaşçılara benzerler. Homeros şair sayılmasaydı, kutsal şeylere küfreden biri sayılırdı.

Bunları söyleyen ben değilim, Marcus Aurelius: çünkü sizi esinleyen Tanrı beni de bütün dediklerinize, diyeceklerinize inanmaktan bağıslıyor.⁽³⁰⁾

«GUERRE»

SAVAŞ

Kıtlık, veba, bir de savaş bu aşağılık dünyanın en yaman üç bileşimidir. Açlığı, hayatımızı koruyalım derken kısaltmak için bizi başvurmak zorunda bıraktığı bütün o kötü besinleri de kıtlıktan sayabiliriz.

Veba deyince sayısı iki veya üç bini bulan bütün o salgın hastalıklar anlaşılır. Bu iki armağan bize Tanrı'dan geliyor. Ama, bütün bu verileri kendinde toplayan savaş, hükümdar veya nazır adı altında şu kürenin yüzüne yayılmış üç yüz, dört yüz kişinin kafasından çıkıyor; birçok yapıtların adlarına sunuluşunda onlara tanrısallığın canlı örneği denmesinin nedeni de bu olsa gerek⁽³¹⁾.

Dalkavukların en azılısı bile, Almanya ordularının hastanelerini şöyle bir gezse, büyük savaşların yapıldığı birkaç köyü dolaşsa, savaşın vebayı da, kıtlığı da peşisıra sürüklediğini kabul edecektir.

Bağların, bahçelerin altını üstüne getiren, ocakları söndüren, yılda ortalama yüz binde kırk bin kişiyi de yok eden bu sanat kuşkusuz çok güzel bir sanat olmalı. Bu icat önceleri ortaklaşa çıkarları için bir araya toplanan uluslarca benimsendi; örneğin Yunan diyeti*, Phrygia ve

* Siyasal meclis.

komşu uluslar diyetine, bin kadar balıkçı kayığı ile onları, elinden gelirse, yok etmek için yola çıkacağını ilân etti.

Bir araya gelen Roma'lılar ekinler kaldırılmadan gidip Veies'lilerle*, yahut Volsk**'larla savaşmanın çıkarlarına uygun düşeceğine inanıyorlardı. Birkaç yıl sonra da bütün Roma'lılar, bütün Kartaca'lılara öfkelendiklerinden birbirleriyle hem karada, hem denizde uzun süre savaştilar. Ama bugün bu iş böyle olmuyor.

Bir soysop bilgini, hükümdarın birine, hı-sımları üç yüz, dört yüz yıl önce, şimdi adı bile anılmayan bir büyük ocakla bir aile anlaşması yapmış olan bir kontun soyundan geldiğini tanıtıyor. Bu ocağın, son sahibi inmeden ölen bir eyalet üzerinde uzak iddiaları vardı: hükümdarla meclis, bu eyaletin, yüce bir hakla kendilerine ait olduğuna kolayca hükmederler. Kendisinden yüzlerce fersah uzakta olan o eyalet istediği kadar bu hükümdarı tanımadığını, onun yönetimine girmeye hiç istemediğini, insanlara yasalar vermeden önce hiç olmazsa onların da onayını almak gerektiğini söyleyerek karşı çıksın: bu demeçler, haklı olduğu su götürmeyen hükümdarın kulağına bile girmez. Hemen kaybedecek bir şeyleri olmayan çok sayıda

* Eski bir Etrüsk kenti.

** Eski İtalya'da yaşayan bir ulus. I. Ö. 338.

insan bulur; onlara *aune*'u * yüz on meteliğe, kaba, mavi, bir kumaştan urbalar giydirebilir, şapkalarına kalın beyaz iplikten bir zırh çektirir, onları sağa, sola döndürür, sonra şan ve onura doğru ilerler.

Böyle bir seferden söz edildiğini duyan öteki hükümdarlar da, her biri gücü yettiği kadar, işe katılırlar, küçücük bir ülkeyi Cengizhan'ın, Timurlenk'in, Bayezid'in peşleri sıra sürüklediklerinden çok daha büyük sayıda aylıklı katillerle doldururlar.

Oldukça uzaklarda yaşayan uluslar, savaşılabileceğini. bu işe katılmak isterlerse kendilerine her gün kazanılacak beş, altı metelik çıkacağını haber alırlar: hemen, ekin toplayanlar gibi, iki sıra olurlar. kendilerini kim kullanmak isterse ona para ile hizmet etmeğe giderler.

Bütün bu kalabalıklar, dâva ile hiç ilgilenmeden, hatta işin ne olduğunu bile bilmeden, var güçleriyle birbirine saldırırlar.

Beş altı devletin aynı zamanda savaşa katıldığı olur, hepsi de birbirlerinden nefret ederek, sıra ile birbirleriyle elele verip birbirlerine saldırarak, kimi zaman üç devlete karşı üç, kimi zaman dörde karşı iki, kimi zaman da beşe karşı bir olup savaşırlar; hepsinin birleştiği bir tek nokta vardır, elden gelen bütün kötülüğü etmek.

* *Aune*, 1 m, 188 uzunluğunda eski bir ölçü birimi.

Bu cehennemlik işin en hoş tarafı da bu katiller sürüsü şeflerinden her birinin kendi bayraklarını kutsaması, kendi benzerini boğazlamak için yola çıkmadan önce büyük törenlerle tanrının yardımına sığınmasıdır. Bu şeflerden biri ancak iki üç bin kişiyi yok etmek mutluluğuna ermişse, bunun için Tanrıya şükretmek gereğini duymaz; ama ateşten, kılıçtan geçirilenler on bin kişi kadar tutuyorsa, ayrıca Tanrının büyük bir lûtfu olarak bir kent baştanbaşa yakılıp yıkılmışsa, o zaman dört ses üzerinden, savaşanlardan kimse anladığı bir dilde yazılmış, üstelik birtakım anlaşılmaz, acayip sözlerle şişirilmiş uzunca bir şarkı söylenir. İnsanları boğazladıktan sonra söylenen bu şarkı, evlenmelerde, doğumlarda tekrar edilir: bu da, özellikle yeni şarkılar icadetmekle ün salmış bir ulus için, bağışlanır şey değildir.

*Doğal din, yurttaşlara cinayet işlemeği bin kez yasaklamıştır. İyi yaratılmış bir ruh böyle bir şeye zaten istek duymaz; şefkatli bir ruh bundan ürker; adaletli, haksızlığın öcünü alan bir Tanrıya inanır. Ama uydurma din, topluluk halinde yapılan bütün kıyımları, gizlice cana kıymaları, fitneleri, haydutlukları, tuzakları, kent baskınlarını, yağmayı, adam öldürmeyi özendirir.

* Bu parça 1765 te eklenmiştir (Varberg basımı).

Bu kanlı günleri kutlamak için her yerde para ile bir miktar çenebaz tutulur; bunlardan kimi kuyruğu kesik bir cüppenin altına uzun, kara bir setre giyer; kimi bir roba üstüne bir mintan geçirir; kimi de mintanlarının üstünden alacalı iki kumaş parçası sarkıtır. Hepsi de uzun uzun konuşurlar, vaktiyle, Vétéravie'de yapılan bir savaş yüzünden Filistin'de neler olup bittiğini anlatırlar.

Yılın geri kalan günlerinde de bu adamlar ahlâk düşkünlüklerine karşı yaygara koparırlar. Taze yanaklarına bir parçacık boya süren hanımların sonsuz Varlğın, sonsuz öcüne sonsuzluğadek çarpılacaklarını; *Polyeucte* ile *Athalie**'nin şeytanın yazdığı yapıtlar olduğunu, büyük perhiz günlerinden birinde sofrasında iki yüz *écu*'lük taze balık bulunduranın kesinlikle cenetlik olacağını, iki buçuk meteliklik koyun eti yiyen bir yoksulun da sonsuzluğadek şeytanların eline düşeceğini üç maddede, işi tersinden ele alarak, kanıtlayıverirler.

Bu cinsten beş veya altı bin yaygara içinde, Massilon adında bir Galya'lının yazdığı, topu topu üç tanesi, akli başında efendiden bir adamın tiksınmeden okuyabileceği şeylerdir; ama, bütün bu demeçler arasında yaygaranın, bütün kötülük salgınlarını, bütün cinayetleri içine alan bu savaş salgınına, bu savaş cinayetine karşı sesini yük-

* *Polyeucte* Corneille'in, *Athalie* de Racine'in ünlü tragediaları.

seltmeğe cesaret ettiği iki demeç ya bulursunuz, ya bulamazsınız. Bu zavallı yaygaracılar hiç durmadan, insanoğlunun biricik avuntusu, başına gelenlerin biricik onarım çaresi olan sevgiye saldırırlar; insanoğlunu yok etmek için giriştiğimiz o yürekler acısı işlerden hiç söz etmezler.

Ey Bourdaloue*! İffetsizlik üzerine pek kötü bir vaız vermişsin, ama dünyayı kasıp kavuran o evrensel çılgınlık, o çeşit çeşit cinayetler, o yağmalar, o haydutluklar üzerine hiç va'zetmemişsin. Bütün çağların ve bütün yerlerin ahlâksızlıkları bir araya gelse bir tek savaşın doğurduğu felâketlerle boy ölçüşemez.

İnsanlığın aşağılık hekimleri, bir iğne yarası için beş çeyrek saat gırtlak patlatıyorsunuz da bizi paramparça eden bir hastalık için hiç bir şey söylemiyorsunuz! Ahlâkçı filozoflar, bütün kitaplarınızı yakın. Birkaç kişinin keyfi binlerce kardeşimizi mertçe boğazlatmayı sürdürdükçe insanoğlunun kahramanlığa ayrılan parçası bütün doğanın en iğrenç yönü olacaktır.

Altı yüz adım öteden atılan yarım librelik kurşun vücudumu delik deşik eder, daha yirmisinde, can çekişen beş altı kişinin arasında ölürken, son kez açılan gözlerim doğduğum kentin demirle, ateşle yanıp yok olduğunu görür, kulaklarımın

* Fransız cizvitlerinin en ünlü vaizcisi (1632-1704).

duyduğu son sesler yıkıntılar altında son nefesini veren kadınların, çocukların haykırıışları olur ve bütün bunlar tanımadığımız bir adamın sözüm ona çıkarları uğruna yapılırsa insanlık, iyilik, alçakgönüllülük, hoşgörü, şefkat, dindarlık nerde kalır, hem benim ne umurumda olur?

İşin en kötüsü de savaşın kaçınılmaz bir âfet olmasıdır. Dikkat ederseniz, bütün insanlar Tanrı Mars*’a tapmışlardır: Yahudilerde Saboath, savaş tanrısı demektir; ama Homeros’da Minerva çılgın, anlamsız, cehennemlik bir tanrıya Mars adını verir⁽³²⁾.

* Yunanlılarda savaş Tanrısı.

«HISTOIRE DES ROIS JUIFS
ET PARALIPOMÈNES»

**TEVRAT'IN SON İKİ SEFERİNDE ADI
GEÇEN YAHUDİ KRALLARININ TARİHİ**

Bütün uluslar yazı yazmasını öğrenir öğrenmez tarihlerini yazmaya başlamışlardır. Yahudiler de kendi tarihlerini yazmışlardır. Daha kralları yokken, dinsel yasa altında yaşıyorlardı; kendilerini Tanrının yönettiğine inanıyorlardı.

Yahudiler de komşuları olan uluslar gibi başlarına bir kral getirmek isteyince, ortaya bir kralın çıkması hiç de işine gelmeyen Samuel Peygamber onlara, böylelikle Tanrının ta kendisini kovmuş olduklarını, Tanrı adına haber verdi: böylece Yahudilerde krallık başlarken dinsel yönetim sona erdi.

Onun için, Yahudi kralları tarihinin de, öteki ulusların tarihi gibi yazıldığını, Tanrının da artık kendi yönetmediği bir ulusun tarihini kendisi yazmak zahmetine katlanmadığını, günaha girmiş olmadan, söyleyebiliriz.

Bu kanı ancak büyük bir güvensizlikle ileri sürülebiliyor. Onu doğrulayan bir kanıt varsa o da *paralipomène**'lerin çoğu zaman. *Krallar*

* Tevrat'ın son iki seferinde adı geçen Yahudi Kralları.

kitabı'nı, gerek tarih, gerek olaylar bakımından, bizim Tanrıdan esinlenmeyen tarihçilerimizin kimi zaman birbirleriyle çeliştikleri gibi, çelmiş olmalarıdır. Bundan başka. Yahudilerin tarihini hep Tanrı yazmışsa, hâlâ yazdığına da inanmak gerekir, çünkü Yahudiler onun her zaman sevgili ulusdur. Bir gün gelip Hristiyan olacaklar, o zaman krallarının tarihini Tanrının yazmış olduğunu söylemeğe ne kadar hakları varsa, dört bucağa dağılmalarının tarihini kutsal saymakta da o kadar haklı olacaklar.

Şöyle de düşünülebilir: uzun süre Tanrı tek kralları, sonra da tarihçileri olduğuna göre bütün Yahudilere derin saygı beslememiz gerekir. Bit-pazarında hiç bir eskici Yahudi yoktur ki Caesar'la İskender'den kat kat üstün olmasın. Yunan ve Roma tarihleri bize alelâde insanlardan kalmışken, tarihinin Tanrı tarafından yazılmış olduğunu size kanıtlayan bir eskicinin önünde nasıl yerlere kapanmazsınız?

Krallar Tarihi ile *Paralipomène*'lerin üslubu tanrısal olsa da, bu tarihlerde anlatılan eylemlerin tanrısal olmaması olasıdır. Davud, Urie'yi öldürüyor; İsboeth'le Miphiboseh öldürülüyor; Absalon, Ammon'u; Joab, Absalon'u; Salomon kardeşi Adonias'ı; Baasa, Nadab'ı; Zambri, Ela'yı; Amri, Zambri'yi; Achab, Naboth'u; Jehu, Achab'la Joram'ı; Yeruşalim halkı, Joas'ın oğlu Amasias'ı; Jabes'in oğlu Sellum, Jeroboam'ın oğlu Zaharias'ı;

Manahem Jabes'in oğlu Sellum'u; Romélie'nin oğlu Phacée'yi, Manahem'in oğlu Phacée'yi; Ela'nın oğlu Ozée, Romélie'nin oğlu Phacée'yi öldürüyor. Daha başka ufak tefek birçok cinayetler susmakla geçiştiriliyor. Bu tarihi Kutsal-Ruh yazmışsa, itiraf etmeli ki, hiç de insanların ahlâkını düzeltmeye yarayacak bir konu seçmemiş⁽³³⁾

«IDÉE»

FİKİR*

Fikir nedir?

Beynimde, resim halinde canlanan bir imge.

Demek ki sizin bütün düşünceleriniz imgelerden ibarettir.

Elbette; çünkü en soyut fikirler bile gördüğüm bütün nesnelerin bir devamından başka bir şey değildir. Genel olarak *varlık* sözünü özel varlıkları tanımış olduğun için kullanıyorum. *Sonsuzluk* sözünü de, birtakım sınırlar gördüğüm, bu sınırları da genişletebildiğim kadar genişlettiğim için söylüyorum; kafam imgelerle dolu olduğu içindir ki fikirlerim var.

Peki bu tabloyu yapan ressam kim?

Her halde ben değilim, çünkü doğru dürüst resim yapmasını beceremem; beni kim yarattıysa fikirlerimi de o meydana getiriyor⁽³⁴⁾.

Demek siz de, her şeyi Tanrıda gördüğümüzü söyleyen Malebranche gibi düşünüyorsunuz?

Her şeyi Tanrının kendisinde görmesek bile, onun salt-güçteki eylemleri sayesinde gördüğümüzden eminim.

Peki bu eylem nasıl meydana geliyor.?

* Bu madde 1765 de yayınlanmıştır (Varberg basımı).

Bütün konuşmalarımızda size bir şeycikler bilmediğimi, Tanrının kimseye gizini açmadığını kaç kez söyledim. Yüreğimi çarptıran, damarlarımdaki kanı dolaştıran kim, bilmiyorum; bütün hareketlerimizin ilkesi nedir, onu da bilmiyorum; siz de kalkmış nasıl duyduğumu, nasıl düşündüğümü anlatmamı istiyorsunuz? Hiç olacak şey mi bu!

Ama hiç değilse fikir edinme yetinizin uzama bağlı olup olmadığını bilirsiniz?

Hiç bir şey bilmiyorum. Gerçi Tatianus, Yunanlılara demecinde, ruhun bir bedenden bileştiğini, bunun apaçık olduğunu söylüyor. İre-neus, ikinci kitabının XXV. bölümünde, Tanrı ruhlarımıza bedenimizin biçimini korumalarını öğretmiş, böylece bedenimizin anısını kaybetmemelerini istemiştir, diyor. Tertullianus ikinci *Ruh* kitabında, ruhun bir cisim olduğunu temin ediyor. Arnobius'un, Lactantius'un, Hilarius'un, Nyssa'lı Gregorios'un, Ambrosius'un kanıları da başka türlü değildir. Başka Kilise-Babaları'nın da ruhun uzamsız olduğunu söyledikleri, bu konuda Eflâtun'un düşündüğü gibi düşündükleri ileri sürülüyor: bu da kuşku ile karşılanacak bir şeydir. Bana gelince, ben bu kanılardan hiç birini paylaşmağa cesaret edemiyorum; her iki sistemde de anlaşılmazlıktan başka bir şey göremiyorum; bütün yaşamımca bu sorunu kurduğum halde, ilk günden bir parmak bile ileriye gidemedim.

Desenize, boşuboşuna düşünüp durmuştunuz.

Doğru; bir yetiden yararlanan, düşünenden daha çok, hiç değilse daha iyi bilir, daha mutludur; ama ne yapayım? Kafamda toplanıp birbiriyle çarpışan, iliğimdeki gözeleri savaş meydanı olarak seçen bütün o fikirleri kabul etmek, etmemek benim elimde olan bir şey değildi ki. Birbirleriyle adamakıllı döğüştükten sonra, kalan dö-küntülerinden kararsızlıktan başka bir şey elde edemedim.

Bunca fikir sahibi olup, fikrin özünü, ne olduğunu doğru dürüst bilememek çok acıklı bir şey.

Gerçekten öyle; ama bilemediğini biliyormuş sanmak daha da acıklı, daha budalaca bir şeydir⁽³⁵⁾.

**«IDOLE, IDOLATRE, IDOLATRIE»
PUT, PUTATAPAR, PUTATAPARLIK**

⁽³⁶⁾Put, Yunanca εἶδος dan, figürden geliyor; εἰδωλον bir figürün simgelenmesi; λατρεύειν de, hizmet etmek. son derece saygı göstermek, tapmak demektir. Bu tapmak sözcüğünün bir; aslı Latince'dir ve türlü türlü anlamlarda kullanılır: saygı ile söz ederek eli ağza götürmek, eğilmek, dize gelmek, selâmlamak, ve sonunda, yüce bir tapınmada bulunmak anlamına gelir⁽³⁷⁾.

Burada şuna işaret etmek yararlı olur: *Trévoux Sözlüğü* bu maddeye bütün papazların putatapar olduklarını, Hintlilerin hâlâ puta tap-tıklarını söylemekle başlıyor. İlk genç Theodosius'dan önce kimseye *pagan* denmemiştir. Bu ad, o zamanlar İtalyan ilçelerinde eski dinlerini koruyarak yaşayanlara, *pagorum incolae*, *pagani*, verilmişti. Sonra, Hindistan baştanbaşa Müslümandır, Müslümanlar da resimlerin ve putataparlığın amansız düşmanıdırlar. Daha sonra da, Parsis'lerin eski dinine bağlı kalan birçok Hint uluslarına putatapar denemeyeceği gibi, hiç putları olmayan kimi kastlara da bu ad verilemez.

(38)İNCELEME

BİR ZAMANLAR PUTATAPAR BİR DEVLET OLUP
OLMADIĞINA DAİR

Görünüşe bakılırsa yeryüzünde hiç bir zaman şu *putatapar* adını alan bir ulus olmamıştır. Bu sözcük vaktiyle İspanyolların Fransızlara taktıkları *gavache*, Fransızların da İspanyollara taktıkları *marane* adı gibi bir sövme, aşağılamak için kullanılan bir sözcüktür. Roma senatosuna Atina Areopage'ına*, Pers krallarının saray adamlarına: «Putatapar mısınız?» diye sorulsa, bu sorunun ne demek olduğunu ya anlarlar, ya da anlamazlardı. Hiç biri: «Resimlere, putlara tapıyoruz.» diye karşılık vermezdi. Bu *putatapar*, *putataprılık* sözcüklerine ne Homeros'da, ne Hesiodos'da, ne Herdotos'da, ne mecusî dinindeki başka bir yazarda raslarız. Hiç bir zaman hiç bir yazılı buyruk, hiç bir yasa çıkarılmamıştır ki putlara tapılmasını, putlara tanrılar gibi hizmet edilmesini, tanrı gözüyle bakılmasını buyurmuş olsun.

Romalı, Kartacalı komutanlar bir anlaşma yaptılar mı, hepsi de kendi tanrılarını tanık tutuyorlardı. «Onların katında barışı koruyacağımıza and ederiz,» diyorlardı. Sayılması çok uzun süren o tanrıların heykelleri de komutanların

* Eskiden Atina sitesinde toplanan ve eski Arkhont'lardan 31 üyesi olan ağır ceza mahkemesi..

çadırlarında değildi. Tanrılarına insanların işlerine karışan, onlara tanıklık, yargıçlık eden bir varlık gözüyle bakıyorlardı. Tanrılığı meydana getiren şey de elbette görüntü değildi.

Şu halde tapınaklardaki o uydurma tanrıların heykellerini ne gözle görüyorlardı? Amacımızı bu biçimde belirtmemizde bir sakınca yoksa, biz tapığımız nesnelerin resimlerini ne gözle görüyorsak öyle. Yanılgı, bir tahta yahut mermer parçasına tapmakta değil, bu tahta ve mermer parçasının simgelediği uydurma bir tanrıya tapmaktaydı. Onlarla aramızdaki ayrıntı, onların resimleri olmasında, bizim ise hiç resmimiz olmamasında değildir: bütün ayrıntı onlardaki resimlerin, uydurma bir dinde kurmaca varlıkları, bizimkilerin ise gerçek bir dinde gerçek varlıkları göstermesindedir. Yunanlılarda Herakles'in heykeli vardı, bizde de ermiş Christofe'un; onların Eskulapios*'u ile keçileri vardı, bizim de ermiş Roche'umuzla köpeği; onların yıldırımla silâhlanmış İuppiter'leri vardı, bizim de Padua'lı ermiş Antonius'umuzla Compostelle'li ermiş Jacques'ımız var.

Konsül Plinius, *Trajanus'a Övgü*'sünün başlangıcında, *ölümsüz tanrılara* dua ederken, resimlere yakarmaz. Çünkü bu resimler ölümsüz değillerdi.

* Yunanlılarda tıp tanrısı, Apollon'un oğlu.

Paganların ne son, ne de en eski zamanlarında bir puta tapıldığı sonucunu çıkarabileceğimiz tek bir olay bile yoktur. Homeros Ólympos'un üstünde oturan tanrılardan başka bir şeyden söz etmez. *Palladium** da, her ne kadar gökten inmişse de, Pallas'ı** korumasının kutsal bir güvencesinden başka bir şey değildi; *palladium*'da yüceltilen o korumaydı.

Ama Romalılarla Yunanlılar heykellerin önünde diz çöküyor, onlara çelenkler, günlük, çiçekler sunuyor. bu heykelleri genel meydanlarda törenle dolaştırıyorlardı. Bu göreneği biz de kut-sallaştırdık, ama hiç de putatapar değiliz.

Kadınlar, kuraklık zamanlarında, tanrıların heykellerini perhiz ettikten sonra taşıyorlardı. Yalınayak, saçları darmadağınık yürüyorlar, yağmur da Petronius****'un dediği gibi, *et statim urceatim pluebat*, hemen kovalardan boşanırcasına yağmaya başlıyordu. Mecusîlerde meşru olmayan, aramızda ise kuşkusuz meşru olan bu töreyi biz de benimsemedik mi? Nice kentlerde kokmuş leşleri yalınayak taşıyarak onların sefaatıyla Tanrıdan iyilikler vermesini dileyenler yok mu? Bir Türk,

* Pallas'ın heykeli; mitolojiya göre Troia'nın sonu bu heykelin korunmasına bağlıydı.

** Savaş tanrıçası sayılan Minerva'ya verilen adlardan biri.

*** Neron'un sarayında görkemli bir yaşam sürdükten sonra 69 yılında damarlarını keserek canına kıyan ünlü Lâtin yazarı.

bir Çinli aydın, törenlere tanık olsa, bilgisizliklerinden, önce bizi böyle törenle do-laştırdığımız simgelerden yardım ummakla suç-landırabilirler; ama onları bu yanlış düşünceden çevirmeğe bir sözcük yeter.

⁽³⁹⁾Romalılarla Yunanlıların putataparlığına karşı her çağda koparılan yaygaraların sayılamayacak kadar çok oluşuna insan şaşar; sonra onların hiç de putatapar olmadıklarını görünce bu şaşkınlık büsbütün artar.

Ötekilerden daha ayrıcalıklı tapınaklar vardır. Örneğin, Ephesos'un büyük Diana*'sının herhangi bir köy Diana'sından daha çok ünü vardı. Epi-dauros'daki Eskulapios tapınağında başka ta-pınaklardakinden daha çok mucizeler oluyordu Olympos'daki İuppiter heykeline Paphlagonia'daki İuppiter heykelinden daha çok sunaklar su-nuluyordu. Ama, burada gerçek bir dinin tö-renlerini uydurma bir dinin törenleriyle hep kı-yaslamak gerektiğine göre, bizim de, birçok yüzyıllardan beri kimi kiliselere öbürlerinden daha çok bağlılık gösterdiğimiz olmadı mı? Biz de

* Diana, yahut Arthemis; Yunan mitolojiasına göre İup-piter'le Latene'nin kızı. ormanlar kraliçesi ve av tan-rıçasıydı. Kendisini yıkanırken çıplak gören Akteon'u geyik haline koymuş, sonra köpeklerine parçalamıştı.

Loretta*'daki Notre-Dame kilisesine Neige**'deki Notre Dame'dan daha çok adaklar adamıyor muyuz? Şimdi bunu bahane edip bize de putatapar denip denemeyeceğini kendimiz düşünelim⁽⁴⁰⁾.

Eskiler, ne kadar tapınakları, ne kadar heykelleri varsa o kadar Apollon'lar, Diana'lar, Eskulapios'lar olduğunu hayal etmemişler, bir tek Diana'ya, bir tek Apollon'a, bir tek Eskulapios'a, inanmışlardı. Onun için bir heykelin Tanrı olabileceğine inanmadıkları, ettikleri ibadetin bu heykele, bu puta ait olamayacağı, dolayısıyla de eskilerin hiç de putatapar olmadıkları, bir tarih olayı ne kadar kanıtlanabilirse, kanıtlanmış demektir.

Hiç akıl yürütmeyen, ne kuşku, ne inkâr etmesini, ne de inanmasını bilen, avâreliliğinden tapınaktan tapınağa koşan ve orada küçükler büyüklere eşit oldukları için, âdet yerini bulsun diye sunaklar sunan, hiç birinin aslını, kökünü incelemeyen boyuna mucizelerden söz eden ve kestiği kurbanlardan hiç de üstün olmayan kaba saba, boş inanlara kapılmış halk; evet bu halk yığını. büyük Diana'nın gürleyen İuppiter'in karşısında dinsel bir dehşete kapılmış, farkında olmadan heykelin kendisine tapmış olabilir. Bu durum ara sıra bizim tapınaklarımızda, bilgisiz köylülerimizde

*İtalya'da bir kent.

** Jura dağlarının tepesinde bir yer.

de görülmüş, onlara tahtadan, taştan yapılmış simgelerden değil, cennetlik olmuş ermişlerden, ölümsüzlerden şefaath istemeleri⁽⁴¹⁾ ve yalnız Tanrıya tapmaları gerektiği öğretilmekten geri kalmamıştır.

Yunanlılarla Romalılar aşırı saygı ve övgüleriyle tanrılarının sayısını artırdılar. Yunanlılar Bakkhos, Herakles, Perseus gibi fatihleri de tanrılaştırıyorlardı. Roma kendi imparatorlarına tapınaklar yaptırdı. Bizim saygı ve övgülerimiz ise büsbütün başka türdür; onların yarı tanrıları, ikinci sıradan tanrıları yerine bizim ermişlerimiz var; ama biz ne mevkie, ne de fetihlere önem veriyoruz. Biz, sadece erdemli insanların adına tapınaklar yaptırmışız, bu insanlar göğe yükselmeseydiler çoğunun yeryüzünde adı bile anılmazdı. Eskilerin saygıları, övgüleri dal-kavukluktan başka bir şey değildi, bizimki ise erdem sevgisindendir⁽⁴²⁾. Ama bu eski saygı ve övgüler de gene Yunanlılarla Romalıların tam anlamıyla putatapar olmadıklarını gösteren inandırıcı birer kanıttır. Kuşkusuz Augustus'un, Claudius'un heykellerinde, madalyalarındakinden daha tanrısal bir erdem bulunacağını kabul etmiyorlardı.

Cicero, felsefe eserlerinde, yalnız tanrı heykellerine bakarak yanılmanın ve onları tanrıların kendileriyle karıştırmamanın olasılığını aklına bile getirmiyor. Tartıştığı kişiler yerleşmiş olan dini

hırpalarlar; ama içlerinden hiç biri Romalıları mermere, tunca tanrı gözüyle bakmakla suçlandıрмаğa kalkmaz. Boş inanlara inananlarda her şeyi ayıplayan Lucretius kimseyi böyle bir budalalıkla ayıplamaz. Şu halde, gene görülüyor ki, o zamanlar böyle bir inanış yoktu, böyle bir şey hiç bilinmiyordu; putataparlar yoktu.

Horatius bir Priape* heykelini dile getirir, ona şunları söyler: «Ben vaktiyle bir incir kütüğü idim; bir dülger, benden bir tanrı mı, yoksa bir sıra mı yapacağını kestiremezken sonunda bir tanrı yapmağa karar verdi, v.b.» Bu alaydan ne gibi bir anlam çıkarabiliriz? Priape alaycılarının keyfine bırakılmış o ikinci sıradan, küçük tanrılardan biriydi; bu alay bile, kuşları ürkütmek için bostanlara konulan o Priape heykeline pek öyle büyük bir saygı gösterilmediğini kanıtlar.

Yorumculuğa kapılan Dacier** bu serüveni Bruch'un şu sözlerle haber verdiğine işaret etmekten geri kalmamıştır; «Bunlar, işçiler ne olmasını isterlerse o olacaklardı;» ama bütün heykeller için aynı şeyin söylenebileceğine de işaret edebilirdi⁽⁴³⁾.

Büyücek bir mermer parçasından bir kurna yapılabilir gibi bir İskender veya İuppiter başı, yahut

* Mitologiyada bahçelerin, asmaların tanrısı.

** Ünlü Fransız filologu (1651-1722). Ünlü hellenist ve lâtinist Anne Lefebvre Dacier'nin kocası.

daha çok saygıya değer başka bir şeyin heykeli pekâla yapılabilir. Ermişlerin ermişinin kerubîlerinin yapıldığı madde, en bayağı işlerde kullanılabilirlerdi. Bir taht, bir mihrâb, içşinin biri bunlardan bir mutfak masası da yapabilirdi diye, daha mı az saygıya lâyıktır?

Dacier'nin, Romalıların Priape heykeline tap-tıkları, Baruch'un da bunu önceden haber vermiş olduğu sonucuna varacağı yerde demek ki Ro-malıların bu heykelle alay ettikleri sonucunu çı-karması gerekiyormuş. Tap-tıkları tanrıların hey-kellerinden söz eden bütün yazarlara bakın, hiç biri putataparlıktan söz etmez: büsbütün tersini söy-lerler. Martial* de şu sözleri bulursunuz:

*Qui finxit sacros auro vel marmore vultus,
Non facit ille deos:...*

Ovidius**'da:

Colitur pro Jove forma Jovis

Stacius***'da:

*Nulla autem effigies, nulli commissa metallo
Forma Dei; mentes habitare et pectora gaudet*

* Ünlü Lâtin şairi (43-104)

** Ünlü Lâtin şairi (İ.Ö. 43-İ.S. 16).

*** Lâtin şairi (61-96).

Lukanios*'da da:

Estne Dei sedes, nisi terra et pontus et aer⁽⁴⁴⁾
sözlerini.

Resimlerin resimden başka bir şey olmadığına tanıklık eden bütün parçalar bir araya getirilirse koca bir cilt olurdu.

Yalnız heykellerin mucizeler gösterdiği haller bu heykellerin kendilerinde tanrısal bir şey olduğunu düşündürmüş olabilir. Ama yaygın olan kanı elbette, tanrıların, kimi kurban yerlerini, kimi putları seçerek arasına oralarda oturmaya, insanları huzurlarına kabul etmeye, onlara yanıt vermeye geldikleri yolundaydı. Homeros'da, Yunan tragediyalarının korolarında yalnız mucizelerini dağların üzerinde, filân tapınakta veya falan kentte gösteren Apollon'a dualar edildiği görülür; bütün antik çağda bir heykele dua edildiğinin en küçük bir izine bile raslanamaz⁽⁴⁵⁾.

Sihirbazlık edenler, bu işi bir bilim sananlar, yahut öyle sanıyormuş gibi görünenler tanrıları heykellerin içine indirmenin gizini bildiklerini ileri sürüyorlardı: ama büyük tanrıları değil. ikinci sıradan tanrıları, cinleri. Merkurios Trismegistos**'un *Tanrılar yapmak* dediği, Ermiş Augustinus'un da

* II. yüzyılda yaşamış ünlü Yunan yazarı.

** Trismegistos, Yunanca *tris* (üç kez) ve *megistos* (çok büyük) sözcüklerinden meydana gelmiş bir sıfat. Yunanlılar tanrı Hermes'e ve Mısırlıların tanrısı Thot'a bu lâkabı vermişlerdi.

Tanrı Kenti'nde reddettiği şey işte buydu. Ama bu da simgelerin kendilerinde tannısal bir şey olmadığını açıkça gösterir, öyle ya, harekete gelmeleri için bir sihirbaza başvurmak gerekiyormuş. Hem bana öyle geliyor ki bir sihirbazın bir heykeli dile getirmek için ona can verdiği pek az görülmüş olmalıdır.

Böylece, tanrıların resimleri, tanrılar değildi. Yıldırım saçan, İuppiter'in resmi değil, kendisiydi; denizleri ayaklandıran, Neptunius'un heykeli olmadığı gibi, ışığı veren de Apollon'un heykeli değildi. Yunanlılarla Romalılar mecusiydiler, çok tanrıci idiler, ama hiç de putatapar değillerdi⁽⁴⁶⁾.

(47)PERSLERİN, SABİİLERİN, MISIRLILARIN
TATARLARIN, TÜRKLERİN VAKTİYLE
PUTATAPAR OLUP OLMADIKLARINA, PUT
ADI VERİLEN SİMGELERİN ESKİ ÇAĞDA
NE ZAMAN ORTAYA ÇIKTIĞINA DAİR.
İBADETLERİNİN TARİHİ.

Güneşe, yıldızlara tapmış olan uluslara putatapar demek büyük bir yanılgıdır. Bu ulusların uzun zaman ne putları, ne de tapınakları vardı. Yanıldıkları bir şey varsa o da gökcisimlerini yaratana borçlu oldukları ibadeti gökcisimlerine etmiş olmalarıdır. Bugün bile Zoroastre yahut Zerdüş'tün Sadder'de toplanan dogması, kötülüklerin öcünü alan, iyiliklerin armağanını veren bir yüce Varlığa inanılmasını buyuruyor; bu da pu-

tataparlıktan oldukça uzaktır. Çin devletinin hiç bir zaman bir putu olmamış, her zaman göklerin hakimi King-tien'in sade ibadetini korumuştur. Tatarlarda, Cengiz Han hiç de putatapar değildi, hiç bir simgesi de yoktu. Yunanistan'ı, Küçük Asya'yı, Suriye'yi, İran'ı, Hindistan'ı ve Afrika'yı dolduran Müslümanlar, Hristiyanların resimlere taptıklarını sandıkları için, onlara *putatapar*, *gâvur* derler. Konstantinopolis'de cami haline getirdikleri Ayasofya'da, Kutsal - Havariler kilisesinde ve daha başka kiliselerde buldukları birçok heykelleri parçaladılar. Görünüş, her zaman insanları aldattığı gibi, onları da aldattı; onları, vaktiyle birer insan olan ermişlerin adına yapılmış olan tapınakların, diz çökerek saygı gösterilen bu ermiş resimlerinin, bu tapınaklarda meydana gelen mucizelerin, en koyu putataparlığın su götürmez kanıtları olduğuna inandırdı. Oysa hiç de böyle değildir. Hristiyanlar gerçekte bir tek Tanrıya taparlar, kutsal kişilerde de Tanrının, kendi ermişlerinde beliren erdemine saygı gösterirler. Putkırıanlarla protestanlar da aynı biçimde kiliseyi putataparlıkla suçlamışlar, ve aynı karşılığı almışlardır.

İnsanlar pek seyrek kesin fikirler edindiklerinden, hele fikirlerini kesin ve karıştırılmaya meydan vermeyen sözcüklerle daha da seyrek anlatabildiklerinden, mecusîlere, özellikle çoktanrıçılara putatapar deyip çıkmışız. Biribirinden ayrıntılı biçimler altında Tanrıya, yahut birçok tan-

rılara edilen bu ibadetin başlangıcı üzerine koca ciltler yazılmış, türlü türlü düşünceler ortaya atılmıştır: bu kitap ve düşünce yığını da bilgisizlikten başka bir şeyi kanıtlamaz.

Sanchoniathon'dan önce gelmiş olan Orpheos da, Damascius'un korumuş olduğu *Theogonia*'sında, bize daha çok bir şey öğretmeyecektir. Dünya ilkesini bir başı boğa, bir başı aslan, ortasında *tanrı-yüz* adını verdiği bir yüz, omuzlarda da yaldızlı kanatlar, iki kavalı bir ejderha biçiminde canlandırıyor.

Ama siz bu acayip fikirlerden iki büyük gerçek çıkarabilirsiniz: biri, maddesel biçimlerle hiyerogliflerin en eski çağlara ait olduğu; öbürü de, bütün eski filozofların bir ilk ilkeye inandıkları.

Çoktanrıcılığa gelince, sağduyu size yeryüzünde insanlar, yani, hem akıllılık, hem delilikler etmeğe yetenekli, bütün ilineklere, hastalığa, ölüme açık canlılar türemeğe başlar başlamaz, bu insanların âcizliklerini, bağılıklarını hemen duyduklarını; kendilerinden daha güçlü bir şeyin varlığını kolayca kabul ettiklerini; yiyeceklerini veren toprakta bir güç, çoğu zaman kendilerini yok eden havada bir başka güç, yakan ateşle alıp götüren suda da gene bir başka güç bulunduğunu sezdiklerini söyleyecektir. Bilgisiz insanlar için bütün bu öğeleri yöneten varlıklar hayal etmekten, güneşle yıldızları gözlerimizin önünde ısıltı ısıltı parıltıdan o bilinmez gücü yüceltmekten daha doğal ne olabilir? Hele insanoğluna üstün olan bu güçlerin ne olduğu

hakkında bir fikir edinmeğe kalkışılır kalkışılmaz onları maddesel varlıklar halinde tasarlamaktan daha akla yakın ne olabilir? Hatta dinimizden eski olan, Tanrının kendisi tarafından kurulmuş olan Yahudi dini baştanbaşa Tanrıyı böyle hayal eden tasvirlerle doludur. Bir korulukta ölümlülerin diliyle konuşmak lûtfunda bulunur; bir dağın tepesinde kendini gösterir, gösterdiği göksel ruhların hepsi insan biçiminde yeryüzüne inerler; sonunda Kudüs tapınağının en kutsal yeri* de hayvan başlı kerubi melekleriyle doludur. İşte Plutarkhos**'un, Tacitus***'un, Appianus****'un ve daha birçoklarının yanılmalarına, Yahudileri bir eşek kafasına tapmakla suçlamalarına neden bu olmuştur. Demek ki Tanrı, herhangi bir biçimin resmini, heykelini yasak ettiği halde, duyulara simgelerle seslenilmesini isteyen insanoğlunun zaafına uymak lûtfunda bulunmuş.

İşâ'ya, VI. bölümde, Tanrıyı bir tahtın üzerine oturmuş, urbasının etekleriyle de bütün tapınağı doldurmuş görür. Bu peygamberin birinci bölümünde Tanrı elini uzatır ve Yeremya'nın ağzına değdirir, Hezekiel, III. bölümde, gök yakuttan bir taht görür. Tanrı da kendisine bu tahtın üzerine oturmuş bir insan gibi görünür. Bütün bu tasvirler,

* Eski adıyla «Kudsül'akdes, Haremül'ahram».

** Bak. *Felsefe Sözlüğü I*, Notlar, s. 405 not 2.

*** Ünlü Lâtin tarihçisi (yaklaşık olarak 52-120)

Tanrıyı halkın gözünde canlandırmak için hiç bir zaman tablolara, heykellere, putlara başvurmamış olan Yahudi dininin saflığını bozmaz.

Çinli aydınları, Parsislerin*, eski Mısırlıların da hiç putları yoktu; ama çok geçmeden İsis**'le Osiris'in resimleri çizildi; çok geçmeden Bel***, Bâbil'de, dev bir heykel, Brahma da, Hint yarımadasında, acayip bir canavar oldu. Hele Yunanlılar tanrıların adını, heykelleri, tapmakları çoğalttıkça çoğalttılar, ama en büyük gücü her zaman, Lâtinlerin İuppiter dedikleri, tanrıların ve insanların efendisi olan Zeus'larına vererek. Lâtinler de Yunanlıları taklit ettiler. Bu uluslar, gökten⁽⁴⁸⁾, Olympos****'larından ne anladıklarını bilmedikleri halde, bütün tanrılarını her zaman gökyüzünde oturttular: bu üstün varlıkların, sudan başka bir şey olmayan, bulutlarda oturmalarına olasılık yoktu. Önce yedisini, aralarında güneş de bulunan, yedi gökcismine yerleştirdiler; ama sonraları, bütün tanrıların yurdu göğün uzamı oldu.

Romalıların, *Dii majorum gentium* dedikleri, altısı erkek, altısı dişi on iki büyük tanrıları vardı: İuppiter, Neptunius, Apollon, Vulcanius, Mars, Mercurius, Junon, Vesta, Minerva, Ceres, Venus, Diana. O zaman Pluton unutulmuştu: yerini Vesta aldı.

* Hindistan'da Zerdüş tarikatından olanlar

** Eski Mısırlılarda tıp, evlenme ve ekin tanrıçası. Ötillerin koruyucusu olan Osiris'in hem kızkardeşi, hem karısıydı.

*** Babilili'lerin büyük tanrısı.

**** Eski Yunanistan'ın birçok dağlarına verilen ad. Mitolojiye göre tanrılar buralarda otururlardı.

Bunlardan sonra *minorum gentium* tanrılar; yarı tanrılar, Bakkhos, Herakles, Eskulapios gibi kahramanlar; cehennem tanrıları, Pluton, Proserpine; Terthys. Amphitrite. Nereid'ler, Glaukos gibi denit tanrıları, sonra Driad'lar, Naiad'lar; bahçelerin, çobanların tanrıları geliyordu. Her meslek, yaşamın her eylemi, çocuklar, genç kızlar, evli kadınlar, lohusalar için tanrıları, hatta Osuruk tanrısı bile vardır. Sonunda imparatorları da tanrı yapıp çıktılar. Ne bu imparatorlar, ne Osuruk tanrısı, ne tanrıça Pertunda, ne Priape, ne meme tanrıçası Rumilia, ne de aptesane tanrısı Stercutius gerçekten gökle yerin hâkimi sayıldılar. İmparatorlardan tapınakları olanlar çıktıysa da küçük av tanrılarının hiç tapınağı olmadı; ama hepsinin resimleri, putları vardı.

Bunlar, herkesin odasını süslemeye yarayan topraktan yapılmış, kabasaba küçük figürlerdi; genel ibadetlerin hiç birinde yeri olmayan kocakanlarla çoluk çocuğun eğlencesi şeyler. Kimse kimsenin boş inanlarına karışmıyordu. Eski kentlerin yıkıntıları arasında bu küçük putlara hâlâ rastlanır.

İnsanların kendilerine put yapmaya ne zaman başladıkları bilinmiyorsa da, çok eski zamanlara ait oldukları biliniyor. İbrahim'in babası Terah, Ur'da, Kalde'de put yapıyordu. Raşel, kayınbabası Laban'ın putlarını çalıp kaçtı. Bundan gerisi bilinmiyor.

Ama eski ulusların bütün bu simgeler üzerinde acaba nasıl bir kavramları vardı? Onlarda nasıl bir

nitelik, ne gibi bir güç buluyorlardı? Tanrıların bu heykellerin içine girip saklanmak için gökten yeryüzüne indiklerine mi inanıyorlardı, yoksa onlara o yüce ruhtan bir parça verdiklerine, yahut da hiç bir şey vermediklerine mi? Bu konuda boşboşuna hiç yararı olmayan şeyler yazılmıştır: herkesin akıl yürütme gücüne. sadık, yahut bağınazlık durumuna göre bir yargıya vardığı meydana dandır. Kuşkusuz rahipler, daha çok adak çekebilmek için heykellerine ne kadar tanrısallık vermek olanağı varsa o kadar veriyorlardı. Bu boş inanları filozofların reddettiklerini, askerlerin alaya aldıklarını, yargıçların hoş gördüklerini. her zaman saçmalayan halkın da, ne yaptığının farkında olmadığını biliyoruz. Birkaç sözcükle özetlemek gerekirse, Tanrının kendini tanıtmadığı bütün ulusların tarihi budur.

Bütün Mısır'ın bir öküz, birçok kentlerin de bir köpeğe, bir maymuna, bir kediye, soğanlara ettiği ibadet üzerinde de aynı düşünceye varılabilir. Bunlar, görünüşe göre, önceleri belki birer alâmetten başka bir şey değildi. Sonra Apis adında bir öküz, Anubis adında bir köpeğe tapılmaya başlandı; her zaman da öküz eti, soğan yenildi; ama Mısırlı kocakarların kutsal soğanlarla öküzler için ne düşündüklerini kestirmek kolay değildir.

Putlar sık sık konuşuyorlardı. Roma'da, Kybele bayramı günü, Kral Attale sarayının yeri değiştirilirken heykelin söylediği güzel sözlerin anısı kutlanıyordu.

İpsa peti volui; ne sit mora, mitte volentem:

Dignus Roma locus quo deus omnis eat.

Beni buradan kaldırmalarını istedim, çabuk, götürün beni: Roma, her tanrının orada yerleşmesine lâyıktır.

Zenginlik heykeli dile gelmişti: aslını ararsanız Scipio'ların, Cicero'ların, Caesar'ların buna inandıkları yoktu; ama Encolpe'nin kazlarla tanrılar satın alsın diye kendisine bir *écu* verdiği kocakarı buna pekâlâ inanabilirdi.

Putlar mucizeler de gösteriyor ve heykellerin içine gizlenen rahipler Tanrı adına konuşuyorlardı.

Bunca tanrı, çeşit çeşit inanç, bunca özel ibadet içinde *putatapar* denen uluslarda nasıl olmuş da din savaşları olmamış? Bu barış bir kötülükten, yarılgının ta kendisinden çıkan bir iyilik oldu: çünkü ikinci sıradan birçok tanrılara inanan her ulus komşularının da kendilerine ait tanrıları olmasını hoş gördü. Öküz Apis'i öldürmüş olmakla suçlandırılan Kambyosos'u bir yana hırakırsanız, bütün dinsizlerin tarihinde yenilmiş bir ulusun tanrılarına kötü davranmış bir fatih görülmez. Mecusîlerin yalnız kendilerine özgü hiç bir dinleri yoktu. rahipler de adaklarla kurbanları artırmaktan başka bir şey düşünmediler.

⁽⁴⁹⁾Tanrılara sunulan ilk adaklar meyvelerdi. Çok geçmeden rahiplerin sofraları için hayvanlar gerekti; bu hayvanları kendi elleriyle kesiyorlardı; böylece birer kasap, birer zâlim oldular; sonunda insanların,

özellikle çocuklarla genç kızların canlı canlı kurban edilmelerini, o korkunç töreyi ortaya çıkardılar. Ne Çinliler, ne Parsis'ler ne de Hintliler hiç bir zaman böyle yürekler acısı cinayetler işlemediler; ama Porphyryus*'un anlattığına göre, Mısır'da, Hieropolis'de insanları kurban ettiler.

Taurid'de yabancılar kurban ediliyordu: bereket versin, Taurid rahipleri pek bol kurban bulamıyorlardı. İlk Yunanlılar, Kıbrıslılar, Fenikeliler, Surlular, Kartacalılar. hep bu boş inana bağlı kaldılar. Romalılar bile bu dinsel cinayeti işlediler, hatta, Plutarkhos, üç Vesta** rahibesinin çapkınlıklarının kefareti olarak iki Yunanlı ile Galyalıyı kurban ettiklerini anlatır. Frankların kralı Théodebert'in çağdaşı olan Procope da, Frankların bu hükümdarla beraber İtalya'ya girdikleri zaman insanlardan kurban kestiklerini söylüyor. Galyalılar, Cermenler, hınen hemen her gün

* İskenderiye okulunun filozoflarından, Platinus'un öğrencisi (233-304).

** En büyük ruhanî başkan tarafından Roma'nın en yüksek ailelerinden seçilen ve Romalılarda ateş tanınçası olan Vesta'nın tapınağında kutsal ateşi söndürmemeyi görev edinen rahibeler. İffetli kalmak zorunda olan bu rahibeler, yeminlerini bozarlar veya kutsal ateşi söndürürlerse diri diri gömülüyorlardı. Buna karşılık büyük bir itibar görüyor. önemli yetkilere sahip oluyorlar, örneğin ölüm cezasına çarptılmaya giden bir hükümlüye raslarsalrsa, canını bağışlayabiliyorlardı.

böyle kurbanlar kesiyorlardı. Tarih kitaplarını, şu insanoğlundan tiksinden okuyamazsınız.

Yahudilerde, Yeftah'ın kızını kurban ettiği, Saül'ün de oğlunu kesmesine ramak kaldığı doğrudur; Tanrıya kurban olarak adananlar, hayvanlar gibi tekrar satın alınarak, kurtarılamazdı, kesinlikle kurban edilmeleri gerekirdi⁽⁵⁰⁾ Haham Samuel, Saül'ün bağışladığı savaş tutsağı kral Agag'ı, kutsal bir bıçakla lokma lokma doğradı. Saül'de bu krala, insanların haklarına gösterilen saygıyı gösterdiği için epey azarlandı. Ama insanların efendisi olan Tanrı, onların canını dilediği zaman, dilediği gibi, dilediği kimsenin aracılığı ile alabilir; yaşamın ve ölümün hâkimi olan Tanrının yerine geçmek, yüce Varlığın haklarını elinden almak insanlara düşmez.

İnsanoğlunu bu manzaranın dehşetinden, bu sofuca işlenen günahlardan dolayı avutabilmek için şunu bilmenin önemi vardır: *putatapar* denen ulusların hemen hepsinde kutsal tanrıbilimle halk yığınlarının düştüğü' yanlış, gizli ibadetlerle genel törenler, bilge insanların dini ile ayak takımının bağlandığı din vardı. Gizli yapılan törenlerde o dinin gizlerini bilenlere yalnız bir tek Tanrının varlığı öğretiliyordu; eski Orpheos'a mal edilerek Keres Eleusine gizli törenlerinde söylenen ve Avrupa ile Asya'da ün salmış olan o ilâhiye bir

göz atmak yeter: «Tanrısal doğaya bak, ruhunu aydınlat, yüreğine hâkim ol, hak yolunda yürü; göğün ve yerin Tanrısını her zaman göz önünde bulundur; o birdir, kendi kendine ve kendi kendisiyle yaşar; bütün yaratıklar, varlıklarını ona borçludurlar; hepsini o korur. Hiç bir ölümlü kendisini görmemiştir, ama o her şeyi görür.»

Filozof Maxime de Madaure'un, *Ernuş Augustinus'a mektub*'undaki şu parçayı da bir okuyun: «Hangi insan yüce, ilksiz, sonsuz, kendine benzer hiç bir şey doğurmamış, gene de her şeyin babası olmuş bir Tanrının varlığından kuşkuya düşecek kadar bilgisiz, budala olabilir.»

Bilgelerin yalnız putataparlıktan değil, çoktanrıçılıktan da tiksindiklerini gösteren binlerce kanıt vardır.

Epiktetos, bu tok gönüllülük ve sabrı örneği, o denli düşük bir yaşam içinde o kadar yüksek kalan bu adam, tek bir Tanrıdan başka Tanrının sözünü etmez. İşte özdeyişlerinden biri: «Tanrı beni yaratmış, Tanrı benim içimde; onu her yana götürüyorum. Onu çirkin düşüncelerle, haksız davranışlarla, bayağı isteklerle hiç kirletebilir miyim? Benim ödevim Tanrıya her şey için şükretmek, her şeyden ötürü onu övmek ve ona son nefesime kadar dua etmektir.» Epiktetos'un bütün fikirleri bu ilke etrafında döner⁽⁵¹⁾.

Roma imparatorluğunun tahtı üzerinde, belki de köleliği içindeki Epiktetos kadar büyük olan Marcus Aurelius, gerek alışılan dile uymak, gerek Tanrı ile insanlar arasında aracı varlıklar bulunduğunu anlatmak için gerçekten, çoğu zaman tanrılardan söz eder; ama kaç yerde de bir tek, ilksiz, sonsuz Tanrıdan başka Tanrı tanımadığını belli etmez ki! «Ruhumuz, diyor, tanrılığın bir belirtisidir. Çocuklarım, bedenim, düşüncelerim bana hep Tanrıdan geliyor.»

Stoacılar, Eflâtuncular, tanrısal ve evrensel bir doğayı kabul ediyorlar, Epikürcüler de bunu inkâr ediyorlardı. Gizli törenlerde ruhanî başkanlar yalnız bir tek Tanrıdan söz ediyorlardı. O halde, putataparlar neredeydiler⁽⁵²⁾.?

Zaten, genç Theodosius'un zamanında, Asya ile Afrika'nın içerlerindeki ülkelerden başka yerlerde putataparlar kalmadığını söylemek de *Dictionnaire de Moréri**nin büyük yanılgılarından biridir. İtalya'da yedinci yüzyılda bile, hâlâ mecusî kalan birçok uluslar vardı. Weser'den başlayarak Kuzey Almanya Charlemagne zamanında Hristiyan değildi. Polonya ile bütün Kuzey, ondan sonra da *putataparlık* denen halden kurtulamadılar. Afrika'nın yarısı, Ganga'nın ötesindeki bütün ülkeler, Japonya, Çin ulusları, yüz-

* Bilgin Fransız biyografi Moréri (1643-1680)'nin *Dictionnaire Historique (Tarih Sözlüğü)* adlı yapıtı.

lerce Tatar oymağı eski ibadetlerini korumuşlardır. Artık Avrupa'da birkaç Laponyalıdan, birkaç Samoyed'den, birkaç Tatardan başka atalarının dininden ayrılmayan kimse kalmamıştır.

Şunu belirterek sözümüzü bitirelim ki biz, *Ortaçağ* dediğimiz zamanda, Müslümanların ülkesini *Paganlık ülkesi* diye anıyor, resimlerden, simgelerden tiksinen bir ulusa *putataparlar*, diyorduk. Tapınaklarımızın bir sürü resimlerle, heykellerle dolu olduğunu gören Türklerin asıl bizi putatapar sanmakta çok daha haklı olduklarını bir kez daha itiraf edelim⁽⁵³⁾.

«INONDATION» TUFAN

Acaba dünyanın baştan başa su altında kaldığı zamanlar oldu mu? Fizik bakımından olanaksız bir şeydir bu.

Deniz, yavaş yavaş bütün karaları, biribiri ardısıra su ile kaplamış olabilir; bu da ancak ağır ağır, sayısız denemek kadar uzun yüzyıllar boyunca, olmuş olabilir. Deniz, beş yüz yıllık bir zaman içinde, vaktiyle büyük bir liman olan Aigues-mortes'dan, Fréjus'den, Ravenne'den çekilmiş, hemen hemen iki fersahlık bir yeri kupkuru bırakmıştır. Bu gidişe göre küremizi bir baştan bir başa dolaşması için iki milyon iki yüz elli bin yıllık bir zamana ihtiyacı olacağı meydandadır. İşin çok dikkate değer bir yönü de, bu zamanın yerkürenin eksenine dikilip ekvatorla birleşmesi için gereken zamana pek yaklaşmasıdır: bu hareket elli yıldan beri pek olası görünmekte, ancak iki milyon üç yüz bin yıldan daha uzun bir zaman içinde meydana gelebileceği anlaşılmaktadır.

Denizden birkaç fersah uzakta meydana çıkarılan yataklar, kabuklulardan meydana gelme tabakalar denizin bütün bu su ürünlerini vaktiyle Okyanusun kıyıları olan topraklar üzerine ağır ağır yığıldığının su götürmez bir kanıtıdır, ama denizlerin bütün küreyi birden tümüyle kaplaması fizik bakımından çekim yasalarıyla, sıvı ya-

salarıyla, su miktarının yetersizliğiyle olanaksızlığı tanıtılmış saçma bir kuruntudur. Bununla *Beş Sefer*'de anlatılan o evrensel tufanın büyük gerçekliğine biraz olsun gölge düşürmek istemiyoruz: tersine, o bir mucizedir; bunun için ona inanmak gerekir; o bir mucizedir, bunun için de fizik yasalarıyla gerçekleşmiş olamaz.

Tufan öyküsünde her şey mucizedir: kırk gün süren yağmurun dünyanın dört bucağını su altında bırakması ve suyun en yüksek dağların tepesini on beş dirsek aşması mucizedir, gökyüzünde çağlayanlar, kapılar, delikler, bulunması bir mucizedir; dünyanın dört yönünden bütün hayvanların gemiye gelmiş olması mucizedir; Nuh'un onları on ay besleyecek şeyler bulmuş olması mucizedir; bütün hayvanların yiyecekleriyle beraber gemiye sığabilmiş olması mucizedir; çoğunun ölmemiş olması mucizedir: gemiden çıkınca hepsinin karınlarını doyuracak şeyler bulmaları mucizedir; sonunda Le Pelletier adında birinin, bütün o hayvanların Nuh'un gemisinde nasıl doğal olarak bir arada bulunup karınlarını doyurmuş olduklarını açıkladığını sanması da bir mucize, ama başka türden bir mucizedir.

Oysa, tufan öyküsü dünyanın bir eşi daha dinlenmemiş en mucizeli şeyi olduğu için, onu açıklamaya kalkışmak anlamsız olur: bunlar inan yoluyla inanılan o muammalardandır; inan da aklın inanmayacağı şeye inanmaktan başka bir şey olmayan, ayrı bir mucizedir.

Böylece evrensel tufan öyküsü de Bâbil Kulesi, Balaam'ın dişi eşeği, Jeriko duvarlarının davul seslerinden yıkılması, kan halini alıveren sular. Kızıldenizde açılan yol ve Tanrının kendi ümmetinin sevgili kulları onuruna göstermek inayetinde bulunduğu bütün mucizelerin öyküsü gibidir; bunlar insan zekâsının inip yoklayamayacağı derinliklerdir.

«INQUISITION» ENGİZİSYON*

Engizisyon, bilindiği gibi, papa ile rahiplerin gücünü daha çok artırmak, bütün bir ülkeyi iki yüzlü etmek için bulunmuş, hayran olmaya değer, baştanbaşa hıristiyanca bir icattır.

Ermış Dominique, genellikle bu kutsal kurulu kendisine borçlu olduğumuz ilk kişi olarak tanınır. Gerçekten bu büyük ermiş tarafından verilmiş ve olduğu gibi şu sözcüklerle yazılmış bir berat hâlâ elimizdedir: «Ben, Rahip Dominique, bu belgeyi elinde bulunduran Roger adındaki kişiyi, üstüste üç pazar kendisini kentin kapısından kilisenin eşiğine kadar bir papaza kamçılarlamak, bütün yaşamınca et yememek, yılda üç kez perhize girmek, hiç bir zaman şarap içmemek, haçlarla *san-benito*** urbasını kuşanmak, her gün dua etmek, gündüzleri on, gece yarısı da yirmi *pater* okumak; bundan böyle ten zevklerinden uzak kalmak, her ay mahalle papazına günahlarını itiraf etmek, vb. koşulu ile ve aksi halde doğru yoldan çıkan, andını bozan ve tövbe etmeyen bir günah işlemiş kişi olarak cezaya çarptılmak üzere, tekrar Kilise'ye kabul ediyorum.»

* Bu madde 1769 da yayınlanmıştır.

** Bu İspanyolca sözcük Saint-Benoit demektir (*bénédictin* tarikatından olanların giydikle giysiye benzemesinden ötürü). Sarı bir gömleği andıran bu giysiyi engizisyoncular diri diri yanmaya mahkûm edilenlere giydirirlerdi.

(54)Engizisyonun gerçek kurucusu Dominique olmakla beraber, Saint-Office*'ın en saygı değer yazarlarından, en parlak zekâlılarından biri olan Louis de Paramo, ikinci kitabının ikinci başlığında, Saint-Office'in ilk kurucusunun Tanrı olduğunu, Adem'e karşı va'zeden rahiplerin yetkisini kullandığını anlatıyor. Mahkemeye ilk çağrılan Âdem'miş: *Adam, ubi es?* ve eklediğine göre, Âdem mahkemeye çağrılmamış olsaymış, bu eksiklik Tanrının yargılama yöntemini geçersiz bırakırmış.

Saint-Office'in doğru yoldan sapanlara giydirdiği *san-benito*'nun modeli, Tanrının Âdem'le Havva'ya giydirdiği deriden giysiler oldu. İlk terzinin Tanrı olduğu da bu kanıtla tanıtlanıyor; ama ilk engizisyon yargıcının da gene kendisi olduğu aynı açıklıkla saptanmış oluyor.

Âdem yeryüzü cennetinde sahip olduğu taşınmaz bütün mallarından yoksun bırakıldı; Saint-Office de işte bunun için mahkûm ettiği kimselerin malına mülküne el koyuyor.

Louis de Paramo, Sodom halkının eğri yola saptıkları için yakıldıklarına, çünkü sodomculuğun kesinlikle bir sapıklık olduğuna işaret ediyor. Buradan Yahudilerin tarihine geçiyor; her yerinde de Saint-Office'i buluyor.

* Roma'da kurulan yüksek engizisyon mahkemesi.

İsa yeni dinin ilk engizisyon yargıcısıdır: papalar tanrısal bir hakla engizisyon yargıcı olmuşlar, sonunda bu güçlerini ermiş Dominique'e aktarmışlardır.

Bundan sonra engizisyonun ölüme mahkûm ettiği insanları bir bir sayıyor; bunların sayısı yüz bini aşıyor.

Kitabı 1598'de, bilginlerin onayı, piskoposun övgüleri, kralın da özel izniyle Madrid'de basılmış. Bu garip, garip olduğu kadar da insana tiksinti veren yürekler acısı olayları bugün aklımız almıyor; ama o zamanlar hiç bir şey bundan daha doğal, daha ibret verici görünmüyormuş. Bağnaz oldular mı bütün insanlar Louis de Paramo'ya benziyorlar.

Bu Paramo basit bir adamdı; tarihlere çok dikkat ediyor, ilgi çekecek hiç bir olayı ihmal etmiyor ve Saint-Office'nin bütün ülkelerde boğazladığı kurbanların sayısını doğru olarak veriyor.

Engizisyonun Portekiz'de nasıl kurulduğunu büyük bir saflıkla anlatıyor. anlattıkları da, hepsi kendisi gibi konuşmuş olan başka dört tarihçinin sözlerine tıpatıp uyuyor. İşte sözbirliğiyle anlattıkları.

XV. yüzyılın başlarında, Papa IX. Boniface Portekiz'de kentten kente va'zetmeye, doğru yoldan sapanları, Müslümanları, Yahudileri diri diri yakmaya giden rahiplere yetki vereli çok olmuştu;

ama bu rahipler geziciydiler ve krallar bile birkaç kez aşırı yordakçılıklarından şikâyet ettiler. Papa VII. Clément onları, Aragon'daki, Kastilya'daki yerleşik bir kurula sahip etmek istedi. Roma sarayı ile Lizbon sarayı arasında anlaşmazlıklar başgösterdi; kafalar kızıştı; engizisyon bundan zarar görüyor, bir türlü de iyice yerleşemiyordu.

1539'da Lizbon'da papanın bir olağanüstü temsilcisi ortaya çıktı; dediğine göre kutsal engizisyonu sarsılmaz temeller üzerine kurmaya geliyordu. Kral III. Jean'a Papa III. Paul'den mektuplar getirmişti. Sarayın ileri gelenleri için de Roma'dan getirdiği başka mektuplar vardı; olağanüstü temsilcilik beratları usulünce mühürlenmiş ve imzalanmıştı: büyük bir engizisyon mahkemesi kurmak ve Saint-Office'in bütün üyelerini seçmek konusunda en geniş yetkilere sahip olduğunu gösteriyordu. Bu adam, her çeşit yazıyı taklit etmekte, sahte mühürler, sahte damgalar uydurup kullanmakta eşsiz olan Saavedra adında bir düzenbazdı. Bu işleri Roma'da öğrenmiş, daha iki dolandırıcıyla beraber geldiği Sevilla'da da epeyce ilerletmişti. Görkemli bir yaşantı sürdürüyordu. Hizmetinde yüz yirmiden fazla adam vardı. Bu ağır giderleri karşılamak için kendisiyle beraber sır arkadaşları Sevilla'da Roma ruhanî meclisi adına büyük borçlara girdiler. Her şey en göz alıcı sahte görünüşlerle hazırlanmıştı.

Portekiz kralı önce papanın kendisine haber vermeden, *a latere*, olağanüstü temsilci göndermesine şaştı. Papalık temsilcisi buna yüksekte atarak, engizisyonun yerleşik bir düzen içinde kurulması gibi çok ivedi bir işte Kutsal Kişiliklerinin vakit kaybedemeyeceği, böyle bir haberi kendisine ilk getirenin Kutsal-Babanın olağanüstü temsilcisi olmasının da kral için büyük bir onur olduğu karşılığını verdi. Temsilci, o günden tezi yok, büyük engizisyon yargıcını atadı, her yana toprak ürünlerinden ondalık vergisi toplamak için adamlar saldı ve saray Roma'dan haber alınmaya kadar iki yüz kişiyi diri diri ateşte yaktı, iki yüz bin altından fazla da para topladı.

Bu sırda, temsilcinin Sevilla'da, sahte senetler üzerine önemli tutarda borç para aldığı İspanyol senyörü marki de Villanova, Lizbon'a gidip, bu dolandırıcıyla karşılaşarak hoşla gitmeyecek durumlara düşmektense kendi işini kendi görmeyi daha uygun buldu. Papa'nın olağanüstü temsilcisi o sırada İspanya sınırında geziye çıkmıştı. Beli silâhlı elli adamla üzerine yürüdü, onu yakalattığı gibi Madrid'e getirdi.

Çok geçmeden Lizbon'da düzenbazlık meydana çıktı. Madrid mahkemesi Papalık temsilcisi Saavedra'yı kamçılanmağa ve on yıl kürek cezasına mahkûm etti; ama, en şaşılacak şey ne oldu bilir misiniz, Papa IV. Paul, bu dolandırıcının bütün yaptıklarını onayladı; tanrısal gücünün

bütün yetkisiyle usule ait küçücük bozuklukları düzeltti ve baştanbaşa insanoğlunun marifeti olan bir şeyi kutsallaştırdı.

Qu'importe de quel bras Dieu daigne se servir?*

İşte böylece engizisyon Lizbon'da yerleşti, bütün krallık da Tanrının bu inayetine hayran oldu.

Öte yandan, bu mahkemenin insanları nasıl yargıladığını herkes az çok bilir; onun izlediği yöntemin dünyadaki bütün öteki mahkemeilerin sahte adaletine, kör mantığına nasıl taban tabana zıt olduğu da bilinir. En bayağı insanların ihbar edivermesiyle insan hapse girer; bir oğul babasını, bir karı kocasını ihbar edebilir; hem insanı, kendisini suçlandıranlarla yüzleştirmezler de; mal, mülk ne varsa hepsine yargıçların yararına el konulur: engizisyon bugüne kadar bu yolda hareket etmiştir. Bütün bunlarda elbette tanrısal bir şey var; çünkü insanların bu boyunduruğa sabırla dayanmış olmaları anlaşılır şey değildir...

Sonunda Aranda Kontu bu canavarın tırnaklarını yontup dişlerini körleterek bütün Avrupa'nın hayır duasını almıştır; ama hâlâ canı çıkmadı.

* «Tanrı şu veya bu aracı kullanmak lûtfunda bulunmuş, ne çıkar?»

«JEPHTÉ
OU
DES SACRIFICES DE SANG HUMAIN»
YEFTAH
YAHUT
KURBAN EDİLEN İNSANLARA DAIR

Yargıçlar kitabının yazdığına göre Yeftah, Ammon oğullarına karşı kazandığı zaferden dolayı, evinden çıkıp kendisini kutlamaya gelecek ilk insanı Tanrıya kurban etmeyi adanmış. Karşısına ilk çıkan da biricik kızı olmuş; bunun üzerine üstünü başını yırtmış; kızıoğlankız olarak ölmek felâketine uğradığı için dağlara çıkıp gözyaşı dökmesine izin verdikten sonra kızını kurban etmiş. Yahudi kızları uzun süre, Yeftah'ın kızına dört gün ağlayarak bu serüveni törenle andılar*.

Bu öykü ne zaman yazılmış olursa olsun, ister Yunanlıların Agamemnon'la İdomene masalının bir kopyası, ister onun örneği, ister buna benzer Asur öykülerinden önceye, yahut sonraya ait olsun, aradığım bu değil; ben yalnız metne bağlı kalıyorum: Yeftah kızını yakarak Tanrıya kurban etmeyi adanmış ve adağını yerine getirmiştir.

* *Yargıçlar*'ın XI. bölümüne bakınız (Voltaire'in notu).

Yahudi dini Tanrıya adanan insanların kesinlikle kurban edilmelerini buyuruyordu. «Adanan herhangi bir kimse için kurtulmalık verilmeyecek, mutlaka öldürülecektir.» *Vulgate** bunu şöyle çeviriyor: *Non redimetur, sed morte morietur* (*Levililer*, XXVII., 29).

Bu yasa gereğince ki Samuel, daha önce söylediğimiz gibi, Saül'ün başışladığı kral Agag'ı lokma lokma doğradı; Saül de salt Agag'ı kurtardığı için Tanrının hışmına uğradı ve ülkesini kaybetti.

İşte insanları kurban etmek töresinin böylece yerleştiği açıkça görülüyor; bundan daha iyi saptanmış bir tarih olayı yoktur. Bir ulus eski yazılarından, kendi kendisine dair anlattıklarından başka bir şeyle yargılanamaz⁽⁵⁵⁾.

* *Kutsal Kitab*'ın lâtince çevirisi

«JOB»

EYUB*

Günaydın, dostum Eyub; sen kitapların sözünü ettiği garip insanların en eskilerinden birisin; yahudi değildin: adını taşıyan kitabın *Beş Sefer*'den daha eski olduğu biliniyor. Onu Arapçadan çeviren İbraniler, Yehova kelimesini Tanrı anlamına kullanmışlarsa, bunu gerçek bilginlerin hiç kuşku etmedikleri gibi, Fenikelilerle Mısırlılardan almışlardır. *Satan* (Şeytan) sözcüğü de İbranice değildi, Kalde dilinden alınmıştı; bu da yeteri kadar biliniyor.

Kalde ülkesinin bir ucunda yaşıyordum. Mesleklerinin erbabı olan yorumcular, pisliğinin üzerinde yatarken, XIX. bölümünde, bir gün bu pislikten ayağa kalkacağını söyledin diye, öldükten sonra dirilmeye inandığını ileri sürüyorlar. Bir hasta iyi olacağını ummakla öldükten sonra dirileceğini ummuş olmaz; ama ben sana başka şeylerden söz etmek istiyorum.

İtiraf et ki çok geveze bir adamdın; ama dostların senden de gevezeydiler. Yedi bin koyunun, üç bin deven, bin öküzün. beş yüz de dişi eşeğin varmış. Dur da bir hesabını yapayım.

* Bu madde 1767 de yayınlanmıştır.

Yedi bin koyun, her biri üç lira yedi metelikten yirmi iki bin beş yüz Tours lirası* eder..... 22.500

Üç bin deveye her biri elli écu'den değer biçiyorum. 450.000

Bin öküz de üstüste hesap edersek 80.000 liradan az etmez,

Beş yüz dişi eşek, her biri 20 franktan 10.000 lira eder.

Böylece hepsinin tutarı 562.500 lirayı bulur.

Hem de eşyalarını, yüzüklerini, mücevherlerini hesaba katmadan.

Ben senden çok daha zengindim; malımın, mülkümün büyük bir bölümünü kaybettim, senin gibi hasta da olduğum halde, dostlarının kimi kez sana hiç yakıştıramadıkları gibi, Tanrıya karşı gelip ileri geri söylenmedim.

Seni günaha sokmak, sana Tanrıyı unutturmak için, malını mülkünü elinden almak ve seni uyuz hastalığına yakalatmak iznini isteyen şeytandan hiç de memnun değilim. İnsanlar hep bu hale düşünce Tanrıya başvururlar: mutlu insanlar da onu

* Tours lirası, Fransa'da XIII. yüzyıla kadar Tours kentinde, daha sonra da aynı model üzerine basılan altın lira.

unuturlar. Şeytan dünyayı pek iyi bilmiyordu; o zamandan beri bir hayli gelişmiş, şimdi birisini kesinlikle tuzağa düşürmek istedi mi, onu ya bir vergi kesenekçisi, ya da. olanağı varsa daha önemli bir kişi yapıyor. Dostumuz Pope*, Şövalye Baalam öyküsünde bize bunu açıkça göstermiştir.

Karın küstah bir kadındı; ama sözüm ona dostların, Arabistan'da, Teman'da doğmuş olan Elifaz, Şuah'lı Bildad ve Naama'lı Tsafar ondan daha çekilmez şeylerdi. Seni, en yumuşak huylu insanın bile sabrını tüketecek biçimde sabretmeğe coşturuyorlar: sana uzun uzun, Amsterdam'da, düzenbaz V...e'nin, ...'nın, v.b. ettikleri vaızlardan daha sıkıcı vaızlar ediyorlar.

Doğrusunu istersen: «Tanrım! ben deniz miyim, yahut bir balina balığı mıyım ki beni hapisteymişim gibi kapalı tutuyorsun?» diye haykırırken ne dediğini bilmiyorsun, ama dostların sana «gün rütubet olmadan tekrar yeşermez, çayırın otu da susuz büyümmez» karşılığını verirken onlar da ne dediklerini bilmiyorlar. Hiç bir şey bu belit kadar insanı avutmaktan uzak değildir.

Naama'lı Tsafar seni gevezelik etmekle suçluyor; ama bu iyi dostlardan hiç biri sana bir *écu* olsun borç vermiyor. Ben olsam sana böyle davran-

* Ünlü İngiliz ozanı ve filozofu (1688-1744)

mazdım. İnsana öğüt verenlerden çok, yardım edenlerden de az kimse yoktur. Hastalığında bir yudum çorba içirmedikten sonra üç dostun olmuş, neye yarar. Tanrı seni zenginliklerine, sağlığına tekrar kavuşturduktan sonra öyle sanırım ki bu çenesi güçlü dostların karşına çıkmaya cesaret edememişlerdir: *Eyub'un dostları* sözü boşuna atasözü halini almamış.

Tanrı onlara pek öfkelen-di ve XLII. bölümde, *can sıkıcı ve ihtiyatsız* insanlar olduklarını açıkça yüzlerine vurdu; saçma sapan sözler söyledikleri için de onları yedi boğa ile yedi koç kurban etmeğe mahkûm etti. Ben olsam, dostlarına hiç yardım etmedikleri için cezalandırırdım onları.

Bu olup bitenlerden sonra yüz kırk yıl yaşadığın doğru mu, rica ederim söyle. Namuslu insanların uzun ömürlü olduklarını görmek hoşuma gider; ama bugünün insanları çok ahlâksız şeyler olmalı, çünkü pek az yaşıyorlar.

(Aix-la Chapelle kaplıcalarında bir hasta tarafından yazılmıştır.)

* Zaten Eyub'un Kitabı bütün antik çağın en değerli kitaplarından biridir. Bu kitabın Musa'nın yaşadığını sandığımız zamandan daha önce yaşamış bir Arap tarafından yazıldığı meydandadır.

* Buradan maddenin sonuna kadar olan bölüm 1769 da eklenmiştir.

Kitapta, Eyub'la konuşanlardan biri olan Elifaz'ın Teman'lı olduğu söyleniyor; burası Arabistan'ın eski kentlerinden biridir. Baldad, Arabistan'ın bir başka kenti olan Şuah'lıydı. Tsafar da, Arabistan'ın daha doğusuna düşen bir ülkeden, Naama'lıydı.

Ama bundan daha dikkate değer ve bu masalın bir Yahudi masalı olmadığını açıklayan bir şey varsa o da kitapta, bugün Ayı, Orion ve Hyad'lar adını verdiğimiz takım yıldızlarından söz edilmiş olmasıdır. İbranilerin astronomi hakkında hiç bir zaman, hiç bir bilgileri olmamıştır, hatta dillerinde bu bilimi belirleyecek bir sözcük bile yoktu: geometri terimine varıncaya kadar kafa sanatına bağlı şeylerden hiç birini bilmiyorlardı.

Tersine, çadırlar altında yaşayan, sürekli olarak gökcisimlerini gözleyecek durumda olan Araplar belki de, gökyüzünü inceleyerek yıllarını düzenleyen ilk insanlar oldular.

Daha önemli bir gözlem de bu kitapta bir tek Tanrıdan söz edilmiş olmasıdır. Yalnız Yahudilerin bir tek Tanrıya inanmış olduklarını hayal etmek saçma bir yanılgıdır⁽⁵⁶⁾ ; hemen hemen bütün Doğu'nun doktrini buydu; Yahudiler bu işte de, her şeyde yaptıkları gibi, başkalarının yapıtlarını aşırıp kendilerine maletmekten başka bir şey yapmadılar.

Tanrı, otuz sekizinci bölümde, bir kasırga içinde, Eyub'la kendisi konuşur; sonradan Ya-

ratılış'ta taklit edilen konuşma işte budur. Yahudi kitaplarının çok yeni şeyler olduğu ne kadar tekrar edilse azdır. Bilgisizlikle bağnazlık *Beş Sefer*'in dünyanın en eski kitabı olduğunu haykırıyorlar. Sanchoniathon'un kitaplarının, onunkilerden sekiz yüz yıl önceye ait Thot'un kitaplarının, ilk Zerdüş'tün kitaplarının, Hintlilerin hâlâ elimizde olan *Shasta*'larının, *Veidam*'larının, Çinlilerin beş *King*'inin, sonunda da Eyub'un kitabının, bütün Yahudi kitaplarından çok daha eski çağlara ait olduğu meydandadır. Bu küçük ulusun ancak sağlam dengeli bir devlete sahip olduktan sonra tarihini yazabildiği, bu devlete ancak krallarının yönetimi altında kavuştuğu, Fenike diliyle Arapçanın karışımından meydana gelen o anlaşılmaz dilinin zamanla geliştiği, tanıtlanmıştır. Fenikelilerin onlardan çok önce edebiyatla uğraştıklarını gösteren su götürmez kanıtlar var. Meslekleri haydutlukla simsarlıktı; bir raslantı sonucu olarak yazar oldular. Mısırlılarla Fenikelilerin kitapları kaybolmuştur; Çinliler, Brahmanlar, Mecusîler, Yahudiler ise kendi kitaplarını kaybolmaktan korumuşlardır. Bütün bu yapıtlar garip anıtlardır, ama hepsi de insanoğlunun hayalinde kurduğu anıtlar, hiç birinden ne fiziğe, ne de tarihe ait tek bir doğru olsun öğrenemezsiniz. Bugün küçücük bir fizik kitabı bile eski çağların bütün kitaplarından daha yararlıdır.

İyi yürekli Calmet, yahut dom Calmet (çünkü b  n  dictin rahipleri kendilerine dom'luk verilmesini istiyorlar), bunca kuruntuları, budalalıkları, şuradan buradan toplanmış ve sadeliği ile eski zamanlara ait sa  malara g  lmek isteyen herkese kendisini pek faydalı kıl mı   olan bu saf adam, sanki gerçekten Eyub diye biri var mı   gibi, Eyub'un tutulduğu hastalığın ne olduğunu bulmaya kalkanların d    ncelerini, sadakatle anlatıyor. Sözlerini hiç tartmadan, hiç çekinmeden, Eyub'un frengiye tutulduğunu söylüyor, sonra, her zaman yapı  ı gibi, olmayan bir şeyi kanıtlamak için üstüste bir sürü metin yı  ıyor. Astruc'  n yazdığı frengi tarihini okumamış olacak; çünkü Astruc ne bir Kilise Babası, ne de Salamanka'lı bir bilgi  ti, ama çok bilgili bir hekimdi, onun için de Calmet babanın onun varlığından bile haberi yoktu:   unun bunun yapıtından aşırma kitap yazan papazlar gerçekten zavallı insanlardır!

«JOSEPH»

YUSUF

Yusuf'un öyküsü, sadece bir merak ve edebiyat konusu olarak ele alınırsa, antik çağın bize kadar gelen en değerli anıtlarından biridir. Bütün doğulu yazarlara örnek olmuş gibidir; sonra Homeros'un *Odyseia*'sından da dokunaklıdır, çünkü bağışlayan bir kahraman bizi öc alan bir kahramandan daha çok duygulandırır.

Biz Araplara bütün dillere geçmiş olan o güzel uydurulmuş masalların ilk yazarları gözüyle bakarız, ama ben onların içinde, Yusuf'un kiyle kıyaslanabilecek hiç bir serüven göremiyorum. Baştanbaşa olağanüstü bir serüven, hatta son bölümü insana sıcak gözyaşları bile döktürebilir. Erkek kardeşlerinin pek kıskandıkları Yusuf, on altı yaşlarında bir çocuktur; onlar tarafından İsmailî tâcirlerinden meydana gelme bir kervana satılmış, Mısır'a götürülmüş, orada da kralın hadımlarından biri tarafından satın alınmıştır. Bu hadımın bir karısı varmış, buna da hiç şaşmamalı: çünkü her şeyi kesilmiş, tam anlamıyla bir hadım olan Kızlar Ağasının da bugün İstanbul'da bir sarayı var; ama gözleriyle ellerini bırakmışlar. doğa da kendi haklarından hiç birini yüreğinden silmemiş. Döl organlarının yalnız iki yoldaşı kesilmiş olan öteki hadımlar, bu organları

çoğu zaman hâlâ kullanırlar; Yusuf'un satıldığı Putifar da pekâlâ bu çeşit hadımlardan biri olabilir.

Putifar'ın karısı, genç Yusuf'a âşık olur, ama o efendisine, velinimetine sadık kalarak bu kadının bütün iltifatlarını, arzularını reddeder. Kadın da buna öfkelenerek Yusuf'u kendisini baştan çıkarmağa kalkışmakla suçlar. Hyppolitos'la Pharridra'nın, Bellerophon'la Sténobée'nin, Hebrus'la Damasippe'nin, Tanis'le Péribée'nin, Myrtilos'la Hippodamie'nin, Peleos'la Demenette'nin öyküleri de budur.

Bütün bu öykülerden en eskisinin hangisi olduğunu kestirmek zordur; ama eski Arap yazarlarının, Yusuf'un Putifar'ın karısıyla olan serüvenini anlatan öykülerinde çok güzel düzenlenmiş bir özellik göze çarpar. Yazar, karısıyla Yusuf'dan hangisine inanacağını bilemeyen Putifar'ın. Yusuf'un saldırısına bir kanıt olsun diye, karısı tarafından yırtılmış olan gömleğine bakmadığını farzediyor.

Kadının odasında beşikte yatan bir çocuk vardı; Yusuf gömleğini, kadının bu çocuğun önünde yırttığını ve çıkardığını söylüyordu. Putifar, yaşına göre zekâsı çok ileri olan çocuğa başvurdu; çocuk Putifar'a dedi ki: «Bakin bakalım, gömlek önünden mi, yoksa arkasından mı yırtılmış: önünden yırtılmışsa bu yırtık Yusuf'un kendisini savunan karınızı zorla elde etmek istediğini, yok ar-

kadan yırtılmışsa karınızın onun peşini bırakmadığını tanıtlar.» Putifar, bu çocuğun dehâsi sayesinde, kölesinin suçsuz olduğuna iyice inandı. Bu serüven *Kur'an*'da, eski Arap yazarından alınarak, bu biçimde anlatılmıştır. Bu kadar zekice akıl yürüten bu çocuğun kime ait olduğunu bize öğretmekte de hiç zorluk çekmiyor: bu çocuk Putifar'ın karısının çocuğu ise, Yusuf, bu kadının göz koyduğu ilk erkek değildi.

Ne olursa olsun, *Yaratılış*'a göre Yusuf hapse atılır ve orada Mısır kralının şerbetçibaşısıyle ekmekçibaşısının yanına düşer. Bu iki siyasal tutuklunun ikisi de gece düş görürler: Yusuf düşlerini yorar; onlara şerbetçibaşının üç güne kadar yeniden göze gireceğini, ekmekçibaşının da asılacağını haber verir: dediği de çıkar.

İki yıl sonra Mısır kralı da bir düş görür; şerbetçibaşısı ona hapiste bir Yahudi delikanlısının bulunduğunu, dünyada onun üstüne düş yormasını bilen kimse olmadığını söyler; kral delikanlıyı getirir, o da kendisine yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olacağını haber verir.

Burada düş yormanın ne kadar eski olduğunu görmek için biraz duralım. Yakup düşünde gizemli bir merdiven, merdivenin tâ üstünde de Tanrıyı görmüştü; düşte sürüleri çoğaltmak için bir yöntem de öğrendi, ama bu yöntem hiç bir zaman kendisinden başka kimsenin işine yaramadı. Yusuf bir

gün gelip kardeşlerine hükmedeceğini bir düşte öğrenmişti. Abimelek'e de, çok daha önceleri, Sara'nın İbrahim'in karısı olduğu rüyada haber verilmişti*.

Biz genç Yusuf'a dönelim. Firavun'un düşünüş yorumlar yorumlamaz Başbakan olur. Bugün, Asya'da bile, bir düş yorumu için insana böyle bir makam verecek bir kral bulunabileceği kolay söylenemez. Firavun, Yusuf'a Putifar'ın bir kızını alır. Bu Putifar'ın Heliopolis başrahibi olduğu yazılıdır: demek ki bu Putifar, ilk efendisi olan hadım değildi; yahut, oydu da, kuşkusuz başrahiplikten başka bir unvanı daha vardı, karısı da birden fazla doğurmuştu.

Bu sırada, Yusuf'un haber verdiği gibi, açlık başgösterdi, Yusuf da, kralının lûtuflarına lâayık olmak için, halkı, bütün topraklarını Firavuna satmaya zorladı; bütün ulus buğdaysız kalmamak için köle oldu: baskı yönteminin başlangıcı her halde bu olacak. Doğrusunu söylemek gerekirse o zamana kadar hiç bir kral bu kadar kârlı bir alışveriş etmemişti; ama halk da Başbakana herhalde hiç hayır dua etmemiştir.

Sonunda, Yusuf'un babasıyle kardeşleri de buğday sıkıntısına düştüler. Çünkü o sıralarda kıtlık bütün dünyayı kasıp kavuruyordu. Burada Yusuf'un kardeşlerini nasıl karşıladığını, onları

* *Songes (Düşler)* maddesine bakınız (Voltaire'in notu)

nasıl bağışlayıp zengin ettiğini anlatmaya değmez. Bu öyküde dikkate değer bir destan şiirini meydana getiren her şey vardır: anlatış, düğüm, birbirini tekrar tanıma, serüvenler ve olağanüstü olaylar. Hiç bir şey Doğu dehâsının simgesini bundan daha iyi gösteremez.

Yusuf'un babasının, koca Yakub'un Firavun'a verdiği cevap, okumasını bilenleri epeyce düşündürmelidir. Kral ona: «Kaç yaşındasınız? diye sormuş. İhtiyar da — Yüz otuzundayım, demiş, ama şu kısa misafirlikte mutlu bir gün görmedim daha.».

«JUDÉE»
YAHUDA İLİ*

Çok şükür, Yahuda iline gitmedim, gitmeye de hiç niyetim yok. Oralarda gidip gelen her ulustan insanlar gördüm: hepsi de bana Kudüs'ün berbat durumda olduğunu; çevresindeki bütün ülkenin taşlık, dağların çıplak olduğunu; o ünlü Şeria ırmağının kırk beş ayaktan fazla genişliği olmadığını; bu kantunun iyi denebilecek tek bölgesinin Jeriko olduğunu söylediler: kısacası, hepsi de o kadar zaman Beytüllâhim'de oturmuş ve bu ülkeyi doğanın bir posası olarak betimlemiş olan ermiş Yeremya gibi konuşuyorlar. Yazın içecek su bile bulunmadığını söyler. Böyle olduğu halde buraları, doğup büyüdükları çölle kıyaslanınca, yahudilere cennet gibi görünmüş olmalı. Lampourdan dağlarından birinde yaşamak için Lande'lardan göç edecek zavallılar oturdukları yeni yerleri elbette överlerdi; hele Languedoc ilinin güzel bölgelerine kadar sokulabilmeyi umsalar, bu onlar için adanmış toprak olurdu.

İşte yahudilerin başına gelen de tıpkı böyle olmuştur; Jeriko ile Kudüs, Toulouse ile Montpellier'dir; Sina çölü de Bordeaux ile Bayonne arasındaki topraklar.

* Bu madde 1767 de yayınlanmıştır. Judée yani Yahuda ili, eskiden Lût deniziyle Akdeniz arasındaki bölgeye verilen addı. Bugün Filistin demekle bütün Yahuda ili belirtilmiş oluyor.

Ama yahudilere kılavuzluk eden Tanrı onlara iyi bir toprak vermek istiyorduysa, bu zavallılar da gerçekten Mısır'da oturmuşlarsa ne diye onları Mısır'da bırakmamış? Bu soruya ancak tanrıbilimsel tümcelerle karşılık veriliyor.

Yahudi ili adanmış topraktı, deniyor. Tanrı İbrahim'e: «Mısır ırmağından Fırat'a kadar bütün bu ülkeyi sizlere vereceğim*» buyurmuş.

Yazık! dostlarım, sizler hiç bir zaman Fırat'la Nil'in o bereketli kıyılarına kavuşamadınız. Sizinle alay ettiler. Nil ile Fırat'ın sahipleri sıra ile, birer birer hep sizin efendileriniz oldular. Sizler de hemen her zaman köle olarak yaşadınız. Adamakla, adağını yerine getirmek başka başka, ayrı ayrı şeylerdir, benim zavallı yahudilerim. Sizin yaşlı bir hahamınız var, size ballı, kaymaklı bir toprak adayan o bilgece vahiylerinizi okurken, size ekmekten çok tereyağı adanmış olduğunu haykırdı. Bilir misiniz ki bugün Türk padişahı bana Kudüs beyliğini önerse, istemem?

İkinci Frederik, bu berbat ülkeyi görünce herkesin önünde, Musa'nın cüzzamlı alayını oralara götürmekle hiç de ihtiyatlı bir harekette bulunmamış olduğunu söyledi. Frederik: «Ne diye Napoli'ye gitmemiş?» diyordu. Allahaismarladık, sevgili yahudilerim; adanmış toprağın kaybedilmiş bir toprak olmasına üzgünüm doğrusu.

(Baron de Broukana tarafından yazılmıştır.)

* Yaratılış, XV., 18 (Voltaire'in notu).

«JULIEN LE PHILOSOPHE, EMPEREUR
ROMAIN»

ROMA İMPARATORU
FİLOZOF JULIANUS*

İnsanın hakkını kimi zaman çok geç veriyorlar. İki veya üç yazar, yahut para ile tutulmuş adam, yahut da yobaz, barbar ve kadına benzer halleri olan Konstantinos'tan bir Tanrı'dan sözeder gibi sözediyorlar da, o doğru, bilge ve büyük Julianus'a alçağın biri diyorlar. Birincileri kopya eden bütün öteki yazarlar da aynı dalkavuklukla aynı iftirayı tekrarlıyorlar. Böylece bunlar hemen hemen kesin bir inan halini alıyor. Sonunda tarafsız eleştirme çağı geliyor ve bin dört yüz yıl sonra aydın kafalı insanlar bilgisizliğin yargıladığı dâvalara yeniden bakıyorlar. Konstantinos'un kişiliğinde Tanrı ile de, insanlarla da alay eden talihli bir hırs düşkünü meydana çıkıyor. Tanrı kendisi için gökyüzüne, zaferini sağlayan, bir belirti göndermiş gibi davranacak kadar küstahdır. Bütün soyunun kanıyla yıkanıyor, sonra hazdan gevşeyerek uykuya dalıyor; ama o Hıristiyandı, onun için ermişler sırasına geçirildi.

Julianus sade, iffetli, çıkarını gütmeyen, cesaretli, hoşgörüsü olan bir adamdır; ama Hıristiyan

* Bu madde 1767 de yayınlanmıştır.

değildi, onun için kendisine uzun süre bir canavar gözüyle bakıldı.

Bugün, olayları, anıtları. Julianus'un yazdıklarıyla düşmanlarının yazdıklarını kıyasladıktan sonra, Hristiyanlığı sevmemişse, bütün ailesinin kanıyla kirlenmiş bir tarikatten nefret etmekte mazur olduğunu; barbar Konstantinos'un hükümdarlığı sırasında Galileliler'den baskı görmüş, tutuklanmış, sürülmüş, ölümle korkutulmuş olduğu halde, onlara hiç bir zaman baskı yapmamış; tersine hayatına kastetmiş on Hristiyan askerini bağışlamış olduğunu teslim etmek zorundayız. İnsan yazdığı mektupları okurken şu sözlerle hayran olur:

«Galileliler, diyor, benden önceki hükümdarın yönetimi altında sürgün edilmenin, cezaevine atılmanın acısını çektiler; birbirlerine sırasıyla zındık adını verenler karşılıklı olarak öldürüldü; onların sürgünlerini sürgünden getirttim, tutuklularını cezaevinden çıkarttım; afaroz edilenlere mallarını, mülklerini geri verdim, onları barış içinde yaşamağa zorladım. Ama, tedirdginlik içinde duydukları öfke o kerteye varmış ki artık birbirlerini boğazlayamadıklarından şikâyet ediyorlar.» Ne güzel mektup! Zâlim bağnazlığa karşı felsefenin verdiği ne güzel hüküm!

Sonunda, olaylar incelenip tartışılınca, Julianus'un, Yunanlılarla Romalılarda zaman zaman

hoş görülmüş olan o eğilim bir yana, Trajanus'un bütün niteliklerine; inatçılığıyla huysuzluğu bir yana, Cato'nun bütün erdemlerine; Julius Caesar'ın, tutkularına değil, ama hayran olunacak her yönüne; Scipio'nun da ahlâk sağlamlığına sahip olduğunu kabul etmek gerekmiştir. Kısacası, insanların en kusursuzu olan Marcus-Aurelius'a her bakımdan eşit bir insan olmuştur.

Bugün, iftiracı Theodoretos'dan sonra, Harran tapınağında, Tanrıları hoşnut etmek için, bir kadını kurban ettiğini tekrarlamaya artık kimsenin dili varmıyor. Artık ölürken, sanki Perslere karşı savaşmakla İsa'ya karşı savaşmış, o kadar büyük bir tevekkül içinde ölen bu filozof sanki İsa'yı kabul etmiş, sanki İsa'nın havada, havanın da gökyüzü olduğuna inanmış gibi İsa Mesih'e: «Üstün geldin, Galileli.» diyerek birkaç damla kanını kendi eliyle gökyüzüne fırlattığını tekrarlayan olmuyor. Kilise Babaları denen insanların bu saçma sapan lâfları bugün artık yinelenmiyor.

Sonunda, zırzop Antakyalıların yapığı gibi, bula bula gülünç yönlerini bulabiliyorlar. İyi taranmamış sakalını, yürüyüşünü beğenmiyolar. İyi ama, sayın La Blatterie *abbé*'si, siz onun nasıl yürüdüğünü görmediniz, erdemlerinin anıtları olan mektuplarını, yasalarını okudunuz. Gönlü yüce, iyi yürekli olduktan, her adımını erdeme doğru attıktan sonra sakalı kirli, yürüyüşü sarsak olmuş ne çıkar?

Bugün için incelenecek önemli bir olay kâhır. Julianus'u, Kudüs tapınağını yeniden yaptırarak İsa-Mesih'in bildirisini yalancı çıkarmaya kalkışmakla suçlandırıyorlar. Gûya yerden çıkan ateşler bu işe engel olmuşmuş. Bu bir mucizeymiş, ama bu mucize ne Juliainus'u, ne bu işe kâhyalık eden Alypius'u, ne de sarayında yaşayanlardan kimseyi inana getirmemişmiş; bu konuda La Bletterie *abbé*'si düşündüklerini şöyle anlatıyor: "O ve sarayındaki filozoflar, böylesine parlak bir mucizeyi Tanrıdan aşırmaq için fizik konusunda ne biliyorlarsa hepsini ortaya döktüler. Doğa her zaman için inansızların güç aldıkları bir kaynak olmuştur, ama dine de sırasında öyle hizmet ediyor ki, en azından bizimle sözbirliği ettiğinden kuşkulansalar yeridir.»

Önce, İncil'de yahudi tapınağının bir daha kurulamayacağını yazılı olduğu doğru değildir. Kudüs'ün Titus tarafından bir yıkıntı haline getirilmesinden sonra yazıldığı açıkça görülen ermiş Matta'nın İncil'i gerçi, İdumaia'lı Herodes'in bu tapınağında taş üstünde taş kalmayacağını haber verir; verir ama hiçbir İncil bu tapınağın yeni baştan yapılmayacağını söylemez.

İkincisi, yahudilerin öküzleri, inekleri öldürdükleri aynı yerde bir yahudi tapınağı, yahut bir dükkân, yahut da bir cami yapılmış, Tanrı için bunun ne önemi olabilir?

Üçüncüsü, kimilerine göre işçileri yakan bu sözüm ona ateşlerin kentin surlarından mı, yoksa tapınağın duvarlarından mı çıktığı belli değil. Ama İsa'nın İmparator Julianus'un işçilerini yak-tığı halde, çok daha sonraları, ne tapınağın yıkıntıları üzerine bir cami yaptıran halife Ömer'in, ne de aynı camii onaran büyük Salâhaddin'in işçilerini niçin yakmadığı anlaşılmıyor. İsa'nın, Müslümanların camilerine o kadar çok mu sevgisi vardı?

Dördüncüsü, İsa Kudüs'de taş üstünde taş kalmayacağını haber verdiği halde, kentin yeni baştan kurulmasına engel olmamıştı.

Beşincisi, İsa daha birçok şeylerin olacağını haber vermiştir ki Tanrı bunların gerçekleşmesine izin vermemiştir. O zamanlar hayatta olan kuşak sona erince dünyanın sonu geleceğini, kendisinin de büyük bir güç ve görkemle bulutlarda hüküm süreceğini haber vermişti. Oysa dünya hâlâ yerinde duruyor, büyük bir olasılıkla daha uzunca bir süre yerinde kalacaktır. (Luka, XXI.).

Altıncısı, Julianus bu mucizeyi yazmış olsa, onu gülünç bir düzenle aldatmışlardır, diyeceğim. Hristiyanların bu girişime engel olmak için her çareye başvurduklarına, işçileri öldürdüklerine, sonra da herkesi bu işçilerin böyle bir mucizeyle öldüklerine inandırmış olduklarına inanacağım. Ama Julianus bu konuda bir sözcük olsun söy-

lemiyor. O sıralarda Perslere karşı açılan savaşla uğraşıyordu. Tapınağın yapılmasını geri bıraktı, sonra da bu yapıya başlayamadan öldü.

Yedincisi, bu mucizeyi bir Mecusî olan Ammianus Marcellinus* anlatır. Bunun Hıristiyanlar tarafından sonradan anlamı değiştirilecek biçimde yapılmış bir eklenti olması da pek olasıdır: kendileri tarafından yapıldığı sonradan anlaşılan bu gibi değiştirmelerle az mı suçlandırıldılar!

Ama mucizelerden, sihirbaz öykülerinden başka bir şeyden söz edilmeyen bir çağda, Ammianus Marcellinus'un bu masalı, kimi saf, her şeye kolayca inanan kimselerin sözüne bakarak anlatmış olması da aynı derecede olasıdır. Titus Livius'dan** tutun da de Thou***'ya varıncaya kadar bütün tarihler mucizelerle kuşmuştur.

Sekizincisi, İsa mucizeler göstermiş olsa, kendisinin kurban kestiği, içinde sünnet edildiği bir tapınağın yeniden kurulmasına engel olmak için mi gösterirdi? Yoksa Hıristiyanlıkla alay eden bunca ulusu Hıristiyan etmek yahut, daha çok,

* IV. yüzyılın tanınmış Lâtin tarihçilerinden

** Ünlü Lâtin tarihçisi (İ.Ö. 59-İ. S. 19).

*** Fransız yargıç ve tarihçilerinden (1553-1617).

Arius*'la Athanasius**'dan Roland***'lara, Cévennes Atlıları****'na kadar, sel gibi kan akıtmış, yamyamlar gibi hareket etmiş olan kendi hıristiyanlarını daha acımalı, daha insanca davrandırmak için mi?

Bundan anlıyorum ki *doğa*, La Bletterie'nin dediği gibi, *hıristiyanlık'la sözbirliği* etmemiş, ama, La Bletterie kocakarı masallarıyla sözbirliği etmiştir; tıpkı Julianus'un dediği gibi: *Quibus cum stolidis aniculis negotium erat******.

La Bletterie, Julianus'un kimi erdemlerini kabul ettikten sonra, bu büyük adamın tarihini, ölümünün «tanrısal öc'ün» bir sonucu olduğunu söyleyerek bitiriyor. Bu doğru ise, demek İskender'den Gustave - Adolphe'a kadar genç yaşta ölen bütün kahramanlar Tanrı tarafından cezalandırılmış olacaklar. Julianus ölümlerin en güzeliyle, zafer üstüne zafer kazanarak düşmanlarını kovalarken öldü. Yerine geçen Jovianus, ondan çok daha az, hem de yüz kızartacak biçimde hüküm sürdü. Tanrısal öc bunun neresinde, anlamı-

* Bak. *Ârius* maddesi (*Felsefe Sözlüğü I.* sayfa 59, not 2).

** Bak. *Felsefe Sözlüğü I.* sayfa 68, not, 1.

*** Fransa kralı Charlemagne'ın ünlü komutanlarından, prens.

**** 1658 de Fransa'nın ortasındaki Cévennes dağlarında, Nantes buyruğunun kaldırılması üzerine başgösteren ve kıyımlara yol açan din kavgasına değinme.

***** «Budala kocakanlarla düşüp kalkanlardan.»

yorum, La Bletterie'nin kişiliğinde de artık kötü niyetli bir yaygaracıdan başka bir şey göremiyorum. Ama gerçeği söylemeye cesaret edecek adamlar nerede?

Stoacı Libanius*, bu eşine az rastlanır adamlardan biri oldu; cesur ve acımalı Julianus'u, Thessalonike**'lilerin katili Theodos'un önünde göklere çıkardı; ama Le Beau ile La Bletterie onu kiliseye gelenlerin önünde övmekten tirtir titrediler⁽⁵⁷⁾.

(M. Boulanger'den alınmıştır.)

* Yunan retorikcisi (314-391).

** Şimdiki Selânik.

«JUSTE (DU) ET DE L'INJUSTE»

DOĞRUYA, EĞRİYE DAİR*

Bize doğruluk, eğrilik duygusunu kim vermiş? Bize bir beyinle bir yürek vermiş olan Tanrı. Peki aklınız size zevk düşkünlüğü ile erdem olduğunu ne zaman öğretiyor? İki kere ikinin dört ettiğini öğrettiği zaman. Daha topraktan çıkarken yaprakları, meyveleri olan bir ağaç nasıl yoksa, aynı nedenle, doğuştan edinilmiş hiç bir bilgi de yoktur. Hiç bir şey doğuştan, yani gelişmeden oluşmuş değildir; ama, bir kez daha tekrarlayalım, Tanrı bizi, büyüdükçe, soyumuzun bu soyu sürdürmek için duyması gereken her şeyi bize duyuran organlarla dünyaya getirmiş.

Bu sürekli gizem nasıl meydana geliyor? Söyleyin bunu bana, Sonde adalarının sapsarı insanları, kara Afrikalılar, tüysüz Kanadalılar ve sizler Eflâtun, Cicero, Epiktetos. Ekmeginizin, pirincinizin, yahut manyaka**nızın fazlasını alçak gönüllülikle, gelip sizden isteyen yoksulu öldürmekten, yahut iki gözünü oymaktansa bunu ona vermenin daha iyi bir şey olduğunu hepiniz de aynı ölçüde duyarsınız. Bütün dünya açıkça bilir ki iyilik etmek, hor görmekten daha namusluca bir iş, yumuşaklık da öfkeye yeğ tutulacak bir davranıştır.

* Bu madde 1765 de yayınlanmıştır (Varberg basımı)

** Kuzey Amerika'da yetişen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitki.

Demek oluyor ki namuslulukla namussuzluğun ince ayrıntılarını seçebilmek için aklınızdan yararlanmaktan başka bir şey kalmıyor. İyi ile kötü çoğu zaman yanyanadır; tutkularımız onları birbirine karıştırıyor: bizi kim aydınlatacak? Kendi kendimiz, sakın olduğumuz zamanlar. Ödevlerimize dair kim yazı yazmışsa, her ülkede iyi şeyler yazmıştır, çünkü sadece aklıyla yazmıştır. Hepsi de aynı şeyleri söylemişlerdir: Sokrates'le Epikuros'un, Konfüçyus'la Cicero'nun, Marcus Antoninus'la II. Murat'ın ahlâkları birdi.

Her gün, herkese şunları tekrarlayalım: «Ahlâk birdir, Tanrıdan gelir; ama dogmalar ayrıntılıdır, çünkü bizden gelirler.»

İsa bize metafizik hiç bir dogma öğretmedi; tanrıbilim kitapçıları yazmadı; şu sözleri de hiç bir zaman söylemedi: «Ben tözbirliğine sahibim; bir tek kişilikte iki gücüm ve iki özüm var?» anasının acaba ilk günahı işleyerek mi doğurduğunu öğrenmek için tartışmalar yapmayı, kendinden bin iki yüz yıl sonra gelecek, ipten kuşaklı *cordeliler* rahipleriyle *Jacobin*'lere bıraktı; hiç bir zaman evlenmenin görünmeyen bir şeyin görünür belirtisi olduğunu söylemedi; (eylemlerimize değer kazandıran) «mürafık» inayetten hiç söz etmedi; ortaya ne keşifler, ne de engizisyon yargıçları çıkardı; bugün gördüğümüz şeylerden hiç birini o buyurmadı.

Tanrı doğru, eğri bilgisini Hıristiyanlıktan önceki bütün çağlarda da insanlara vermişti. Tanrı hiç değişmemiştir ve değişmez: ruhumuzun aslı, akıl ve ahlâk ilkelerimiz, sonsuz olarak aynı kalacaktır. Tanrıbilimci ayırımların, bu ayırımlar üzerine kurulmuş dogmaların, bu dogmalara dayanan sıralamaların erdeme ne yararı olur? Bütün bu barbarca icatlardan ürken, onlara karşı ayaklanan doğa bütün insanlara şunu haykırır. «Zâlim birer safsatacı değil. doğru olunuz.»

*Zerdüşt yasalarının bir özeti olan *Sadder*'de şu bilgece özdeyişi okursunuz: «Sana önerilen bir işin doğru bir iş olup olmadığı belli değilse, o işi yapma.» Kim ortaya bundan daha güzel bir kural koymuştur, hangi yasa yapıcısı bundan daha iyi söz etmiştir? Bu elbette, kendilerine *İsa topluluğu*** adını verenlerin buldukları sistem, o doğru olma olasılığı olan kanılar sistemi değildir.

* 1769 da yapılan ek.

** Cizvitler.

«LETTRES, GENS DE LETTRES
OU LETTRÉS»

EDEBİYAT, EDEBİYATÇILAR
YAHUT EDİPLER*

Barbarlık zamanlarımızda, Franklar, Cermenler, Britanyalılar, Lombardialılar, Hıristiyan İspanyollar daha ne okuma, ne yazma bilmezlerken, hepsi de o anlaşılmaz dillerinden başka bir şey bilmeyen ve bu anlaşılmaz dili öğrenmek isteyenlere öğreten ruhaniler tarafından meydana getirilmiş okullar, üniversiteler kuruldu. Akademiler çok daha sonra ortaya çıktı, okulların budalaca yönlerini hor gördüler, ama her zaman onlara ses çıkarmaya cesaret edemediler. çünkü, saygıya değer şeylere dayandığı için saygı gösterilen budalalıklar da vardır.

Dünyanın dört bucağına yayılmış az sayıdaki düşünen varlıklara en çok hizmet edenler, bir köşeye çekilmiş edipler; odalarına kapanmış, ne üniversite sıralarında fikir yürüten, ne de akademilerde her şeyi yarım yamalak söyleyen gerçek bilginlerdir; böyleleri de. hemen hemen hepsi, baskıya uğramış, zulüm görmüşlerdir. Aşağılık soyumuz öyle yaratılmış ki yürünmüş yoldan yürüyenler yeni bir yol gösteren oldu mu ona taşta tutarlar.

* Bu madde 1765'de yayınlanmıştır. (Varberg basımı)

Montesquieu'nün dediğine göre İskitler, yağlarını çıkarmak için dibek döverken dalgınlık etmesinler diye kölelerinin gözlerini oyuyorlarmış; engizisyon da aynı şeyi yapıyor, bu canavarın egemen olduğu ülkelerde de hemen hemen herkes kördür. İngiltere'de yüzyıldan fazladır herkesin iki gözü var; Fransızlar yeni yeni bir gözlerini açmağa başlıyorlar, ama kimi zaman mevki sahibi öyle adamlar çıkıyor ki insanların tek gözlü olmalarına bile izin vermek istemiyorlar.

Bu mevki sahibi zavallılar İtalyan tiyatrosunun, o budala Arlequin'inden başkasının kendisine hizmet etmesini, çok açığöz bir uşağı olmasını istemeyen, Doktor Balouard'ına benzerler.

Kardinal Superbus Fadus hazretlerine övücü şiirler, metresine koşuklar yazınız; kapıcıbaşısına bir coğrafya kitabı adayınız: güler yüzle karşılanırsınız; ama insanları aydınlattığınız mı, ezilir gidersiniz.

Descartes yurdunu bırakıp gitmek zorunda kalmıştır. Gassendi iftiraya uğramıştır. Arnauld günlerini sürgünde yitiriyor; Yahudi peygamberlerinin başına gelenler, her filozofun başına gelmiştir.

XVIII nci yüzyılda bir filozofun, insanların elleri olmasa sanat sahibi olamayacaklarını söylediği için, mahkemelerde süründürüldüğü, ka-

nıtlarla değil, dolaylı sonuçlardan çıkarılan kanılarla yargılayan mahkemelerce de zındık muamelesi gördüğü söylene buna kim inanırdı? Bu yakınlarda kafasız bir adamın düşünemeyeceğini söylemek küstahlığında bulunacak ilk insanın kürek cezasına çarptırılması, hani ya hiç de olmayacak şeylerden değildir: «Çünkü, bir diplomalı ona diyecek ki, ruh saf bir soluktur, kafa ise maddeden başka bir şey değildir; Tanrı ruhu, beynin içine yerleştirdiği gibi, bir topuğa da yerleştirebilir; onun için sizin bir zındık olduğunuzu haber veriyorum.»

Bir edebiyatçının başına gelebilecek en büyük felâket belki de meslektaşlarının kıskançlığını uyardırmak, birtakım düzenlerin kurbanı olmak, dünyaya hükmedenlerin hakaretine uğramak değil, budalaların elinden hüküm giymektir. Budalalar kimi zaman işi pek azıtırlar, hele bağnazlık beceriksizlikle, beceriksizlik de öç alma hırsıyla birleşirse. Gene bir edebiyatçının en büyük felâketlerinden biri genellikle hiç bir dayanağı olmamasıdır. Bir burjuva küçük bir görev satın alır, bütün meslek arkadaşları onu korurlar. Bir haksızlığa uğrasa, hemen kendisini savunacak kimseler bulur. Edebiyatçıya kimse yardım etmez; uçan balıklara benzer o: biraz havalansa kuşlar parçalar; suya dalsa balıklar yer.

Her devlet adamı insanların kötülüğüne haraç verir; ama hiç değilse karşılığında para alır, onur sahibi olur. Edebiyatçı aynı haracı, karşılığında hiç bir şey almadan verir, kendi zevki için arenaya inmiş, yırtıcı hayvanların önüne kendini atmıştır.

«LIBERTÉ (DE LA)»
ÖZGÜRLÜĞE DAİR

A. — ⁽⁵⁸⁾ İşte kulaklarımızın dibinde ateş eden bir top bataryası; onu işitmek, yahut işitmemek elinizde mi?

B. — İşitmemezlik edemem elbette.

A. — İster misiniz bu top sizin, sizinle gezinmekte olan karınızın, kızınızın kellesini alıp götürsün.

B. — Sizinki de ne acayip öneri? Aklım başımda oldukça böyle bir şeyi isteyemem; elimden gelmez

A. — Peki; şu halde hem bu topu zorunlu olarak işitiyor, hem de, siz ve aileniz, kazara bir top güllesiyle zorunlu olarak ölmek istiyorsunuz; ne işitmek, ne de burada kalmak elinizde olan bir şey değil.

B. — Bu meydanda*.

* Bir akıl yoksulu, efendice, terbiyelice yazılmış, özellikle üzerinde düşünülmüş bir küçük kitapçıkta, buna karşı çıkarak, eğer hükümdar B. ye topun karşısında durmayı buyurursa, orada duracağını söylüyor. Evet, bu adamda yaşam sevgisinden daha çok cesaret, yahut çoğu zaman olduğu gibi, ayıp korkusu varsa, kuşkusuz öyle olacaktır. Bir kez, burada bambaşka bir durum söz konusudur. İkincisi, ayıp korkusu içgüdü, canını korumak içgüdüüne üstün gelirse, insan, kaçmaktan utanmayınca kaçmak zorunda kaldığı kadar, kendini topun ağzına vermek zorundadır da.

A. — Bunun sonucu olarak, toptan korunmak için otuz adım kadar uzaklaşıyoruz, bu kadarcık bir yolu benimle birlikte yürümek gücüne sahip oldunuz, değil mi?

B. — Bu da meydanda.

A. — Peki, ya inmeli olsaydınız; bu bataranın ateşinden kendinizi koruyamayacaktınız, şimdi bulunduğunuz yerde olmak gücüne sahip olamayacaktınız: topun sesini zorunlu olarak işitecek, güllesini zorunlu olarak yiyecek, zorunlu olarak da ölecektiniz, değil mi?

B. — Çok doğru.

A. — O halde özgürlüğünüz, isteğinizin salt bir zorunlulukla zorladığı şeyi kişiliğinizin yapmaya alışmasındaki güçten başka bir şey değilse, nedir?

B. — Beni şaşırtıyorsunuz; demek özgürlük canımın istediğini yapmak gücünden başka bir şey değil, öyle mi?

A. — Bunu bir iyice düşünün, bakın bakalım özgürlük başka türlü anlaşılabilir mi.

Akıl yoksulu böyle gülünç itirazlar yapmak zorundaydı, filozoflar da biraz kendisiyle alay edip, sonra bağışlamak zorunda olduklarını duyuyorlar. (*Voltaire'in 1765' de eklediği not. Varberg basımı.*)

A. — Öyle ise, av köpeğim de benim kadar özgürdür; bir tavşan gördü mü, zorunlu olarak koşmak isteğine, bacakları ağrımıyorsa, koşmak gücüne sahip. Demek ki köpeğimden üstün hiç bir şeyim yok: siz beni hayvanların durumuna sokuyorsunuz.

A. — İşte sizi yetiştirmiş olan zavallı saf-satacıların acınacak safsataları. Köpeğiniz gibi özgür olmanız sizi ne kadar da hasta etti. E! daha bin bir şeyde köpeğinize benzemiyor musunuz? Açlık, susuzluk, uyanıklık, uyku, beş duygu, bütün bunların hepsi de onunla paylaştığınız şeyler değil mi? Burnunuzdan başka bir yerinizle koklamak ister miydiniz? Ne diye onun özgürlüğünden başka türlü bir özgürlüğe sahip olmak istiyorsunuz?

B. — İyi ama benim çok akıl yürüten bir ruhum var, oysa köpeğim hiç akıl yürütmez. Onun hemen hemen basit fikirlerinden başka fikirleri yok, benimse bin türlü metafizlik fikirlerim var.

A. — İyi ya işte! Siz ondan bin kez daha özgürsünüz: yani siz ondan bin kez daha çok düşünme gücüne sahipsiniz; ama ondan başka türlü özgür değilsiniz.

B. — Nasıl! canım neyi isterse onu istemek elimde değil mi benim?

A. — Bundan ne anlıyorsunuz?

B. — Herkesin anladığını. Tanrının günü: «herkes istediğini yapmakta özgürdür.» de. .iyorlar mı?

A. — Bir atasözü bir neden değildir; ne demek istediğinizi daha iyi anlatın.

B. — Demek istediğim şu ki nasıl hoşuma giderse öyle istemekte özgürüm.

B. — Müsaade ederseniz, bu sözün anlamı yoktur; «İstemek istiyorum» demenin gülünç bir şey olduğunu görmüyor musunuz? Size gelen fikirler sonucu, zorunlu olarak istiyorsunuz. Evlenmek istiyor musunuz, istemiyor musunuz?

B. — Ya size evlenmeyi de, evlenmemeyi de istemiyorum, desem?

A. — Şu sözleri söyleyen kimse gibi karşılık vermiş oluyorsunuz: «Birileri Kardinal Mazarin'in öldüğüne, öbürleri de sağ olduğuna inanıyorlar, ben de ne onlara, ne öbürlerine inanıyorum.»

B. — Pekâlâ! Öyleyse evlenmek istiyorum.

A. — Tamam! Karşılık diye buna derler işte. Niçin evlenmek istiyorsunuz.

B. — Çünkü güzel, yumuşak başlı, iyi yetiştirilmiş, oldukça varlıklı, çok güzel şarkı söyleyen, anası babası çok namuslu bir genç kıızı se-

viyorum, hem o da beni seviyor, ailesi tarafından çok iyi karşılanıyorum, bu da koltuklarımı kartartıyor.

A. — İşte bir neden. Görüyorsunuz ki bir şeyi nedensiz isteyemiyorsunuz. Evlenmekte özgür olduğunuzu size bildiriyorum: yani nikâh sözleşmesini imzalamak gücüne sahipsiniz.

B. — Nasıl! Nedensiz bir şey isteyemez miymişim! Peki! ya şu öteki atasözü ne olacak: *Sit pro ratione voluntas*: isteğim nedenimdir, istiyorum çünkü istiyorum?

A. — Buna deli saçması derler, sevgili dostum: o halde sizde nedensiz bir sonuç var demektir.

B. — Ne demek! Tek mi, çift mi oynarken tek yerine çift seçmem için bir neden mi var?

A. — Elbette!

B. — Peki. neymiş bu neden. lütfen söyler misiniz?

A. — Çift fikri, bunun karşıtı olan fikirden önce aklınıza gelmiştir de ondan. Bir şeyi kimi durumlarda istemeye bir neden olduğu için, kimi durumlarda da hiç neden yokken istemeniz doğrusu hoş bir şey olurdu. Evlenmek istediğiniz zaman, bunun başlıca nedenini elbette duyuyorsunuz; tek mi, çift mi oynarken de duymuyorsunuz, ama onun da gene bir nedeni olmak gerekir.

B. — İyi ama, bir daha sorayım. demek özgür değilim, öyle mi?

A. — İsteğiniz özgür değil, ama eylemleriniz özgürdür. Bir şeyi yapmak gücünde olduğunuz zaman yapmakta özgürsünüz.

B. — Ama elindelik üzerine okuduğum bütün kitaplar⁽⁵⁹⁾...

A. — Saçma şeylerdir: elindelik diye bir şey yoktur; anlamsız bir özgürlüktür bu, anlamsız kişiler tarafından ortaya atılmış bir sözcük.

«LIBERTÉ DE PENSER»
DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ*

1707 yılına doğru, İngilizlerin Sirakuza savaşını kazandıkları, Portekiz'i korudukları, İspanya tahtına bir süre için kendi adamlarından birini getirdikleri sıralarda, yaralanmış olan Başkomutan Milord Boldmind, Barèges kaplıcalarında bulunuyordu. Orada, savaş alanından bir buçuk fersahlık yerde, nakliye arabalarının gerisinde attan düştüğü için, kendisi gibi sülardan yararlanmaya gelmiş olan Kont Médroso'ya rastladı. Kont engizisyonla içlidişli olmuştu, Milord Boldmind ise ancak söyleşi sırasında içlidişli olurdu: bir gün, şarap içtikten sonra, Médroso ile şöyle bir konuşma yaptı.

Boldmind — Demek siz dominicain rahiplerinin çavuşusunuz? Ne kötü meslek o!

Médroso. — Doğru; ama onların kurbanı olmaktansa uşağı olmayı, kendimi kebab ettirmektense benzerimi yakmayı yeğ tuttum.

Boldmind. — Ne iğrenc bir seçenek! Mağrıpçıların boyunduruğu altında bin kez daha mutluydunuz. Sizi bütün o boş inanlarınızla koışmakta özgür bırakmışlar, galipleriniz oldukları halde ruhlara zincir vurmak hakkını. o işitilmemiş hakkı benimsemek istememişlerdi.

*Bu madde 1765'de yayınlanmıştır. (Bütün basımlarda)

Médroso— Ne yapalım? Bizim ne yazmamıza izin var, ne konuşmamıza, hatta ne de düşünmemize. Bir şey söyledik mi, kötüye çekmek kolay olur, yazılarımıza ne demezler ki: Sonunda, gizli düşüncelerimiz için de bizi ateşte yakamayacaklarından, Yakubîler gibi düşünmezsek, bizi, Tanrının kendi buyruğu ile, sonsuza dek yakılmakla korkutuyorlar. Sağduyumuz olursa devletin yanıp kül olacağına, ulusun da dünyanın en mutsuz ulusu haline geleceğine hükûmeti inandırmışlar.

Boldmind. — Biz İngilizleri o kadar mutsuz mu buluyorsunuz? Biz ki denizleri gemilerle kaplıyor. Avrupa'nın bir ucunda sizin için savaşlar kazanmaya geliyoruz? Sanıyor musunuz ki sizin Hindistan'da keşfettiğiniz hemen hemen bütün yerleri elinizden almış ve bugün koruyucularınız sırasına geçmiş olan Hollandalılar basına tam bir özgürlük verdikleri, insan fikirleri alışverişi ettikleri için Tanrının lânetine uğramış olsunlar? Cicero özgürce yazdı diye Roma imparatorluğu gücünden bir şey mi kaybetmişti?

Médroso. — Bu Cicero da kim? Sözü edildiğini hiç duymamıştım; burada konumuz Cicero değil; kutsal babamız papa ile Padua'lı ermiş Antonius; hem insanlar düşünmeye başlarlarsa Roma dini ortadan kalkarmış, ben hep bu sözleri duydum⁽⁶⁰⁾.

Boldmind. — Siz buna nasıl inanırsınız; siz ki, dininizin Tanrıdan geldiğine, cehennem kapılarının ona üstün gelemeyeceğine eminsiniz. Böyle olduktan sonra onu hiç bir şey ortadan kaldıramaz ki...

Médroso. — Öye ama, onu hiç indirebilirler: işte İsveç, Danimarka, bütün sizin ada, Almanya'nın yarısı artık papanın uyruğu olmiamak gibi korkunç bir felâket içinde inliyor. neden? Hep düşünmekten... Hatta, kendi kısa akıllarına göre gitmekte direnirlerse yakında insanların sadece Tanrı sevgisiyle, erdemle yetinecekleri bile söyleniyor. Cehennem kapıları buna kadar dayanırsa engizisyon mahkemeleri ne olacak?

Boldmind. — İlk Hristiyanların düşünce özgürlükleri olmasaydı, Hristiyanlık ortaya çıkmazdı, doğru değil mi?

Médroso. — Ne demek istiyorsunuz, anlayamıyorum.

Boldmind. — Elbette. Demek istiyorum ki Tiberius'la ilk imparatorların, ilk Hristiyanların kalemeleri, mürekkepleri olmasını yasak eden Yakubîleri olsaydı; Roma imparatorluğunda uzun zaman özgürce düşünmeye izin verilmeseydi, hristiyanların dogmalarını kurmaları olanaksız olurdu. Ancak düşünce özgürlüğü sayesinde yayılmış olan Hristiyanlık şimdi nasıl bir çelişkiye düşer, haksızlığa sapar da temeli olan o özgürlüğü yıkmak ister?

Size önemli bir iş önerse, bir karar vermeden önce uzun uzadıya incelemeyi misiniz? Bu dünyada sonsuz mutluluğumuz, ya da felâketimizden daha önemli ne vardır? Bakın, yüz çeşit din var ki, hepsi de anlamsız ve aykırı buldukları dogmalarınıza inanırsanız, cehennemlik olacağınızı söylüyorlar, o dogmaları incelesenize.

Médroso. — Nasıl inceleyebilirim? Ben Yakubî değilim ki...

Boldmind. — İnsansınız ya, yeter.

Médroso. — Ne yazık ki öyle değil! Siz benîden daha insansınız.

Boldmind. — Düşünmeyi öğrenmek kendi elinizdedir; doğuştan bir aklınız var; bir kuş gibi engizisyonun kafesine girmişsiniz; engizisyon mahkemesi kanatlarınızı yolmuş; ama tekrar çıkabilir. Geometriyi bilmeyen öğrenebilir; bilgi edinmek herkesin elindedir: paranızı bile güvenip bırakamayacağınız insanların eline ruhunuzu teslim etmek ayıptır: kendi kendinize düşünmek cesaretini gösteriniz.

Médroso. — Herkes kendi kendine düşünecek olursa bunun garip bir karışıklık olacağını söylüyorlar.

Boldmind. — Tam tersi. Bir oyunu seyrederken herkes düşüncesini özgürce söyler, kimse de rahatı bozulmuş olmaz; ama kötü bir ozanı koruyan bir küstah, zevk sahibi kimseleri

kötü bulduklarını iyi bulmaya zorlamak isterse, işte o zaman ısıklar yükselir ve bir kez Londra'da olduğu gibi, iki taraf birbirinin kafasına elma atabilir. Dünyadaki felâketlerin bir takımına kafaları baskı altına alan bu adamlar neden olmuşlardı. Biz İngiltere'de ancak herkes kendi fikrini özgürce söylemek hakkına kavuştuğundan beri mutluyuz.

Médroso. — Biz de, kimsenin kendi fikrini söyleyemediği Lizbon'da, pekâlâ rahat rahat yaşıyoruz.

Boldmind. — Rahatsızsınız ama, mutlu değilsiniz; sizinki, düzenli bir biçimde, sessizce kürek çeken mahkûmların rahatlığıdır.

Médroso. — Ruhumun bir kadırgada, kürek mahkûmu olduğuna mı inanıyorsunuz?

Boldmind. — Evet, onu kurtarmak isterdim.

Médroso. — Ya orada bulunmak hoşuma gidiyorsa?

Boldmind. — Öyleyse lâıyığınız orasıdır.

«LOİS (DES)»
YASALARA DAİR
I

Vespasianus'la Titus zamanında, Romalılar Yahudilerin karnını değerken, karnını deştirmeğe hiç de niyeti olmayan çok varlıklı bir Yahudi, mesleği olan tefecilikten kazandığı altınları yanına alarak yaşlı karısıyle bir oğlundan, bir de kızından ibaret bütün ailesiyle birlikte Eziongaber'e doğru kaçtı. Yanında iki hadım vardı, biri aşçılığını yapıyor: öteki de çift sürmesini, bağ yetiştirmesini biliyordu. *Beş Sefer*'i ezbere okuyan iyi bir esenî de rahipliklerini ediyordu. Hepsi birden Eziongaber limanında gemiye bindiler, hiç de kızıl olmadığı halde Kızıldeniz denen denizi aştlar, neredede olduğunu bilmeden, Ophir ülkesini arayıp bulmak üzere, İran körfezine girdiler. Tahmin ettiğiniz gibi korkunç bir fırtına koptu. İbrani ailesini Hindistan kıyılarına doğru sürükledi; gemi de, bugün Padrabranka denilen ve o zamanlar ıssız bir halde bulunan Maldive adalarından birinin önünde battı.

Yaşlı zenginle kocakarı boğuldular; oğulla kız, hadımlar, bir de rahip canlarını kurtardılar; gemiden toplayabildikleri araçlarla yiyecekleri karaya çıkardılar. adada küçük kulübeler yaptılar ve burada oldukça rahat yaşadılar. Bildiğiniz gibi

Padrabranka adası ekvatorun beş derece ötesindedir, dünyanın en iri Hindistan cevizleriyle en iyi ananasları orada yetişir; başka yerlerde Tanrının sevgili ulusu boğazlanırken, böyle bir zamanda bu adada yaşamak çok tatlı bir şeydi; ama esenî, yer yüzünde belki de kendilerinden başka Yahudi kalmadığını, İbrahim dölünün artık sona ereceğini düşünerek ağlıyordu.

Yahudi delikanlısı, «Dölümüzü tekrar yavaşlatmak sizin elinizdendir, dedi: kızkardeşimle evlenin. Rahip — çok isterdim, dedi, ne çare ki yasa buna engeldir. Ben esenîyim, hiç evlenmemeğe and içtim; yasa gereğince andıma bağlı kalmalıyım; Yahudi soyu isterse tükensin, ama ben, çok güzel bir kız olduğu halde, kardeşinizle evlenmeyeceğim.

Yahudi — İki hadımın çocuğu olmaz, dedi; bari benden olsun, siz de lûtfedip nikâhınızı kıyın.

Rahip — Böyle bir günah işlemenize yardımcı olmaksansa Romalı askerlerin karnımıdeşmesini bin kez yeğ tutarım, dedi; aynı anadan olmasaydınız hadi neyse, yasa buna izin verir: ama ana bir kardeşsiniz, çok iğrenç bir şey doğrusu.

Delikanlı — Anlıyorum, diye karşılık verdi; Kudüs'te olsa bu bir cinayet sayılırdı, orada başka kızlar da bulabilirdim; ama Hindistan cevizlerinden, ananaslardan başka bir şey görmediğim bu Padrabranka adasında bunun hiç de uygunsuz bir şey olmayacağını sanıyorum.

Böylece Yahudi. esenînin karşı koymalarına aldırmadan, kız kardeşiyle evlendi, ondan bir de kızı oldu: birinin çok meşru, öbürünün de çok iğrenç bulduğu bu evlenmenin biricik meyvesi oldu. On dört yıl sonra, ana öldü; baba rahibe dedi ki: «Artık o eski önyargılarınızı bıraktınız mı? Kızımın evlenmek ister misiniz? Esenî — Tanrı korusun! dedi. Baba — Pekâlâ! Öyle ise ben evleneceğim, dedi; İbrahim soyunun sönüp gitmesini istemiyorum.» Bu korkunç sözlerden dehşete kapılan esenî, yasayı hiçe sayan bir adamla artık bir arada kalmak istemedi, başını alıp gitti. Yeni evli boş yere arkasından bağıırıyordu: «Gitmeyin, dostum: ben doğal yasaya uyuyorum, yurda hizmet ediyorum, dostlarınızı bırakmayın.» O bağradursun, öbürü, kafasında hep o yasa, yüzerek komşu adaya kaçtı.

Burası çok kalabalık, çok uygarlaşmış olan büyük Attole adasıydı; karaya ayak basar basmaz kendisini köle yaptılar. Attole dilini hecelemeği öğrendi; kendisini konukseverliğe hiç de yakışmayacak biçimde karşıladıklarından acı acı yakındı; ona yasanın böyle gerektirdiğini, adalarının Ada halkı tarafından ele geçirilmesine ramak kaldığı günden beri, akıllıca davranıp; Attole'ye ayak basacak bütün yabancıların köle olarak kullanılmalarına karar verildiğini söylediler. Esenî «Bu bir yasa olamaz, çünkü *Beş Sefer'de* yok» dedi.

Kendisine ülkenin *Digesta*'sında* var, dediler ve kölelikten kurtulamadı: bereket versin çok iyi kalpli, çok zengin bir efendiye düşmüştü, kendisine iyi davrandı, o da ona çok bağlandı.

Bir gün katiller efendisini öldürüp hazinelerini çalmaya geldiler; kölelere evde bulunup bulunmadığını, çok parası olup olmadığını sordular. Köleler «Yemin ederiz ki, dediler. hiç parası yok, hem evde de değil.» Ama esenî: «yemin ederim ki evdedir; çok parası da var.» Bunun üzerine efendisi soyuldu, öldürüldü. Köleler yargıçların önünde, esenîyi efendisini ele vermekle suçlandırıdılar; esenî yalan söylemek istemediği, dünyada hiç bir şey için de yalan söylemeyeceği karşılığını verdi; ve asıldı.

Bu öyküyü, daha buna benzer başka öyküleri de bana Hindistan'dan Fransa'ya yaptığım son gezide anlatıyorlardı. Dönüşte, birtakım işler için Versailles'a gitmiştin: güzel bir kadının geçtiğini gördüm, onu izleyen birçok güzel kadınlar daha vardı. Mahkemedeki avukatım da benimle beraberdi: çünkü Hindistan'da yaptırdığım giysiler için Paris mahkemesinde bir dâvam vardı, avukatımı da yanımdan ayırmak istemiyordum; ona «Kim bu güzel kadın?» dedim. «Kralın kızı, dedi; çok

* *Digesta*, yahut *Pandectae*; imparator Justinianus'un buyruğu ile hazırlanmış olan ve Roma'nın en ünlü yasa bilginlerinin kararlarını bir araya getiren hukuk dergisi.

güzel, iyilik etmesini de seven bir kadın; ne yazık ki hiç bir zaman Fransa kraliçesi olamayacak. — Nasıl! dedim, bütün prenslerini (Tanrı göstermesin!) kaybetmek felâketine uğrarsak babasının tahtına geçemeyecek mi? Avukat — Hayır, dedi, *salique** yasa buna hiç bir zaman izin vermez. Avukata — Peki, dedim, bu *salique* yasasını kim çıkarmış? — Bilmiyorum, dedi, ama ileri sürdüklerine göre *Salien*'ler adında, okuyup yazmak bilmeyen eski bir ulusun yazılı bir yasası varmış, bu yasa *salien*'lerin topraklarında kızların derebeylik haklarına mirasçı olamayacağını söylüyormuş; sonra bu yasa *salien*'lere ait olmayan topraklarda da kabul edilmiş. — Ben de bu yasayı bozuyorum, dedim, bu prensesin çok güzel, hem de iyilik etmesini seven bir kadın olduğunu söylediniz, şu halde, kral sarayında ondan başka kimsenin kalmaması gibi bir felâket olursa, taht üzerinde itiraz kabul etmeyecek biçimde hakkı olmak gerekir: anam babasının mirasına nasıl konmuşsa bu prensesin de babasının mirasına konmasını isterim.»

Ertesi gün adliyenin bir mahkemesinde dâvam görüldü, ve oybirliğiyle dâvayı kaybettim; avukatım, bir başka mahkemede görülseydi dâvayı oy

* *Loi salique*; Salien adı verilen Frankların, Lâtince yazılmış eski bir yasası; uygar bir yasa olmaktan çok bir ceza yasası niteliğindedir. Fransa tahtına kadınların geçirilmemesi kuralı, öteden beri sürüp giden gencl inanın tersine, bu yasa göre kurulmamıştır.

birliğiyle kazanacağını söyledi. «Amma da gülünç şey, dedim; demek her mahkemenin ayrı yasası var. — Evet, dedi; Paris töresinin çok karışık olduğu yirmi beş kez tanıtlanmıştır; onun için yirmi beş mahkeme olsaydı, ayrı ayrı yirmi beş yargılama yöntemi olacaktı.» Sonra şunu ekledi. «Paris'ten on beş fersah ötede Normandiya adında bir ilimiz var. Orada olsaydınız başka bir karar alabilirdiniz.» Bu sözler bende Normandiya'yı görmek isteğini uyandırdı. Erkek kardeşlerimden biriyle oraya gittim. İlk misafirhanede kendini umutsuzluğa kapıp koyuvermiş bir delikanlıya rastladık; ne gibi bir felâkete uğradığını sordum; bir ağabeyisi olmak felâketine uğradığı karşılığını verdi. Ona «İnsanın bir ağabeyisi olursa bunun felaket neresinde, dedim; benim kardeşim de benim büyüğüm, ama pekâlâ beraber yaşıyoruz. — Yazık ki, efendim, burada yasa her şeyi büyük kardeşlere veriyor, küçüklere de bir şeycikler bırakmıyor, dedi. — Üzülmede haklısınız, dedim, bizde yarıyarıya paylaşılır, öyle iken kimi zaman kardeşler gene de birbirleriyle daha iyi geçinmezler.»

Bu küçük serüvenler beni yasalar üzerinde güzel, derin düşüncelere yöneltti, o zaman yasaların giysilerimize benzediğini gördüm: İstanbul'da bir *dolaman**, Paris'te de bir setre** giymem gerekti.

* Osmanlı dönemine ait, sırmalı, işlemeli askerî ceket.

** Ashında Justaucorps; dizlere kadar inen, bedeni saran, uzun kollu ve etekli eski bir fransız giysisi.

İnsanoğlunun yaptığı bütün yasalar bir anlaşmadan ibaretse, diyordum, pazarlığını iyi yapmaktan başka çare yok. Delhi ve Agra burjuvaları Timurlenk'le çok kötü pazarlık ettiklerini söylüyorlar; Londra burjuvaları da Kral Guillaume d'Orange'la çok iyi bir pazarlık yaptıklarına seviniyorlar. Bir Londra'lı bir gün bana diyordu ki: «Yasaları yapan zorunluluktur, saydıran da güç.» Ona, kimi zaman gücün de yasalar yapıp yapmadığını ve hem Piç, hem de Fatih Guillaume'un kendilerine, hiç pazarlık etmeden de buyruklar verip vermemiş olduğunu sordum. «Evet, dedi, bizler o zaman birer öküzümüz; Guillaume boynumuza boynduğu geçirmiş, bizi öğendiresiye dürtte dürtte yürütmüş; o zamandan beri insan biçimine girmişiz, ama boynuzlarımız kalmış, biz de onlarla, bize, bizim çıkarımıza değil kendi çıkarına toprak sürdürmek isteyen boynuzluyoruz.»

Kafam bütün bu düşüncelerle dolu olduğu halde, insanların kurduğu bütün kuralların dışında, doğal bir yasa olduğunu düşünmekten zevk duyuyordum; emeğimin meyvası benim olmalıydı. Anama, babama saygı göstermeliyim; ne komşunun yaşamı üzerinde benim bir hakkım, ne de benim yaşamım üzerinde onun bir hakkı vardır v.b. Ama Chodorlahomor'dan süvari albayı Mentzel'e kadar herkesin mertçe adam öldürüp cebindeki buyrukla komşusunu soyup soğana çevirdiğini düşününce çok üzüldüm.

Bana anlattıklarına göre hırsızlar arasında, hatta savaşta da yasalar varmış. Bu savaş yasalarının ne olduğunu sordum. «Bu yasa, dediler, kötü bir durumda, topsuz tüfeksiz, bir krallık ordusuna karşı koymuş olan kahraman bir subayı ipe çekmek; sizinkilerden birini asarlarsa tutulardan birini asmak; o yörenin «inayetlû » kralının buyruğu gereğince, bildirilen günde bütün yiyeceklerini getirip vermeyen köyleri ateşe, kana bulamaktır. — Güzel, dedim, işte *Yasaların ruhu.*»

İşi iyice öğrendikten sonra, bilgece yasalar olduğunu, bu yasalar sayesinde koyunlarına bir parça kaçak tuz veren bir çobanın dokuz yıl kürek cezasına çarptıldığını keşfettim. Komşum, ormandan kestirdiği, kendisine ait iki meşe ağacı için açılan bir dâvada, öğrenemediği resmî bir işlemi yerine getirmediğinden mahvolmuştu; karısı yoksulluk içinde öldü, oğlu da daha düşük bir yaşantı içinde sürünüyor. Uygulamaları biraz katı olmakla beraber, bu yasaların adaletli olduklarını itiraf ederim; ama yüz bin insanın gidip yüz bin komşuyu mertçe öldürmesine izin veren yasalara doğrusu kızıyorum. Bana öyle geldi ki insanların çoğu, yasalar çıkarmak için doğadan yeterince sağduyuyu almışlardır, ama herkeste doğru yasalar çıkaracak kadar adalet yok.

Dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar o basit, sakın çiftçileri bir araya toplayınız: hepsi de

buğdaylarından artanı komşularına satmalarına izin verilmesi gerektiğinde; buna aykırı olan yasanın hiç de insancıl olmayan saçma bir yasa olduğunda; aşlıkların yerini tutan paraların da toprak ürünleri gibi değerini kaybetmemesi; bir aile babasının evinin efendisi olması; dinin insanları birer bağınaz, birer zâlim haline koymak için değil, birleştirmek için bir araya toplaması; çalışan insanların. boş inanı, aylıklığı beslemek için emeklerinin meyvasından yoksun bırakılmamaları gerektiğinde birleşecekler: bir saat içinde buna benzer. hepsi de insanoğluna yararlı, otuz yasa çıkarıvereceklerdir.

Ama Tımurlenk gelip Hindistan'ı boyunduruk altına aldı mı, artık keyfe göre çıkarılmış yasalardan başka yasa göremezsiniz. Bu yasalardan biri, Tımurlenk'in bir âşarcısını zengin etmek için bir bağımsız ili sömürecek; bir başka yasa reayâdan* birinin baş uşağının metresi aleyhinde bulunmayı devlete karşı işlenmiş bir cinayet sayacak; üçüncüsü çiftçinin topladığı ürünün yarısını elinden alacak, yarısı üzerinde de onun hakkını inkâr edecektir; sonunda öyle yasalar çıkacaktır ki bir Tatar zaptiye çavuşu beşikteki çocuklarınızı gelip alacak, en sağlamını asker, en zayıfını hadım edecek, ana ile babayı da yardımdan, avuntudan yoksun bırakacaktır.

* *Reayâ*, Tanzimat'dan önce Osmanlı İmparatorluğunun müslüman olmayan uyruklarına denirdi.

Şimdi sorarım size hangisi daha iyidir, Timurlenk'in köpeği mi, yoksa uyruğu mu olmak? Kuşkusuz köpeğinin yaşantısı çok daha iyidir.

II*

Koyunlar pekâlâ güzel güzel bir arada yaşıyorlar; onları pek yumuşak huylu sanıyoruz, çünkü sayısız denecek kadar bir sürü hayvanları yiyip yuttuğunu görmüyoruz. Hatta onları saf saf, hiç farkına varmadan yediklerine de inanabiliriz, tıpkı bizim Sasenage peyniri yerken yaptığımız gibi. Koyunlar cumhuriyeti altın çağın tam simgesidir.

Bir kimsenin tam anlamıyla bir krallık devleti olduğu meydandadır. Bir horozla kıyaslanabilecek hiç bir kral yoktur. Ulusunun içinde gururla dolaşması boşuna böbürlenmek için değildir. Düşman yaklaşırsa, kesin bilgisine, tam gücüne dayanarak uyruklarına gidip kendisi için ölmelerini buyurmaz: kendisi savaşa girer, tavuklarını arkasına dizer, ölünceye kadar da savaşır. Galip gelirse *Te deum***'u kendisi söyler. Uygur yaşamda bunun kadar kibarca, namusluca, çıkardan uzak bir şey yoktur. Bütün erdemleri kendinde toplamıştır. Haşmetli gagasında bir buğday tanesi, küçük bir toprak kurdu mu var, karşısına gelen ilk dişi uyruğuna

* Bu ikinci bölüm 1767'de yayınlanmıştır.

** Hristiyanların bir duası.

veririr. Buna göre sarayındaki Süleyman bir kümesin horozu kadar bile olamıyordu.

Arıların, bütün uyrukları kendisiyle sevişen bir kraliçe tarafından yönetildikleri doğru ise, bu daha kusursuz bir yönetimdir.

Karıncalar mükemmel bir demokrasi sayılıyorlar: Demokraside herkes birbirine eşit olduğuna, her kişi herkesin mutluluğu için çalıştığına göre bu yönetim bütün öteki devletlerden üstündür.

Kunduzlar cumhuriyeti, meydana getirdikleri yapılara bakarak yargılsak, karıncalarinkinden de üstündür.

Maymunlar, uygar bir ulustan çok hokkabazlara benzerler; bundan önceki türler gibi değişmez ve temelli yasalarla bir araya toplanmışsa benzemezler.

Biz, taklit kabiliyetimizle, fikirlerimizin hafifliğiyle, tek biçimli ve uzun ömürlü yasalara sahip olmamıza hiç bir zaman müsaade etmemiş olan kararsızlığımızla her hayvandan çok maymuna benziyoruz.

Doğa, soyumuzu meydana getirip bize bir takım içgüdüler, varlığımızı korumak için onuru, başkalarının varlığını korumak için iyilikseverliği, bütün türlerle ortak olan sevişmeyi, bir de anlatılmayan yetiyi, bütün canlıların hepsinden daha çok fikirler düzenleme yetisini verdiği zaman; böy-

lece kısmetinize düşeni ayırdıktan sonra, bakın ne diyor: «Elinizden geleni yapın.»

Hiç bir ülkede hiç bir yasa iyi değildir. Nedeni de meydana, yasalar zamanına, yerine, gereksinmelere v.b. olanaklara göre yapılmıştır.

Gereksinimler değişince, eskisi gibi kalan yasalar gülünç hale gelmişlerdir. Örneğin domuzla şarabın zararlı olduğu Arabistan'da domuz eti yemeyi, şarap içmeyi yasak eden yasa İstanbul'da anlamsızdır.

Bütün tımar haklarını büyük oğula veren yasa bir anarşi ve yağma döneminde çok iyi bir yasadır. Böylece büyük evlât, haydutların er geç saldıracakları şatonun komutanı olur; küçük kardeşleri başta gelen subayları, çiftçiler de askerleri olurlar. Korkulacak tek şey, küçük kardeşin senyör ağabeyisini öldürerek , yahut zehirleyerek o baykuş yuvasına biraz da kendisinin hükmetmeye kalkışmasıdır. Ama bu gibi haller pek seyrek görülür, çünkü doğa içgüdülerimizle tutkularımızı öyle ayarlamış ki ağabeyimizi öldürmekten duyduğumuz dehşet, onun yerine geçmek için duyduğumuz kıskançlıktan daha büyüktür. Ama, Chilpéric* zamanının kale sahiplerine uygun düşen bu yasa, bir kentte gelirlerin bölünmesi söz konusu olunca kötü bir şeydir.

* Fransa'nın eski bir bağımsız il merkezi olan Neustria kralarından.

İnsanların yüzünü kızartacak bir şeydir ama, biliyoruz ki her yerde doğru, açık seçik olan, her yerde zorlanmadan yerine getirilen biricik yasalar oyun yasalarıdır. Niçin satranç oyununun kurallarını kuran Hintliye dünyanın her yerinde. isteyerek boyun eğiliyor da, örneğin papaların emirnameleri bir dehşet ve nefret konusu oluyor? Çünkü satrancı bulan adam oyuncuları memnun etmek için her şeyi doğru hesaplamış, papalar ise emirnamelerinde kendi çıkarlarından başka bir şey gözetmemişlerdir. Hintli. insanların hem kafasını işletmek, hem de onlara zevk vermek istemiş; papalar ise insanların kafasını sersem etmek istemişlerdir. Sonra satranç oyununun esası beş bin yıldan beri hiç değişmemiş, yeryüzünde oturan herkesce kabul edilmiştir; oysa papaların emirnamelerine ancak Spolletto'da, Orvietta'da, Loretta'da* değer veriliyor, oralarda da en zayıf hukukçular bile bu emirnamelerden için için nefret eder, onları hor görürler⁽⁶¹⁾.

* Spolletto, Orvietta, Loretta: üç İtalyan kenti.

«LOIS CIVILES
ET ECCLÉSIASTIQUES»

**YURTTAŞLIK YASALARIYLA
KİLİSE YASALARI**

Bir hukuk bilgininin kâğıtları arasında, belki biraz üzerinde durulmaya değer, şu notlar bulunmuştur.

Devletin salt onayı olmadan kilise yasalarından hiç birinin, hiç bir zaman gücü olmamalıdır. Bu sayededir ki Atina ile Roma'da din kavgaları olmadı. Bu kavgalar barbar ulusların, yahut barbarlaşmış ulusların payıdır.

Bayram günleri çalışmaya izin vermek, yahut vermemek yalnız yargıca ait bir yetki olmalıdır, çünkü insanlara tarlalarını sürmeyi yasak etmek rahiplere düşmez.

Evlenmelere ait her şey yargıcın elinde olmalıdır, rahipler de bunları kutsamakla, o yüce işle yetinmelidirler.

Faizli borç tümüyle bir yurttaşlar yasası konusu olmalıdır, çünkü ticarete yalnız onun hükmü geçer.

Bütün ruhaniler herhalde hükûmete bağlı olmalıdırlar, çünkü devletin uyruğudurlar.

Yurttaşların, yurttaşları olan bir rahibe verdikleri toprağın ilk yıla ait gelirini bir yabancı rahibe ödemek gibi yüz kızartıcı bir gülünçlüğe hiç bir zaman düşmemelidir.

Hiç bir rahip bir yurttaşın, günah işledi diye, en küçük bir ayrıcalığını elinden almamalıdır, çünkü günahlı rahip günahlıları yargılamamalı, onlar için dua etmelidir.

Devletin giderlerini, yargıçlar da, çiftçiler de, rahipler de eşit olarak ödemelidirler, çünkü hepsi de eşit olarak devlete aittirler.

Tartı da, ölçü de, töre de bir olmalıdır.

Cinayet işleyenlere çektirilen işkencelerin bir yararı olmalıdır. İpe çekilen bir adam hiç bir işe yaramaz, ama bayındırlık işlerinde çalışmaya mahkûm edilen bir insan hem gene yurda hizmet eder, hem de canlı bir ders olur.

Her yasa açık seçik, aynı biçimde ve kesin olmalıdır: bir yasayı yorumlamak, hemen her zaman onu bozmak demektir.

Ahlâk düşkünlüğünden başka hiç bir şey alçaklık sayılmamalıdır.

Vergiler hiç bir zaman oransız olmamalıdır.

Yasa hiç bir zaman töreyle çelişmemeli: çünkü, töre iyi ise, yasanın bir değeri yoktur*.

* Bak. Doğal yasa koşuğu (Voltaire'in notu)

«LUXE»

LÜKS

İki bin yıldır lükse karşı, nazımla olsun, düz yazıyla olsun, epeyce yaygara koparılmış, ama gene de lüks sevilmiştir.

Romalılar üzerine söylenmedik söz kaldı mı? Bu haydutlar komşularının ekinlerini mahvedip talan eder, yoksul köylerini kalkındırmak için Volsk'larla Samnite'lerin yoksul köylerini yakıp yıkarken çıkar gütmeyen, erdemli insanlardı: daha ne altın, ne gümüş, ne değerli taşlar çalamamışlardı, çünkü yağma ettikleri kasabalarda böyle şeyler yoktu. Ormanlarında, bataklıklarında ne keklik, ne de sülün yetişiyordu, onun için azla yetinirliklerini överler.

Adriyatik körfezinin içerlerinden Fırat'a kadar, azar azar her şeyi yağma edip çaldıktan, yedi sekiz yüzyıl yağma ettikleri şeylerden faydalanacak kadar da zeki olduklarını gösterdikten; bütün sanatlarda geliştikten, bütün zevkleri tattıktan, hatta yendikleri uluslara da tattırdıktan sonra, işte o zaman, dediklerine bakılırsa. bilgeliği elden bırakmış, iyiliksever olmaktan çıkmışlar.

Bütün bu ağız kalabalığı bir hırsızın kaldırdığı yemeği hiç bir zaman yememesi, aşırıldığı giysiyi giymemesi, çaldığı yüzüğü takmaması gerektiğinden başka bir şeyi kanıtlamıyor. Namuslu insanlar gibi yaşamak için, bütün bunları suya

atmak gerekti, diyorlar; asıl hırsızlık etmemek gerekti, desenize. Haydutları haydutluk ederken cezaya çarpın, ama haydutluklarının tadını çıkarırken onları akılsızlıkla suçlamayın. İçtenlikle konuşalım*, birçok İngiliz denizcisi Pondichéry'nin, Havana'nın ele geçirilmesinde zengin oldular, sonra, Asya'nın, Amerika'nın bir ucunda çektikleri sıkıntıların acısını Londra'da keyfederek çıkardılarsa bunda haksız mıydılar?

Bu yaygaracılar savaş talihıyla, tarımla, ticaret ve sanayi ile kazanılan servetlerin toprağa gömülmesini mi istiyorlar? Lakedemonia'yı örnek gösteriyorlar; ne diye San-Marino cumhuriyetini örnek göstermiyorlar? Isparta'nın Yunanistan'a ne yararı dokundu? Hiç Demosthenes'ler, Sophokles'ler, Apelles'ler, Phidias'lar yetiştirdi mi? Atina'nın lüksü her türden büyük adamlar yetiştirmiştir; Isparta ise birkaç komutan yetiştirdi, o da öteki kentlerden çok daha az sayıda. Ama bereket versin Lakedemonia kadar küçük bir cumhuriyet yoksulluğunu korumuş. İnsan bulduğunu yese de, yaşamı zevkli hale getiren şeylerin tadını tatsa da gene ölüp gidiyor. Kanadalı yaban da,

* Daha önce de adını verdiğimiz akıl yoksulu, bu parçayı yanlış basılmış bir baskıdan okumuş, o baskıda şu içtenlikle sözcüğünden sonra bir nokta görünce yazarın, hırsızlar *içtenlikle* hırsızlıklarının tadını çıkarırlar, demek istediğini sanmış. Bu akıl yoksulunun kötü bir insan olduğunu biliyoruz, ama içtenlikle söyleyelim, tehlikeli olamaz. (*Voltaire'in 1765 de eklediği not, Varberg basımı*).

yılda elli bin lira geliri olan İngiliz yurttaşı kadar sayıyor, onun gibi yaşıyor. Ama Irokua'ların ülkesiyle İngiltere'yi kıyaslamak kimin aklından geçer?

Ragusa cumhuriyetiyle Zug* kantonu varsın israfı yasaklayan yasalar çıkarsınlar: haklıdırlar, yoksul gücünün yetmeyeceği masraflara girmemeli; ama bir yerde şunları okumuştum:

*Sachez surtout que le luxe enrichit
Un grand Etat, s'il en perd un petit**.*

Lüks deyince aşırı gitmeyi anlıyorsanız, herkes bilir ki her şeyde aşırı gitmek zararlıdır: perhizde olduğu gibi oburlukta da, hasislikte olduğu gibi cömertlikte de. Bilmem nasıl olmuş da bizim köylerde toprak verimsiz, vergiler ağır, ekip biçtiğiniz buğdayı dışarıya satma yasağı dayanılmaz bir şey olduğu halde. kumaştan iyi bir urbası, sağlam bir kundurası olmayan, karnı iyi doymamış bir göçmen yok. Bu göçmen o güzel urbası, beyaz çamaşırıyla, kıvrık. pudralı saçlarıyla çift sürerse, işte bu elberte büyük bir lüktür, hem de yakışık almayan bir lüks, ama Parisli. yahut Londralı bir burjuva tiyatroya bu köylü gibi giyinip giderse bu da hasisliğin en kaba, en gülünç kertesı olur.

* İsviçre'nin bu adı taşıyan kantonu.

** «Hele şunu iyi bilin: lüks, küçük bir Devleti batırır belki, ama büyük bir Devleti zengin eder.»

*Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum**.

Elbette pek eski bir şey olmayan makas icat edildiği zaman ilk kez tırnaklarını kesen, burunlarının üzerine düşen saçlarının bir parçasını kırpan insanlara karşı kim bilir neler söylenmiştir? Yaradan'ın yaptığını bozmak için her böbürlenme aracına avuç dolusu para veren züppeler, müsrifler diye ayıplanmışlardır, kuşkusuz. Tanrının parmaklarımızın ucunda çıkardığı tırnağı kısaltmak, ne büyük günah! Bu düpedüz Tanrıya hakaretti. Hele gömleklerle, terlikler icat edilince iş daha kötü oldu. Böyle şeyleri hiç kullanmayan yaşlı yargıçların, bu uğursuz lükse kendilerini kaptıran genç yargıçlara ne kadar öfkeli olduklarını, nasıl kıyameti kopardıklarını herkes bilir⁽²⁾.

* «Her şeyin bir ölçüsü, belli sınırları vardır: iyi, bu sınırların ne berisinde, ne ötesinde bulunabilir.»

**«MAÎTRE»
EFENDİ***

Nasıl olmuş da bir insan bir başka insanın efendisi olabilmiş, sonra ne türlü, hangi anlaşılmaz büyü ile daha başka insanların da efendisi olabilmiş? Bu olay üzerine çok sayıda cilt cilt güzel kitaplar yazılmıştır; ama ben bir Hint masalını hepsine yeğ tutarım, çünkü kısadır, hem sonra, masalların söylemediği şey mi kaldı!

«Bütün Hintlilerin babası olan Adimo'nun, karısı Prokriti'den iki oğluyla iki kızı oldu. Büyük oğlu güçlü kuvvetli bir dev, küçüğü ufak tefek bir kamburdu, iki kızı da güzeldiler Dev, güçlü olduğunu duymaya başlayınca, kız kardeşleriyle yattı, küçük kambura da hizmetini gördürdü. Kız kardeşlerinden biri aşçılığını, öbürü bahçıvanlığını etti. Dev uyumak istediği zaman, küçük kambur kardeşini bir ağaca bağlamakla işe başlıyor; kaçacak olursa, iki sıçrayışta onu yakalıyor, sırtına öküz siniriyle yirmi kamçı indiriyordu.

«Kambur boyun eğdi, dünyanın en iyi uyruğu oldu. Uygarlık görevlerini yerine getirdiğini görüp memnun olan dev, kız kardeşlerinden, bıkmaya başladığı biriyle yatmasına müsaade etti. Bu bir-

* Bu madde 1767 de yayınlanmıştır.

leşmeden dünyaya gelen çocuklar büsbütün kambur olmadılar; ama vücutları oldukça biçimsizdi. Tanrı ve dev korkusu içinde büyütüldüler. Çok iyi bir eğitim gördüler; onlara büyük amcalarının Tanrısal hakla dev olduğunu, bütün ailesine canı ne isterse onu yapabileceğini; yeğenlerinden, yahut onların çocuklarından güzel bir kız olursa, bu kızın elbette yalnız kendisine ait olduğunu, kendisi bıkip artık istemedikçe kimsenin o kızla yatamayacağını öğretiler.

«Dev ölünce oğlu. kendisi kadar güçlü kuvvetli, büyük olmamakla beraber, babası gibi tanrısal hakla dev olduğunu sandı. Bütün erkekleri kendisi için çalıştırmaya, bütün kızlarla da yatmaya kalkıştı. Aile ona karşı birleşip pusu kurdu, onu öldürdüler, ve cumhuriyet halinde yaşamaya başladılar.»

Siyamlılar da, tersine, ailenin önce cumhuriyet halinde yaşamaya başladığını, devin yıllar sonra ve anlaşmazlıklar çıkınca gelmiş olduğunu ileri sürüyorlardı; ama bütün Benares ve Siyam yazarları insanların yasa kurmak düşüncesine sahip olmadan önce, yüzyıllarca yaşadıklarında birleşiyorlar; bunu da susturucu bir nedenle kanıtlıyorlar; herkesin düşünce sahibi olmakla övündüğü bugünlerde bile, beş on tane iyi sayılabilecek yasa kurmanın henüz çaresi bulunamamıştır.

Örneğin cumhuriyetlerin krallıklardan önce kurulup kurulmadıkları, karışıklığın insanlara despotluktan daha iğrenç bir şey gibi görünüp görünmemiş olduğu bile, Hindistan'da hâlâ çözümlenemeyen bir sorundur. Zaman düzeninde neler olduğunu bilmiyorum; ama, doğa düzeninde bütün insanların birbirlerine eşit olduklarını kabul etmek gerekir, ilk efendileri zorbalıkla kurnazlık, sonuncuları da yasalar ortaya çıkarmışlar⁽⁶³⁾.

«MARTYRS» DİN KURBANLARI*

İnsanı kahkaha ile güldürecek din uğrunda ölüm öyküleriyle bizi alaya alıyorlar. Titus'ları, Trajanus'ları, Marcus - Aurelius'ları, bu erdem örneklerini, bize kıyıcı canavarlar gibi betimliyorlar. Loc - Dieu abbé'si Fleury. kilise tarihini, sağduyusu olan bir kocakarının küçük çocuklara bile anlatamayacağı masallarla kirletmiştir.

Romalıların. Vesta rahibelerini en hafif serbest davranışları için ölüm cezasına çarpan Romalıların, yetmiş yaşındaki yedi bâkireyi birer birer Ancyre** kentinin bütün delikanlılarının elinden geçmeye mahkûm ettiklerini insan ciddî ciddî tekrarlayabilir mi?

Theodotius adında bir Hristiyan meyhanecinin, bu yedi bâkireyi, bekâretlerin en eskisini kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktansa canlarını alması için Tanrıya dua ettiğini hayal edenler, kuşkusuz meyhanecileri hoşnut etmek için bunu uydurmuşlardır. Tanrı bu çok namuslu meyhanecinin

* Bu madde 1765'de yayınlanmıştır. (Varberg basımı)

** Ankara'nın eski adı.

duasını kabul etti, proconsul* de yedi bâkireyi bir göle attırıp boğdurdu. Bunlar boğulur boğulmaz Theodotius'a gelip kendilerine oynadığı oyundan yakındılar, balıkların kendilerini yemesine engel olması için uzun uzun yalvardılar. Theodotius, meyhanesinde içen ayyaşlardan üçünü yanına alır, arkasında gökten inen bir ışıkla bir atlı olduğu halde, onlarla göle gider, yedi kocakarıyı sudan çıkarır, onları görür, sonunda da asılır.

Diocletianus, ermiş Domain adında kekeme bir oğlana rastlar; Hristiyan olduğu için onu yaktırmak ister; orada bulunan üç Yahudi, İsa Mesih'in kendisine ait bir küçük çocuğun böyle yakılmasına müsaade etmesine gülmeye başlarlar; kendi dinlerinin Hristiyanlıktan daha iyi olduğunu bağıra bağıra söylerler, öyle ya Tanrı, Sidrak'ı Abdenago'yu fırında yanmaktan kurtarmıştır; bunun üzerine genç Romain'i saran alevler, ona zarar vermeden, birbirinden ayrılır, gider o üç Yahudiyi yakar.

Bu işe pek şaşan imparator, Tanrı ile çekişmek istemediğini söyler; ama pek o kadar kurnutulu olmayan bir köy yargıcı küçük kekemeyi dilinin kesilmesine mahkûm eder. İmparatorun başhekimi bu ameliyatı kendi eliyle yapacak kadar namusludur; küçük Romain'in dilini keser kesmez çocuk bütün kalabalığı kendine hayran eden bir rahatlıkla durup dinlenmeden konuşmaya başlar.

* Eski Roma'da consul (vali) vekili.

Din kurbanlarının defterinde bu çeşitten yüzlerce masal bulunur. Eski Romalıları iğrenç insanlar gibi gösterdiklerini sananlar, kendi kendilerini gülünç etmişlerdir. Apaçık ortaya çıkarılmış barbarlıklar, iyice saptanmış kıyımlar, sahiden oluk gibi akıtılmış kanlar, gerçekten boğazlanmış ve birbiri üstüne yığılmış babalar, analar, kocalar, karılar, emzikli çocuklar mı istiyorsunuz? Baskıcı canavarlar, bütün bu gerçekleri kendi tarihlerinizden başka bir yerde aramayın: bunları Albigeois*’lara karşı açılan Haçlılar savaşında, Merindol ve Cabrières kıyımlarında, o korkunç Saint- Barthélemy** gününde, İrlanda kıyımında, Vaudois***’ların vâdilerinde bulursunuz. Bir vücudun aynı zamanda binbir yerde bulunabileceğini, papanın bağışlama pusulaları satabileceğini kanıtlamak için imparatorların en iyisine akıl almayacak kıyıcılıklar yüklemek, sizin gibi Avrupa’yı kana boyamış, can çekişen insanlarla doldurmuş barbarlara pek yakışır! Yasalarınızın kurucuları olan Romalılara iftira etmekten vazgeçin de babalarınızın işledikleri o iğrenç cinayetlerden ötürü Tanrıdan sizi bağışlamasını dileyin.

* XI. yüzyılın başlarında, güney Fransa’da çok yayılan bir tarikat’a bağlı olanlar; Papa III. Innocent bunlara karşı savaş açılmasını buyurmuştur. (1209).

** 23 Ağustos 1472 de Fransa’da, IX. Charles’in buyruğu ile Protestanların toptan öldürülmesi.

*** XII. yüzyılda Fransa’da kurulan ve I. François zamanında tünüyle yok edilen bir tarikat’a bağlı olanlar.

İnsanı din kurbanı eden işkence değil, ele aldığı dâvadır. diyorsunuz. Pekâlâ, kurbanlarınıza, tanık anlamına gelen, din kurbanı (*martyr**) denmesine müsaade ediyorum; ama cellâtlarınıza hangi adı vereceğiz? Sizlerle kıyaslanınca Phalaris'ler, Busiris'ler dünyanın en halîm selîm insanlarıdır: hâlâ ayakta duran engizisyonunuz, akli da, doğayı da, dini de tir tir titretmiyor mu? Ey ulu Tanrım! Bu cehennemlik mahkeme kül haline getirilirse acaba ök alan bakışlarınızın hışmına mı uğrardık⁽⁶⁴⁾?

* Sözcüğün Yunanca aslı *martyr*, tanık anlamına gelmektedir.

«MATIÈRE»

MADDE

Bilgelere ruhun ne olduğu sorulunca bir şey bilmediklerini söylüyorlar. Maddenin ne olduğu sorulunca gene aynı karşılığı veriyorlar. Kimi profesörler, hele kimi öğrenciler, bütün bunları çok iyi bilirler, hatta maddenin uzamlı ve bölünebilir bir şey olduğunu söyledikleri zaman, bu konuda söylenebilecek her şeyi söylediklerini de sanırlar, doğrudur; ama, uzamlı şeyin ne olduğunu söylemeleri rica edilince, şaşırıp kalırlar. «Bu şey bölümlerden meydana gelmiştir,» diyorlar. Peki, bu bölümler neden meydana gelmiş? Bu bölümlerin öğeleri de bilinebilir mi? O zaman ya dillerini yutuyorlar, ya da çok konuşuyorlar, bu iki davranış da insanı kuşkuya düşürüyor. Madde denilen bu hemen hemen hiç bilinmeyen varlık, ilksiz midir? Bütün antik çağ öyle sandı. Kendi kendine hareket gücüne sahip midir? Birçok filozoflar böyle düşündüler. Bunu inkâr edenler. inkâr etmekte haklı mıdır? Maddenin kendi kendine her şeye sahip olabileceğini kabul etmiyorsunuz da kendisi için gerekli olan özellikleri kendinde hımmadığını nasıl ileri sürebiliyorsunuz? Özü nedir bilmiyorsunuz, bilmiyorsunuz ama gene de kendi özünde var olan kipleri inkâr ediyorsunuz: çünkü sonunda, var olduğuna göre, elbette şu veya bu bi-

çimde var olması, kendine göre bir biçimi olması gerekir; zorunlu olarak bir biçimi olunca da kendi biçimine bağlı başka kipleri olması olanaksız mıdır? Madde vardır, siz onu ancak duyularınızla tanıyorsunuz. Yazık! Akıl yürütmeye başlayınca zekânın bütün incelikleri neye yarıyor? Geometri bize birçok doğruları öğretti, ama metafizik büyük bir şey öğretmedi. Maddeyi tartıyor, ölçüyor, öğelerini ayırıyoruz; sonra, bu kabasaba işlemlerden ileriye bir adım atmak istedik mi, kendimizde güçsüzlük, önümüzde de bir uçurum buluyoruz.

Lûtfedin de, maddenin kendi kendine var olduğunu sanmakta yanlış olan bütün dünyayı bağışlayın. Başka türlü yapabilirler miydi? Yerini başkasına bırakmayan bir şeyin öteden beri var olmuş olmadığı nasıl hayal edilir? Maddenin var olması zorunlu değil idiyse, ne için vardır? Yok, var olması gerekli idiyse, ne diye her zaman var olmasın? Şu belit kadar bütün dünyaca kabul edilmiş bir belit hiç bir zaman görülmemiştir: *Hiçten hiç bir şey var olmaz*. Gerçekten bunun tersi de anlaşılabilir bir şey olur. Kaos'tan sonra, bütün uluslarda, tanrısal bir el dünyayı düzenlemiştir. Maddenin ilksizliği, hiç bir ulusta Tanrıya tapılmasına zarar vermemiştir. Din, ilksiz bir Tanrının, ilksiz maddenin hâkimi olarak tanınmasından hiç bir zaman korkmamıştır. Biz, bugün, inanımız sayesinde, Tanrının maddeyi hiçlikten çekip çı-

kardığını bildiğimiz için, pek mutluyuz; ama hiç bir ulusa bu dogma öğretilmemiştir: Yahudiler bile bunu bilmediler. *Yaratılış*'ın ilk âyeti, Eloî'nin değil, Eloim tanrılarının, gökle yeri yarattıklarını söyler; gökle yerin hiçten yaratılmış olduklarını söylemez

Yahudilerin biraz bilgiye sahip oldukları biricik çağda gelmiş olan Philon, dünyanın yaratılışına dair olan bölümünde, der ki: "Tanrı, özü bakımından iyi olduğu için, kendi kendine hiç de iyi bir yönü olmayan, özü bakımından ancak hareketsiz, karmakarışık, düzensiz bir şey olan tözü, maddeyi hiç kıskanmadı. Onu kötü iken iyi etmek lûtfunda bulundu.»

Kaos'un bir Tanrı tarafından düzene sokulduğu fikri tanrılarının soylarını soplarını gösteren bütün eski kitaplarda vardır. Hesiodos, *Theogonia*'sında: «Kaos ilk önce var olan şeydir.» dediği zaman Doğu'nun düşündüğünü tekrarlıyordu. Ovidius da:

*Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille deorum,
Congeriem secuit*.*

derken bütün Roma imparatorluğunun düşüncesini dile getirmişti.

Demek oluyor ki Tanrı elindeki maddeye, o yüce gücü anlatmak için böyle cılız benzetmelere izin verilirse, çömləkçinin çarkı altındaki çamur gözüyle bakılıyordu.

* «O Tanrı, kim olursa olsun, bu kütleyi ayırıp bir düzene koyunca...» (Ovidius. *Métam.* I.)

Madde, ilksiz olduğuna göre, dış biçim almak, hareketsizlik gücüne sahip olmak, devinim, bölünebilmek gibi birtakım ilksiz özellikleri olmalıydı. Ama bu ayrılıp bölünebilme işi ancak devinimin bir sonucudur: çünkü devinim olmayınca hiç bir şey kendiliğinden ne bölünebilir, ne ayrılabilir, ne de düzenlenebilir. O halde devinimi madde için öznel bir koşul gibi görüyorlardı. Kaos karışık bir devinimdi, evrenin düzenlenmesi de, dünyanın hâkimi tarafından bütün cisimler üzerine basılmış, düzenli bir devinim. Ama madde nasıl kendi kendine devinimli olabilir? Bütün eski insanların kabul ettikleri gibi nasıl uzamlıysa, geçirgenliği yoksa, öyle.

Ama maddeyi uzamsız olarak kavramak olanaksızsa devinimli olarak kavramak olanağı vardır. Buna şöyle karşılık veriliyordu: «Maddenin geçirgen olmaması olanaksızdır. Geçirgen olduğuna göre gözenekleri arasından sürekli olarak herhalde bir şey geçmesi gerekir; bir şey geçmiyorsa geçitlere ne gerek var?»

Karşılıktan karşılığa geçerse işin sonu gelmez; ilksiz madde sisteminin de, bütün sistemler gibi büyük güçlükleri vardır. Hiçten meydana gelmiş madde sistemi de daha kolay anlaşılır şey değildir. Olduğu gibi kabul etmek, açıklamaya kalkışarak övünmemek gerekir; felsefe her şeyi açıklamaz. İnsan geometride bile ne anlaşılmasayken şeyleri olduğu gibi kabul etmek zorunda kalmıyor

mu? Durmadan birbirine yaklaştıkları halde, hiç bir zaman birleşmeyecek iki çizgi hiç akıl alacak şey midir?

Doğrusunu isterseniz, geometriciler bize diyecekler ki: «Mücanip çizgilerin* özellikleri size tanıtlanmıştır; onları kabul etmemezlik edemezsiniz; ama dünyanın yaratılışı tanıtlanmıştır de-ğildir: ne diye kabul ediyorsunuz? Bütün antik çağ gibi, maddenin ilksizliğine inanmakta ne gibi bir güçlük buluyorsunuz.» Öte yandan tanrıbilimci sizi sıkıştırarak, size şöyle diyecektir: «Maddenin ilksiz olduğunu kabul ediyorsanız, iki ilke kabul etmiş oluyorsunuz, Tanrı ile madde; siz de Zerdüş ile Mani'nin düştüğü yanılgıya düşüyorsunuz.»

Geometricilere bir şey denemez, çünkü bu adamlar kendi çizgilerinden, kendi yüzeylerinden, kendi katılarından başka bir şey tanımazlar. Ama tanrıbilimciye şunlar söylenebilir: «Ne yapıyorum ki Mani'nin mezhebinden olayım? İşte, hiç de bir mimarın yaratmamış olduğu taşlar; bu taşlardan koca bir yapı kurmuş; ben iki mimar olduğunu kabul etmiyorum; yontulmamış taşlar güce ve de-haya boyun eğmişlerdir, o kadar.»

İyi ki, hangi sistemi kabul edersek edelim, hiç biri ahlâka zarar vermez: çünkü maddenin ya

*Asymptote*ların.

ratılmış veya düzenlenmiş olmasından ne çıkar? Tanrı bizim de salt hâkimimizdir. Düzenlenmiş bir kaos üzerinde de, hiçten var edilmiş bir kaos üzerinde de olsak aynı biçimde erdemli olmamız gerekir; bu metafizik sorunlarından hemen hiç biri yaşamın güdümünü etkilemez: çekişmeler de sofrada çekilen yavan demeçlere benzer: herkes yemekten sonra ne dediğini unutur ve çıkarı, zevki kendisini nereye çekiyorsa oraya gider⁽⁶⁵⁾.

«MÉCHANT»

KÖTÜ

İnsan yaratılışının temelinden bozuk olduğunu, insanoğlunun şeytanın oğlu olarak dünyaya geldiğini bize haykırıp duruyorlar. Bundan daha yanlış bir düşünce olamaz: çünkü, dostum, bana herkesin bozuk ahlâklı doğduğuna dair vaizler eden sen, kendinin de böyle olduğunu, senden bir tilkiden veya timsahtan sakınır gibi sakınmam gerektiğini bana hatırlatmış oluyorsun. — Yo, hiç bir zaman! diyorsun, ben düzeltilip yeni bir yaşama kavuşmuşum, ne doğru yoldan saptım, ne de inansızım, bana güvenilebilir. — İyi ama, demek ki insanoğlunun ya doğru yoldan sapmış, ya da dediğin gibi inansız olan geri yanı bir canavar sürüsünden başka bir şey olmayacaktır; demek ki bir Luther'ci ile veya bir Türk'le her konuşmada seni soyacaklarından, öldüreceklerinden hiç kuşkun olmamalı: öyle ya, onlar şeytanın çocuklarıdır, kötü yaratılmışlardır: biri hiç düzeltilmemiştir, öbürü de soysuzlaşmıştır. İnsanlara: *hepiniz de iyi yaratıldınız; varlığınızın arılığını bozmak bakın ne kötü bir şey*, demek daha akıllı uslu, daha güzel söz etmek olurdu. Bu konuda insanlığa, bütün insanlara özel olarak nasıl davranılıyorsa öyle davranmak gerekirdi. Piskoposluk kurulu üyesi bir papaz rezilce bir yaşantı sürdürüyorsa ona şöyle denir:

«Piskoposluk kurulu üyesi olarak papazlığın onurunu kirletmeniz hiç olacak şey mi?» Bir yargıca, kralın danışmanı olmak onuruna erdi mi, herkese örnek olması gerektiği hatırlatılır. Bir askeri yüreklendirmek için ona: «Unutma ki sen Champagne alayındansın» derler. ●ysa her kişiye şunu demeliydi: «Kendi insanlık onurunu düşün.»

Gerçekten, istesek de istemesek de, gene dönüp dolaşıp ona geliyoruz: çünkü bütün uluslarda sık sık kullanılan şu, *kendi kendine sor*, sözü ne demektir? Şeytanın çocuğu olarak doğmuş olsaydınız, kanlı katil insanların soyundan gelseydiniz, kanınız cehennemlik bir sıvıdan yapılmış olsaydı, bu *kendi kendine sor*, sözünün anlamı o şeytanca yaratılışına danış, ona uy, düzenbaz, katil ol, babanın yasası budur, demek olurdu.

İnsanoğlu hiç de kötü yaratılmamıştır; ama hastalandığı gibi kötüleşir de. Kimi hekimler gelir, ona: «Sen hasta doğmuşsun», derler. Hastalığı yaratılışının gereği ise, bu hekimlerin, ne derlerse desinler, ne yaparlarsa yapsınlar onu iyi edemeyecekleri yüzde yüz bellidir; bu akıl ebeleri, kendileri de çok hastadırlar.

Dünyanın bütün çocuklarını bir araya toplayın, onlarda iyilikten, yumuşaklıktan, ürkeklikten başka bir şey göremezsiniz; kötü, ahlâksız, hain olarak doğmuş olsalardı, yılan yavrularının sokmağa, kaplan yavrularının parçalamaya uğraşmaları gibi.

onlar da bütün bu kötülüklerinin elbette bir belirtisini gösterirlerdi. Ama doğa insanoğluna güvercinlerle tavşanlara verdiğinden daha çok saldırı silâhı vermediği için, onlara, kendilerini yıkıcılığa yöneltecek bir içgüdü de vermemiştir.

Demek ki insanoğlu dünyaya kötü olarak gelmemiştir. Öyle ise niçin birçokları kötülük denen bu bulaşıcı hastalığa yakalanmışlardır? Çünkü başlarında bulunanlar bu hastalığa tutulunca geri kalan insanlara da onu geçirirler, tıpkı Christophe Colomb'un Amerika'dan getirdiği hastalığa tutulan bir kadının, bu zehri Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna kadar yayması gibi. Dünyayı bozan, tutkularına kapılan ilk insan olmuştur.

Diyeceksiniz ki, her insanda bulunan kendini beğenmişlik, yağmacılık, düzenbazlık, kıyıcılık tohumunu bu canavar yaymıştır. İtiraf ederim ki kardeşlerimizin çoğu genellikle bu nitelikleri elde edebilirler; ama, herkesin başına gelebilir diye, herkeste zehirli humma, taş ve sidik torbası hastalığı mı vardır?

Hiç de kötü olmayan uluslar var: Philadelialı'lar, Banian*lar kimseyi öldürmemişlerdir; Çinliler, Tonkını, Lao. Siyam, hatta Japon ulusları savaş nedir bilmezler. Roma, Venedik, Paris, Londra. Amsterdam kentlerinde insan

* Bir Brahman tarikatı.

yaratılışını şaşırtan bu büyük cinayetlerden birine, ancak on yılda bir rastlanır, oysa bu kentlerde, bütün kötülüklerin anası olan, hırs, açgözlülük alıp yürümüştür.

İnsanlar özleri bakımından kötü olsaydılar, hepsi de, kötü olduğu kadar bahtsız, kendi çektiği işkencenin öcünü almak için bütün çılgınlıklarını onlara geçiren bir varlığa bağlı olarak doğsaydılar, her sabah kocaların karıları, babaların çocukları tarafından öldürüldüğünü görürdük, tıpkı gün doğarken kanlarını emmeye gelen bir sansar tarafından boğazlanmış tavuklar gördüğümüz gibi.

Yeryüzünde bir milyar insan varsa, bu kadarı çoktur ya öyle diyelim, bunun aşağı yukarı beş yüz milyonu dikiş diken, yün eğiren, çocuklarını emziren, evi veya kulübeyi temiz tutan, biraz da komşularını çekiştiren kadınlardır. Bu zavallı suçsuzlar yeryüzünde ne gibi büyük bir kötülük ediyorlar, anlamıyorum. Dünya üzerinde oturanların bu sayısında, en az iki yüz bin çocuk vardır ki, elbette ne adam öldürür, ne de yağma ederler; aşağı yukarı bir o kadar da yaşlı veya hasta çıkar ki onların da böyle şeyler yapmaya güçleri yetmez. Geriye pek pek yüz milyon güçlü kuvvetli, adam öldürebilecek delikanlı kalır. Bu yüz milyondan doksan milyonu durmadan çalışıp didinerek toprağı zorlamakla, öbürlerine yiyecek, giyecek sağlamakla günlerini geçirirler; bunların kötülük etmeye hiç vakitleri yoktur.

Geriye kalan on milyonun içine. tatlı tatlı yaşamak isteyen işsiz güçsüz kimselerle kibar insanlar da girer; kendi meslekleriyle uğraşan yetenekli kimseler; temiz bir hayat sürmeyi açıktan açığa çıkarlarına uygun bulan, hiç değilse öyle görünen yargıçlar, papazlar. Demek oluyor ki gerçekten kötü olarak, dünyayı her zaman karıştırmak isteyen, cüppeli cüppesiz, kimi politikacılarla, onlara hizmetlerini kiralayan birkaç bin serseriden başkası kalmayacak. Bu yırtıcı hayvanlardan da aynı zamanda kullanılanların sayısı hiç bir zaman bir milyonu bulmaz; hem bu sayıda, yol kesen eşkiyaları da hesaba katıyorum. Şu halde yeryüzünde, en fırtınalı zamanlarda bile, kötü denilebilecek binde bir kişi var; o da her zaman kötü değildir.

Demek ki yeryüzünde söylenildiğinden de, sanıldığından da çok daha az kötülük vardır. Kuşkusuz, henüz gerektiğinden daha çok var: korkunç felâketler, cinayetler görülüyor; ama herkesi acındırmaktan, her şeyi abartmaktan alınan zevk o kadar büyük ki, en küçük bir tırmıkta dünyanın kana boğulduğunu haykırıyorsunuz. Aldatıldınız mı, bütün insanlar yalancıdır. Bir haksızlığa uğrayan karamsar bir insan, bütün evreni lânetlilerle dolu görür; tıpkı operadan çıktıktan sonra yosmasıyla yiyip içen genç bir zevk düşkününün, dünyada mutsuz insanlar da bulunabileceğini aklına getirmemesi gibi.

«MESSIE»

MESİH

⁽⁶⁶⁾ İbranice *Messiah* yahut *Meshiah*; Yunanca *Khristos* yahut *Eleimmenos*: Latince *Unctus*; kutsal kişi.

Eski Ahit'te *Mesih* adının çoğu zaman putatapar veya inansız hükümdarlara verildiğini görüyoruz. Burada* Tanrının İsrail oğullarının kralı Yehu'yu meshetmek için bir peygamber gönderdiği yazılıdır. Bu kutsal mesihliği Şam ve Suriye kralı Hazael'e haber verdi, çünkü bu iki hükümdar Yüceler-Yücesinin Ahab'ın evini cezalandırmak için gönderdiği mesihlerdi⁽⁶⁷⁾.

İşaya'nın XLV. bölümünde, *Mesih* adı Koreş'e açıkça verilmiştir. «Önünde uluslara baş eğdirmek için elini tuttuğu Koreş'e, *Mesihine*, Tanrı şöyle dedi, v.b.»

Hezekiel, bildirilerinin XXVIII. bölümünde *Kerubi* diye çağırdığı Sûr kralına *Mesih* adını verir. «Tanrı, peygambere, âdemoğlu, dedi. Sûr kralı için, yüksek sesli ağıt oku, ona de: Tanrı, İlk-siz Varlık, şöyle diyor. Tanrı benzeyişinin mührü, bilgelikle dolu, güzellikte tam olan sendin. Tanrının Eden bahçesiydin, (yahut, başka çevirilere göre) Tanrının bütün nimetleriydin. Giysilerin sarı

* III. Krallar, XIX. bölüm, 15 ve 16 (Voltaire'in notu).

yakut, kırmızı akik, gök zümrüt, akik, yeşim. safir. kızıl yakut, zümrüt ve altınla kaplanmıştı. Deflerinin ve zurnalarının bütün marifetleri senin evindeydi; yaratıldığın gün hazırlanmışlardı; bir Kerubi bir *Mesih* idin⁽⁶⁸⁾.»

Bu *Messiah*, Mesih adı İbranilerin peygamberleriyle bütün rahiplerine veriliyordu *I. Krallar* kitabında, XII., 5; şunları okuyoruz: «Tanrı ile *Mesih*i tanıktırlar,» yani: «Tanrı ile seçtiği Kral.» Başka bir yerinde de şunları; «Benim kutsal kişilerime dokunmayın, peygamberlerime sakın hiç kötülük etmeyin.» Tanrısal ruhtan güç alan Davud, kendisine baskı yapan lânete uğramış kayınbabasına, birçok yerlerde, kutsal kişi, Tanrının *Mesih*i adını ve niteliğini verir. Sık sık «Tanrının sevgili kuluna, *Mesihine* el kaldırmaktan Tanrı beni korusun!» der.

* Herodes de, kutsal kişi olduğundan, bir süre için küçük bir tarikat kuran Herodesciler tarafından *Mesih* adıyla anıldı.

Mesih, Tanrının kutsal kıldığı insan adı, putatapar krallara, lânete uğramış kimselere verilmiş olmakla beraber, eski vahiylerimizde çoğu zaman Tanrının gerçekten kutsallaştırdığı insanı, *Mesih*'in ta kendisini⁽⁶⁹⁾, Tanrının oğlunu, sözün kıssası Tanrıyı göstermek için kullanılmıştır.

* 1765 de eklenecek parça (Varberg basımı)

Genel olarak *Mesih*'e yöneltilen bütün o çeşitli vahiyler yanyana getirilip gözden geçirilirse, açıktan açığa birtakım zorluklarla karşılaşılabilir, öyle zorluklar ki, Yahudiler, inatçılıklarını, ellerinden geldiği kadar, haklı göstermek için bunlardan yararlanmışlardır¹⁷⁰. Birçok büyük tanrıbilimciler, yahudi ulusunun acısını çektiği ve baskılar altında, hele Tanrının kendisine sık sık yaptığı adamalardan sonra, zaferi kazanacak, kurtarıcı bir *Mesih*'in gelmesiyle rahat nefes alabileceğini, bu yüzden İsa'nın kişiliğinde o kurtarıcıyı önceden tanımlamış olmasının hoşgörülebileceğini* üstelik *Eski Ahit*'in hiç bir yerinde: «Mesihe inanınız» denilmediğini kabul etmişlerdir.

Gerçek *Mesih*'in mânevi düşüncelerinin kör kalabalığa gizli kalması, ilksiz bilgeliğin tasarısı gereğidir; bu düşünceler öylesine gizli kaldılar ki Yahudi bilginleri öne sürdüğümüz parçaların *Mesih* gibi anlaşılması gerektiğini inkâra kalkıştılar. Birçokları *Mesih*'in Hizkiya**'nın kişiliğinde gelmiş olduğunu söylerler; ünlü Hillel bu kanıdaydı; sayıları yüksek olan başkaları da bir *Mesih*'in geleceğine inanmanın hiç de temele,

* Tümcecin bu son parçası 1765 te eklenmiştir. (Varberg basımı).

** Eski Yahudi krallarından.

dayalı bir inan konusu olmadığını, ve, ne *On Emir*'de, ne de *Levililer*'de bulunmadığına göre, bu dogmanın insanları avutan bir umuttan başka bir şey olmadığını ileri sürerler.

Birçok hahamlar da size, eski vahiylerle göre. *Mesih*'in belirli zamanlarda gelmiş olduğundan kuşku etmediklerini; ama hiç yaşlanmadığını, yeryüzünde saklı kaldığını, kendini göstermek için de, İsrail oğullarının Sabat* gününü gereği gibi kutlamalarını beklediğini söylerler.

XII. yüzyılın başlarında yaşamış olan ünlü haham Salomon Jarchi yahut Raschi, *Talmud*** üzerine yazdıklarında eski İbranilerin, *Mesih*'in Kudüs'ün Roma orduları tarafından son kez yıkılıp yıkıldığı gün doğmuş olduğuna inandıklarını söylüyor; bu da, hasta öldükten sonra hekim çağırmaya benzer.

Gene XII. yüzyılda yaşamış olan haham Kimchi de, yakında geleceğini umduğu *Mesih*'in, o zaman için Filistin'i ellerinde bulunduran Hristiyanları oradan kovup çıkaracağını haber veriyordu; Hristiyanlar kutsal toprağı kaybettiler; ettiler ama

* Yahudilerin Tanrı günü olarak tapınmaya ayırdıkları cumartesi günü.

** Yahudilerin din ve töre kitabı.

onları yenen Salâhüddin oldu; bu fâtiş, Yahudileri biraz korumuş, onları biraz tutmuş olsaydı. coşkunlukları içinde onu kendi *Mesih*'leri saymaları çok olasıydı.

Kutsal yazarlar, hatta İsa efendimiz bile *Mesih*'in egemenliğı ile ilksiz mutluluğı, çoğı zaman düğün günleriyle, şölenlerle kıyaslarlar; ama Talmud'cular bu kıyaslamaları tuhaf bir biçimde kötüye kullanmışlardır; onlara göre *Mesih*, Kenan ülkesinde toplanacak ulusuna bir şölen verecek, bu şölenle Âdem'in dünya cennetinde kendi eliyle yapmış olduğı, yeryüzünün merkezinde melekler tarafından oyulmuş geniş kilerlerde saklanan şarap içilecektir.

Ön yemek olarak, büyük Levyatan* adı verilen ve kendinden biraz daha küçük olmakla beraber, boyu üç yüz fersahtan eksik olmayan bir balığı bir atılışta yutuveren, ünlü balık yenecektir; suların bütün kitlesi Levyatan'ın üzerine yüklenmiştir. Tanrı, başlangıçta, bu balıktan bir erkekle bir dişi yaratmıştı; ama yeryüzünün altını üstüne getirip evreni benzerleriyle doldurmasınlar diye Tanrı dişisini öldürdü ve *Mesih*'in şöleni için tuzladı.

Hahamlar, her gün bin dağın otunu yiyecek kadar büyük olan Behemot** boğasının, bu şölen

* Tevrat'ta sözü edilen dev timsah.

** Eyub peygamberin sözünü ettiğı su aygırı.

için kesileceğini de sözlerine ekliyorlar; bu boğanın dişi, bu şaşılacak tür üreyip de öteki yaratıklara zararı dokunmasın diye, dünya yaratıldıktan az sonra öldürülmüştür; ama İlsiz Varlığın onu tuzlamadığını, çünkü tuzlu ineğin Levyatan kadar lezzetli olmadığını temin ediyorlar. Bütün bu haham düşlerine Yahudiler öylesine inanıyorlar ki çoğu zaman Behemot öküzünden kendilerine düşen pay üzerine and içiyorlar.

Mesih'in gelmesi ve egemenliği üzerine yürütülen böylesine kabasaba düşüncelerden sonra, gerek eski, gerek yeni yahudilerin, hatta ilk hristiyanlardan birçoklarının, yazık ki kafaları bütün bu hayallerle dolu iken, Tanrının kutsal kıldığı varlığın tanrısal özü fikrine yükselememiş, *Mesih*'e Tanrı niteliğini vermemiş olmalarına şaşılabilir mi? Bakınız yahudiler, *Judaei Lusitani Quaestiones ad chirstianos* adlı kitapta, bu konudaki düşüncelerini nasıl belirtiyorlar*: «Bir insan-Tanrı'nın varlığını kabul etmek, kendi kendini aldatmak, kendi kendine bir canavar, bir kentauros, birbiriyle karışmasına olanak olmayan iki yaratılıştan acayip bir bileşik yaratmak olur,» diyorlar. Peygamberlerin, *Mesih*'i hiç bir zaman insan-Tanrı biçiminde göstermediklerini, Tanrı ile Davud arasında özellikle ayrıntı gözettiklerini, birincisinin efendi, ikincisinin de kul olduğunu bildirdiklerini v.b. ekliyorlar.

* *Quaestiones* 1.2.4, 23, v.b.

Sözcüklere tutsak olan yahudilerin, kutsal kitapların ruhuna hiç bir zaman bizim gibi giremediklerini, yeteri kadar biliyoruz.

Kurtarıcımız ortaya çıktığı zaman, yahudilerin önyargıları ona karşı ayaklandı. İsa-Mesih bile, onların körükörüne işleyen kafalarını isyan ettirmemek için, kendi tanrısallığı konusunda pek ihtiyatlı görünüyor. Ermiş Khrysos-tomos diyor ki: «Kendisini dinleyenleri aklın çok üstünde kalan bir gize, yavaş yavaş inanmaya alıştırmak istiyordu.» Günahları bağışlayarak bir Tanrı gücüne sahip olmak isteyince, bu davranış, tanık olanların hepsini birden ayaklandırır; en kesin mucizeleri, bu mucizeleri lehlerine gösterdiği kimseleri bile tanrısallığına inandırmaz. Yüksek mahkeme önünde, kaçamaklı bir alçakgönüllülükle, Tanrının oğlu olduğunu itiraf ettiği zaman baş-haham giysilerini yırtar, kutsallığa küfredildiğini haykırır. Kutsal - Ruh gönderilmeden önce, havariler efendilerinin tanrısallığını akıllarına bile getirmemektedirler; onlara halkın kendisi için neler düşündüğünü sorar; karşılık olarak kimilerinin kendisini İlyas, kimilerinin de Yeremya, yahut bir başka peygamber sandıklarını söylerler. Ermiş Petrus'un, İsa'yı Mesih, Tanrının canlı çocuğu olarak kabul etmesi için özel bir tanrı bildirisine ihtiyacı vardır.

İsa - Mesih'in tanrısallığına isyan eden Yahudiler bu büyük gizi yok etmek için her çareye

başvurmuşlardır; kendi öz vahiylerinin anlamını değiştiriyorlar, yahut bu vahiyleri Mesih'e uygulamıyorlar; Tanrı, Eloï, adının tanrısallığa özge olmadığını, hatta kutsal yazarlar tarafından yar-
ğıçlara, valilere, genellikle yetkisi, sultası yük-
selmiş kişilere bile verildiğini ileri sürüyorlar; ger-
çekten kutsal kitapların bu düşünceyi haklı çıkaran
birçok yerlerini örnek gösteriyorlar, ama bu par-
çalar eski vahiylerin *Mesih*'e ilişkin özel de-
yimlerine elbette hiç bir zarar vermemektedir.

Son olarak, Kurtarıcımız, ardından da İn-
cildiler, Havariler ve ilk Hıristiyanlar, İsa'ya Tan-
rının oğlu diyorlarsa, bu yüce deyimden İncillerin
yazıldığı çağlarda, Belial*'ın oğlunun tam tersine,
yani Tanrıdan korkusu olmayan kötü bir insanın
karşıtı olarak, iyi insan, Tanrıya hizmet eden kişi
anlamına kullanılan bir deyimden başka bir şey
olmadığını iddia ediyorlar.

Yahudiler, İsa Mesih'in *Mesih* niteliğini ve
tanrısallığını inkâr etmekle kalmamışlar, onu kö-
tülemek, doğumu, yaşamı ve ölümü üzerine günah
dolu azgınlıklarının hayal edebildiği bütün gü-
lünçlükleri, bütün rezillikleri sıvamak için de hiç
bir şeyi ihmal etmemişlerdir.

* Eski Fenikelilerin Tanrısı. İbrani dilinde *zararlı, kötü* an-
lamına gelen bu sözcük *Eski Ahîr*'te kötülük meleşini,
başşeytanı anlatmak için kullanılmıştır.

Yahudilerin körükörüne meydana getirdikleri yapıtlar arasında, M. Wagenseil tarafından tozdan topraktan kurtarılarak *Telaignea* v.b. adlı yapıtında (cilt II) ortaya konulan o eski *Sepher Toldos Jeschut* adlı kitaptan daha iğrenci, daha da acayibi yoktur.

Kurtarıcımızın yaşamı üzerine, ne kadar hırs-la, kötü niyetle uydurulması mümkünse o kadar hırs-la, kötü niyetle uydurulmuş alçakça bir öyküyü bu *Sepher Toldos Jeschut*'ta okuyoruz. Böylece, örneğin Beyt-Lahm'da oturan Panther veya Pander adında birinin, Jochanan'la evli bir genç ka-dına âşık olduğunu yazmaya cüret etmişlerdir. Bu çirkin ilişkiden Yesua yahut Yesu adı verilen bir oğlu oldu. Bu çocuğun babası kaçmak zorunda kaldı ve Babil'e çekildi. Genç Yesu'ya gelince, onu okula gönderdiler; ama, yazarın eklediğine göre, kurbancılardan önünde töreye uyararak, başı önüne eğik, yüzü örtülü duracağına başını kaldırmak ve yüzünü açmak küstahlığında bulundu: cezasını da gördü; bunun üzerine doğumunu incelemek gerekti. bu doğumun meşru olmadığı anlaşıldı, çok geçmeden de herkese rezil oldu.

Bu çirkin *Sepher Toldos Jeschut* kitabı II yüzyıldan beri bilinen bir kitaptı; Celsius ondan güvenle sözeder, Origenes de 9. bölümde onu çürütür.

1705 yılında M. Huldrich tarafından yayınlanmış olan *Toldos Jeschut* adında bir kitap daha vardır, bu kitap çocukluk İncilini daha ya-

kından izler, ama biteviye en kaba tarih aykırılıklarına, yanlışlıklara düşer İsa-Mesih'i Büyük Herodes*'ın hükümdarlığı sırasında doğurtup öldürür; Panther'le İsa'nın anası, Meryem'in işledikleri zina üzerine yükselen şikâyetlerin bu hükümdara yapılmış olmasını ister.

Jonathan adını kullanan, İsa - Mesih'in çağdaşı olduğunu ve Kudüs'te oturduğunu söyleyen yazar, Herodes'in, İsa-Mesih olayında Şeyzer** topraklarında bir kentin senatörlerine danıştığını ileri sürüyor. Bütün çelişmelerinde bu kadar saçmalayan bir yazarı artık izlemeyeceğiz.

Bununla beraber yahudiler, hristiyanlara ve İncil'e karşı besledikleri acımasız kinle bütün bu iftiraların lehinde söz ediyorlar; *Eski Ahit*'in tarih sırasını bozmak, kurtarıcımızın geldiği zaman üzerinde kuşku ve güçlükler yaratmak için de hiç bir şeyi ihmal etmemişlerdir.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaşamış olan Granata Mıgırlısı Ahmet-bin-Kassum al-Andakusi, Arap harfleriyle kazınmış on altı kurşun yaprakla, Granata dolaylarında bir mağarada bulunmuş eski bir Arap yazmasını anıyor. Granata piskoposu Dom Pedro y Quinones bu yazma üzerine kendisi tanıklıkta bulunmuştur. *Granata varakları* denen bu kurşun yapraklar, sonradan Roma'ya

* İsa'dan önce 394 yıllarında Filistin kralı.

** Suriye'de Hama kenti dolaylarında ve Âsi ı mağı üzerinde eski bir yer.

götürülmüş ve orada, birkaç yıl süren bir incelemeden sonra, VII. Alessandro'nun papalığı zamanında uydurma oldukları saptanmıştır; bunlarda da Meryem Ana ile oğlunun yaşantısına dair masala benzer birtakım öykülerden başka bir şey yoktur. Yanına *sahte* sıfatı eklenen *Mesih* adı hâlâ türlü çağlarda yahudi ulusunu aldatmaya çalışmış olan o düzenbazlara verilmektedir. Tanrının gerçek Mesih'i gelmeden önce de bu *sahte Mesihler* ortaya çıkmıştır. Bilge Gamaliel, Josèphe'in *Yahudilerin eski çağları* adlı eserinin XX. kitabının II. bölümünde öyküsü okunan Théodas adında birinden söz eder*. Bu adam Şeria ırmağını ayağını ıslatmadan geçmekle övünüyordu; peşine epeyce insan taktı; ama, Romalılar bu küçük kalabalığın üstüne çullanarak dağıttılar, talihsiz şefin kafasını kestiler ve Kudüs'te halka gösterdiler.

Gamaliel Galilya'lı Judas'dan da söz eder, bu her halde Josèphe'in Yahudi savaşlarının ikinci kitabının XII. bölümünde andığı aynı adam olacak. Bu sahte peygamberin otuz bine yakın insanı çevresine topladığını söylüyor; ama Yahudi tarihçisinin huyu her şeyi abartmaktır.

Havariler zamanından beri, Sihirbaz^{**} adı verilen Simon ortaya çıkmıştır, bu adam Samiriye halkını

* Resullerin İşleri, V. 34, 35, 36. (Voltaire'in notu)

** Resullerin İşleri, VIII. 9. (Voltaire'in notu.)

kendine bağlamasını bilmişti, o kadar ki onu *Tanrının erdemi* sayıyorlardı.

Sonraki yüzyılda, Hıristiyanlığın 178 ve 179 uncu yıllarında, Adrianus'un imparatorluğu zamanında, bir orduunun başına geçen *sahte Mesih* Barcho-Khéba peyda oldu. İmparator ona karşı Julius Severus'u gönderdi, o da, birkaç karşılaşmadan sonra, başkaldıranları Bither kentine tıktı; kent, kuşatmaya dirençle dayandıktan sonra düştü; Barcho-Khéba orada yakalanarak öldürüldü. Adrianus, Yahudilerin biteviye baş kaldırmalarını önleyecek en iyi çarenin ancak bir buyruk çıkarıp Kudüs'e gitmelerini yasak etmek olacağını sandı, hatta geriye kalan İsrailoğullarının girmelerini engellemek için bu kentin kapılarına nöbetçiler koydurdu.

Kilise tarihçisi Sokrates*'te okuduğumuza göre, 434 yılında Kandiye adasında, Moise adında bir sahte-Mesih ortaya çıktı. Eski İbranilerin kurtarıcısı olduğunu, onları tekrar kurtarmak için dirdiğini söylüyordu.

Yüz yıl sonra, 530'da, Filistin'de, Julien adında bir sahte-Mesih türedi; kendisini, ulusunun başına geçip, bütün Hıristiyanları kılıçtan geçirecek büyük bir fâtilh gibi tanıtıyordu; adamlarına kapılan silâhlı yahudiler birkaç hıristiyanı öldürdüler. İmparator Julianus ona karşı asker gönderdi; sahte Mesih'le savaş tutuşuldu: esir edildi ve ölüm cezasına çarptıldı.

* Sokrates, *kilise Tarihi* II. Kitap XXXVIII. Bölüm. (Voltaire'in notu)

VIII. yüzyılın başlarında, İspanyol yahudisi Serenus, kendisini *Mesih* ilân etti, vaız verdi, çevresine müritler topladı ve ötekiler gibi, o da yoksulluk içinde öldü.

XII. yüzyılda birçok sahte-Mesihler türedi. Bir tanesi de Genç Louis*'nin zamanında, Fransa'da peyda oldu. Ne hocanın, ne de öğrencilerin adı bile duyulmadan kendisi de, kendisini tutanlar da asıldı.

XIII. yüzyıl *sahte-Mesihler*'den yana bereketli oldu; Arabistan'da, İran'da İspanya'da, Moravya'da ortaya çıkanlar yediyi, sekizi bulur. Bunlardan *David el Re* adındaki çok büyük bir sihirbaz sayılıyor; Yahudileri kendine bağladı, büyük bir topluluğun başına geçti; ama bu *Mesih* de öldürüldü.

XVI yüzyılın ortalarında yaşayan Moravyalı Jacques Zieglerne, *Mesih*'in yakında görüneceğini haber veriyor, on dört yıldan beri doğmuş olduğunu temin ediyordu. Dediğine bakılırsa onu Strasburg'da görmüştü ve insanlara doğru yolu gösterecek yaşa gelir gelmez eline vereceği bir kılıçla bir asâyı özenle saklıyordu.

1624 yılında bir başka Zieglerne birincinin kâhinliğini doğruladı.

1666 yılında, Halep'te doğmuş olan Sabatay-Sevi, kendisinin Zieglerne'lerin haber verdiği *Mesih*

* Fransa krallarından VII. Louis, VI. Louis'nin oğlu, 1137 den 1180 e kadar krallık etmiştir.

olduğunu söyledi. Önceleri yollar üzerinde, kırlarda vaız etmekle işe başladı; müritleri kendisine hayran olurken Türkler onunla alay ediyorlardı. İzmir sinagogunun ileri gelenleri onu ölüm cezasına çarptıracak bir karar çıkarttıklarına göre, yahudi topluluğunun çoğunluğunu önceleri kendinden yana çekemediği anlaşıyor; ama bunun korkusuyla ve sadece sürgün edilmekle kaldı.

Üç kez evlendi, öne sürüldüğüne göre de, bu işin çok üstünde kaldığını söyleyerek, hiç birine el sürmedi. Nathan-Levi adında birisiyle birlik oldu: bu adam *Mesih*'ten önce gelmesi gereken İlyas peygamberin yerine geçti. Birlikte Kudüs'e gittiler, Nathan orada Sabatay-Sevi'yi ulusların kurtarıcısı olarak ilân etti. Yahudi tayfası ondan yana oldu; ama kaybedecek bir şeyleri olanlar onları aforoz ettiler.

Sevi, fırtınadan kaçmak için, İstanbul'a, oradan da İzmir'e çekildi. Nathan-Levi ona dört elçi gönderdi, bu elçiler onu tanıdılar ve herkesin önünde *Mesih* sıfatıyla selâmladılar: bu elçiler halkı, hatta birkaç bilgini de aynı şeye zorladılar, onlar da Sabatay-Sevi'yi *Mesih* ve İbranilerin kralı ilân ettiler. Ama İzmir sinagogu, kralını kazığa geçirilmeğe mahkûm etti.

Sabatay, İzmir kadısının koruması altına sığındı. çok geçmeden de bütün yahudi ulusunu kendine bağladı. İki taht kurdurdu, biri kendisine, öbürü de en gözde karısına: kendisi krallar kralı adını aldı.

kardeşi Joseph Sevi'ye de Filistin kralı adını verdi. Yahudilere Osmanlı imparatorluğunun fethini kesin bir dille adadı. Hatta küstahlığı, yahudilerin din törenlerinde imparatorun adını çıkartıp yerine kendisinin koyduracak kadar da ileri vardırıdı.

Kendisini Çanakkale'de tutukladılar. Yahudiler, Türklerin, ölümsüz olduğunu bildikleri için canına kıymadıkları haberini ortalığa yaydılar. Çanakkale valisi, zincirler içinde bile bütün ağırbaşlılığını koruyan ve ayaklarını öptüren krallarını, *Mesih*'lerini görmek için yahudilerin kendisine bol bol verdikleri hediyelerle zengin oldu.

Bununla beraber, sarayı Edirne'de olan padişah bu oyuna bir son vermek istedi; Sevi'yi karşısına getirtti, ona, *Mesih* ise öldürülememesi gerektiğini söyledi; Sevi de bunu kabul etti. Padişah, onu iç oğlanlarının oklarına hedef olarak oturttu. *Mesih*, hiç de öldürülemez bir insan olmadığını itiraf etti, Tanrının kendisini ancak kutsal Müslüman dinine tanıklık etmek için göndermiş olduğunu söyleyerek buna itiraz etti. Dinin ileri gelenleri tarafından falakaya çekilerek Müslüman oldu, ve yahudiler kadar müslümanlardan da hakaret göre göre yaşadıktan sonra öldü; bu da *sahte-Mesih*'lik mesleğini öylesine gözden düşürdü ki, Sevi ortaya çıkanların sonuncusu oldu.

«MÉTAMORPHOSE, MÉTEMPSYCOSE»

BAŞKALAŞMA, RUHGÖÇÜ

Yeryüzünü kaplayan bütün başkalaşmaların, Doğu'da, her şeyin hayal edilmiş olduğu Doğu'da, ruhlarımızın da bir vücuttan öbür vücuda geçtiğini hayal ettirmiş olması çok doğal değil midir? Gözle ayırd edilemeyecek bir nokta bir kurt oluyor, bir kurt kelebek haline geliyor; bir palamut tanesi meşe ağacı, bir yumurta kuş biçimini alıyor; su bulut ve gök gürültüsü oluyor; odun ateş ve kül haline geliyor; sözün kısası doğada her şey başkalaşmış görünüyor. Çok geçmeden, hafif simgeler sayılan ruhlara da, daha kabasaba cisimlerde elle tutulurcasına görülen niteliği verdiler. Ruhgöçü fikri bilinen evrenin belki en eski dogmasıdır, Hindistan'ın, Çin'in büyük bir bölümünde de hâlâ egemenliğini sürdürüyor.

Ovidius'un hayran olmaya değer kitabında bir araya getirdiği o eski masalları, tanığı olduğumuz bütün başkalaşmaların yaratmış olması da çok doğaldır. Yahudilerin bile kendilerine göre başkalaşmaları olmuştu. Niobe mermer haline gel-diyse. Lût'un karısı Edith de tuzdan bir heykel haline gelmişti. Eurydike, arkasına baktığı için cehennemlerde kaldıysa, Lût'un bu karısı da aynı uygunsuz davranış yüzünden, insan yaratılışından yoksun bırakılmıştı. Baukis ile Philemon'un Phri-

gia'da yaşadıkları köy bir göle çevrilmişti. Aynı şey Sodom'da da oldu. Anius'un kızları suyu zeytinyağı haline getiriyorlardı; Kutsal Kitap'ta da hemen hemen buna benzer bir başkalaşma vardır, ama daha gerçek, daha kutşal bir başkalaşma. Kadmos yılan biçimine girmişti; Harun'un asâsı da yılan oldu.

Tanrılar sık sık insan biçimine giriyorlardı; Yahudiler melekleri insan kılığından başka kılıkta görmemişlerdir: melekler İbrahim'in evinde yemek yediler. Pavlos, *Korinthoslulara mektub*'unda, şeytanın meleğinin kendisine tokat attığını söyler: *Angelos Satana me colaphiset.*

«MIRACLES»

MUCİZELER

Bir mucize, sözcüğün özündeki güce göre, hayran olunacak bir şeydir. O halde, her şey mucizedir. Doğanın o şaşılacak düzeni, yüz milyon kürenin bir milyon güneş çevresinde dönmesi, ışığın etkinliği, hayvanların yaşantısı hep sonu gelmeyen mucizelerdir.

Edindiğimiz fikirlere göre, bu tanrısal ve ilksiz yasaların zorlanmasına mucize diyoruz. Dolunay halinde güneş tutulsa, bir ölü, kafasını kollarının arasına alıp iki fersah yol yürüse, buna mucize diyoruz.

Birçok fizikçiler bu anlamda, ortada mucize diye bir şey olmadığını savunuyorlar: işte öne sürdükleri kanıtlar.

Bir mucize matematik, tanrısal, değişmez, ilksiz yasaların zorlanmasıdır. Yalnız bu açıklamayla bile, mucize terimler arasında bir çelişmedir. Bir yasa aynı zamanda hem değişmez, hem de zorlanabilir bir şey olamaz. Onlara diyorlar ki, iyi ama, bir yasa Tanrının kendisi tarafından kurulmuş olduğuna göre, gene kurucusu tarafından ortadan kaldırılamaz mı? Onlar da hayır, bilgeliği sonsuz olan Varlığın, hiçe saymak için yasa kurmuş olmasına olanak yoktur, diye karşılık vermek cüretinde bulunuyorlar. Tanrı, makinesini ancak daha iyi iş-

letmek için bozabilirdi; oysa, Tanrı olduğu için, bu koskoca makineyi ne kadar iyi yapmak olanağı varsa o kadar iyi yapmıştır: maddenin özünden gelen herhangi bir eksiklik olacağını görmüşse, bunu daha başlangıçta kendisi ona katmıştır; onun için hiç bir zaman, hiç bir şeyini değiştirmeyecektir.

Bundan başka Tanrı hiç bir şeyi nedensiz yapmaz; o halde kendi yapıtını geçici bir zaman için bozmaya ne gibi bir neden onu zorlayabilir?

Onlara, insanların yararına böyle yapıyor, diyorlar. Onlar da, şu halde, hiç değilse bütün insanların yararınadır, diye karşılık veriyorlar: çünkü tanrısal özün bütün insanlar için değil de, özellikle birkaç kişi için çalıştığını kabul etmeye olanak yoktur; hatta bütün insan soyunun bile büyük bir önemi yoktur: çünkü, sonsuzluğu dolduran bütün varlıklarla kıyas edilirse, insan soyu ufak bir karınca yuvasından bile küçük kalır. Şimdi, sonsuz Varlığın, şu küçük çamur yığını üzerinde, bütün evreni harekete getiren o koskoca mekanizmanın ilksiz oyununu, üç yüz, dört yüz karıncanın yararına değiştireceğini hayal etmek, çılgınlıkların en anlamsız olamaz mı?

Ama diyelim ki Tanrı pek az sayıdaki insanları özel ayrıcalıklarla kayırmak istemiş olsun. böyledir diye her zaman, her yer için kurmuş olduğu şeyleri değiştirmesi mi gerekir? Yaratıklarını kayırmak için bu değişikliğe, bu kararsızlığa elbette hiç ge-

reksinmesi yoktur: onun lûtufları da kendi yasalarının içindedir. Her şeyi o yaratıkları için hesaplamış, her şeyi onlar için düzenlemiştir; hepsi de doğaya sonsuz olarak mihlâdığı o güce şaşmaz bir biçimde baş eğerler.

Tanrı ne diye bir mucize gösterebilir? Kimi canlı varlıklar üzerinde, herhangi bir amacına varmak için! Demek Tanrı şöyle diyecek: «Evren makinesiyle, tanrısal kararlarımla, ilksiz yasalarımla, amacıma eremedim: onlarla yapamadığım şeyi yerine getirmeye çalışmak için ilksiz fikirlerimi, değişmez yasalarımı değiştireceğim.», öyle mi? Bu onun güçlüğünün değil, güçsüzlüğünün bir itirafı olurdu. Bu, her halde, Tanrıda en akıl almayacak bir çelişme olurdu. Şu halde, Tanrının mucizeler göstereceğine olasılık vermeye cüret etmek, (eğer insanlar Tanrıyı aşağılayabilirlerse) gerçekten onu aşağılamak; ona: «Siz zayıf, bir davranışı öbür davranışına uymayan bir varlıksınız,» demek olur. O halde mucizelere inanmak saçma bir şeydir, hemen hemen Tanrının onurunu kirletmektir.

Bu filozofları sıkıştırıyorlar, onlara diyorlar ki: «Siz yüce Varlığın değişmezliğini, yasalarının ilksizliğini, uçsuz bucaksız dünyalarının düzenini istediğiniz kadar göklere çıkarın; bizim küçük çamur yığınınız bir zamanlar baştanbaşa mucizelerle doluydu; tarihler de doğal olaylardan çok inanılmayacak şeylerle doludur. Başrahip Anius'un kızları istedikleri her şeyi buğday, şarap, yahut zey-

tinyağı haline getiriyorlardı; Mercurius'un kızı At-halide, birkaç kez dirildi; Eskulapios, Hyppolitos'u diriltti; Herakles, Alkestis'i ölümden kurtardı; Heres* cehennemlerde on beş gün kaldıktan sonra yeryüzüne döndü. Romulus ile Remus bir Tanrı ile bir Vesta rahibesinden dünyaya geldiler; Pal-ladium** Troia kentine gökten düştü: Berenice'in saçları bir yıldız dizini oldu. Baukis ile Philemon'un kulübeleri görkemli bir saray halini aldı; Orp-heos'un başı, ölümünden sonra, olacakları haber ve-riyordu; Thebai'nin duvarları, Yunanlıların gözü önünde, flüt sesleri arasında kendiliğinden örül-dü;Eskulapios tapınağında iyi edilen hastalar sa-yısızdı. hâlâ da Eskulapios'un mucizelerini göz-leriyle görüp onlara tanıklık etmiş olanların adlarını taşıyan anıtlarımız var.»

Hangi ulusta inanılmaz mucizeler gös-terilmemiştir ki, hele insanların okuma yazmayı daha yeni yeni sökmeğe başladıkları çağlarda.

Filozoflar bu itirazlara ancak gülerek, omuz sil-kerek karşılık veriyorlar; ama Hıristiyan filozoflar diyorlar ki: «Biz kendi kutsal dinimizdeki mu-cizelere inanıyoruz; hem onlara, hiç bir zaman sesini dinlemediğimiz aklımızla değil, inanımızla ina-nıyoruz: çünkü, inan konuştuğu zaman. aklın ağzını

* Romalılarda ateş tanrıcısı.

** Savaş tanrıcısı sayılan Pallas'ın heykeli. Troia kentinin sonu bu heykelin korunmasına bağlıydı.

bile açmaması gerektiği bellidir. İsa-Mesih ile havarilerin mucizelerine tam ve kesin bir inanımız var, ama başka birçok mucizelerden biraz kuşku duymamıza izin veriniz; örneğin, kendisine büyük adı verilen basit bir adamın anlattıkları şeyler üzerinde aklımızı kullanarak durmanızı hoş görün. Bize inan verdiğine göre küçük bir keşiş mucizeler göstermeye o kadar alışmış ki sonunda başrahip marifetlerini göstermeği kendisine yasaklamış. Küçük keşiş de yasağa boyun eğmiş; ama, zavallı bir dam aktarıcısının damdan düştüğünü görünce, adamın canını kurtarmak isteğiyle kutsal boyun eğme arasında duraklar. Dam aktarıcısına, yeni buyruğa kadar havada kalmasını buyurmakla yetinir ve hemen başrahibine koşarak durumu anlatır. Başrahip, izin almadan mucize göstermeye başlamakla işlediği günahtan dolayı kendisini bağışlar ve bununla kalması, gene mucizeler göstermeğe kalkmaması koşuluyla bu kez başladığı işi tamamlamasına izin verir. Bu öyküden biraz kuşkulanmak gerektiğinde filozoflara hak veriyoruz.»

Onlara, peki ama, diyorlar. Ermiş Gervais ile ermiş Protais'nin ermiş Ambrosius'a düşte görünüp. kemiklerinin bulunduğu yeri öğretmiş olmalarını, ermiş Ambrosius'un onları bulup topraktan çıkarmasını, bu kemiklerin de bir görün gözlerini açtığını inkâra nasıl cüret edersiniz? Ermiş Augustinus o sırada Milano'da idi: bu mucizeyi anlatan kendisidir: *Tanrı Beldesi* adlı ya-

pıtının XXII. kitabında, *Immenso populo teste**, diyor. İşte en iyi saptanmış mucizelerden biri. Filozoflar buna hiç de inanmadıklarını, Gervais ile Protais'nin kimseye görünmediklerini: iskelet artıklarının nerede olduğunun bilinmesinin de insanların hemen hemen hiç umurlarında olmadığını; Vespasianus'un körüne ne kadar inanmıyorlarsa bu köre de o kadar inanmadıklarını; bunun yararsız bir mucize olduğunu; oysa Tanrının yararsız hiç bir şey yapmadığını söylüyorlar: ilkelerinden de hiç şaşmıyorlar. Ermiş Gervais ile ermiş Protais'ye beslediğim saygı bu filozoflar gibi düşünmeme engel oluyor: ben sadece onların inansızlıklarını belirtiyorum. Lukianos**'un *Peregrinus'un Ölümü* adlı kitabındaki şu parçaya büyük bir önem veriyorlar: «Becerikli bir hokkabaz Hıristiyan olursa, yüzdeyüz zengin olur.» Ama, Lukianos dinsiz bir yazar olduğu için, bizim aramızda sözlerinin hiç bir değeri olmamalıdır.

Bu filozoflar, ikinci yüzyılda yapılmış olan mucizelere bir türlü inanmıyorlar. Bu mucizeleri gözleriyle görmüş olanlar, İzmir piskoposu Polykarpos'un diri diri yakılmaya mahkûm edilerek, ateşe atıldığı zaman gökten gelen bir sesin: «Cesaret Polykarpos! dayanıklı ol, erkekliliğini göster!» diye bağırıldığını duymuş olduklarını; bunun üzerine yanmakta olan odun yığınınından çıkan alevlerin

«Bütün halk tanıktır.»

* II. yüzyılda yaşamış ünlü Yunan yazarı.

vücutundan uzaklaşarak başının üzerinde ateşten bir siper meydana getirdiğini, odun yığınının ortasından da bir güvercin çıktığını; sonunda Polykarpos'un başını kesmek zorunda kaldıklarını istedikleri kadar yazsınlar. İnansızlar: «Bu mucize neye yarar? diyorlar; alevler yakmamış da, çellâdın baltası nasıl kesmiş? Bunca din kurbanının kaynar zeytinyağından sağ çıkıp da keskin kılıca dayanamamaları neden ileri geliyor?» Karşılık olarak Tanrı'nın öyle olmasını istediğini söylüyorlar. Ama filozoflar, inanmadan önce, bütün bunları kendi gözleriyle görmek isterler.

Akil yürütme yeteneklerini bilimle güçlendirenler size Kilise Babalarının, kendi zamanlarında, artık mucize gösterilmez olduğunu çoğu kez itiraf ettiklerini söyleyeceklerdir. Ermiş Krysostomos özellikle şöyle diyor: «Ruhun en olağanüstü verileri lâıyk olmayanlara bile verilmişti. Çünkü o zamanlar Kilise mucizelere gereksinme duyuyordu; ama bugün lâıyk olanlara bile verilmiyor, çünkü Kilise artık böyle şeylere gereksinme duymuyor.» Sonra artık ne ölüleri dirilten, hatta ne de hastaları iyi eden kimselerin kalmadığını itiraf ediyor.

Ermiş Augustinus, Gervais ile Protais mucizesine rağmen *Tanrı Beldesi*'nde diyor ki: «Vaktiyle görülen o mucizeler bugün artık niçin görülmüyor?» O da buna neden olarak aynı şeyi gösteriyor: *Cur, inquiunt, nunc illa miracula quae pra-*

edicatis facta esse non fiunt? Possem quidem diceve necessaria prius fuisse quam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus.*»

Filozofların bu sözlerine karşı, ermiş Augustinus'un, bu itirafa rağmen, urbasını kaybettiği için *Yirmi din kurbanı* kilisesine gidip dua eden Hippone'li yaşlı bir kundura tamircisinden söz ettiğini; bu kundura tamircisinin, kilise dönüşü karnında bir altın halka taşıyan bir balık bulduğunu. balığı pişiren aşçının «işte yirmi din kurbanının size armağanı» dediğini öne sürüyorlar.

Filozoflar da buna karşılık bu öyküde doğa yasalarını çelen bir şey bulunmadığını, bir balığın altın bir halka yutması, bir aşçının da altın halkayı kundura tamircisine vermesiyle fiziğin hiç de incinmiş olmadığını: bunda mucizelik bir şey bulunmadığını söylüyorlar.

Bu filozoflar, ermiş Yeremaya'nın *Keşiş Pavlos'un hayatı*'nda anlattığına göre, bu keşişin kır tanrıları olan *satyros*'larla, *faune*'lerle birçok kez konuştuğu, bir karganın kendisine akşam yemeği için tam otuz yıl, Tanrını günü, yarım ekmek, ermiş Antonius kendisini görmeye geldiği gün de bütün bir ekmek getirdiği kendilerine hatırlatılacak olursa, bütün bunların da gene fiziğe çok aykırı şeyler olmadığı,

* Vaktiyle meydana geldiğini söylediğiniz mucizeler şimdi neden olmuyor? Diyebilirim ki dünyada inan yokken, dünya inansın diye. bunlar gerekli şeylerdi.»

satyros'larla *faune*'ların bir zamanlar pekâlâ yaşamış olabilecekleri, sonra, bu masal çocukça bir şey olsa bile, bunun İsa efendimizle havarilerinin gösterdikleri gerçek mucizelere benzer yönü olmadığı karşılığını vereceklerdir. Birçok inanı bütüi Hristiyanlar ermiş Siméon Stylite'in*, Théodorotos tarafından yazılmış olan öyküsüne inanmışlardır. Yunan kilisesince gerçek sayılan birçok mucizeler, çoğu Lâtinler tarafından kuşkuyla karşılandığı gibi, Lâtinlerin mucizeleri de Yunan kiliselerince kuşkuyla görülmüştür; onlardan sonra gelen Protestanlar da her iki kilisenin mucizelerini birden kötülemişlerdir.

Hindistan'da uzun süre vaiz eden bir Cizvit bilgini** ne meslektaşlarının, ne de kendisinin mucize göstermemiş olmalarından yakınıyor. Xavier, birçok mektaplarında, dil öğrenme yeteneğinden yoksun olduğundan, yana yakıla söz eder; Japonların yanında dilsiz bir heykelden başka bir şey olmadığını söyler. Bununla beraber Cizvitler sekiz ölüyü dirilttiğini yazmışlardır: çok bile; ama bu ölüleri buradan altı bin fersah uzakta diriltmiş olduğunu da düşünmek gerekir. O zamandan beri Fransa'da Cizvitliğin kaldırılmasının Xavier ile Ignatius'un mucizelerinden çok daha büyük bir mucize olduğunu ileri süren kimseler çıkmıştır.

* Bütün ömürlerini bir sütunun tepesinde geçiren üç ermişten biridir.

** *Ospiniam*, sayfa 230 (Voltaire'in notu)

Ne olursa olsun bütün Hristiyanlar, İsa Mesih ile havarilerinin göstermiş oldukları mucizelerin itiraz kabul etmeyecek kadar gerçek olduğunda, ama yaşadığımız günlerde gösterilmiş ve kesin bir gerçeklik kazanmamış olan kimi mucizelerden de pek haklı olarak kuşku duyulabileceğinde birleşiyorlar.

Bir mucizenin iyice saptanabilmesi için, örneğin Paris Bilimler Akademisinin, yahut Londra Krallık Derneği ile Tıp Fakültesinin önünde, ve saygısızlık edip mucizenin gösterilmesine engel olabilecek halk kalabalığını tutmak için de, muhafız alayından bir kıtanın koruyuculuğu altında yapılmış olması dilenirdi.

Bir gün bir filozofa güneşin durduğunu, yani dünyanın bu gökcismi çevresindeki hareketinin durduğunu, bütün ölülerin dirildiğini, bütün dağların hep birden gidip denize atıldıklarını görse, bütün bunlar da, örneğin değişken inayet gibi, önemli bir gerçeği kanıtlamak için olsa, ne diyeceği soruluyordu. Filozof: «Ne mi derdim? diye karşılık verdi. Mani*'nin mezhebene girerdim; bir ilkenin yaptığını bozan bir başka ilke olduğunu söyledim⁽⁷¹⁾.»

* Bak. *Felsefe Sözlüğü I*, s.102, not 2.

«MOİSE»

MUSA

Birçok bilginler boş yere *Beş Sefer*'in Musa tarafından yazılmış olamayacağını sanmışlardır*. Bilinen ilk nüshasının kral Josais zamanında bulunduğunu, bu tek nüshanın da yazman Saphan tarafından krala götürüldüğünü Kutsal-Kitap belgeliyor, diyorlar. Buna göre, Musa ile bu yazman Saphan'ın serüveni arasında, İbrani takvimiyle, bin yüz altmış yedi yıl var. Çünkü Tanrı Musa'ya yanan çalılıkta, dünyanın 2213 yılında göründü,

* Acaba gerçekten bir Musa var mıydı? Mısırlılarda bütün doğaya egemen bir insan yaşamış olsaydı, böylesine olağanüstü olaylar Mısır tarihinin bellibaşlı bölümünü meydana getirmez miydi? Sanchoniathon, Manethon, Megasthenes, Heredotos bu olaylardan hiç söz etmezler miydi? Tarihçi Josèphe, Yahudilerin lehine olan bütün kanıtları elden geldiği kadar toplamıştır; andığı yazarlardan hiçbirinin, Musa'nın göstermiş olduğu mucizelerden bir sözcükle olsun sözettiklerini söylemeye bile cesaret edemiyor. Nasıl olur! Nil nehrinin suları kana çevrilir, bir melek Mısır'da yeni doğan çocukları boğazlar, deniz yarılr, suları sağa, sola asılı kalır da hiç bir yazar bundan söz etmez mi! Demek uluslar bütün bu olağanüstü şeyleri unutmuş olacaklar, olaydan binlerce yıl sonra da, küçük, barbar bir köle ulustan başka bize bu öyküleri anlatan olmayacak, öyle mi!

Söylentiye göre, bir Ptolemeos'un, merak edip Yahudilerin yazılarını Yunancaya çevirttiği zamana kadar, bütün dünyanın adını bile bilmediği bu Musa, o halde kimdir? Yahudilerin Musa'ya dair dedikleri her şeyi, Doğu masalları

yazman Saphan ise dinin kitabını dünyanın 2280 yılında yayınladı. Josias'ın hükümdarlığı sırasında ortaya çıkarılan bu kitap Babil tutsaklığından dönülünceye kadar bilinmedi; bütün kutsal kitapları gün ışığına çıkaran da, söylendiğine göre, Tanrıdan esinlenen Esdras oldu.

Ama bu kitabı yazan ister Esdras olsun, ister bir başkası, kitap Tanrının esiniyle yazılmış olduktan sonra, bunun hiç önemi yoktur. *Beş Sefer*'de, kitabın Musa tarafından yazılmış olduğuna dair hiç bir şey söylenmiyor: o halde Kilise, Musa'ya ait olduğuna karar vermiş olmasaydı, kitabı, tanrısal ruh ne buyurduysa onu yazmış olan bir başka adama mal etmek doğru olurdu.

yüzyıllardan beri Bakkhos'a mal ediyordu. Bakkhos, suları kana çevirmiş, Bakkhos değneğiyle, tanrının günü mucizeler göstermişti: daha Yahudilerle hiç bir ilişki kurulmamış, bu zavallı ulusun kitapları olup olmadığı bile daha öğrenilmemişken bütün bu olaylar Bakkhos âyinlerinde şarkılarla söylenmişti. Bu kadar yeni, bunca zaman oradan oraya göç etmiş, bu kadar geç tanınmış, Filistin'de bu kadar geç yerleşmiş bir ulusun, Fenike diliyle birlikte Fenike mäsallarını da almış ve bunları, bütün kaba taklitçilerin yaptıkları gibi, daha da süsleyip püslemiş olması çok büyük bir olasılık değil midir? O denli yoksul, o denli bilgisiz, bütün sanatlara o denli yabancı bir ulus, komşularını taklidetmekten başka bir şey yapabilir miydi? Yahudilerde Tanrı anlamını alan Adonai, lhoho, Eloî, veya Eloa adına varıncaya kadar her şeyin Fenike'ye ait olduğu bilinmiyor mu? (*Voltaire'in, 1765 te, Varberg basımına eklediği not; bu not o basımda, beşinci parçadan önce, ilk iki soruyu meydana getiriyordu.*)

Kimi çelişmeciler hiç bir peygamberin *Beş Sefer* kitaplarından söz etmediğini, bunlardan ne mezmurlar'da, ne Süleyman'a mal edilen kitaplarda, Yeremya'da, ne de yahudilerin dinsel sayılan kitaplarından hiç birinde söz edilmediğini ekliyorlar. *Yaratılış, Çıkış, Sayılar, Levililer, Tesniye* karşılığı olan sözcüklere, onlarca gerçekliği kabul edilmiş başka hiç bir yapıtta rastlanmıyor.

İşi daha ileriye götüren başkaları aşağıdaki soruları sormuşlardır:

1 — İssız bir çölde Musa hangi dille yazmıştır? Olsa olsa ancak Mısır diliyle; çünkü bu kitaptan anlaşılıyor ki Musa da, bütün ümmeti de Mısır'da doğmuşlardır. Başka bir dil bildiklerine olasılık verilemez. Mısırlılar, henüz papirüs kullanmıyorlardı; mermer veya tahta üzerine hiyeroğlifler kazıyorlardı. Hatta buyruklara ait levhaların bile taş üzerine kazıldığı söylenir. Şu halde cilâlı taşlar üzerine beş cilt kazımak gerekiyordu, bu da sonsuz bir çabaya, uzun zamana bağlıydı.

2 — Yahudi ulusunun ne kunduracıya, ne de terziye sahip olduğu, yahudilerin eski urbalarıyla eski kundurularını korumaları için, Tanrının sürekli olarak mucize göstermek zorunda kaldığı bir çölde, *Beş sefer*'in beş cildini de mermer veya tahta üzerine kazıyacak kadar marifetli insanlar çıkmış olacağına olasılık verilebilir mi? Denilecek ki bir gece içinde altından bir dana yapıp sonra al-

tını toz haline getiren, o zamanlar daha bulunmamış olan, basit kimya ile yapılması olanaksız böyle bir işlemi başaran; (on iki buyruğun saklandığı) çadırı yapan, onu tunçtan, gümüş başlıklı otuz dört sütunla süsleyen; ketenden, sümbülden, erguvandan yelkenler dokuyup işleyen işçiler bulunmuş; ama bu da çelişmecilerin inancını güçlendirmektedir. Hiç bir şeyin bulunmadığı bir çölde, bu kadar ince yapıtlar meydana getirilmiş olmasına olanak bulunmadığını; her şeyden önce kundura, vücudu örtecek bir bez yapmakla işe başlanması gerektiğini; en gerekli şeylerden yoksun olan insanların lüks peşinde koşamayacaklarını; daha ortada giyecek urba, yiyecek ekmek yokken dökmeçiler, oymacılar, işlemeciler yetişmiş olduğunu öne sürmenin apaçık bir çelişme olduğunu söylüyorlar.

3 — *Yaratılış*'ın ilk bölümünü Musa yazmış olsaydı bütün gençlerin bu bölümü okumaları yasak edilir miydi? Yasa kurucusuna bu kadarcık mı saygı gösterilirdi? Babaların günahını Tanrının dördüncü göbeğe kadar cezalandırdığını Musa söylemiş olsaydı, Hezekiel bunun tersini söylemeye cesaret eder miydi?

4 — *Levililer*'i Musa yazmış olsaydı, *Tesniye*'de kendi kendisini hiç çeler miydi? *Levililer* kardeş karısıyle evlenmeyi yasak etmiştir. *Tesniye* ise bunu buyurur.

5 — Musa, kitabında acaba kendi zamanında var olmayan kentlerden mi söz etmiştir? Kendisi için Şeria'nın doğusunda olan kentlerin batıda olduğunu mu söylemiştir?

6 — Levililer'e, hiç bir zaman on kenti olmamış bir ülkede, bir ev sahibi olmadan hep oradan oraya dolaştığı bir çölde mi kırk sekiz kent ayırmıştır?

7 — Yahudilerde, yalnız kralları olmadığı bir zamanda değil, krallardan nefret ettikleri, hatta hiç bir zaman kralları olmadığı pek olası görülürken, yahudi kralları için mi kurallar kurmuştur? Nasıl olur? Demek Musa kendisinden hemen hemen beş yüz yıl sonra gelmiş olan kralların nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair kurallar kurmuş da, kendisini izlemiş, yerine geçmiş olan yargıçlar, ruhani başkanlar için bir şeycikler söylememiş, öyle mi? Böyle bir düşünce insanı *Beş Sefer*'in krallar zamanında yazıldığına, Musa tarafından kurulan törelerin de bir gelenektir başka bir şey olmadığına inanmaya yöneltmiyor mu?

8 — Yahudilere: «Sizleri Mısır topraklarından, altı yüz bin savaşçı olarak, Tanrınızın koruyuculuğu altında, çıkarttım,» demiş olması mümkün müdür? Yahudiler de kendisine şöyle karşılık vermezler miydi: «Bizleri Mısır firavununa karşı göndermediğinize göre, herhalde pek ürkekmişsiniz; bize karşı iki yüz bin kişilik

ordudan daha büyük bir güç çıkaramazdı. Mısır'ın hiç bir zaman bu kadar hazırlıklı askeri olmamıştır: onu kolayca yener, yurduna egemen olurduk? Bu nasıl iş! Demek sizinle konuşan Tanrı, bizi sevindirmek için, Mısırlıların ilk erkek evlâtlarını tümüyle boğazladı, bu ülkede üç yüz bin aile varsa, demek ki bir gece içinde, bizim öcümüzü almak için, üç yüz bin insan öldürdü; öyleyken siz Tanrınıza yardım etmediniz! Hiç bir şeyin savunamayacağı bu bereketli ülkeyi bize vermediniz! Bizleri çöllerde, uçurumlarda, dağlar arasında yok etmek için hırsızlar, alçaklar gibi Mısır'dan dışarı çıkarttınız! Hiç olmazsa bizi doğruca, bize adadığınız toprağa, üzerinde hiç bir hakkımız olmayan ve henüz giremediğimiz o Kenan toprağına, götürebilirdiniz.

«Gessen toprağından, Sûr ile Sidon'a doğru. Akdeniz kıyılarını izleyerek yürümemiz doğaldı; ama siz bize hemen hemen bütün Süveyş kıstağını geçi ttiniz: tekrar Mısır'a sokunuz, Memphis'e kadar çıkarttınız, ayrılmak istediğimiz Mısır'da seksen fersah yürüdükten sonra, kendimizi, denizle Firavun ordusu arasında. erimeye yüz tutmuş bir halde, sırtımızı Kenan toprağına çevirmiş. Kızıldeniz kıyısındaki Beelsephon'da bulduk!

«Bizi düşmanlarımızın eline vermek istemiş olsaydınız bundan daha başka bir yol seçer, daha başka önlemler alır mıydınız? Tanrı bizi bir mucize ile kurtardı, diyorsunuz; geçmemiz için deniz

yanılıp bize yol verdi; peki ama böyle bir lûtuftan sonra bizi o korkunç Etham, Kades-Barne, Mara, Elim, Horeb ve Sina çöllerinde açlıktan, yorgunluktan öldürmek mi gerekirdi? Babalarımız hep bu korkunç gurbet ellerinde ölüp gittiler, siz de kalkmış, kırk yıl sonra Tanrının babalarımıza özel bir lûtufta bulunduğundan söz ediyorsunuz!»

İşte, Musa kendilerine *Çıkış*'ı, *Yaratılış*'ı okumuş olsaydı bu sızlanıp duran Yahudilerin, bu serseri, çöllerde can vermiş nankör Yahudi çocuklarının, ona söyleyecekleri sözler bunlar olurdu. Hele altın dana için neler söylemezler, neler etmezlerdi? «Nasıl dağda Tanrı ile beraberken kardeşinizin babalarımız için bir dana yaptığını bize anlatmaya cesaret ediyorsunuz ha, siz kimi zaman Tanrı ile yüzyüze konuştuğunuzu, kimi zaman da onu ancak arkadan görebildiğinizi söylüyorsunuz? Ama ne de olsa, sonunda bu Tanrı ile beraberdiniz, bu sırada kardeşiniz bir tek gün içinde, altından bir dana döküp bize atıyor, hem de ona tapalım diye; siz ise, alçak kardeşinizi cezalandıracağınız yerde, onu bize ruhani başkan yapıyorsunuz: Levililerinize de kendi ümmetinizden yirmi üç bin kişiyi boğazlamalarımı buyuruyorsunuz! Babalarımız böyle bir şeye hiç katlanırlar mıydı? Kanlı rahipler tarafından kılıçtan geçirilmelerine göz yumarlar mıydı? Bu inanılmaz cinayetlerden memnun kalmayarak, peşiniz sıra

gelen zavallılardan biri, Madian*’lı bir kadınla yattı diye, yirmi dört binini daha öldürttüğünüzü söylüyorsunuz, oysa siz de Madian’lı bir kadını nikâhlamıştınız; sonra da bütün insanların en acı-malısı olduğunuzu ekliyorsunuz! Acıma duy-gunuzu birkaç kez daha bu biçimde gösterseydiniz kimse sağ kalmayacakmış.

«Hayır, böyle bir zâlimlik elinizden gelse, onu yapabilseydiniz, bütün insanların en barbarı olur-dunuz, dünyanın bütün işkenceleri de bu garip ci-nayetin kefarecini ödemeye yetmezdi.»

Musa’nın *Beş Sefer*’in yazarı olduğunu sa-nanlara karşı bilginlerin öne sürdükleri itirazlar, aşağı yukarı, bunlardır. Ama onlara karşılık ola-rak deniliyor ki: Tanrının göttüğü yollar in-sanlarınkinden ayrıdır; Tanrı ulusunu bizim bil-mediğimiz bir bilgelikle denemiş, yönetmiş, sonra da bırakmıştır; yahudiler de iki bin yıldan beri Musa’yı bu kitapların yazarı sanmışlardır; Si-nagogun yerini alan ve onun gibi yanılmaz olan Kilise bu çekişmeli sorunu çözümlenmiştir. Kilise konuştuğu zaman da bilginlere seslerini kısmak düşer⁽⁷²⁾.

* Arabistan’ın güneybatı kıyılarında eski bir ülke.

«MORALE»

AHLÂK*

Bizans İmparatorluğunun Tarihi adındaki on dört ciltlik bir yaygarada şu sözcükleri okuyorum:

«Hiristiyanların bir ahlâkı vardı; ama paganların ahlâkı yoktu.»

Ah! şu on dört cildi yazan Monsieur Le Beau**, bu budalalığı nereden bulup çıkardınız? Öyle ise Sokrates'in, Zaleucus***'un, Kharrondas****'ın, Cicero'nun, Epiktetos'un, Marcus Antonius'un ahlâkı ne oluyor?

Bir tek geometri olduğu gibi tek ahlâk vardır, Monsieur Le Beau. Ama bana diyecekler ki, insanların çoğu geometriyi bilmez. Evet, ama biraz uğraşınca herkes bunu anlayabilir. Çifçiler, ır-gatlar, sanatçılar hiç ahlâk dersi almamışlardır; ne Cicero'nun *de Finibus*'unu, ne de Aristo'nun ahlâk üzerine yazdıklarını okumuşlardır; ama biraz düşününce, kırkına varmadan, Cicero'nun öğrencisi

* Bu madde 1767 de yayınlanmıştır.

** Charles Le Beau, Fransız tarihçilerinden (1701-1778).

*** İtalya'da Locres kentinin filozoflarından ve yasa kurucularından (İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamıştır).

**** Pythagoras'ın öğrencisi, Catone kentinin yasa kurucusu. Kendi çıkardığı bir yasaya, istemiyerek aykırı davranışı için canına kıymıştır.

olurlar: Hintli boyacı da, Tatar çoban da. İngiliz tayfası da haklıyı, haksızı bilir. Konfüçyus bir fizik sistemi kurar gibi bir ahlâk sistemi icat etmiş değildir. O bunu bütün insanların yüreğinde bulmuştur*.

Bu ahlâk, Yahudiler tapınaklarına yabancıları getiren Pavlus'u öldürtmesi için kendisine baskı yaptıkları zaman, yargıç Festus'un yüreğinde de vardı. Onlara: «Şunu biliniz ki, dedi, Romalılar hiç bir zaman kimseyi yargılamadan mahkûm etmezler.»

Yahudilerde ahlâk yoktu, yahut ahlâka saygı göstermiyorlardı, ama Romalılar ahlâkın ne olduğunu biliyor, onu yüceltiyorlardı.

Ahlâk ne boş inanlarda, ne törelerdedir, onun dogmalarla da bir ilgisi yoktur. Bütün dogmaların birbirlerinden başka oldukları, akıllarını kullanmasını bilen bütün insanlarda da ahlâkın aynı kaldığı ne kadar söylene azdır. Demek ki ahlâk ışık gibi Tanrı'dan geliyor. Bizim boş inanlarımız karanlıklardan başka bir şey değildir. Okuyucu, iyice düşün: bu gerçeği genişlet; sonuçları kendin çıkar⁽⁷³⁾.

* Konfüçyus için *Catéchisme Chinois-Çinili'nin Din ve Ahlâk İlkeleri* maddesine bakınız. (*Felsefe Sözlüğü* I, s.121).

«NÉCESSAIRE»
ZORUNLU*

Osman. — Her şey zorunludur, demiyor musunuz?

Selim. — Her şey zorunlu olmasaydı, bundan Tanrının yararsız şeyler yapmış olduğu sonucu çıkardı.

Osman. — Demek tanrısal doğa ne yarattıysa, hepsi kendisi için zorunluydu, öyle mi?

Selim. — Öyle sanıyorum, hiç değilse böyle olmasından kuşkulaniyorum. Başka türlü düşünenler de var; onları hiç anlamıyorum; belki de haklıdırlar. Ben bu konuda tartışmaya girmekten çekiniyorum.

Osman. — Ben de size zorunlu olan başka bir şeyden söz etmek istiyorum.

Selim. — Neden? Namuslu bir adama yaşamak için zorunlu olan şeylerden mi. yoksa zorunlu şeylerden yoksun kalınca uğranılan mutsuzluktan mı?

Osman. — Hayır, çünkü biri için zorunlu olan şey, öbürü için de her zaman zorunlu değildir; bir Hintli için piriñç, bir İngiliz için de et zorunludur; bir Rus'a kürk, bir Afrikalıya da tül den bir kumaş

* Bu madde 1765 te yayınlanmıştır (bütün basımlarda).

gereklidir: filânca adam on iki koşum atının kendisi için zorunlu olduğunu sanır, filânca bir çift kundura ile yetinir, falanca da yalınayak olduğu halde neşeyle yürür: ben size bütün insanlar için zorunlu olan şeylerden söz etmek istiyorum.

Selim. — Bana öyle geliyor ki, Tanrı insanoğlu için gerekli olan her şeyi vermiştir: görmek için gözler, yürümek için ayaklar. yemek için bir ağız, yutmak için bir yemek borusu, sindirmek için bir mide, akıl yürütmek için bir beyin, benzerlerini üretmek için de organlar.

Osman. — Peki, nasıl oluyor da, kimi insanlar zorunlu olan bu şeylerin birtakımından yoksun doğuyorlar?

Selim. — Doğanın genel yasaları ucubeler yaratan ilineklere yol açmıştır da ondan; ama insanoğlu, genellikle, toplum halinde yaşamak için kendisine gerekli olan her şeyle donanmıştır.

Osman. — İnsanları toplum halinde yaşatmaya yarayan, hepsinin paylaştığı ortaklaşa kavramlar var mıdır?

Selim. — Vardır. Ben Paul-Lucas* ile geziye çıktım, dolaştığım her yerde de herkesin anasını babasını saydığını, herkesin verdiği sözü tutmak zorunda olduğunu sandığını, herkesin baskı gören suçsuzlara acıdığını, zorbalıktan nefret ettiğini,

* Rouen'de doğmuş olan Fransız gezgini, eski eserler bilgini (1664-1737).

herkesin düşünce özgürlüğüne doğanın verdiği bir özgürlük, bu özgürlüğün düşmanlarına da insan soyunun düşmanı gözüyle baktığını gördüm; başka türlü düşünenler bana bozuk düzenlenmiş yaratıklar, gözsüz, elsiz doğmuş ucubeler gibi göründü.

Osman. — Bu zorunlu şeyler her zaman, her yerde zorunlu mudur?

Selim. — Elbette, öyle olmasa insanoğlu için zorunlu olmazlardı.

Osman. — Şu halde yeni bir din insanoğlu için zorunlu değildi. İnsanlar, Muhammed'in Cebrail melekke sık sık görüştüğüne inanmadan önce de pekâlâ toplum halinde yaşar, Tanrıya olan ödevlerini yerine getirebilirlerdi.

Selim. — Bundan daha apaçık bir şey olamaz: Muhammed dünyaya gelmeden önce insanlık ödevlerini yerine giteremediğimizi düşünmek gülünç olur; insanoğlu için *Kur'an*'a inanmak hiç de zorunlu bir şey değildi; dünya bugün nasılsa, Muhammed'den önce de öyleydi. Müslümanlık dünya için zorunlu olsaydı, dünya kurulduğundan beri, her yerde var olması gerekirdi; kendi güneşini görelim diye hepimize göz vermiş olan Tanrı, Müslüman dininin doğruluğunu görmek için de hepimize zekâ verirdi. Demek ki bu mezhep, zamanına, yerine göre değişen tanıtlanmış yasalar gibi, fizikçilerin birbirini izleyen kipleri, inançları gibi bir şey.

Şu halde Müslümanlık insanlar için temelden zorunlu olamazdı.

Osman. — İyi ama mademki var, yaşıyor. Tanrı, izin vermiş demek, öyle değil mi?

Selim. — Evet, dünyanın budalalıklarla, yanlışlıklarla, âfetlerle dolu olmasına izin verdiği gibi. Böyledir diye, insanların hepsi de temelli budala, mutsuz olmak için yaratılmışlardır denemez. Tanrı kimi insanların yılanlar tarafından yenmesine izin verir; ama: «Tanrı insanoğlunu yılanlar yesin diye yaratmıştır» denemez.

Osman. — «İzin verir» sözüyle neyi kastediyorsunuz? O buyurmada bir şey olabilir mi? İzin vermek, istemek ve yapmak, onun için aynı şey değil midir?

Selim. — Cinayete izin verir. ama cinayet işlemez.

Osman. — Cinayet işlemek, tanrısal yasaya karşı gelmek, Tanrıya başkaldırmak demektir. Tanrı kendi kendisine başkaldıramaz, cinayet işleyemez; ama insanoğlunu çokça cinayet işleyecek biçimde yaratmış: bu neden böyle oluyor?

Selim. — Bunun nedenini bilen kimseler var, ama ben bilmiyorum, bütün bildiğim, içinde zaman zaman oldukça iyi şeyler bulunduğu halde, *Kur'an* insanlar için hiç de zorunlu değildi; ben daha ilerisine gitmiyorum: yanlış olanı açıkça görüyorum, ama doğru olanı pek az tanıyorum.

Osman. — Bana bilgi vereceğinizi sanıyordum, oysa bana hiç bir şey öğretmiyorsunuz.

Selim. — Sizi aldatanları tanımak, anlattıkları kabasaba, tehlikeli yanlışları öğrenmek az şey mi?

Osman. — Bana bütün zararlı bitkileri gösterip de, bir yararlısını göstermeyen hekimden şikâyet ederdim.

Selim. — Ne ben hekimim, ne de siz hastasınız; ama şu sözleri söylemekle size iyi bir reçete vermiş olacağımı sanıyorum: «Şarlatanların icat ettikleri şeylerden hiç birine güvenmeyin, Tanrıya tapın, akıllı uslu bir insan olun. iki kere ikinin dört ettiğine inanmaktan da hiç şaşmayın.»

«ORGUEIL»

KİBİR*

Cicero, mektuplarından birinde, dostuna sen-libenli şöyle diyor: «Beni kimin yanına isterseniz gönderin, ona Galia topraklarını verdireyim.» Bir başka mektubunda da, eyaletlerini birer krallık haline getirmiş olduğu için kendisine teşekkür eden bilmem hangi hükümdarların yazdıkları mektuplardan bıkıp usandığını söyleyerek sızlanır, bu krallıkların nerede bulunduğunu bile bilmediğini sözlerine ekler.

Cicero, Roma ulusunun, o kral ulusun, kendisini alkışladığını; sözünü dinlediğini sık sık görmüş, tanımadığı krallar tarafından da kendisine teşekkür edilmiş bir insan olduğu için, arasıra kibirlilik etmiş, kendisini beğenmiş olabilir.

Bu duygu, insanoğlu kadar cılız bir varlığa hiç de uygun düşmemekle birlikte, bir Cicero'nun, bir Caesar'ın, bir Scipio'nun bu duyguya kapılmış olması hoş görülebilir: ama yarı barbar kentlerimizin bir köşesinde, küçük bir görev satın alıp kötü dizeler bastırmış bir adamın. kibirlilik taslamaya kalkması, insanı uzun uzun güldürür.

* Bu madde 1765'de yayınlanmıştır. (Varberg basımı)

«PAPISME (SUR LE)»
PAPACILK ÜZERİNE*
İKİLİ KONUŞMA

Papacı. — Efendimizin ülkesinde Luther’ciler. Calvin’ciler, quaker**’ler, vaftizciler, hatta yahudiler bile var; üstelik bir de *unitaire*’leri*** mi içimize alsın!

Hazinedar. — Bu *unitaire*’ler size iş, para getiriyorlarsa, bize ne kötülükleri dokunabilir? Olsa olsa daha çok aylık almış olursunuz.

Papacı. — Doğrusunu isterseniz aylığımın azaltılması, bu bayların yurdumuza alınmasından daha acı bir şey olurdu benim için; ama onlar da İsa-Mesih’in Tanrının oğlu olduğuna inanmıyorlar.

Hazinedar. — Canım bundan size ne, yeter ki siz öyle olduğuna inanmakta özgür olun, yeter ki karnınız tok, sırtınız pek, eviniz rahat olsun, öyle değil mi? Yahudiler de İsa’nın Tanrının oğlu olduğuna inanmaktan uzaktırlar, öyleyken burada, paranızı yüzde altı faizle işletecek Yahudiler bulunmasından hiç de şikâyetçi değilsiniz. Ermiş Pavlus bile İsa-Mesih’in tanrısallığından hiç söz et-

* Bu madde 1767’de yayınlanmıştır.

** Bak. *Son, Son Nedenler* maddesi, (Bu ciltte) s.21 not: 1.

*** Bak. *Felsefe Sözlüğü* I, s.46 not: 1.

memiştir; ondan düpedüz bir insan diye sözediyor: «Ölüm, diyor, bir tek insan'ın günahı yüzünden egemen oldu; adalet sahipleri de bir tek insan sayesinde egemen olacaklar, o da İsa'dır... Siz İsa'nınsınız, İsa da Tanrınıdır...» Bütün kilise babalarının ermiş Pavlus gibi düşünmüşlerdir: kuşkusuz, üç yüzyıl boyunca İsa insanlığıyla yetinmiştir; kendinizi ilk üç yüzyılda yaşamış Hristiyanlardan biri sayın.

Papacı. — İyi ama, bayım, cezaların sonsuzluğuna hiç inanmıyorlar.

Hazinedar. — Ben de inanmıyorum: siz isterseniz sonsuzluğa dek lânetli olun; kendi hesabıma hiç de öyle olmaya niyetim yok.

Papacı. — Ah! bayım, şu dünyadaki bütün zındıkları insanın keyfince lânetleyememesi pek acı şey! Ama tek üzüntüm *unitaire*'lerin bir gün gelip ruhları mutlu edeceğiz diye yaptıkları o azgınlıklar değil. Biliyorsunuz, bu canavarlar da cesetlerin dirileceğine Sadukîlerden çok inan beslemiyorlar; onların sözüne bakarsanız, hepimiz yamyammışız, büyük habanızla, atalarınızın babasını meydana getiren tozanlar, zorunlu olarak atmosfere dağılmış olduğundan, havuç veya kuşkonmaz olmuşlarmış, böylece atalarımızın küçük bir parçacığını olsun yememiş olmanıza olanak yokmuş.

Hazinedar. — Varsın öyle olsun: torunların da bir parça beni yiyeceklerdir; bu da aldığımızı

vermekten başka bir şey olmaz; aynı şey papacıların da başına gelecektir. Sizi efendimizin ülkesinden kovmak için bu bir neden olmadığı gibi, efendimizin de *unitaire*'leri kovması için bir neden değildir. Elinizden nasıl gelirse öyle dirilin; *unitaire*'lerin dirilip dirilmemeleri benim umurumda bile değil, yeter ki yaşadıkları sürece bize yararlı olsunlar.

Papacı. — Peki, ya küstahça inkâr ettikleri ilk günah için ne buyuracaksınız, bayım? *Beş Sefer*'de buna dair bir sözcük bile olmadığını; Hippone piskoposu ermiş Augustinus'un, her ne kadar ermiş Pavlus tarafından açıkca belirtilmişse de, bu dogmayı olunulu yönde ilk öğretene adam olduğunu ileri sürdükleri zaman kan tepenize çıkmıyor mu?

Hazinedar. — Doğrusu, *Beş Sefer* bundan hiç sözetmemişse, suç benim değil; başka nice şeyler eklediğinizi söyledikleri *Eski Ahit*'e, ne diye ilk günah için de bir sözcük olsun eklememişsiniz? Bu ince şeylere aklım ermez. Benim işim, param olduğu zaman, aylıklarınızı günü gününe ödemektir.

«PATRIE»

YURT

Bir yurt birçok ailelerden meydana gelmiştir: insanlar da, çıkarlarına aykırı düşmedikçe, onurları yüzünden kendi ailelerini genellikle nasıl üstün tutuyorlarsa, yurt dedikleri kentlerini veya köylerini de aynı duygu ile üstün tutarlar. Bu yurt büyüdükçe daha az sevilir, çünkü paylaşılan sevgi zayıflar. İyice tanımadığımız kalabalık bir aileyi candan bir sevgiyle sevmemize olanak yoktur.

Aedilis*, tribunus**, praetror*** consul****, diktatör olmak hırsıyla yanıp tutuşan adam avaz avaz yurdunu sevdiğini haykırır, ama yalnız kendini sever. Herkes, bir başkası kendisini, git dışarıda yat, diye kapı dışarı etmek hakkına sahip olmaksızın, kendi evinde rahat rahat yatabileceğinden emin olmak ister: herkes varlığını, canını güven altında görmek ister. Böylece herkes aynı şeyi dileyince özel çıkar, genel çıkar halini alır: kendimiz için iyi dileklerde hulumurken cumhuriyet için iyi şeyler dilemiş oluruz.

* Eski Romalılarda genel yapıların, anıtların bakım ve denetim işleriyle uğraşan yüksek memur.

** Eski Romalılarda halkın haklarını ve çıkarlarını savunmakla görevli büyükler.

*** Roma'da adalet dağıtmakla görevli yargıç.

** .: Romalılarda yılda bir seçimle işbaşına getirilen iki devlet başkanından biri.

Yeryüzünde, önce cumhuriyet halinde yönetilmemiş bir devlet bulmak olanaksızdır: insan yaratılışının doğal gidişi budur. Önce birkaç aile aylara, kurtlara karşı bir araya gelir; buğdayı olan buğdayını, odundan başka bir şeyi olmayanla değişir.

Amerika'yı keşfettiğimiz zaman bütün boyları cumhuriyetlere ayrılmış bulduk; dünyanın bütün bu kesiminde topu topu iki krallık vardı. Bin ulus içinde boyunduruk altına girmiş ancak iki ulus bulduk.

Eski dünyada da durum böyleydi; küçücük Etrurya ve Roma krallıklarından önce Avrupa da baştanbaşa cumhuriyetti. Bugün bile Afrika'da hâlâ cumhuriyetler görülüyor. Kuzey yarımküremize doğru, Trablus, Tunus. Cezayir, birer haydutlar cumhuriyetidir. Güneye doğru, Hottentot'lar, hâlâ ilk çağlardaki gibi özgür. kendi aralarında eşit, efendisiz, kölesiz. parasız pulsuz, hemen hemen de hiç bir şeye gereksinme duymadan yaşıyorlar. Koyunlarının eti onları doyuruyor, derileri vücutlarını örtüyor, tahtadan, topraktan kulübelerde de barınıyorlar; dünyanın en pis koku insanlarıdır, ama bunu duymuyorlar; bizden daha rahat doğup, daha rahat ölüyorlar.

* İtalya'da aynı adı taşıyan bir ilin merkezi. Ortacağda uzun bir varlık, bolluk dönemi yaşayan bir İtalyan cumhuriyeti.

Geriye Avrupamızdaki kralsız sekiz cumhuriyet kalır: Venedik, İsviçre, Cenova. Lucqua*, Ragusa, Cenevre, bir de San Marino.

Bunlardan başka Polonya'ya, İsveç'e, İngiltereye'ye de başlarında kral bulunan birer cumhuriyet gözüyle bakılabilir; ama Polonya, içlerinde bu adı alan tek ülkedir.

Şimdi, hangisi daha iyidir, yurdunuzun krallıkla yönetilen bir devlet olması mı, yoksa cumhuriyetle yönetilen bir devlet olması mı? Dört bin yıldan beri bu sorunu tartışıp duruyorlar. Çözümünü zenginlere sorun, hepsi de aristokrasiyi yeğ tutarlar; halka sorun, demokrasiyi ister: kralardan başka kralları beğenen yoktur. Peki, nasıl oluyor da hemen hemen bütün dünya hükümdarlar tarafından yönetiliyor? Onu, kedinin boynuna bir çingirak asmayı öneren farelere sorun. Ama, doğrusunu isterseniz, bunun gerçek nedeni, önce de söylendiği gibi, insanların pek seyrek olarak kendi kendilerini yönetmeye lâyık olmalarıdır.

İyi yurttaş olmak için, çoğu zaman, başka yerlerde yaşayan insanların düşmanı olmak acı bir şeydir. Eski Cato, bu iyi yurttaş, senatoda düşüncelerini dile getirmek için konuşurken her zaman: «Benim inancım budur; yıkılsın Kartaca!» derdi. İyi yurttaş olmak demek, yurdunun ticaretle zenginleşmesini, silâh üstünlüğüyle de güçlü olmasını dilemektir.

Kuşkusuz bir ülke, bir başka ülke zarar görmeden kazanç sağlayamaz, başkalarını mutsuzluğa düşürmeden de kimseyi yenemez.

Demek ki insanlığın hali budur, demek ki kendi ülkesinin yükselmesini dilemek, komşularının felâketini dilemektir. Yurdunun hiç bir zaman ne daha büyük, ne daha küçük, ne daha zengin, ne daha yoksul olmasını isteyen adam dünya yurtdaşı olurdu⁽⁷⁴⁾.

«PAUL»

PAVLUS*

PAVLUS ÜZERİNE SORULAR

Pavlus, övündüğü gibi, Roma yurtdaşı mıydı? Kilikya' daki Tarsus'ta, doğmuş idiyse, Tarsus ondan yüzyıl sonra Roma sömürgesi oldu; bütün eski yapıtlar bilgileri bu konuda birleşiyorlar. Ermiş Jérôme'un sandığı gibi, o küçük Giscala kentinden veya kasabasından idiyse, bu şehir Galilya'da idi. Galilyalılar da elbette Roma yurtdaşı değillerdi.

Pavlus'un, o zamanlar yarı Yahudi olan, yeni Hristiyan topluluğuna, hocası Gamaliel kızını kendisiyle evlendirmedeği için, girdiği doğru mudur? Bana öyle geliyor ki bu suçlandırmaya ancak *ébionite***'lerce kabul edilen *Resullerin İşleri*'nde, piskopos Epiphanos'un, otuzuncu bölümünde, sözünü edip çürüttüğü o *İşler*'de rastlanıyor.

Ermiş kadın Thekle'nin erkek kıyafetine girip ermiş Pavlus'la buluştuğu doğru mudur? Sonra ermiş kadın Thekle'nin *İşleri*'ne inanılabilir mi? Tertullianus, vaftiz kitabının XVII. bölümünde, bu

* Bu madde 1765 te yayınlanmıştır. (Varberg basımı).

** I. yüzyılın zındıkları; İsa - Mesih'in tanrısallığını kabul etmiyerek yalnız yoksulların cennetlik olduğuna inanıyorlardı.

öykünün Pavlus'a bağlı bir papaz tarafından yazıldığını söylüyor. Jérôme ile Kyprianus, ermiş kadın Thekle tarafından vaftiz edilen aslan masalını çürüterek, bu *İşler*'in gerçekliğini doğruluyorlar. Ermiş Pavlus'un oldukça tuhaf bir betimlemesine de burada raslanır: «Şişman, kısa boylu, geniş omuzluydu; kara kaşları gaga burununu üzerine düşüyordu; bacakları eğri, kafası çıplaktı, yüzünde Tanrının ışığı vardı.»

İşte Pavlus, Lukianos'un *Philopatris*'inde de, ne yazık ki hiç görmediği Tanrı bir yana, aynı biçimde betimlenmiştir.

Pavlus'un kendisi de Kudüs tapınağına gidip sekiz gün Yahudi törenlerine katılmışken, Petrus'u azarlaması hoş görülebilir mi?

Pavlus, tapınağa yabancıları soktuğu için, Yahudiler tarafından Filistin valisinin karşısına çıkarılınca, hiç de ölümlerin dirilmesi söz konusu olmadığı halde, bu valiye «ölülerin dirilmesinden ötürü yargılandığı»nı söylemekle iyi mi etti*?

Pavlus, Galatyalılara: «Kendinizi sünnet ettirerseniz, İsa'nın size bir yararı olmayacaktır,» diye yazdıktan sonra, çömezi Timotheos'u sünnet etmekle doğru bir davranışta mı bulundu?

Korinthoslulara, IX. bölümde: «Sizin sırtınızdan geçinmeye, yanımızda bir kadın gezdirmeye yetkimiz yok mu? v.b.» diye yazmakla iyi

* *Resullerin İşleri*, XXIV. (Voltaire'in notu).

mi etti? Korinthoslulara, ikinci mektubunda: «Günah işleyenlerden hiç birini, işlemeyenleri de affetmeyeceğim,» diye yazmakla iyi mi etti? Bugün, kendisini de, karısını da sırtımızdan geçindirmek, bizi yargılamak, suçlandırmak, sonra da suçlu ile suçsuzu birbirine karıştırmak iddiasını güdecek bir adam için ne düşünülürdü?

Pavlus'un üçüncü kat göğe kaçırılışından ne anlaşılır? Üçüncü kat gök nedir?

Sonunda (insanca konuşursak), şu iki olasılıktan hangisi daha doğru sayılabilir: Pavlus, tam öğle üzeri güçlü bir ışıkla atından devrilip, göklerden gelen bir sesin kendisine: «Saül, Saül, ne için bana zulmediyorsun?» diye haykırdığını duyması üzerine mi, yoksa, Gamaliel'in kızını kendisine vermek istememesi veya başka bir nedenle Ferisîlere kızdığı için mi Hristiyan olmuştur?

Başka herhangi bir tarih kitabında olsa, aslında biz de bu mucizeye inanmak zorunda olmasaydık, Gamaliel'in red cevabı göklerden gelen sestен daha doğal görünmez miydi?

Bu soruların her birini sadece bilmediğim şeyleri öğrenmek için soruyorum, bunları bana kim öğretmek lûtfunda bulunursa, ondan da akıllıca şeyler söylemesini istiyorum⁽⁷⁵⁾.

«PÉCHÉ ORIGINEL» İLK GÜNAH*

İşte, Socinus'çuların veya *unitaire*'lerin sözümlerine ona zaferleri budur. Hristiyan dininin bu temelinde, onun *ilk günahı* diyorlar. Tanrının bütün insan kuşaklarını, ilk ataları bir bahçeden bir meyve koparıp yedi diye, sonsuz işkencelerle harap etmek için yarattığını iddiaya cüret etmek, ona hakarettir, onu barbarlıkların en anlamsızıyla suçlandırmaktır, diyorlar. Bu küfür dolu suçlama, özellikle Hristiyanlarda hiç hoş görülemez, çünkü ne *Beş Sefer*'de, ne Peygamberler'de, ne sahte, ne doğru bilinen İncillerde, ne de *İlk Kilise Babaları* denilen yazarların hiç birinde bu ilk günah uydurmasına dokunan bir tek sözcük bile yoktur.

Hatta *Yaratılış*'ta, Tanrının Âdem'i bir elma yediği için ölüm cezasına çarpmış olduğu bile yazılı değildir. Gerçi ona: «Bu elmadan yediğin gün kuşku yok ki öleceksin» diyor; ama aynı *Yaratılış*, bu günah yemeğinden sonra, onu dokuz yüz otuz yıl yaşıyor. Bu meyveyi ağızlarına almayan hayvanlar, bitkiler, doğa'nın saptadığı zamanda öldüler. İnsanoğlu da, bütün geriye kalanlar gibi, ölmek için doğmuştur.

Sonra, Âdem'in cezalandırılması hiç bir biçimde Yahudi dinine girmiyordu. Âdem, İranlı yahut Kaldeli olmadığı kadar Yahudi de değildi.

(*) Bu madde 1767 de yayınlanmıştır.

Yaratılış'ın ilk bölümleri (ne zaman yazılmış olursa olsun) bütün Yahudi bilginlerince bir simge, hatta yirmi beş yaşından önce okunması yasak edildiğine göre, tehlikeli bir masal sayılmıştır.

Sözün kıyası, Yahudiler, Çin törenlerini nasıl bilmedilerse ilk günahın ne olduğunu da öylece bilmediler; her ne kadar tanrıbilimciler *Kutsal Kitap*'ta, gerek *totidem verbis*, gerek *totidem literis*, her istediklerini bulabilirlerse de, akli başında bir tanrıbilimcinin bu şaşılacak muammaya hiç bir zaman orada raslamayacağı temin edilebilir.

İtiraf edelim ki, hem zevk düşkünü hem tövbeli, hem Mani mezhebinden hem Hristiyan, hem hoşgörülü, hem zâlim bir Afrikalının hem ateşli, hem hayalci kafasına lâayık olan bu fikre ilk değer veren, bütün yaşamı kendi kendini çelmekle geçmiş olan, ermiş Augustinus oldu.

Koyu *unitaire*'ler, «Doğanın yaratıcısına bu kadar kısa bir zaman için doğurttuğu insanları sonsuz bir lânete uğratmak için böyle sürekli mucizeler yükleyecek kadar iftira etmek ne rezalet! diye haykırıyorlar. Yaradan ruhları ya ilksiz olarak yaratmıştır, ve bu sistemde, Âdem'in işlediği günahtan hesaplanamayacak kadar eski olduklarından, onunla bir ilgileri yoktur; yahut bu ruhlar bir erkeğin bir kadınla yattığı her anda yaratılmışlardır, o zaman da Tanrı, sonsuzluğa dek umutsuz kılacağı ruhlar yaratmak için, evrendeki

bütün buluşmaları devamlı olarak kollamaktadır; yahut da Tanrı, kendisi bütün insanların ruhudur, ve bu sistemde kendi kendisini lânetlemektedir. Bu üç varsayımdan en korkuncu, en çılgıncası hangisidir? Bunun bir dördüncüsü yoktur; çünkü Tanrının bir dölütte cehennemlik bir ruh yaratmak için altı hafta beklediği yolundaki inanıştan farksızdır: ha altı hafta önce olmuş, ha sonra, ne önemi var?»

Ben *unitaire*'lerin düşüncesini anlattım, insanlar boş inanları o kerteğe vardırırmışlar ki, anlatırken titredim⁽⁷⁶⁾.

(Bu madde ölmüş olan M. Boulanger tarafından yazılmıştır.)

«PERSÉCUTION»

ZULÜM*

Zâlim adını Diocletianus'a verecek değilim, çünkü tam on sekiz yıl Hristiyanların koruyucusu oldu; imparatorluğunun son zamanlarında, onları Galerius'un hıncından kurtarmadıysa, bu işde, birçokları gibi, entrikaya kapılıp karakterine uymayan davranışlarda bulunmak zorunda kalan bir hükümdardan başka bir şey olmadı.

Hele Trajanus'lara, Antonius'lara hiç zâlim diyemem; onlara bu adı vermeye kalksam iğrenç bir saygısızlıkta bulunmuşum gibi gelir bana.

Zâlim kimdir? Zâlim, yaralanan gururu, gemi azıya alan bağnazlığı ile hükümdarı veya yargıçları. kendileri gibi düşünmemekten başka günahları olmayan, suçsuz insanlara karşı kışkırtan adamdır. «Küstah, bir tanrıya tapıyor, erdem va'zediyor, erdemden de ayrılmıyorsun; insanlara hizmet ettin, onları avuttun; öksüze sığınacak yer buldun, yoksula yardım ettin, birkaç kölenin düşük bir hayat sürdüğü çölleri mutlu ailelerle dolu, bereketli topraklar haline getirdin: ama beni hor gördüğünü, dinsel tartışma kitabımı da hiç okumadığını keşfettim: bir düzenbaz olduğumu, G... nin

* Bu madde 1765 te yayınlanmıştır. (Bütün basımlarda.)

yazısını taklit ettiğimi, ...lerden çaldığımı biliyorsun; bunu söyleyebilirsin de, onun için senden çabuk davranmalıyım. Şimdi başbakanın günah çıkartıcısına, yahut baş hâkime gideceğim; onlara, boynumu büküp ağzımı çarpıtarak, *Septante**'ların kapatıldığı hücreler hakkında yanlış bir kaniya sahip olduğunu, hatta on yıl önce Tobie**'nin köpeğinden biraz lâubali bir biçimde söz ettiğini, ben onun bir tazı olduğunu kanıtladığım halde, bir fino köpeği olduğunu iddia ettiğini göstereceğim; senin Tanrının ve insanların düşmanı olduğunu haber vereceğim.» İşte zâlimin kullandığı dil budur; bu sözler ağzından çıkmasa bile, yüreğine bağnazlığın kıskançlık zehrine batırılmış çelik kalemiiyle kazınmıştır.

Cızvit Le Tellier, kardinal de Noailles'a bu biçimde zulmetmeye cüret etti, Jurieu***, de Bayle'i gene bu biçimde yerden yere vurdu.

Fransa'da Protestanlara zulmedilmeye başlandığı zaman, bu zavallıları göz hapsine alan, onlara karşı hesaplı bir öfkeyle saldıran, öc almak için onları ateşe atan ne I. François, ne II. Henri. ne de II. François oldu. I. François, düşes d'Etampes'tan,

* *Eski Ahit*'in Yunanca çevirisini yapanlara verilen ad. Bu çeviri Mısır Kralı Ptolemée Philadelphé'in emriyle yetmiş iki Yahudi tarafından yapılmıştı.

** Nephtali boyunun dindarlığıyla ün salmış Yahudilerinden.

*** Ünlü Fransız Protestan tanrıbilimcisi (1637-1713).

II. Henri yaşı Diane'ından baş kaldıracak halde değillerdi, II. François da pek çocuktı. Baskıya, işkenceye kim başladı? Yargıçların önyargılarıyla nazırların politikasını silahlandıran kıskanç papazlar.

Krallar aldatılmamış olsalardı, can yakmanın, baskının elli yıl süren iç savaşıya yol açacağını, ulusun yarısının da öteki yarısı tarafından yok edileceğini akıllarına getirselerdi, tutuşturulmasına izin verdikleri ilk odun yığınlarını kendi göz yaşlarıyla söndürürlerdi.

Ey acıma Tanrısı! Bize senin yapıtlarını durmadan yoketmeğe uğraştığı anlatılan şu kötü varlığa benzeyebilecek bir insan varsa, zâlimin ta kendisi o değil midir?

«PHILOSOPHE»

FİLOZOF*

Filozof, *bilgeliği* yani *doğruyu seven* insan. Bütün filozoflar bu ikiz karakteri taşımışlardır; eski çağlarda hiç bir filozof yoktur ki insanlara erdem örnekleri, ahlâk doğruları üzerine ders vermemiş olsun. Hepsi de fizik üzerinde yanılmış olabilirler; ama fizik hayatın güdümü için o kadar az gerekli bir şeydir ki, filozofların ona gereksinimleri yoktu. Doğa yasalarının bir bölümünü anlamak için yüzyıllar geçmesi gerekti. İnsanoglunun ödevlerini bilmek için bir bilgeye bir gün yeter.

Filozof hiç coşkunluk göstermez, hiç bir zaman peygamberlik iddiasında bulunmaz. hiç bir zaman Tanrıdan esinlendiğini sanmaz; onun için ben ne eski Zerdüş'tu, ne Hermes'i, ne eski Orpheos'u, ne de Kalde, İran, Suriye, Mısır ve Yunanistan uluslarının pek övündükleri o yasa kurucularından hiç birini filozoflar sırasına koymayacağım. Kendilerine Tanrıların çocukları diyenler düzmeciliğin babalarıydılar; doğruları öğretmek için yalana baş vurdularsa, demek ki o doğruları öğretmeye lââyık değildiler, filozof değildiler: olsa olsa çok ihtiyatlı birer yalancıydılar.

* Bu madde 1765'de yayınlanmıştır. (Bütün basımlarda)

Hangi kaçınılmaz, yazgı, Batı ulusları için belki de yüz kızartıcı bir yazgı, çağımızdan altı yüz yıl önce, bütün yanküre daha yazı yazmak nedir bilmez, Yunanlılar bilgelikte daha yeni yeni kendilerini göstermeye başlarken insanlara mutluluk içinde yaşamasını öğreten gösterişsiz, yalanı düzeni olmayan, katıksız bir bilge bulmak için bizi ta Doğu'nun öbür ucuna gönderiyor? Bu bilge Konfüçyus'tur, yasa kurucusu olduğu için kimseyi aldatmaya kalkmamış olan Konfüçyus. Ondan sonra, bütün dünyada, yaşamın güdümü için daha güzel bir kural kurulabilmiş midir? «Bir aileye nasıl düzen verirsiniz bir Devlete de öyle düzen veriniz; insan ailesine örnek olmazsa onu iyice yönetemez.

«Erdem rençperin de, hükümdarın da paylaştığı birşey olmalıdır

«Suçları cezalandırmak çabasını azaltmak için onları önlemek çabasına katlan.

«Çinliler Yao, Xu gibi iyi kralların yönetiminde iyiydiler; Kie gibi, Chu gibi kötü kralların yönetiminde de kötü oldular.

«Kendine nasıl davranırsan başkasına da öyle davran.

«Genellikle insanları sev; ama iyi insanlara candan bağlılık göster. Gördüğün kötülükleri unut, ama iyilikleri hiç aklından çıkarma.

«Bilimden yana yeteneksiz insanlar gördüm, ama erdemden yana yetenekli olmayan insanlara hiç raslamadım.»

İtiraf edelim ki insan soyuna bunlardan daha yararlı doğrular göstermiş olan bir yasa kurucusu yoktur.

O zamandan bu yana bir yığın Yunan filozofu insanlara aynı derecede temiz bir ahlâk öğrettiler. O boş fizik sistemleriyle yetinmiş olsaydılar, bugün adları ancak kendileriyle alay etmek için anılırdı, hâlâ saygı görüyorlarsa, doğru olduklarından, insanlara da doğru olmayı öğrettiklerindendir.

İnsan, Eflâtun'un kimi parçalarını, özellikle Zaleukos yasalarından sözettiği o hayran olmaya değer başlangıcı, yüreğinde namusluca, mertçe eylemlerin sevgisini duymadan okuyamaz. Romalıların, tek başına belki Yunan filozoflarının hepsine eşit olan, Cicero'ları vardı. Cicero'dan sonra daha çok saygıya değer, ama onlar gibi olmakta umutsuzluğa düşülen insanlar gelir: kölelikte Epiktetos, taht üzerinde de Antoninus'lar, Julianus'lar.

İçimizden hangi yurttaş Julianus gibi, Antoninus'la Marcus Aurelius gibi, gevşek ve kadınsı yaşamımızın bütün zevklerinden kendini yoksun bırakır? Onlar gibi kuru toprak üstünde yatar? Azıcık şeyle karnını doyurmaya razı olur? Onlar gibi yalınayak, başı açık, kimi zaman güneşin sıcağı, kimi zaman karın, buzun soğuğu altında orduların başına geçip yürür? Onlar gibi bütün tutkularına

gem vurur? Bizim içimizde sofular var; ama bil-geler, o sarsılmaz, o doğru ve hoşgörülü ruhlar ne-rede?

Fransa'da dört duvar arasına kapanmış fi-lozoflar yetişmiş ve Montaigne* bir yana, hepsi de zulüm görmüşlerdir. Yaradılışımızın kötülüğünü düzeltmek isteyen bu filozoflara baskı yapmaya kalkışmak, bana, yaradılışımızdaki o kötülüğün son kertesini gibi geliyor.

Bir tarikata körükörüne bağlananların, bir başka tarikatın koyu yandaşlarını boğazlamalarını, *franciscain***'lerin, *dominicain****'lerden nefret et-melerini, kötü bir sanatçının kendinden üstün bir sanatçıyı yoketmek için dolaplar çevirmesini an-lıyorum: ama Charron****'un ölümle tehdit edil-miş olması, bilgin, yüce gönüllü Ramus*****'nın öldürülmesi, Descartes'in bilgisizlerin gazabından kurtulmak için Hollanda'ya kaçmak zorunda kal-ması, Gassendi'nin, Paris'in iftiralarından uzak kalmak için, birkaç kez Digne'e çekilmeye zor-lanmış olması, bütün bunlar bir ulusun sonsuz yüz karasıdır.

* Ünlü Fransız filozof ve moraliste'i; *Denemeler*'in ya-zarı (1533-1592).

** Saint François tarikatına bağlı olanlar.

*** Saint Dominique tarikatına bağlı olanlar.

**** Tanınmış Fransız moraliste'i (1541-1603)

***** Saint - Barthélemy kıyımında öldürülen Fransız filozof ve dil bilgini (1515-1572).

En çok canı yanan, baskı gören filozoflardan biri de, insanlığın yaradılışına onur veren ölümsüz Bayle oldu. Denecek ki, ona iftira eden, onu yerden yere vuran Jurieu'nün adı lânetle anılan bir ad olmuştur, doğru: Cizvit Le Tellier'nin adı da öyle; ama baskı yaptıkları büyük adamlar gene de ömürlerini sürgünde, yokluk içinde tüketmediler mi?

Bayle'i ezmek, onu yoksul düşürmek için başvurdukları bahanelerden biri de o yararlı sözlüğündeki *Davud* maddesi oldu. Aslında haksız, kanlı, feci, yahut iyi niyete aykırı, yahut da insanın yüzünü kızartacak davranışları hiç övmediği için kendisini suçlu buluyorlardı.

Gerçekten Bayle, İbrani kitaplarına göre, borca, cinayete gömülmüş altı yüz serseriye topladığı; bu haydutların başına geçip kendi yurttaşlarını yağma ettiği; vergileri ödemek istemediği için Nabal'i ve bütün ailesini boğazlamak niyetiyle geldiği; kendi ulusunun düşmanı olan Kral Akiş'e hainlik ettiği; bu Kral Akiş'e bağlı olan köyleri yağmaladığı; bir gün biri çıkar da haydutluklarını anlatır korkusuyla memedeki çocuklara varıncaya kadar, sanki memedeki bir çocuk suçunu açığa vurabilirmiş gibi, bu köylerin halkını kılıçtan geçirdiği; başka köylerden birkaçının ahalasını de testereler, demir baltalar altında, tuğla fırınları içinde yok ettiği; bir düzenle Saul'un oğlu İşboşet'in tahtını ele geçirdiği, Saul'un torunu, dostu ve koruyucusu Jonatas'ın da oğlu olan Me-

fiboşet'i soyup soğana çevirdikten sonra öldürttüğü; Saul'ün iki oğlu ile beş torununu da Gibeonlu'lara teslim edip darağacına çektirdiği için Davud'u hiç övmedi.

Davud'un o akıl almaz ölçüsüzlüğünü, odaklıklarını, Batşeba ile işlediği zinayı, Uriya'nın öldürülmesini de bir yana bırakıyorum.

Ya! Demek Bayle'in düşmanları onun bütün bu zulümleri, bütün bu cinayetleri övmesini istiyorlardı, öyle mi? Demek Bayle: «Yeryüzünün hükümdarları, yüreği Tanrı'nın yüreğine göre olan adamı örnek alınız: velinimetinizin dostlarını acımasızca kılıçtan geçiriniz; kralınızın bütün soyunu, sopunu boğazlatınız; insanların kanını akıtarak bütün kadınlarla yatınız; mezmurlar* yazdığınız söylenince bir erdem örneği olacaksınız» demeliydi, öyle mi?

Bayle, Davud'un haydutluklarıyla değil, pişmanlık duyup tövbe etmesiyle Tanrının yüreğine göre bir insan olduğunu söylemekte yerden göğe kadar haklı değil miydi? Bayle, bütün yahudi tarihini kendisinin yazdırmış olduğundan şüphe etmediğimiz Tanrı'nın, bu öyküde anlatılan bütün cinayetleri doğru bulmadığını söylerken insanlığa hizmet etmiyor muydu?

* Davud Peygamber'in makamla okuduğu (ilâhilerini ve yarıklarını içinde toplayan) Zebur sureleri.

Öyleyken Bayle'e eziyet edildi; hem de kimler tarafından? Başka yerlerde zulüm gören, kendi yurtlarında olsalar ateşe verilecek kaçkınlar tarafından. Bu kaçkınlar da *Janséniste* adı verilen, Cizvitler tarafından yurtlarından kovulmuş, sonunda kendileri de kovulan başka kaçkınlar tarafından.

Böylece, bütün zâlimler birbirlerine karşı öldüresiye bir savaş açmışlar, hepsinin birden baskısına uğrayan filozof da onlara acılamakla yetinmiştir.

Fontenelle'in, 1713'te, bilgin Van Dale'in *Vahiyler Kitabı*'nı, bağnazlığı ayağa kaldırabilecek ne varsa hepsini çıkartarak, yirmi yıl önce Fransa'da yayımladı diye, kendisine bağlanmış olan aylığı da, yerini de, özgürlüğünü de az kalsın kaybetmek durumunda kaldığını herkes bilmez. Bir Cizvit, Fontenelle'in aleyhinde yazmış, o da cevap vermeye tenezzül etmemişti; bu kadarı, XIV. Louis'nin günah çıkartıcısı olan Cizvit Le Tellier'nin krala gidip Fontenelle'i tanrıtanımazlıkla suçlamasına yetti.

M. d'Argenson* olmasa, bir sahtecinin kendine lâyük oğlu olan Vire savcısı, kendisinin de bir sahteci olduğu anlaşılan bu adam, Corneille'in yeğenine** ihtiyarlığında sürgünü boylatacaktı.

* Fransa'nın eski adliye nazırlarından (1652 - 1721).

** Fontenelle, Corneille'in yeğeniydi ve Voltaire'den önce fikir dünyasında büyük bir ün sağlamıştı.

İnsanın, gelip günahlarını kendisine açıklayan kişiyi elde etmesi o kadar kolay bir iştir ki, bu Le Tellier'nin daha çok zararı dokunmadığına şükretmek gerekir. Dünyada baştan çıkarılmaya ve iftiraya karşı durulamayacak iki kovuk vardır: biri yatak. öbürü de günah çıkartma hücresi.

Filozofların her zaman bağnazların baskısına uğradıklarını gördük; ama bu işe edebiyatçıların da karışmaları, hepsine birbiri ardısıra saplanan aynı hançeri, çoğu zaman kendi kardeşlerine karşı bilemeleri olacak şey midir?

Zavallı edebiyatçılar! Gammazlık size mi düşer? Bakın bir kez Romalılarda hiç Luc-retius**'ları, Posidonius***'ları, Varro****'ları, Pli-nius*****'ları suçlandıracak Garasse*****'lar, Chaumeix'ler, Hayer'ler çıkmış mı?

İkiyüzlülük, ne aşağı şey! Ama hem ikiyüzlü, hem de kötü olmak, ne korkunç! Bizleri uy-ruklarının küçük bir bölümü sayan eski Roma'da hiç ikiyüzlü insan çıkmadı. Düzenbazlar vardı, saklamam, ama bu cinsten adamların en alçağı, en

* Ünlü Latin ozanı (İsa'dan önce 95 yılında doğmuş, 53 yılına doğru kendini öldürmüştür.).

** Suriye'de doğmuş tarihçi ve Stoacı filozof (İsa'dan önce 135-50).

*** Latin ozanı ve yazarı (İ.Ö. 6-27).

**** Ünlü Latin doğabilimcisi; 79 yılında Vezuv yanardağı püskürmesinde ölmüştür.

***** Edebiyat ve felsefe tartışmalarının sertliğiyle ünlü ciz-vit papazı (1585-1631).

haini olan ikiyüzlü sofular yoktu. Neden böylelerine İngiltere’de hiç raslanmaz da Fransa’da hâlâ raslanır? Filozoflar, bu sorunu çözmek sizler için güç olmayacaktır⁽⁷⁷⁾.

«PIERRE»

PETRUS

İtalyanca, Piero yahut Pietro; İspanyolca, Pedro; Lâtince, Petrus; Yunanca, Petros; İbranice, Kefa.

Petrus'tan sonra, onun yerine geçenler neden Batıda bu kadar büyük bir güce sahip oldular da Doğuda hiç olamadılar. Bu, Wurtzburg piskoposuyla Salzburg piskoposunun, anarşi zamanlarında krallık haklarını kendi kendilerine verdikleri halde, Yunan piskoposlarının neden her zaman krala bağlı kaldıklarını sormaya benzer. Bu dünyada her şeyi zaman, fırsat, birtakım insanların tutkusu, birtakım insanların da düşkünlüğü yapmıştır ve yapacaktır.

Bu anarşiye kamuoyu da katılmıştır, kamuoyu insanların kraliçesidir. Gerçekten belirli bir kanıları olduğundan değil, ama sözcükler onlar için pekâlâ bunun yerini tutar.

İncil'de İsa'nın Petrus'a şu sözleri söylediği anlatılmaktadır: «Sana gökyüzü ülkesinin anahtarlarını vereceğim.» Roma piskoposundan yana olanlar, on birinci yüzyıla doğru, çoğu verenin elbette azı da verdiğini, göklerin yeryüzünü kuşattığını ve Petrus'un, «zarf»ın anahtarını elinde bulundurduğuna göre, «zarfın içindeki»nin anahtarına da sahip olduğunu iddia ettiler. Gök-

yüzünden bütün yıldızlarla bütün gök cisimleri kastediliyorsa, Thomasius'a göre, Petrus takma adıyla anılan Simon Barjon'a verilen anahtarların bir maymuncuk olduğu meydandadır. Yok, gökyüzünden bulutlar, atmosfer, esir, gökcisimlerinin dönüp durduğu uzay kastediliyorsa, Meursius'a göre, böylesine kapılar için anahtar yapabilecek çilingir yoktur.

Filistin'de anahtarlar, bir kayışla bağlanan tahta bir cıvata idi. İsa, Barjona diyor ki: «Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde bağlanmış olacaktır.» Papanın tanrıbilimcileri bundan, papaların, ulusları krallarına ettikleri bağlılık andından çözüp tekrar o andla bağlamak ve bütün krallara diledikleri gibi egemen olmak hakkına sahip oldukları anlamını çıkardılar. Anlam çıkarmanın bundan güzeli can sağlığı. Fransa genel meclisinde* milletvekilleri, 1302'de, krala sundukları dilekçede diyorlar ki: «VIII. Boniface, Boniface'ın yeryüzüne bağladığı şeyleri Tanrının gökyüzüne bağladığını ve hapsedtiğini sanan bir b.... idi.» Yaman bir Alman Luther'cisi (yanılmıyorsa, galiba Mélanchton'du) İsa'nın, Simon Barjon, Kefa yahut Kefas'a: «Sen Petrus'un ve ben topluluğumu, kilisemi bu kayanın

* Aslında *états généraux*; Fransa'da ilk kez 1302 de toplanan ve bütün ulus temsilcilerini, yani rahipler, soylular ve bunların dışında kalan sınıfların milletvekillerini bir araya toplayan millet meclisi.

üzerine kuracağım*,» demiş olmasını kolay kolay hazmedemiyordu. Tanrının bu çeşitten bir sözcük oyunu, böylesine olağanüstü bir nükte yapmış olacağını, papanın gücünün de kaba bir şaka üzerine dayanacağını bir türlü aklı almıyordu.

Petrus, Roma piskoposu olarak tanınır; ama o zamanlarda, hatta çok daha sonraları da. böyle ayrı piskoposluklar olmadığını pekâlâ biliyoruz. Hıristiyan topluluğu ancak ikinci yüzyılın sonların doğru bir biçim aldı.

Petrus, Roma'ya kadar gitmiş, hatta, o zamanlar böyle bir alışkanlık olmadığı halde, başı aşağıda, ayakları havada çarmıha gerilmiş olabilir; ama bütün bunlara dair ortada bir kanıt yok. Elimizde, altında adı yazılı, bir mektup var, bu mektupta Bâbil'de olduğunu söylüyor: doğru akıl yürüten kilise hukukçuları Bâbil'i Roma olarak anlamak gerektiğini iddia etmişlerdir. Böylece, Roma'da bulunduğu zamanın tarihini taşıdığı varsayılsa bile, mektubun Bâbil'de yazılmış olduğu sonucu çıkarılabilirdi. Uzun zaman olaylardan bu gibi sonuçlar çıkarılmış, dünya da böyle yönetilmiştir.

* Aslında *Pierre*, hem özel ad, hem taş, kaya anlamına alınarak bundan biri sözcük oyunu yapılmıştır.

Roma'da geliri olan bir papazlığı pek pahalıya elde eden (ki buna *simonie** derler) mübarek bir adam vardı; kendisine Simon Petrus'un ülkeye gelmiş olduğuna inanıp inanmadığını sormuşlar: o da şu karşılığı vermiş: «Petrus'un buraya gelip gelmediğini bilemem ama, Simon**'un yapamayacağı şey yoktur.»

Petrus'un kişiliğine gelince, itiraf etmek gerekir ki onun davranışlarından utanç duyan yalnız Pavlus değildi: ona da, ondan sonra yerini alanlara da çoğu zaman, açıktan açığa ayak direyenler olmuştur. Bu Pavlus haram etleri, yani domuz eti, domuz sucuğu, tavşan, yılanbalığı, ixion ve akbaba yediği için onu suçlu buluyordu; Petrus da altıncı saate doğru göklerin açıldığını, üstü yılan balıklarıyla, dört ayaklı hayvanlarla, kuşlarla dolu büyük bir sininin göğün dört bucağından indiğini gördüğünü, bu sırada bir melek sesinin de: «Öldürün ve yiyin,» diye bağırdığını duyduğunu söyleyerek kendini savunuyordu. Woolston diyor ki, bu ses kuşkusuz nice papalara: «Her şeyi öldürün, halkın posasını çıkarın» diye haykıran aynı sestir.

* *Simonie*, kutsal şeyler alışverişi, kilise mallarının satışı anlamına geliyor.

** Büyücü Simon'un ermiş Petrus'tan mucizeler göstermek yetisini satın almak istemesine ima. Bir önceki notta açıklanan *simonie* sözcüğü de buradan geliyor.

Casaubon* Petrus'un Anania adındaki adamcağızla karısı Safira'ya ettiklerini hoş göremiyordu. Romalıların kölesi olan bir Yahudi, diyor, İsa'ya inanacak herkesin anadan babadan kalma mallarını, mülklerini satıp, parasını ayağına getirmelerini ne hakla emreder, yahut böyle bir şeye nasıl ses çıkarmaz? Bir *anabaptiste*** Londra'da, kardeşlerinin bütün parasını ayağına getirtse, Tyburn'a gönderilmekten yakasını kurtaramayacak kandırıcı bir düzenbaz, bir hırsız gibi tutuklanmaz mıydı? Anania'yı, malını mülkünü satıp parasını Petrus'a verdikten sonra, karısıyla kendisinin en zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için birkaç kuruşu, haber vermeden kendisine ayırdı diye öldürtmek korkunç bir şey değil midir? Anania henüz ölmüştür ki karısı çıkagelir. Petrus, kocasını, birkaç obolos alıkoydu diye, yüreğine indirip öldürdüğünü ona şefkatle haber vereceği, kendisine de çok dikkat etmesini söyleyeceği yerde, kandıncağızı tuzağa düşürür. Ona, kocasının bütün parasını kutsal kişilere verip vermediğini sorar. Saf kadıncağız da verdiğini söyler, söyler söylemez de ölür. Bu kadarı da olmaz.

Coringius, kendisine sadaka verenleri böyle öldüren Petrus'un neden gidip de İsa-Masih'i öldürtmüş,

* Isaac Casaubon; Cenevre'de doğmuş olan tanınmış Fransız helenistlerinden (1559-1614).

** Bak. *Felsefe Sözlüğü I; Baptême-Vaftiz* maddesi, Notlar: not 29, s. 434.

kendisini de kaç kez kamçılattmış olan bütün o bilgileri öldürmediğini soruyor. Ey Petrus! demek sana sadaka veren iki Hristiyanı öldürüyorsun da, Tanrını çarmıha gerenleri sağ bırakıyorsun, öyle mi!

Coringius'un, bu cesaretli soruları sorarken engizisyon ülkelerinde bulunmadığı anlaşıyor. Erasmus. Petrus konusunda, çok ilginç bir noktaya değiniyor. Hristiyan dininin başı, ruhanî başkanlığa İsa-Mesih'i inkâr etmekle başlamıştır, Yahudilerin ilk ruhani başkanı ise kutsal ödevine altından bir dana yapıp ona tapmakla başlamıştır.

Her ne ise, Petrus bize, yoksul insanlara din kurallarını öğreten yoksul bir insan olarak anlatılmıştır. O, kendileri yokluk içinde yaşayan, ama sonradan yerlerine geçenler büyük birer derbeyi kesilen tarikat kurucularına benzer.

Petrus'tan sonra onun yerine geçen papa, kimi zaman kazanmış, kimi zaman kaybetmiştir; bununla beraber yeryüzünde, yanıbaşındaki uyruklarından başka, birçok bakımdan yasalarına boyun eğen, aşağı yukarı elli milyon insan var.

İnsanın oturduğu yerden üç yüz, dört yüz fersah uzakta bir efendiye kulluk etmesi; düşünmek için bu kişinin düşünür görünmesini beklemesi; yurttaşlarından birkaçı arasında çıkan bir dâvada, son yargıyı ancak bu yabancının atadığı komiserler aracılığı ile vermeye cesaret etmesi; öz

kralından aldığı tarlalara, asmalara, bu yabancı efendiye büyücek bir para ödemeden, sahip olmaya cesaret edememesi; kendi yurdunun, kardeş çocuklarıyla evlenmeyi yasak eden yasalarını hiçe sayıp bu yabancı efendiye daha büyük bir para vererek gene de kardeş çocuğuyla, meşru bir biçimde evlenmesi; bu yabancının, özel yetkisinin doruğuna çıkardığı, hiç tanınmamış bir zatın anısını yüceltmek istediği gün, tarlasını sürmeye cesaret edememesi: işte bütün bunlar, bir papanın varlığını kabul etmenin kimi sonuçları; Fransa kilisesinin özgürlükleri de bunlardır.

Boyun eğmekte çok daha ileriye giden daha başka ülkeler var. Yaşadığımız günlerde bir hükümdarın, ana baba katilliğiyle suçlandırılan papazları kendi krallık mahkemesinde yargılamak için papadan izin istediğini, bu izni alamadığını, o papazları da yargılamaya cesaret edemediğini gördük.

Vaktiyle papaların daha büyük hakları olduğunu herkes bilir; papalar antik çağın tanrılarının çok daha üstündüler: çünkü bu tanrılar sadece büyük güçlere sahip oldukları sanılıyordu, oysa papalar bu güçlere gerçekten sahiptirler.

Sturbinus diyor ki:

Kırk mezhep ayrılığının ermiş Petrus'un kutsal papalık makamını çiğnediğini, yirmi yedisinin de onu kana boyadığını;

Bir papazın oğlu olan VII. Etienne'in, kendisinden önceki papa Formose'un cesedini mezarдан çıkartıp, kafasını kestirttiğini;

Birçok adam öldürdüğü saptanmış olan III. Sergius'un Marozie'den bir oğlu dünyaya geldiğini ve papalığın vârisi olduğunu;

Theodora'nın âşıkı olan X. Jean'ın yatağında boğazlandığını;

III. Sergius'un oğlu, XI. Jean'ın yalnız zevk ve eğlence düşkünlüğü ile ün saldığını;

XII. Jean'ın metresinin evinde öldürüldüğünü;

IX. Benoit'nın papalığı satın alıp sattığını;

VII. Grégoire'in, kendinden sonra gelen papaların sürdürdükleri beş yüzyıllık iç savaşı başlatan olduğunu;

Son olarak bunca haris, kanlı, zevk ve eğlence düşkününü papalar içinde bir VI. Alexandre çıktığını, adının Neron'ların, Caligula'ların adları gibi aynı dehşetle ağızlarda dolaştığını düşününce insan papanın tanrısallığından da, yanılmazlığından da kuşkuyla düşenleri bağışlayabilir.

Bunca günahlar içinde varlığını sürdürebilmiş olması karakterlerindeki tanrısallığın bir kanıtıdır, diyorlar; peki, halifelerin gidişatı bundan daha kötü olsaydı, demek daha çok tanrısız olacaklardı. İşte Dermius böyle akıl yürütüyor; ama Cizvitler kendisini karşılıksız bırakmamışlardır⁽⁷⁸⁾.

«PRÉJUGÉS» ÖNYARGILAR

Önyargı, akıl yürütmeden kabul edilmiş bir inançtır. Onun için dünyanın her yerinde çocuklara, akıl yürütebilecek çağa gelmeden, istenilen bütün inançlar aşılabilir.

Evrensel. zorunlu, hatta erdemin ta kendisi olan önyargılar vardır. Her ülkede çocuklara, ödüllendirdiği gibi cezaya da çarpan bir Tanrının varlığına inanmayı; babalarını, annelerini sayıp sevmeyi; daha erdemin, ahlâksızlığın ne olduğunu ayırd edebilecek hale gelmeden, hırsızlığı bir suç, çıkara dayanan yalanı bir ahlâksızlık saymayı öğretirler.

Demek oluyor ki çok iyi olan önyargılar da vardır: bunlar, doğru düşününce aklın onayladığı önyargılardır.

Duygu bir önyargı değil, çok daha güçlü bir şeydir. Bir ana çocuğunu, kendisine çocuğunu sevmek gerektiğini söyledikleri için sevmez: onu elinde olmadan, mutluluk duyarak candan sever. Bir uçuşuma düşmek üzere olan, yahut bir hayvan tarafından nerdeyse parçalanacak hiç tanımadığınız bir çocuğun yardımına koşarken önyargıyla hareket etmezsiniz.

Ama birtakım resmî giysiler giyen, ciddî ciddî yürüyen, ciddî ciddî konuşan bir adama önyargıyla

saygı gösterirsiniz. Ananız, babanız size, bu adamın önünde saygı ile eğilmeniz gerektiğini söylemişlerdir: saygınıza lâyık olup olmadığını bilmeden kendisine saygı gösterirsiniz; yaşıınız ilerler, bilginiz artar: bu adamın kendini beğenmişlikle, çıkarla, yapmacıkla yoğurulmuş bir şarlatan olduğunu sezersiniz; saygı gösterdiğiniz insanı hor görürsünüz, o zaman önyargı akla boyun eğer. Çocukluğunuzda avutulduğunuz masallara önyargıyla inanmışsınızdır: size, Titan*ların tanrılarla savaştıklarını, Venus'un Adonis'e gönül verdiğini söylemişlerdir; on iki yaşında iken bütün bu masalları doğru sanırsınız, yirmi yaşında da ustalıkla uydurulmuş birer simge olarak görürsünüz.

İşlerimize düzen vermek için türlü önyargıları kısaca gözden geçirelim. Hani, Law**'ın sistemi zamanında, düşsel zenginlikleri hesaplayıp durduklarını farkedendenler olmuş, belki biz de onlara benzeyeceğiz.

* Yunan mitolojiasına göre tanrılara karşı ayaklanıp, dağ üstüne dağ yığarak göğe tırmanmaya kalkan ve tanrılar tanrısı Zeus'un yıldırımlarıyla vurulan, yerle göğün dev çocukları.

** Edimbourg'da doğmuş ünlü Fransız maliyecisi. Régence döneminde kurduğu bir banka sistemiyle hüyük iflâslara yol açmıştır.(1671-1729)

DUYUSAL ÖNYARGILAR

Gözlerimizin, iyice gördüğümüz zamanlarda bile, bizi hep aldatması, kulaklarımızın da, tersine aldatmaması garip bir şey değil midir? Hiç ak-saması olmayan kulağınızla: «Ne güzelsiniz, sizi seviyorum» dendiğini duyunca, size: «Nefret ediyorum, ne çirkinsiniz» denmediği besbellidir. Ama dümdüz bir ayna görüyorsunuz: yanıldığınız meydandadır, bu ayna girintili çıkıntılı bir yüzeydir. Güneşi hemen hemen iki ayak çapında görüyorsunuz: oysa dünyadan bir milyon kez daha büyük olduğu tanıtlanmıştır.

Tanrı, sanki doğruyu kulaklarınıza yerleştirmiş, yanılgıyı da gözlerinize. Ama optiği inceleyin, göreceksiniz ki Tanrı sizi aldatmamıştır, nesnelerin de size olayların şimdiki haliyle gördüğünüzden başka türlü görünmesine olanak yoktur.

FİZİKSEL ÖNYARGILAR

Güneş doğar, ay da; dünya hareketsizdir: bunlar hep fiziğe ait doğal önyargılardır. Ama yengeçler pişirilince kıpkırmızı kesildikleri için, kan yaparmış; yılanbalıkları, oynak oldukları için, inmeye iyi gelirmiş; ayın, hastalıklarımız üzerinde etkisi varmış, çünkü günün birinde, ay küçülmeye başladığı zaman, bir hastanın ateşi yükselmiş: bütün bu fikirler, buna benzer daha binlercesi, akıl yürütmeden yargılayan, kendileri aldandıkları için

başkalarını da aldatan eski şarlatanların düş-tükleri yanılıglardır.

TARİHSEL ÖNYARGILAR

Tarihlerin çoğu, incelenmeden inanılmış ki-taplardır, işte bu inan da bir önyargıdır. Fabius Pic-tor*, kendinden yüzyıllarca önce, Elbe kentinden bir Vesta** rahibesinin, testisine su doldurmaya gi-derken, zorla ırzına geçildiğini, Romulus'la Remus'u doğurduğunu, bunların bir dişi kurt ta-rafından beslendiklerini, v.b. anlatır. Romalılar bu masala inandılar; o çağda Latium ülkesinde Vesta rahibeleri bulunup bulunmadığını, bir kral kızının testisiyle manastırından çıkmasına olanak olup ol-madığını, bir dişi kurdun iki çocuğu, yiyeceği yerde emzirmiş olmasına olasılık verilip verilemeyeceğini hiç incelemediler. Önyargı yerleşti.

Bir keşiş, Tolbiac*** savaşında büyük bir tehlikeye düşen Klovis****'ın bu tehlikeden kur-tulursa Hristiyan olmaya and içtiğini yazıyor; ama böyle bir bahaneyle başkalarının tanrısına başvurmak

* Lâtin tarihçilerinin en eskisi. Bugün kaybolmuş olan ya-pıtlarından Dion Casius'la Titus Livius yararlanmışlardır.

** Bak *Put, Putatapar* maddesi; s. 102, not 2.

*** Eski Galya ilinde, Kolonya civarında bir kent. 46 yı-lında Klovis'in burada. Almanlara karşı kazandığı za-fere bu yerin adı verilerek Tolbiac zaferi denmiştir.

**** Frankların kralı I. Klovis.

doğal bir şey midir? İnsanın doğuştan sahip olduğu din asıl o zaman gücünü göstermez mi? Türk- lere karşı girişilmiş bir savaşta hangi Hıristiyan kalker da Meryem Ana'ya değil, Muhammed'e sığırır? Eklediklerine göre, Kloviz'i yağlayarak kut- samak için, kutsal şişeyi bir güvercin gagasında getirmiş, ona yol göstermek için altın yaldızlı san- cağı* da bir melek. Önyargı bu çeşitten bütün ma- sallara inanmıştır. İnsanoğlunun huyunu bilenler, zorba Kloviz'in, zorba Rolon**'un, yahut Rol'un hıristiyanları daha güven içinde yönetmek için hı- ristiyen olduklarını da bilirler, tıpkı Türk zor- balarının, müslümanları daha güven içinde yö- netmek için müslüman olmaları gibi.

DINSEL ÖNYARGILAR

Sütningeniz size Keres'in buğdaylara gözcülük ettiğini, yahut Vişnu ile Xaca'nın birkaç kez insan biçimine girdiklerini, yahut Sammonokodom'un gelip bir ormanı biçtiğini, yahut Odin'in sizi Jut- land dolaylarındaki salonunda beklediğini, yahut Muhammed'in veya başka birisinin gökyüzüne çıktığını söylemiş; son olarak lalanız da süt- ninenizin kafanıza kazıdığı şeyleri sonradan oraya büsbütün sokup yerleştirmişse, artık ölünceye kadar

* Aslında *oriflanme*, eskiden Fransız krallarının, savaşlarda, önlerinde taşıdıkları sancak.

** Normandiya korsanlarının şefi, ilk Normandiya dukası (931 yılında ölmüştür).

bunlara bağı kalırsınız. Aklınız bu önyargılara karşı isyan etmeye kalktı mı, komşularınız, hele komşu kadınlar, dinsizlik ettiğinizi haykırır, sizi ürkütürler; gelirlerinin azalmasından korkan dervişiniz kadıya gider, sizi suçlar; bu kadı da, elinden gelirse sizi kazığa oturtturur, çünkü budalalara hükmetmek ister, budalaların başkalarından daha iyi boyun eğdiklerini sanır. Komşularınız da, derviş de, kadı da budalalığın hiç bir işe yaramadığını, insanlara baskı yapmanın yürekler acısı bir şey olduğunu anlayıncaya kadar bu böyle sürüp gidecektir.

«PRÊTRES»
PAPAZLAR*

Yurttaşların evlerinde lalalar ne ise, devlet içinde de papazlar hemen hemen odur, öğretmek, dua etmek, örnek olmak için yaratılmış insanlardır; evin efendileri üzerinde onların hiç bir egemenlik hakları olamaz, meğer ki aylıkları verenin, aylık alana boyun eğmesi gerektiği kanıtılsın. Bütün dinler içinde, papazları en olumlu biçimde her türlü idarî yetkinin dışında tutan din, hiç kuşkusuz, İsa'nın dinidir; *Caesar'ın hakkını Caesar'a veriniz. — Aranızda ne birinci, ne de sonuncu olacaktır. — Benim hükümdarlığım bu dünyaya ait değildir.*

Avrupa'yı altı yüzyıldan daha uzun bir süre kana bulayan devletle kilise kavgaları, demek ki papazların Tanrıya ve insanlara karşı çıkardıkları başkaldırmalardan, *Kutsal-Ruh'a* karşı durmadan işledikleri bir günahattan başka bir şey değildi.

Agamemnon**'un kızını öldüren Kalkhas***tan, XII. Grégorius'a, V. Sixtus'a, büyük kral IV.

* Bu madde 1765 te yayınlanmıştır (Varberg basımı).

** Mykenai ile Argos'un adı masallarda geçen kıralı. Troia'yı kuşatan Yunan kahramanlarının komutanı.

*** Agamemnon'a Troia kuşatmasında yoldaşlık eden ünlü Yunan bilicisi.

Henri'yi Fransa hükümdarlığından yoksun etmeye kalkışmış olan bu iki Roma piskoposuna kadar, ruhani güç bütün dünya için uğursuz olmuştur.

Dua etmek, hükmetmek demek değildir; uyarmak zorbalık etmek değildir. İyi bir papaz, ruhların doktoru olmalıdır. Hippokratos* hastalarına, dediğini yapmazlarsa asılmak cezasına çarptırılacaklarını söyleyerek, marulcuk otu yemelerini buyurmuş olsaydı, Phalaris** ten daha çılgın, daha barbar bir insan olur, pek hastası da olmazdı. Bir papaz: «Tanrı tapın, doğru, hoşgörülü, acımalı olun» derse, o zaman çok iyi bir doktordur. «Bana inanın, yoksa yakılacaksınız» derse, bir katildir.

Aile babasının çocuklarının lalasına nasıl saygı göstermesi, onun da bunu kötüye kullanmasına engel olması gerekirse, yargıç da papazı hem korumalı, hem önlemlidir. Kilise ile devletin birleşmesi en korkunç sistemdir; çünkü daha bu birleşmeyi sağlamaya kalkışır kalkışmaz, ayrılık zorunlu olarak kabul edilmiş olur; en doğrusu: Kilisenin devlet tarafından korunması denmelidir.

* Antik çağın en büyük hekimi; İsa'dan önce beşinci yüzyılda yaşamıştır.

** İsa'dan önce 545 - 565 yıllarında Sicilya'nın eski kentlerinden biri olan Agrigente'de hüküm sürmüş olan zorba.

Ama Melkisedek**'in hem papaz hem kral olduğu Salem** gibi, Dairi***'nin uzun süre imparatorluk ettiği Japonya gibi kilisenin iktidarı elde ettiği ülkelerde nasıl etmeli? Diyeceğim şudur ki Melkisedek'le Dairi'lerin yerine geçenler iktidardan düşürülmüşlerdir.

Türkler bu konuda akıllı uslu davranmışlardır. Gerçi Mekke'yi gezmeğe giderler. Ama Mekke şerifinin padişahı aforoz etmesine izin vermezler, Mekke'ye ramazanda oruç tutmamak, kardeşlerinin kızlarıyla evlenmek iznini satın almaya gitmezler; şerifin atadığı imamlar tarafından yargılanmazlar; gelirlerinin son yıllığını da şerife ödemezler. Bu konuda daha söylenecek neler var! Okuyucu, bunları kendi kendine söylemek sana düşüyor.

* Salem kıralı ve Tanrının papazı. *Kutsal Kitap*'a göre İbrahim peygamber zamanında yaşamıştır.

** Kudüs kentinin eski adı.

*** *Dairi* yahut *Dairo* Japonya'da ruhani başkan. Bunlar Tanrıların soyundan gelen, onları temsil eden, ulusun hem kralı, hem dinsel şefi olan kutsal kişilerdi.

«PROPHÈTES» PEYGAMBERLER*

Peygamber Jurieu** ısıkladı, Cévennes peygamberleri asıldılar veya çarka gerildiler, Languedoc'tan Dauphiné****'den kalkıp Londra'ya gelen peygamberler gösteri direğine bağlandılar, vaftizci peygamberler türlü işkencelere çarpıldılar, peygamber Savonarola***** Floransa'da diri diri pişirildi, peygamber vaftizci Johanna'nın boynu kesildi.

Zekerya'nın öldürüldüğü iddia edilir, ama bereket versin kanıtlanmamıştır. Ne yemek yemek, ne de içmek şartıyla Beyt-el*****'e gönderilen peygamber Jeddo yahut Addo, ne yazık ki bir lokma ekmek yediği için, kendisi de bir aslan tarafından yendi; kemiklerini büyük yolun üzerinde, bu aslanla eşiği arasında buldular. Yunus'u bir

* Bu madde 1767 de yayımlanmıştır.

** Bossuet ile yaptığı kalem tartışmalarıyla ünlü Fransız Protestan tanrıbilimcisi (1637-1713).

*** Cévennes, Languedoc, Dauphiné. Fransa'da üç bölgenin adları.

**** *Bénédictain* tarikatına bağlı İtalyan vaizlerinden. Floransa'da yarı teokratik, yarı demokratik bir devlet kurmak istemiş, bu işi başaramamış ve zındık sayılarak diri diri yakılmıştır. (1452-1498)

***** Eski Filistin kentlerinden; *Kutsal Kitap*'a göre Tanrı, İbrahim ve Yakup Peygambere burada göründü.

balık yuttu; bu balığın karnında topu topu üç gün, üç gece kaldığı doğrudur; ama ne de olsa yetmiş iki saati gene pek rahatsız bir biçimde geçirmiştir.

Habakuk* saçlarından havaya çekilerek Babil'e götürüldü. Doğrusu buna büyük bir felâket denemez; ama hayli rahatsızlık veren bir araba. Üç yüz millik uzaklığı şçalarından asılı olarak aşmak insana epey acı verir herhalde. Kendi hesabıma bir çift kanadı, kısarak Burak'ı, yahut kartal-atı** yeğ tutardım.

Jenulla'nın oğlu Mika***, Tanrı'yı, sağında solunda gökyüzü ordusu olduğu halde tahtına oturmuş görür, Tanrı, kral Akab****'ı gidip aldatacak birini ister; şeytan, Tanrının huzuruna çıkar, bu işi üzerine alır, Mika da, gökyüzünde olup biten bu şeyleri, Tanrı tarafından, kral Akab'a anlatır. Bunun armağanı olarak peygamber Sakedia'nın elinden okkalı bir silleden başka bir şey almadığı, topu topu birkaç gün için de bir deliğe tıklandığı doğrudur: ama, Tanrıdan esinlenen bir

* İsa'dan önce 650-627 yılları arasında yaşamış olan on iki küçük Yahudi paygamberinden biri.

** Aslında *hippogriffe*, mitologyaya göre yarısı kartal, yarısı at biçiminde kanadlı bir hayvan.

*** İsa'dan önce IX. ve VIII. yüzyıllarda yaşamış olan Yahudi peygamberi.

**** İbrani kırıllarından (İsa'dan önce 917-897).

insan için, tokat yemek, yer altında bir zindana tıkmak da pek hoş bir şey değildir.

Kral Amasias*'ın, konuşmasına engel olmak için, peygamber Amos'un dişlerini söktürdüğü sanılıyor. Bu, dişsiz bir insan hiç konuşamaz demek değildir; dişsiz kocakarıların ne gevezeleri görülmüştür; ama peygamberce lâfları düzgün bir biçimde söylemek gerekir, dişsiz bir peygamber de pek öyle gereği kadar saygıyla dinlenmez.

Baruh'un görmediği işkence kalmadı, Hezekiel, kölelik arkadaşları tarafından taşlandı. Yere mya da taşlandı mı, yoksa ikiye mi biçildi, pek bilinmiyor.

İşaya'ya gelince, onun küçük Yahuda kralının buyruğu ile ikiye biçildiği kesin sayılıyor.

Şu peygamberlik mesleğinin nankör bir meslek olduğunu kabul etmek gerek. Eli** gibi, dört beyaz atın çektiği nurdan güzel bir araba içinde, gezegenden gezegene dolaşan bir tek peygamberin yanısıra yalınayak yürüyen, kapı kapı dolaşarak bir lokma ekmek dilenen yüzlercesi var. Bunlar, söylentiye göre, sonradan doğumunu görmüş olmanın onurunu bir türlü paylaşmayan yedi kentte dilenmek zorunda kalan Homeros'a oldukça benziyorlar. Yorumcuları,

* İsa'dan önce 838-809 yıllarında hüküm süren Yahudi kralı.

** Kral Akab zamanında yaşamış olan Yahudi peygamberi.

hiç bir zaman aklından bile geçirmemiş olduğu, sayısız remizleri kendisine mal etmişlerdir. Bu onur, çoğu zaman peygamberlere verilmiştir. Onların geleceği bilen insanlar olduğunu inkâr etmiyorum. Kutuplara kadar bir delik açmak, hastaları reçine ile sıvamak isteyen bir filozofun, yahut bir zamane delisinin pek güzel hayal ettiği gibi, bunun için insanın ruhuna bir parça coşkunluk vermesi yeter.

Yahudiler, ruhlarını öylesine çoşturdular ki geleceğe ilişkin her şeyi apaçık görüverdiler, ama peygamberlerin Kudüs sözüyle, her zaman sonsuz yaşamı kastedip etmediklerini, Babil'in Londra veya Paris demek olup olmadığını; büyük bir şö-lenden söz ederlerken buna perhiz anlamı verip vermemek gerektiğini; kırmızı şarabın kan anlamına gelip gelmediğini; kırmızı cüppenin inanı, beyaz cüppenin de şefkat ve sonsuzluğu belirtip belirtmediğini kestirmek doğrusu güçtür. Peygamberlerin zekâsı insan kafasının çabasıdır. Onun için bu konuda başka bir şey söylemeyeceğim⁽⁷⁹⁾.

«RELIGION» DİN

BİRİNCİ SORUN

Şimdiye kadar ortaya konulmuş en bilgince yapıtlardan birinin yazarı olan Glocester piskoposu Warburton, birinci cildinin 8 inci sayfasında düşündüklerini şöyle anlatıyor:

«Bir başka yaşam inancına dayanmayan bir din, bir topluluk, olağanüstü bir Tanrı kayrasıyla tutunmuş olmalıdır. Yahudi dini bir başka yaşam inancı üzerine kurulmuş değildir; o halde Yahudi dini olağanüstü bir Tanrı kayrasıyla tutunmuştu*.»

Birçok tanrıbilimciler kendisine karşı ayaklanmışlar; ve, her kanıtı nasıl sahibine karşı çeviriyorlarsa, onunkini de kendisine karşı çevirmişler, ona demişler ki:

«Ruhun ölümsüzlüğü dolayısıyla ilksiz cezalar ve ödüller üzerine kurulmayan her din zorunlu olarak uydurma bir dindir. Yahudi dini bu dogmaları hiç bilmedi; şu halde Yahudi dini, Tanrı kayrasıyla tutunmak şöyle dursun, sizin ilkelelerinize göre, Tanrı kayrasına saldıran, uydurma, barbar bir dindi.»

Bu piskoposa daha başka karşı çıkanlar da oldu. Onlar da ruhun ölümsüzlüğünü Yahudilerin,

* Bak *Felsefe Sözlüğü I, Ame-Ruh* maddesi, Notlar, s. 367.

daha Musa zamanından bildiklerini ileriye sürdüler; ama bunlara iki kez iki dört eder gibi kanıtlandı ki ne *On emir*, ne *Levililer*, ne de *Tesniye* bu inana dair bir sözcük bile söylememektedir, dinin kendi kitabında hiç bildirilmemiş olan bir doğruyu ortaya çıkarmak çabasıyla başka kitapların kimi yerlerini yanlış yorumlayıp bozmaya kalkışmak da gülünç bir şeydir.

Bay piskopos, Yahudi dininin ölümden sonra ne ceza görüleceğini, ne de ödül alınacağını önermediğini tanıtlamak için dört cilt doldurduğu halde. karşısına çıkanlara, hiç bir zaman doğru dürüst, doyurucu biçimde karşılık verememiştir. Onlar diyorlardı ki: «Ya Musa bu dogmayı biliyordu, ya da bilmiyordu; bildiği halde yahudilere açıklamadıysa, demek ki yahudileri aldattı; bilmiyor idiyse o halde iyi bir din kuracak kadar bilgisi yoktu. Gerçekten Yahudi dini iyi bir din olsaydı kaldırılmasına, ne gerek vardı? Geçerli bir din her zaman, her yer için geçerli olmalı; bütün ulusları, bütün kuşakları aydınlatan gün ışığının hiç ayrıntısı olmamalıdır.»

Bu başpapaz, çok aydın bir insan olduğu halde, bütün bu güçlüklerden sıyrılmakta çok zorluk çekti; ama hangi sistem güçlüklerden kurtulabilmiştir ki?

İKİNCİ SORUN

Çok daha filozof olan bir başka bilgin, zamanımızın en derin metafizikçilerinden biri, çoktanrıçılığın insanların ilk dini olduğunu ve akıl bir tek yüce Varlığı kabul edecek kadar aydınlanmadan önce, birçok tanrıların varlığına inanmakla işe başladığını kanıtlamak için güçlü nedenler gösteriyor.

Ben, tersine. önce bir tek Tanrı'ya inanmakla işe başladığını, sonradan insanlığın zayıf yönüyle birçok tanrının benimsendiğini sanmaya yelteniyorum; bakın bunu da nasıl düşünüyorum.

Hiç kuşkusuz, büyük kentler kurulmadan önce küçük köyler vardı, bütün insanlar da büyük imparatorluklar içinde birleşmeden önce küçük cumhuriyetlere bölünmüşlerdi. Gök gürültüsünden korkan, ekinlerinin ziyan olmasına üzülen, komşu köyden kötü davranış gören, her gün zayıflığını duyan, her yanda görünmez bir güç sezen bir köyün çok geçmeden: «bize iyilik, kötülük veren, bizden üstün bir varlık var», demiş olması pek doğaldır.

Bu köyün: «İki güç var», demiş olması bana olanaksız görünüyor. Öyle ya, ne için bir değil de birkaç güç? Her şeyde işe basitten başlanır, sonra bileşiğe gidilir, sonunda üstün zekâların ışıyla

çoğu zaman gene basite dönülür. İnsan kafasanın tuttuğu yol budur*.

İnsanların ilkönce yardımına sığındıkları bu varlık nedir? Güneş mi? Ay mı? Sanmam. Çocuklarda olup biteni inceleyelim; bilgisiz insanlardan hemen hemen hiç farkları yoktur. Doğaya can veren gökcisminin ne güzelliğine, ne yararına, ne ayın bize ettiği yardımlara, ne de izlediği yürüyüşün düzenli değişikliklerine hayran olurlar; bunları düşünmezler bile, çünkü bütün bu şeylere çok alışmışlardır. İnsan ancak korktuğu şeye tapar, korktuğu şeye sığınır ve onu yatıştırmak ister; bütün çocuklar gökyüzünü ilgi duymadan görürler; ama gök gürledi mi, titremeye başlar, kaçıp saklanırlar. İlk insanlar da kuşkusuz böyle davranmışlardır. Ancak bir çeşit filozoflar çıkmış, gökcisimlerinin hareketini fark etmiş, herkesi onlara hayran etmiş, tapındırmış olabilir; ama basit, hiç bir aydınlığa erişememiş çiftçiler böylesine soylu bir yanılgıyı benimseyecek kadar bu işe akıl erdiremiyorlardı.

Şu halde bir köy şunları söylemekle yetinecektir: «Gürleyen, üzerimize dolu yağdıran, çocuklarımızı öldüren bir güç var: onu yatıştıralım; ama nasıl? Kızgın kimselerin öfkelerini küçük armağanlarla yatıştırdığımızı görüyoruz; o halde bu güce de küçük armağanlar verelim.» Ona bir ad da bulmak gerekir. Akla gelen ad *şef, efendi, bey* oldu;

* Aynı fikirlere *Patrie - Yurt* maddesinde bakınız

böylece bu güce *efendimiz* adı verildi. İlk Mısırlıların tanrılarına *Knef*; Suriyelilerin *Adonai*; komşu ulusların, *Baal*, yahut *Bel*, yahut *Melckh*, yahut *Molok*; İskitlerin, *Pape* adını vermelerinin nedeni belki buydu; çünkü hepsi de *bey*, *efendi* anlamına gelen sözcüklerdir.

Böylece, hemen hemen bütün Amerika, sayısız denecek kadar küçük boylara ayrılmış bir halde bulundu, hepsinin de kendilerine özgü ayrı ayrı koruyucu tanrıları vardı. Hatta, büyük uluslar olan Meksikalıların, Peruluların bile bir tek tanrıları vardı: biri Manko Kapak'a tapıyordu, öbürü de savaş tanrısına. Meksikalılar savaşçı tanrılarına *Vitzliputzli* adını vermişlerdi, İbraniler de tanrılarına *Sabaoth* diyorlardı.

Bütün ulusların başlangıçta böyle bir tek tanrı kabul etmeleri, üstün. üzerinde işlenmiş bir akıl erdirmeye ile olmamıştır. Filozof olmuş olsalardı, bir köyün tanrısına değil, bütün doğanın tanrısına taparlar; bütün varlıklar arasındaki ilişkileri, yaratıcı ve koruyucu bir varlığın kanıtı olan o sonsuz ilişkileri incelerlerdi: ama hiç bir şeyi incelemediler, sadece duydular. İşte cılız akıl erdirmemizin ilerlemesi; her küçük köy zayıflığını, güçlü bir koruyucuya gereksinimi olduğunu duyuyordu. Bu koruyucu ve korkunç varlığın yanıbaşındaki ormanda, yahut dağda, yahut da bir bulutta oturduğunu hayal ediyordu. Onu bir tek varlık olarak kuruyordu, çünkü küçük köyün sa-

vaşta bir tek şefi vardı. Onu cisimden bir varlık halinde gözünün önüne getiriyordu, çünkü başka türlü tasarlamak olanağı yoktu. Komşu köyün de kendine özgü bir tanrısı olmasını aklı almıyordu. İşte bunun içindir ki Yeftah, Moab'lılara şu sözleri söyler: «Tanrınız Samos'un size kazandırttığı şeylere meşru olarak sahipsiniz; bizi de tanrımızın kazandığı zaferle sağladığı şeylerden yararlanmakta serbest bırakmalısınız.»

Bir yabancı tarafından başka yabancılara söylenen bu sözler çok dikkate değer. Yahudilerle Muabit'ler ülke yerlilerinin varını yoğunu ellerinden almışlardı: ikisinin de güçden başka dayandıkları bir hak yoktu, onun için biri öbürüne diyor ki: «Ettiğin zorbalıkta tanrın seni korumuş, benim tanrımın da zorbalıkta beni korumasına razı ol.»

Yeremya ile Amos, ikisi de «Tanrı Melchom'un hangi nedenle Gad ülkesine el koyduğunu» sorarlar. Bu parçalara göre, antik çağın her ülkenin koruyucu bir tanrısı olduğunu kabul ettiği apaçık görülüyor. Bu tanrıbilimin izlerine Homeros'ta da rastlanır.

İnsanların hayal gücü kızışıp, kafaları belli belirsiz bilgiler edinince, çok geçmeden tanrılarını çoğaltmış, elementlere, denizlere, ormanlara, pınarlara, kırlara kendilerini koruyan varlıklar ayırmış olmaları doğaldır. Gökcisimlerini inceledikçe hayranlıkları da artmış olmalı. Bir ırmağın tan-

rısallığına tapınırken güneşe tapmamaya olanak mı vardır? İlk adım atılır atılmaz, çok geçmeden yeryüzü tanrılarla dolmuştur: sonunda da gökcisimlerinden kedilere, soğanlara kadar inilmiştir.

Bununla beraber aklın da yetkinleşmesi gerekir; zaman, sonunda doğa düzenini ne soğanların, ne kedilerin, hatta ne de gökcisimlerinin düzenlemediğini gören filozoflar yetiştiriyor. Bütün bu Babilli, İranlı, Mısırlı, İskit, Yunanlı, Romalı filozoflar yüce bir Tanrıya, ödül veren ve öc alan tek bir Tanrıya inanırlar.

Bunu önceleri halka söylemediler: çünkü kocakarılarla papazların önünde kim soğanların, kedilerin aleyhinde bulunmaya kalksa taşla tutulurdu; birtakım Mısırlıları, tanrılarını yedikleri için, biri suçlayacak olsa kendisi de yenilirdi, nasıl ki Juvenalis bir Mısırlının dinsel bir tartışmada çıkan kavgada öldürölüp çiğ çiğ yendiğini anlatır.

Peki ama ne yaptılar? Orpheos'la daha başkaları, gizli törenler kuruyorlar, bu törenlerde kendilerine dinin gizleri öğretilenler korkunç andlarla bu gizleri açığa vurmayacaklarına and içiyorlar; bu gizli törenlerin başlıcası da bir tek Tanrıya tapmaktır. Bu büyük doğru dünyanın yarısına yayılıyor; yeni dini tutanlar arttıkça artıyor. Gerçi eski din yaşamını sürdürüyor; ama, Tanrının birliği dogmasına hiç de aykırı olmadığı için yaşamasına ses çıkarılmıyor. Zaten ortadan kal-

dırılmasına ne gerek var? Romalılar *Deus optimus maximus*'u tanıyorlar; Yunanlıların Zeus'ları, yani yüce tanrıları var. Bütün öteki tanrılar aracı varlıklardan başka bir şey değillerdir: kahramanlarla imparatorlar tanrılar sırasına, yani ermişler sırasına konuluyor; ama hiç kuşkusuz Clodius'a, Octavius'a, Tiberius'a, Caligula'ya yerle göğün yaratıcıları gözüyle bakılmıyor.

Sözün kısası, Augustus zamanında, bir dine girmiş olanlar üstün, ilksiz bir tanrı ile, tapınması sonradan *putataparlık* adını alan, ikinci dereceden sıra sıra birçok tanrılara inanıyorlardı, böyle olduğu kanıtlanmış gibidir.

Yuhudilerin dinsel yasaları putataparlığı hiç bir zaman desteklememişti: çünkü, *malakhim*'lerin, meleklerin, aşağı dereceden gökyüzü varlıklarının, varlığını kabul etmişse de, dinleri bu ikinci sıradan tanrılara tapınılmasını hiç de buyurmuyordu. Meleklerle tapıyorlardı, gerçi öyle, yani onları görünce yerlere kapanıyorlardı, ama, bu her zaman görülen bir şey olmadığı için, onlara özgü ayrı bir tören, resmî bir tapınma yoktu. Örneğin On Emir'in saklı durduğu sandığın Kerubî'lerine ağırlamada bulunulmuyordu. Yahudilerin, hiç değilse İskender zamanından beri, açıktan açığa bir tek Tanrıya taptıkları kesindir, nasıl ki yeni dinin gizlerini öğrenmiş olan sayısız halk yığınları da aynı şeyi gizli törenlerde yapıyorlardı.

ÜÇÜNCÜ SORUN

İşte Hıristiyan dini bu sıralarda, bir tek yüce Tanrıya tapınmanın Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da, bütün bilgeler arasında evrensel bir biçimde yerleştiği sıralarda doğdu.

Eflâtunculuk, hıristiyanlık dogmalarının anlaşılmasına çok yardım etti. Eflâtun'da, bilgeliği anlatan *Logos*, yüce varlığın nedeni, bizde Söz oldu, Tanrının bir ikinci kişiliği halini aldı. Derin, insan zekâsının üstünde kalan bir metafizik, dinin içine kapandığı erişilmez bir mihrap oldu.

Burada, Meryem'in sonradan nasıl Tanrının anası ilân edildiğini, Baba ile Söz'ün tözbirliğinin, Yüce Logos'un yüce organı olan Pnema* aşamasının, bir tek kişilikte birleşen iki varlıkla iki iradenin ve sonunda kutsal aşın, ekmek biçiminde tapılan ve yenilen, gözle görülebilen, tadı tadılabilen, bununla beraber yok olmuş olan İnsan - Tanrı'nın organlarıyla, kanıyla beslenen vücutla ruhun nasıl bir inanç haline getirildiğini tekrarlayacak değiliz. Bütün sistemlerin yüce yönleri olmuştur.

Daha ikinci yüzyıldan, cinler İsa adına çıkarılmaya başlandı; daha önceleri Yehova, yahut Ihaho adına çıkarılıyordu: çünkü ermiş Matta'nın

* Yunanca *soluk* demektir.

anlattığına göre, İsa'nın düşmanları kendisine cinleri cinler padişahının adına çıkarttığını söylemeleri üzerine, İsa onlara demiş ki: «Ben cinleri Belzebut adıyla çıkarıyorsam, sizin çocuklarınız onları ne ile çıkarıyorlar?»

Yahudilerin, yabancı bir tanrı olan, Belzebut'u ne zaman cinlerin padişahı olarak tanıdıkları bilinmiyorsa da (Josèphe'in anlattığına göre) Kudüs'te cinler tarafından çarpılmış olanların, yani o zamanlar dünyanın birçok yerlerinde iyi saatte olsunlara yakıştırılan acayip hastalıklara tutulanların, vücutundan cinleri çıkaran sihirbazlar bulunduğuna biliniyor.

Demek ki bu cinler bugün kaybolmuş olan *Yehova* adının doğru söylenişiyle ve bugün unutulmuş daha başka törenlerle çıkarılıyordu.

Yehova adıyla, yahut tanrının başka adlarıyla yapılan bu siharbazlık Kilisenin ilk yüzyıllarında daha elden bırakılmamıştı. Origenes, Celsius'la çekişirken, 262. sayıda, ona diyor ki: «Tanrıya sığınırken, yahut Tanrı adıyla yemin ederken ona, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un tanrısı denirse bu adlarla bir şeyler yapılabilir, çünkü özlere ve güçleri öylesine etkilidir ki cinler o adları söyleyene boyun eğler; ama Tanrı başka bir adla, örneğin kükreyen denizin tanrısı. insanı yere çarpan Tanrı diye çağırılırsa bu adların bir yararı kalmayacaktır. İsrail adının, Yunancaya çevrilince hiç

bir etkisi kalmayacaktır; ama bu adı, uygun düşen başka sözcüklerle söylerseniz sihri yerine getirmiş olacaksınız.»

Aynı Origenes, XII. sayıda şu ilgi çekici sözleri söylüyor: «Doğal olarak etkileyici adlar vardır: Mısırlılarla bilgelerin, Persler'de *majların**, Hindistan'da Brahmanların kullandıkları adlar gibi. Sihirbazlık denen şey, Stoacılarla Epikürcülerin dindandıkları gibi boş, kuruntudan bir sanat değildir: ne Sabaot, ne de Adonai adı yaratılmış varlıklara verilmiş adlar değildir; bu adlar Yaradana bağlı gizemli bir tanrıbilime aittirler; bu adların, kurallara göre düzenlenip söylendiği zaman etkilerini göstermeleri bundan ileri gelir, v.b.»

Origenes bunları söylerken kendi inancını hiç belli etmiyor, genel inancı anlatmakla kalıyor. O zamanın bilinen bütün dinleri bir çeşit büyüyü kabul ediyorlardı; hatta göksel büyü ile cehennem büyüsü, ruh çağırma ile meleklerle konuşma büyüsü birbirinden ayırdediliyordu: bunların hepsi de mucize, bildiri, vahiydi. Persler, Mısırlıların mucizelerini yadsımadıkları gibi, Mısırlılar da Perslerinkini yadsııyorlardı; Tanrı, ilk hristiyanların falcı kadınlara maledilen bildirilere inanmalarına izin veriyor, dinin özünü bozmayan önemsiz kimi yanlışları onlara bırakıyordu.

* Eski İranlılarda din adamlarına verilen ad.

Çok ilgiye değer bir şey daha var, ilk iki yüzyılın hıristiyanları tapınaklardan, mihraplardan, dinsel tasvirlerden tiksiniyorlardı. Origenes 374 üncü sayıda bunu itiraf eder. Sonradan, kilise kurulmuş bir biçim alınca, her şey sıkı düzenle değişti.

DÖRDÜNCÜ SORUN

Bir devlette bir din bir kez yasal biçimde kuruldu mu, artık mahkemeler bu dinde, o din açıkça kabul edilmeden önce yapılmakta olan şeylerden çoğunun yinelenmesine engel olmaya uğraşırlar. Kurucular, yargıçlara rağmen gizil gizli toplanıyorlardı; ancak yasanın gözü önünde yapılan genel toplantılara izin verilir, yasadan kaçan her birleşme de yasaktır. Eskiden genel kural insanlara boyun eğmektense Tanrıya boyun eğmekti; benimsenen yeni genel kurala göre de, tersine, devletin yasalarına uymak, Tanrıya boyun eğmekti. O zamanlar cinlerin kötülüğüne uğramaktan başka bir şeyden söz edildiği işitilmiyordu; şeytan yer yüzünü kasıp kavuruyordu: bugün şeytan artık deliğinden dışarı çıkmıyor. Mucizeler, gelecekle ilgili bildiriler o zaman için zorunluydu: bugün böyle şeylere artık kimse inanmıyor. Bir adam çıkıp da genel alanlarda, gelecek felâketleri haber verse tımarhaneye konulurdu. Kurucular, cemaatten gizlice para alıyorlardı; bugün yasaya göre kullanma yetkisi olmadan dilediği gibi harcamak

için para toplayan kişi adliyeden yakasını kurtaramaz. Böylece, vaktiyle yapıyı kurtarmak için kullanılmış olan çatkılardan hiç biri artık kullanılmıyor.*.

BEŞİNCİ SORUN

Kuşkusuz tek iyi din olan kutsal dinimizden sonra, acaba en az kötü olanı hangisidir?

En sadesi değil mi? Çok ahlâk, pek az da dogma öğretene, insanları saçmalamaya sürüklemekten doğru olmaya yönelteni, olanaksız, birbirine zıt, Tanrıyı küçük düşüren, insanlara da zarar veren şeylere inanmayı emretmeyi, sağduyusu olan her hangi bir kimseyi sonsuz cezalarla korkutmaya yeltenmeyi değil mi? Güvenini cellâtlarla desteklemeyeni, anlaşılmasa safsatalar için yeryüzünü kana boğmayı; bir anlam belirsizliğinden, bir sözcük oyunundan, varsayılan iki üç andlaşmadan yararlanarak çokluk zina eden, adam zehirleyen, ana baba katili bir papazı bir hükümdar ve bir Tanrı katına çıkarmayı**;

kralları bu papazın buyruğu altına koymayı; ancak bir tek Tanrıya, adalete, hoşgörüye ve insanlığa tapmayı öğretene değil mi?

* Voltaire burada «darağacı» anlamına da gelen «*échafaud*» sözcüğünü kullanarak güzel bir benzetme örneği veriyor.

** Bak. *Lois civiles et ecclésiastiques - Yurttaşlık yasalarıyla kilise yasaları* maddesi; s. 176 .

ALTINCI SORUN

Putatapar dininin birçok bakımdan saçma, kendi kendini çelen, zararlı bir din olduğu söylenmiştir; ama acaba ona ettiğinden çok kötülük, yaptığünden çok budalalık yükletilmemiş midir?

*Çünkü Iuppiteri boğa, yılan, kuğu,
Ya da başka türlü görmekten. doğrusu.
Ben hiç hoşlanmıyorum,
İşi alaya alanlara da şaşmıyorum.*

(*Amphitryon*'un önsözü)

Bunun büyük bir saygısızlık olduğunda kuşku yok: ama bütün antik çağda bana bir tapınak gösterin ki bir kuğu kuşuyle, yahut bir boğa ile yatan Leda'ya adanmış olsun? Atina'da yahut Roma'da genç kızları kümeslerindeki kuğu kuşlarından çocuk peydahlamaya özendiren bir vaız hiç verilmiş midir? Ovidius'un düzenleyip süslediği masallar din midir? Bu masallar bizim *Légende Dorée** mize, *Fleur des Saints***'imize benzemiyor mu? Bir Brahman veya bir derviş kalksa da, kendisini Mısır'a götüren gemicilere verecek bir şeyi olmadığı için her birinin, para yerine, birtakım

* *Altın efsane*; Jacques de Voragine tarafından, XV. yüzyılda yazılan ve ermişlerin yaşantılarını anlatan bir dergi.

** Aynı türden bir yapıt.

lûtuflarla gönlünü hoş eden Mısırlı ermiş kadın Meryem'in öyküsüne itiraz edecek olsa, Brahman'a derdik ki: «Sayın papaz efendi, yanılıyorsunuz, bizim dinimiz *Légende dorée* değildir.»

Eskilerin tanrıları konuşturan habercilerini, doğa yasalarıyla çelişen inanılmaz olaylarını hoş görmüyoruz: dünyaya geri gelseler de Loretta'lı, Efes'li Notre-Dame'ların mucizelerini saymak olanağı bulunsa, bu hesabın sonucu acaba kimin yararına olurdu?

İnsan kurban etmek alışkanlığı hemen hemen bütün uluslarda vardı, ama pek seyrek uygulanıyordu. Yahudilerde kurban edilenlerden bir Yeftah'ın kızıyla kral Agag'ı biliyoruz, çünkü İshak ile Jonatas kurban edilmediler. Iphigenia öyküsünün doğruluğu Yunanlılarda iyice kanıtlanmamıştır*; eski Romalılarda da kurban edilen insanlar pek azdır. Sözü'n kisası, putatapar dini pek az kan akıtmış, bizimki ise yeryüzünü kana boyamıştır. Bizim dinimiz, hiç kuşkusuz en iyisi, en doğrusudur; ama onun adına o kadar çok kötülük etmişiz ki, başka dinlerden söz ederken, biraz alçakgönüllü olmalıyız.

* Bir başka yerde Voltaire, bağnazlığın ne büyük kıyımlara yol açtığını göstermek için Iphigenia'nın kurban edilmesi olayına dayanır.

YEDİNCİ SORUN

Bir insan, yabancıları yahut kendi yurttaşlarını dinine inandırmak istiyorsa bu işi, en kaçırdıcı yumuşaklıkla, en çekici ılımlılıkla yapmalı değil midir? Bildirdiği şeylerin kanıtlanmış olduğunu söyleyerek işe başlarsa karşısında güç inanır bir kalabalık bulacaktır; onlara tutkularını hor gördüğü için kendi doktrinini teptiklerini, yüreklerindeki duyguların kafalarını bozmuş olduğunu; yanlış, kibirli bir akıldan başka bir şeye hizmet etmediklerini söylemeğe kalkarsa, onları isyan ettirir, kendisine karşı ayaklandırır, kurmak istediği şeyi kendi eliyle yıkmış olur.

Yaydığı din doğru bir dinse, öfke, küstahlık sanki onu daha mı doğru kılacaktır? Siz, insan yumuşak başlı, sabırlı, iyiliksever, doğru olmalı, bütün toplum ödevlerini yerine getirmeli, derken öfkelenir misiniz? Öfkelenmezsiniz, çünkü herkes sizin gibi düşünmektedir. Öyle ise kardeşinize anlaşılmaz bir metafizik va'zederken ne diye onu aşağılıyorsunuz? Onun sağduyusu onurunuzda dokunuyor da ondan. Kardeşinizin zekâsının sizinkine boyun eğmesini isteyecek kadar kibirlilik ediyorsunuz; kırılan kibir öfke doğurur, elinden başka şey gelmez. Bir savaşta, yirmi kurşunla yaralanan bir insan hiç de öfkelenmez. Ama bir bilgin kendisine bir oy verilmedi mi küplere biner, acımasız bir adam olur.

* Maddenin bu son bölümü 1765 te eklenmiştir. (Varberg basımı).

***SEKİZİNCİ SORUN**

Devletin dini ile tanrıbilim dinini özenle birbirinden ayırdetmek gerekmez mi? Devletinki imamlardan sünnet edilenlerin, köy papazlarından veya Protestan rahiplerinden de vaftiz edilenlerin defterini tutmalarını; camiler, kiliseler, tapınaklar, tapınmaya ve dinlenmeye ayrılmış günler, dinin gerekli kıldığı törenler olmasını; bu törenleri yürüten rahiplerin iktidara sahip olmadan saygı görmelerini; halka iyi töreleri öğretmelerini, yasaları yürütenlerin tapınakları yönetenlerin törelerine de gözcülük etmelerini ister. Bu devlet dini, hiç bir zaman hiç bir karışıklığa yol açmaz.

Tanrıbilim dini için durum böyle değildir; o akla gelebilecek bütün budalalıkların, bütün karışıklıkların kaynağıdır; bağnazlığın, iç anlaşılmazlığın anası, insanoğlunun düşmanıdır. Bir Buda rahibi. Fo'nun bir tanrı olduğunu; fakirlerin bunu önceden haber verdiklerini; beyaz bir filden doğmuş olduğunu; her Buda rahibinin kaşını gözünü oynatarak bir Fo yaratabileceğini ileri sürer. Bir Siyam rahibi Fo'nun kutsal bir adam olduğunu, onun doktrinini Buda rahiplerinin bozduklarını ve gerçek tanrının Sammonokodom olduğunu söyler.

Yüzlerce kanıttan, yüzlerce yalanlamadan sonra iki taraf da, üç yüz fersah uzakta oturan, ölüm-süz, hatta yanılmaz dalaï-lama*’ya başvurmaya karar verirler. İki taraf da ona şatafatlı birer heyet gönderir. Dalaï-lama, tanrısal alışkanlığı gereğince, onlara oturak iskemlesini dağıtmakla işe başlar.

İki rakip tarikat, bu oturağı önce eşit bir saygı ile alır; içindekileri güneşte kurutur, sofuca öptükleri küçük tespîh taneleriyle kaplar: ama, dalaï-lama ile meclisi Fo lehine karar verir vermez, dâvayı keybeden taraf hemen tespîhleri Tanrı vekilinin suratına fırlatır, ona yüz kırbaç atmak ister. Öteki taraf, iyi topraklar aldığı için lama’sını savunur; ikisi de uzun süre kavga ederler, birbirlerini yok etmekten, öldürmekten karşılıklı olarak zehirlemekten usanınca da, ağız dolusu küf-rederler; dalaï-lama da onların bu haline güler ve oturağını, lama babanın pisliklerini toplamak isteyenlere dağıtmaya devam eder⁽⁸⁰⁾.

* Buda dininin büyük ruhani başkanı.

«RÉSURRECTION» ÖLÜMDEN SONRA DİRİLME

Mısırlıların, ehnamlarını salt birer mezar olarak kullanmak için yapmış olduklarını, içerden dışardan mumyalanmış vücutlarının da, bin yıl sonra ruhları gelip kendilerini canlandırırsın diye beklediklerini anlatırlar. İyi ama, mademki vücutları dirilecekmiş, neden mumyacıların ilk işi bir çengelle kafataslarını delip beyinlerini çıkarmak oluyordu? İnsanları beyinsiz olarak diriltmek fikri (bu sözcüğü kullanmak doğru olursa) Mısırlıların sağken de beyinleri olmadığı kuşkusunu uyandırıyor; ama eski insanlardan çoğunun, ruhun göğüste olduğuna inandıklarını da göz önünde tutmalıyız. Peki, ruh niçin başka yerde değil de göğüsteymiş? Çünkü gerçekten de biraz zorlu bir duyguya kapıldığımız zaman, yürek bölgesine doğru bir şişkinlik yahut bir sıkışma duyarız, ruhun orada bulunduğu düşüncesini uyandırmış olan da işte buydu. Bu ruh uçucu bir şeydi; çıktığı vücudu yeniden buluncaya kadar, gezebildiği yerlerde gezip dolaşan hafif bir varlık hiçimi.

İnsanların öldükten sonra dirileceklerine inanmaları, tarihin ele aldığı zamanlardan çok daha eskidir. Mercurius'un kızı Athalide canı sıkıldıkça ölüp diriliyor; Aiskylapios, Hippolytos'u, Herakles

de Alkestis'i diriltti; Pelops'u babası lokma lokma doğradıktan sonra, tanrılar dirilttiler. Eflâtun da Heres'in yalnız on beş gün süreyle ölüleri dirilttiğini anlatır.

Yahudilerde, Ferisîler, ölümden sonra dirilme dogmasını Eflâtun'dan çok daha sonraları kabul ettiler.

*Resullerin İşleri'*nde çok garip, garip olduğu kadar da dikkate değer bir olay vardır. Ermiş Yakub ile arkadaşlarından birçoğu Pavlus'a, inanı bütün bir hıristiyan olduğu halde, Kudüs tapınağına gidip eski dinin bütün törenlerini yerine getirmesini sağlık verirler, «böyle yapın ki derler, herkes sizin için söylenenlerin tümüyle yalan olduğunu, Musa dinine bağlı kalmakta devam ettiğinizi öğreysin.» Bunun düpedüz anlamı: «Gidin yalan söyleyin, ettiğiniz andı bozun, öğrettiğiniz dini herkesin önünde yadsıyın,» demektir.

Böylece ermiş Pavlus yedi gün tapınağa gitti, ama yedinci gün kendisini tanıdılar. Oraya yabancılarla geldiğini, tapınağın kutsallığını bozduğunu ileriye sürerek kendisini suçlandırıdılar. Bakın işin içinden nasıl sıyrıldı:

«Pavlus orada bulunanlardan bir bölümünün Sadukî, bir bölümünün de Ferisî olduğunu bildiği için toplantıda şöyle bağırdı: kardeşlerim, ben Ferisî oğlu Ferisîyim; beni ikinci bir yaşam umu-

dundan, ölülerin dirilmesi umudundan ötürü mahkûm etmek istiyorlar*.» Oysa bütün bu olayda ölülerin dirilmesi hiç de söz konusu değildi; Pavlus bunları salt Sadukîlerle Ferisîleri birbirlerine tutuşturmak için söylüyordu.

7. âyet «Pavlus böyle söyleyince, Ferisîlerle Sadukîler arasında bir çekişme oldu ve cemaat ikiye bölündü.»

8. âyet «Çünkü Sadukîler, ne ölümden sonra dirilme, ne de ruh vardır, dedikleri halde Ferisîler ikisini de kabul ederler, v.b.»

Çok eskiden yaşamış olan Eyub'un da ölümlerin dirilmesi dogmasını bildiği ileriye sürülmüştür. Bu konuda şu sözlerini anıyorlar: «Bilirim ki kurtarıcım sağdır ve bir gün kurtuluşu benim üzerimde yükselecektir, yahut topraktan ayağa kalkacağım ve derim yeniden gelecek ve Tanrıyı tekrar etimde göreceğim**.»

* *Resullerin İşleri*, XXIII, 6; (Voltaire'in notu). Kutsal Kitap'taki metinle Voltaire'in andığı metin arasında ufak tefek ayrıntılar var, biz başka parçalarda da olduğu gibi, Voltaire'nin verdiği metne bağlı kalmayı daha doğru bulduk.

** *Kutsal Kitap*'ın son Türkçe çevirisinde bu parça şu biçimdedir: «Ben ise, bilirim ki, kurtarıcım diridir ve sonunda toprağın üzerinde dikilecektir. Ve benim derim, bu beden yok olduktan sonra, o zaman etim olmaksızın Aliahı görecekim.» *Eyub*, XIX, 25-26.

Ama birçok yorumcular bu sözlerden Eyub'un, çok geçmeden hastalıktan kalkacağını ve her zaman için böyle toprağın üzerinde yatıp kalmayacağını umduğu anlamını çıkarıyorlar. Arkası bu açıklamanın doğru olduğunu yeterince kanıtlıyor, çünkü Eyub bu sözlerden sonra sahte ve acımasız dostlarına şöyle haykırıyor: «Niçin: ona baskı yapalım, diyorsunuz?» yahut «Çünkü diyeceksiniz ki: ona baskı yaptık da ondan.» Bunun anlamı açıkça: «Beni eskisi gibi sağlık ve varlık içinde görünce aşağıladığınıza pişman olacaksınız», demek değil midir? «Ayağa kalkacağım», diyen bir hasta, «öldükten sonra dirileceğim», demiş olamaz. Açık seçik metinlere zorlama anlamlar vermek, hiç bir zaman anlaşmaya varmamayı, yahut da namuslu insanlar tarafından kötü niyetli sayılmanın en kestirme yoludur.

Ermış Yeremya, Ferisîler tarikatının doğuşunu İsa-Mesih'ten pek az önceki zamanlara getiriyor, haham hillel de Ferisî tarikatının kurucusu sayılıyor, oysa bu Hillel, ermiş Pavlus'un hocası olan Gamaliel'in çağdaşıydı.

Bu Ferisîlerden birçoğu yalnız yahudilerin öldükten sonra dirildiklerini, geriye kalan insanların da buna lâyık olmadıklarını sanıyorlardı. Daha başkaları, ancak Filistin'de ölenlerin dirildiklerini, başka yerlerde gömülenlerin cesetlerinin de, ruhlarına kavuşmak için, gizlice Kudüs'e ge-

tirileceğini iddia etmişlerdir. Ama ermiş Pavlus Selâniklilere yazdığı mektupta, «İsa-Mesih'in dünyaya ikinci gelişinin Selânikliler ve kendisi için olduğunu, buna tanık olacaklarını» söylüyor.

16. âyet «Çünkü büyük meleklerle Tanrı borusunun sesi işareti verir vermez, Mesih'in kendisi gökten inecek ve önce hristiyan olarak ölmüş olanlar dirileceklerdir.»

17. âyet «Ondan sonra biz, yaşamakta olanlar ve o zamana kadar sağ kalacak olanlar, onlarla beraber Mesih'i havada karşılamak üzere, bulutlara götürüleceğiz ve böylece her zaman Mesih'le birlikte yaşayacağız*.»

Bu önemli parça ilk hristiyanların dünyanın sonunu görmeyi umduklarını açıkça tanıtlamıyor mu, tıpkı ermiş Luka'da da, Luka'nın yaşadığı zaman için haber verildiği gibi? Dünyanın sonunu görmemişler, o zaman için kimse dirilmemişse, geciken şey kaybolmuş demek değildi ya.

Ermiş Augustinus çocukların, hatta ölü doğan çocukların bile olgunluk çağında dirileceklerine inanmaktadır. Origenes'ler, Yeremya'lar, Athanasius'lar, Basilius'lar, kadınların kendini cinslerinde dirilmeleri gerektiğine inanmamışlardır.

Sözün kısası, neydik, neyiz, ne olacağız, bunun üzerinde her zaman tartışılmıştır.

* Pavlus'un Selâniklilere birinci mektubu, IV.

II*

Rahip Malebranche ölümünden sonra dirilmeyi kelebek haline gelen ırtıllarla kanıtlıyor. Bu kanıt, görüldüğü gibi, faydalandığı böceklerin kanatları kadar hafiftir. İşi hesaba vuran düşünürler bu kadar iyi kanıtlanmış olan bu doğruya karşı çıkmıyorlar. İnsanlarla öteki canlıların gerçekten kendilerinden önce gelmiş olanların tözüyle beslendiklerini, bu tözle çoğaldıklarını söylüyorlar. Toz haline gelen bir insan cesedi havaya yayılıp tekrar yeryüzüne düşünce, sebze veya buğday oluyor. Böylece Kabil, Âdem'in bir parçasını yemiştir; Enok**, Kabil'le; Maviael, Irad'la; Mathusalem, Maviael'le beslenmiştir; içimizde de ilk atamızdan bir lokmacık olsun yemeyen kalmamıştır. Bunun içindir ki hepimizin yamyam olduğumuzu söylerler. Bir savaştan sonra bundan daha iyi beliren bir şey yoktur; kendi kardeşlerimizi öldürmekle kalmıyor, iki üç yıl sonra, savaş meydanlarında ekin toplanınca onları yemiştir de oluyoruz; sıra bize gelince biz de kolayca yenmiş olacağız. Peki, şimdi dirilmek gerekince, kendi vücudumuzu kaybetmeden herkese ait olanı nasıl geri vereceğiz?

İşte ölümünden sonra dirilmeye inanmayanlar böyle söylüyorlar; ama ölüleri diriltenler onlara çok yetkince karşılıklar vermişlerdir.

* İkinci bölüm 1765'te yayınlanmıştır (Varberg basımı).

** Kabil'in oğlu

Samaï adında bir haham ölümden sonra dirilmeyi *Çıkış*'ın şu parçasıyla kanıtlıyor: «Ben İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a göründüm; ve onlara Kenan topraklarını vereceğimi andederek adadım.» Bu büyük haham, oysa diyor, Tanrı, andına rağmen, bu toprakları onlara vermedi; demek oluyor ki, andın yerine gelmesi için, bu topraklardan yararlanmak üzere dirileceklerdir.

Derin filozof Calmet, yaşayanların kanlarını emen hortlaklarda bunun daha inandırıcı bir kanıtını buluyor. Kendisi uyuyan insanların kanını emmek için mezarlarından çıkan bu hortlakları görmüş; bunlar hâlâ ölü olsalar yaşayanların kanını elbette emmezlerdi; demek oluyor ki dirilmişlerdi: buna karşı akan sular durur.

Kesin olan bir şey daha varsa o da, Talmud*'un dediğine göre, bütün ölülerin, mahşer günü, Kudüs kentiyle Zeytindağı arasındaki Josaphat koyağına gidip hesap vermek üzere, toprağın altında köstebek gibi yürüyeceklerdir. Bu koyakta pek sıkışık bir duruma girilecektir; ama Milton'un Pandemonium** salonundaki şeytanları gibi, vücutları belli bir oran içinde küçültmekle bu sıkışıklığın da önüne geçilir.

* Bak. *Messie - Mesih* maddesi; s. 206, not, 2.

** Cehennemlerin, ünlü İngiliz şairi Milton'un *Kaybolmuş Cennet* adlı yapıtında sözü geçen, düşsel merkezi.

Bu diriliş, ermiş Pavlus'un dediğine bakılırsa, boru sesleriyle olacakmış. Bu iş için her halde birçok borular kullanılacak, çünkü gök gürültüsü bile çepeçevre üç dört fersahtan uzakta duyulmaz. Kaç boru olacağını soranlar var: tanrıbilimciler henüz bunun hesabını yapmadılar, ama onu da yapacaklardır.

Yahudilerin anlattığına göre, o zamanın bütün kadınları gibi insanların öldükten sonra dirileceklerine inanan Kleopatra, bir Ferisîye, acaba çırılçıplak mı mezardan kalkacağını sormuş. O bilgin kişi de kendisine, ekilen buğday toprağa gömülüp öldükten sonra bir urba ve sakalla başak halinde dirildiği için, insanların da giyinmiş kuşanmış olarak dirilecekleri karşılığını vermiş. Doğrusu bu haham kusursuz bir tanrıbilimciymiş; o da dom Calmet gibi akıl yürütüyormuş⁽⁸¹⁾.

«SALOMON» SÜLEYMAN*

⁽⁸²⁾ Süleyman'ın adı Doğu'da her zaman saygı ile anılmıştır. Kendisine ait olduğu sanılan kitaplar, Yahudilerin vakayinameleri, Arapların masalları, ününü ta Hindistan'a kadar yaymışlardır. Onun dönemi İbranilerin en parlak çağıdır.

Filistin'in üçüncü kralıydı. Birinci *Krallar* kitabı, anası Bat-Şeba'nın Davud'u etkileyip büyük oğlu Adoniya yerine küçük oğlu Süleyman'ı tahta çıkarttığını söyler. İlk kocasının öldürülmesinde suç ortaklığı etmiş bir kadının günahının meyasını tahta geçirip, meşru, üstelik yaşça da büyük oğlunu mirastan yoksun bıraktıracak kadar bilmişlik etmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Davut'u işlediği zinadan, Urie'nin öldürülmesinden, bu cinayeti izleyen evlenmeden dolayı suçlu bulan Nathan'ın, aynı peygamberin, sonradan, bu kanlı ve rezilce evlenmeden doğmuş olan Süleyman'ı tahta çıkartmak için, Bet-Şeba ile elele vermiş olması da çok dikkate değer bir şeydir. Bu davranış, salt *insancıl* bakımdan düşünürsek, Nathan peygamberin, zamanına göre, ayrı

* Bu madde 1765'te (Varberg basımı) tümüyle değiştirilerek yeniden yazılmıştır. Biz burada maddenin son biçimini veriyoruz, yalnız 1764 teki metinden olduğu gibi bırakılan yerleri birer notla belirteceğiz.

ayrı iki tartısı, iki ölçüsü olduğunu kanıtlar. Kitap bile Nathan'ın, Adoniya'yı tahttan yoksun bırakmak için, Tanrı'dan özel bir görev aldığını söylemiyor. Öyle bir görevi olsaydı, ona saygı göstermek gerekirdi; ama biz ne yazılmışsa ancak ona olasılık verebiliriz⁽⁸³⁾.

Süleyman tarafından tahttan uzaklaştırılan Adoniya, ondan tek lûtf olarak Abigag'la, Davud'a ihtiyarlığında kendisini ısıtsın diye verilmiş olan o genç kızla, evlenmesine izin verilmesini istedi. Kutsal kitap, Süleyman'ın babasının cariyesini Adoniya ile paylaşp paylaşmadığından hiç söz etmiyor, ama, salt bu istem üzerine, onu öldürttüğünü söylüyor. Kendisine bilgelik ruhunu vermiş olan Tanrı, sonradan nefesine hâkim olmak yetisinden yoksun ettiği gibi, o sırada adalet ve insanlık duygusunu da besbelli ondan esirgemiş olacak.

Aynı *Krallar* kitabında Süleyman'ın, Fırat'tan Kızıldeniz'e ve Akdeniz'e kadar uzanan büyük bir ülkenin sahibi olduğu yazılıdır; ne yazık ki aynı zamanda, Mısır kralının Kenan ilinde Gazer topraklarını ele geçirdiği, Gazer kentini Süleyman'la evlendiği iddia olunan kızına düğün armağanı olarak verdiği, Şam'da bir kral bulunduğu; Sidon ve Sûr krallıklarının serpilip geliştikleri de yazılıdır: her yandan güçlü devletlerle çevrili olan Süleyman akıllılığını, usluluğunu kuşkusuz onların hepsiyle barış içinde yaşamakla göstermiş olmalı. Saül za-

manında ülkede bir tek demirci bulunmadığı, Saül'ün Yahudilerin bağlı oldukları, Filistinlilere karşı savaş açması gerektiği zaman topu topu iki kılıç bulunabildiği düşünülürse, yurdunu zengin eden o bolluk bereketlilik ancak bu derin bilgeliğin meyvası olabilirdi.

Önceleri topraklarında iki kılıca sahip olan Saül'ün çok geçmeden üç yüz otuz bin kişilik bir ordusu oldu. Türk padişahının bile hiç bir zaman bu kadar çok askeri olmamıştır; bu güç, dünyayı fethetmeye yeterdi. Bu çelişmeler akıl almayacak şeyler gibi görünür; ama aklıyla düşünmek isteyenler, Filistîlere yenilen Saül'ün yerine geçen Davud'un, kendi idaresi zamanında, geniş bir imparatorluk kurabilmiş olmasına zor inanıyorlar.

Süleyman'a bıraktığı zenginlikler daha da inanılmayacak bir şeydir; ona nakit akça yüz üç bin talant* altın, bir milyon on üç bin talant da gümüş verdi. İbranilerin bir talant altınları aşağı yukarı altı bin İngiliz lirası eder; bir talant gümüşleri de beş yüz İngiliz lirasına yakındır. Nakit para mirasın tutarı, değerli taşlarla öbür eşyayı, kuşkusuz bu hazine ile orantılı olan günlük geliri hesaba katmadan, bir milyar yüz on dokuz milyon beş yüz bin İngiliz lirasına, yahut beş milyar beş yüz dok

* *Talant*, yaklaşık olarak 35 kg. gelen, eski bir ağırlık ölçüsü.
(*Kutsal Kitap*'taki ölçüler cetveline göre).

san yedi milyon Alman, yuhut yirmi beş milyar altı yüz kırk sekiz milyon Fransız écu'süne yük-seliyordu. O zamanlar bütün dünyada elden ele do-laşan bu kadar çok para yoktu

Böyle olduğu halde Süleyman'ın altın ge-tirmek üzere gemilerini Ophir* ülkesine gön-dermek için ne diye o kadar çırpındığı pek an-laşılmıyor. Hele bu güçlü hükümdarın, bütün o geniş topraklarda, Lübnan ormanında odun kes-mesini bilen bir tek adamı olmayışına hiç akıl er-dirilemiyor. Sûr kralı Hiram'dan oduncularla odunu işleyecek ustaları ödünç olarak kendisine vermesini rica etmek zorunda kaldı. Bütün bu ay-kırılıkların yorumcuların dehâsını harekete ge-tirdiğini itiraf etmek gerekir.

Evinde öğle ve akşam yemekleri için günde elli öküzle yüz koyun, ona göre de kümes ve av hayvanı harcanıyordu; bu da her gün için altmış bin libre ağırlığında et eder: böyle eve can kurban.

Kırk bin ahır, savaş arabaları için de bir o kadar arabalığı, ama süvarileri için sadece on iki bin ahır olduğunu ekliyorlar. Dağlık bir ülke için doğrusu çok araba; hem kendinden önceki taç gi-yerken topu topu bir tek katıra sahip olabilmiş bir kral, ve ancak eşekleri besleyebilen bir toprak için büyük bir donatım.

* Doğu'da belirsiz bir yer.

Bu kadar çok arabası olan bir hükümdarın az sayıda kadınla yetinmesini istememişler; hepsi *kraliçe* adını taşıyan yedi yüz karısı olduğunu söylüyorlar; işin tuhafı, nikâhlı karılarından çok metresleri olan kralların alışkanlıklarına aykırı olarak, ancak üç yüz cariyesi varmış.

Her halde onlarla Genezaret, yahut Sodom gölü kıyılarına, yahut da Kedron çağlayanına doğru atla gezintiye çıkmak için olacak, dört yüz on iki bin at besliyordu, bu Kedron çağlayanı yılın dokuz ayı kurumasa, toprak da biraz taşlı olmasaydı dünyanın en güzel yerlerinden biri olurdu.

Yaptırdığı tapınağa gelince, Yahudilerin evrenin en güzel yapıtı sanmış oldukları bu yapıyı, Bramante*ler, Michel Angelo'lar, Palladio**'lar görmüş olsalar ~~beğenmezlerdi~~. Bu tapınak bir avlu ile bu avlu içinde, biri kırk, öbürü yirmi *coudée**** uzunluğunda iki yapısı olan dörtköşe, bir çeşit küçük kaleydi; bu yapılardan yalnız ikincisinin, asıl tapınak, vahiy yeri, kutsal yerlerin en kutsalı (Kudsülakdas) olanının, uzunluğu gibi genişliği ve yüksekliği de yirmi *coudée* idi. Avrupa'da bir tek mimar yoktur ki böyle bir yapıya barbarların diktiği bir anıt gözüyle bakmasın⁽⁸⁴⁾.

* Ünlü İtalyan mimarı; Roma'daki San Pietro kilisesinin planlarını yapmıştır (1444-1514).

** Ünlü İtalyan mimarlarından (1518-1580).

*** Yaklaşık olarak elli santim uzunluğunda eski bir ölçü.

Süleyman'a maledilen kitaplar, tapınağından daha uzun ömürlü olmuştur. Bu da önyargıların ne kadar güçlü, insan zekâsının da ne kadar zayıf olduğunu gösteren büyük kanıtlardan biridir.

Bu kitaplara, sadece yazarının adı, saygınlık kazandırmaya yetmiştir: bunların iyi kitaplar olduğu sanılmıştır, çünkü onları bir kralın yazdığına, bu kralın da insanların en bilgisi sayıldığına inanılmıştır.

Ona maledilen ilk kitap, *Meseller*'dir. Bu kitap beylik, aşâğılık, anlaşılmaz, zevksiz, rasgele ve bir amaç gütmeyen özdeyişlerden ibarettir. Aydın bir kralın, içinde yönetim tarzına, politikaya, saray adamlarının ahlâkına, saray törelerine dair bir tek yargı bulunmayan bir kararlar dergisi meydana getirmiş olacağına olasılık verilebilir mi? Bu kitapta öyle bölümler vardır ki bunlarda baştanbaşa, yalnız gelip geçenleri kendileriyle yatmaya çağırarak sokak kadınlarından söz ediliyor.

Şu mesellerden birkaçını rasgele alalım⁽⁸⁵⁾.

«Hiç doymayan üç şey vardır, bir de *yeter* demeyen dördüncü bir şey: mezar, rahim*, suya doymayan toprak; bunların dördüncüsü olan ve hiç bir zaman *yeter* demeyen ateş.

«Güç olan üç şey var**, dördüncüsünü de hiç bilmiyorum: havada kartalın yolu, taşın üstünde

* Aslında: «Kısır rahim» (*Kutsal Kitap, Süleyman'ın Meselleri*; XXX. 16).

** Aslında: «Benim için şaşılacak üç şey var.» (*Süleyman'ın Meselleri*, XXX. 18).

yılanın yolu, denizin üstünde geminin yolu ve bir kadının içinde erkeğin yolu.*

«Dünyanın en küçük şeyleri olan dört şey var ki bilgelere daha bilgedir: karıncalar, yiyeceğini yazdan hazırlayan küçük ulus; tavşan** kayalar üstünde yatan güçsüz ulus; kralları olmadığı için bölük bölük yola çıkan çekirgeler; kendi elleriyle çalışan*** ve kralların sarayında oturan kertenkele.»

Bu kadar aşâğılık, bu kadar anlamsız budalâlıkları büyük bir krala, ölümlülerin en bilgesine mi yüklemeye yelteniyorlar? Onu bu yavan, çocukça şeylerin yazarı yerine koyanlar, bunlara hayran olduklarını sananlar. her halde pek bilge kişiler olmasa gerek.

**** *Meseller* İşaya'ya, Eliza'ya, Sobna'ya, Eliacin'e, Joacke'ye daha başkalarına da mal edilmişti; ama Doğuya ait bu özdeyişleri şuradan buradan kim toplamış olursa olsun, ortada bir kralın buna kalkışmış olacağını gösteren bir belirti yoktur. Öyle olsa. «Kralın saçtığı dehşet aslanın kükremesi gibidir», der miydi? Bunu söylese söylese efendisinin öfkesinden tir tir titreyen bir uyruk,

* Aslında: «Ve genç kadınla olan erkeğin yolu.» (*Süleyman'ın Meselleri*, XXX. 19).

** Aslında: «Kaya porsukları»; *Süleyman'ın Meselleri*, XXX. 26).

*** Aslında: «Kertenkele elleriyle duvara yapışır» (*Süleyman'ın Meselleri*, XXX. 28).

**** 1764 te yazılan ve olduğu gibi bırakılan parça.

yahut bir köle söyler. Süleyman utanması olmayan kadından bu kadar çok söz eder miydi? «Şaraba duru görüldüğü ve rengi kadehte parladığı zaman hiç bakmayın», der miydi?

*Süleyman zamanında kadeh var mıydı? Hiç sanmam; bu çok yeni bir buluştur; bütün antik çağ tahtadan, yahut madenden kâselerle içiyordu; işte yalnız bu parça bile bu Yahudi rapsodisinin, daha nice başka Yahudi kitapları gibi, İskenderiye'de yazılmış olduğunu gösteriyor.**

Süleyman'a maledilen *Vaiz* başka türden, başka çeşniden bir yapıttır. Bu kitapta konuşan adam büyüklük düşlerinden aymış, zevk ve eğlenceden bıkmış, bilimden tiksiniş gibi görünüyor. Yazar, her sayfada doğru ile eğrinin ayrı olaylara bağlı olduğunu, insanoğlunun hayvanın sahip olduğundan daha çok bir şeye sahip olmadığını, yaşamaktansa dünyaya gelmemiş olmanın yeğ olduğunu, ikinci bir yaşam diye bir şey olmadığını, insanın kendi emeğiyle kazandığı şeylerden sevdiği kadınla beraber, huzur içinde yararlanmasından daha iyi, daha akıllıca bir şey olmayacağını tekrarlayan Epikürcü bir filozoftur.

* 1764.

** Zevzeğin biri bu parçada bir yanlış bulduğunu sanmış; o zamanlar tahtadan veya madenden yapıldığını söylediği kâsenin, kadeh sözcüğüyle yanlış çevirildiğini ileri sürmüştü: İyi ama tahtadan, yahut madenden yapılmış bir kâsede şarap nasıl parlama olabilir? Hem sonra bunun ne önemi var? (Voltaire'in notu).

Bütün kitap hem zevkine düşkün, hem de dünyadan iğrenmiş bir adamın kaleminden çıkmıştır. Yalnız son âyete, herhalde böyle bir kitabın neden olacağı rezaleti hafifletmek için olacak, Tanrıya dair ahlâkî bir iki sözcük konulmuştur.

Eleştirmenler bu kitabın Süleyman tarafından yazılmış olduğuna pek öyle kolay kolay inanmayacaklardır. Süleyman'ın: «Bir çocuk kralı olan ülkenin vay haline!» demiş olması doğal görülemez. Çünkü Yahudilerin hiç böyle kralları olmamıştı daha.

«Kralın yüzüne dikkatle bakıyorum», demesi de doğal bir şey değildi. Yazarın, Süleyman'ı konuşturmak istemiş ve bütün Yahudi yapıtlarını baştanbaşa kaplayan o kafa sakatlığıyla, kitapta çoğu zaman bir kralı konuşturmakta olduğunu unutmuş olması daha akla yakındır.

İşin, her zaman şaşılacak yönü din ve ahlâka aykırı olan bu yapıta kilisenin kabul ettiği kutsal kitaplar arasında yer verilmiş olmasıdır. *Kutsal Kitab'*a girecek yapıtları bugün saptamak gerekseydi, hiç kuşkusuz *Vaiz* alınmazdı; ama bu yapıt kitapların pek az olduğu, okunmaktan çok hayranlık uyandırdığı bir çağda araya sıkıştırılmıştır. Bugün için yapılabilecek bir şey varsa, o da bu kitaba hâkim olan Epikürcülüğü elden geldiği kadar gidermektir. İnsanı başka türlü isyan ettiren daha nice şeyler için ne yapılmışsa

Vaiz için de aynı şey yapılmıştır. Bunlar, bilgisizlik çağlarında kurulmuş, yerleşmiş şeylerdir: şimdi aydınlık çağında da, aklı utandırarak onları korumak, ya anlamsızlıklarını, ya da iğrençliklerini örtmek, birtakım mecazlarla başka türlü göstermek zorundayız.

Neşideler Neşidesi de gene Süleyman'a mal edilmiştir, çünkü birkaç yerinde kral adı geçer, çünkü sevgiliye *Süleyman'ın çadırları gibi* güzel olduğu söylenir. Çünkü sevgili kara olduğunu söyler, bu sözle de Süleyman'ın Mısırlı karısını anlatmak istediği sanılır.

Bu üç nedenin üçü de gülünçtür:

1 - Sevgili, âşıkına «Kral beni kilerlerine götürdü», derken âşıkından başka bir kimseden söz ettiği meydandadır; o halde kral bu âşık değildir: onun söylemek istediği, şöenin, eğlencenin kralı, sağdıç, ev sahibidir; bu Yahudi kadın bir kralın metresi olmaktan o kadar uzaktır ki, bütün kitap boyunca âşıkını kırlarda, kentin sokaklarında aramaya giden, urbalarını çalan muhafızlar tarafından kapılarda tutuklanan bir çoban kızı, bir dağ kızı olarak görülür.

2 - *Ben Süleyman'ın çadırları gibi güzelim*, sözü kentli bir kadının: «Ben kralın duvar halıları kadar güzelim» sözünden farksızdır; hem, asıl Süleyman'ın adı geçtiği içindir ki bu yapıt onun tarafından yazılmış olamaz. Hangi hükümdar bu

kadar gülünç bir kıyaslama yapar? Sevgili, üçüncü bölümde diyor ki: «Bakın, kral Süleyman'ı evlendiği gün anasının başına giydirdiği taçla görün.» Bu deyişte de mahalle kızlarının âşıklarından söz ederken yaptıkları beylik karşılaştırmayı kim fark etmez? Sevgilileri için hep: «Bir prens gibi güzeldir, krala benzer, v.b...» derler.

3 - Bu aşk neşidesinde konuşturulan çoban kızı gerçekten, güneşten yanmış olduğunu, kara olduğunu söyler. Şu halde, Mısır kralının kızı olmuş olsaydı, bu kadar yanmış olmayacaktı. Mısır'da yüksek aile kızları beyazdırlar. Kleopatra öyleydi; sözün kısası, bu kişi, hem bir kentli kız, hem de bir kraliçe olamaz.

* Bin karısı olan bir hükümdar bunlardan birine: «Beni kendi ağzının bir öpüşüyle öpsün, çünkü memelerin** şaraptan daha iyidir», demiş olabilir. İş ağızdan öpmeye gelince bir kralla bir çoban duygularını aynı biçimde anlatabilirler. Burada bu sözleri söyleyenin ve âşıkının memelerini övenin kız olduğunu ileri sürmüş olamaları doğrusu oldukça gariptir.

*** Kibar bir kralın metresine: «Sevgilim safi mür demeti gibidir, memelerimin arasında kalacaktır» dedirtmiş olabileceğini de inkâr edecek

* 1764.

** Aslında: «Okşamaların»; *Neşideler Neşidesi*, 1,2.

*** 1764

değilim. Bu safi mür demetinin ne olduğunu pek iyi anlayamıyorum; ama ne çıkar, sevgili âşıkının sol elini boynuna dolamasını, sağ eliyle de kendisini kucaklamasını isteyince, bunu pekâlâ anlıyorum.

**Neşide* yazarından şu yazdıklarını biraz açıklaması istenebilir: «Göbeğin, içinde her zaman içilecek bir şey bulunan bir kâse gibi; karnın bir buğday ölçeği; memelerin bir çift geyik yavrusu; burnun da Lübnan dağının kulesi.»

***Doğrusu* Vergilius'un çoban şiirleri bambaşka bir üslûpla yazılmıştır; ama herkesin kendine göre bir üslûbu vardır, bir Yahudi de Vergilius gibi yazmak zorunda değil ya.

****Şöyle* söz etmek de herhalde Doğuda güel konuşmanın bir örneği olacak: «Kızkardeşimiz daha küçüktür, memeleri bile yok; kızkardeşimizi ne yapacağız? Bir duvarsa üzerine yapı kuralım; bir kapı ise onu kapayalım.»

İnsanların en bilgisi olan Süleyman, şakalarında iyi ki böyle söz etmiş, ama birçok hahamlar bu şehvetli çoban şiirinin yalnız kral Süleyman'a ait olmadığını değil, sahici olmadığını da ileri sürmüşlerdir. Mopsueste'li Theodoros****

* 1764. ** 1764. *** 1764.

**** Beşinci yüzyılda yaşamış olan Yunan tanrıbilimcisi; 362 yılında Kilikya'da Mopsueste piskoposu olmuştu.

bu kanıdaydı, ünlü Grotius*'da *Neşideler Neşidesi*'nin açık saçık, *flagitiosus*, bir yapıt olduğunu söylemiştir; bununla beraber bu kitap kut-sallaştırılmıştır, hâlâ da İsa-Mesih'in kilisesiyle birleşmesinin sürekli bir simgesi sayılır. Doğrusunu söylemek gerekirse simge biraz aşırıdır; yazar, küçük kızkardeşinin memeleri olmadığını söylediği zaman kilisenin bundan ne anlayabileceğine akıl erdirmek de güçtür.

Ne olsura olsun, bu neşide, antik çağa ait değerli bir parçadır; İbranilerden bize kalan tek aşk kitabıdır. Beceriksizce yazılmış bir curcuna olduğu doğrudur, ama şehvetle doludur. İçinde öpüşten, şaraba yeğ olan memelerden, kumru renginde yanaklardan başka bir şeyden söz edilmez. Çoğu zaman da zevkten, hazdan sözedilir. Yahudilerin yazdığı bir çoban şiiridir bu. Üslûp, İbranilerin bütün güzel konuşma kitaplarındaki gibi bağlantısız, kesik kesik, tekrarlarla, anlaşılmaz, gülünç denecek simgelerle doludur ama sâflık ve aşk soluğu duyulan yerleri vardır.

*****Bilgelik*** kitabı daha ağırbaşlı bir zevkin ürünüdür, ama *Neşideler Neşidesi* ne kadar Süleyman'ın değilse, o da o kadar onun değildir. Bu

* Tanınmış Holândalı hukuk bilgini ve diplomatı: ünlü *Savaş ve Barış Hukuku* adlı yapıtın yazarıdır (1584-1645).

** 1764.

kitabı genellikle Sirah'ın oğlu İsa'ya, başkaları da Biblos'lu Philonus'a mal ederler: ama yazarı kim olursa olsun, yaşadığı çağda *Beş Sefer*'in ortada olmadığı anlaşılıyor: çünkü, X. bölümde, İbrahim'in İshak'ı tufan zamanında kurban etmek istediğini söylüyor, bir başka yerinde de Yusuf peygamberden bir Mısır kralıymış gibi söz ediyor⁽⁸⁶⁾.

*Daha önce sözünü ettiğimiz *Vaiz*'e gelince, Grotius bunun Zorobabel**'in hükümdarlığı zamanında yazılmış olduğunu ileri sürüyor. *Vaiz* yazarının ne rahatlıkla ileri geri konuştuğunu gördük; «İnsanlarda hayvanlardakinden aşkın bir şey yok; yaşamaktansa bu dünyaya hiç gelmemek yeğdir; ikinci bir yaşam yoktur; insanın kendi işi gücü içinde sevdiği kadınla keyfine bakmasından daha iyi bir şey olamaz». dediğini de biliyoruz.

***Süleyman, karılarından birkaçına bu çeşitten öğütler vermiş olabilirdi; bunların kendi kendine yaptığı itirazlar olduğu ileri sürülüyor; iyi ama, biraz açık saçık görünen bu özdeyişlerin hiç de itiraza benzer yönü yoktur, bir yazardan söylediklerinin tersine anlam çıkarmaya kalkmak da herkesle alay etmek olur.

****Kaldı ki birçok Kilise Babaları, Süleyman'ın tövbe edip çile doldurduğunu iddia etmişlerdir; onun için kendisini bağışlayabiliriz⁽⁸⁷⁾.

* 1764.

** İsa'dan önce VI. yüzyılda yaşamış. Davud soyundan bir Yahudi hükümdarı.

*** 1764. **** 1764.

Süleyman'ın kendi çağı için de, ulusu için de zengin ve bilgin bir insan olduğu büyük bir olasılıkla doğrudur. Yabancıların ayrılmaz yoldaşı olan aşırılık, sahip olamayacağı zenginlikleri, yazamayacağı kitapları ona mal etti. Antik çağlara duyulan saygı da sonradan bu yanılgıları kökleştirdi*.

**Ama bu kitapların bir Yahudi tarafından yazılmış olmasından bize ne? Bizim Hristiyan dinimiz Yahudi dini üzerine kurulmuştur, ama Yahudilerin yazdıkları bütün kitaplar üzerine değil.

Neşideler Neşidesi bizim için neden Talmud'un masallarından daha kutsal olsun? Bu kitabı İbranilerin mecellesine*** almışız da ondan. Bu mecele de neymiş? Gerçek yapıtlardan meydana getirilmiş bir dergi. Peki ama, bir yapıt gerçektir diye tanrısal mı olmalı? Örneğin Yahuda ve Şikem kralcıklarından birinin öyküsü, öyküden başka bir şey midir? Bu da ne tuhaf önyargı. Hem Yahudilerden tiksiniyoruz****, hem de bütün yazdıklarından ne toplamışsak hepsinin tanrısallık damgasını taşımasını istiyoruz. Çelişmenin böylesine göze batanı hiç görülmemiştir.

* Aynı fikirlere *Genèse - Yaratılış* maddesinde rastlanır.

** 1764.

*** Aslında: Canon (Yunanca *Kanôn*, *kural*'dan); ruhanî kurtulay kararıyle, dinsel inançlara ait kurallara, kutsal kitapların bütününe ve Hristiyan âyinlerinin belli başlı dualarına, törenlerine verilen ad. Burada ikinci anlamda kullanıldığı ana metinde açıklanmış olduğundan mecele karşılığını kullanmakta sakınca görmedik.

**** Bak. *Felsefe Sözlüğü I, Abraham - İbrahim* maddesi; s., 4.

«SECTE»
TARİKAT*

Her tarikat, hangi türden olursa olsun, kuşkuyla yanılmanın toplandığı yerdir. Scot'çular, Thomas'cılar, Kralcılar, Adcılar (*nominaliste*'ler), Calvin'ciler, Molina'cılar Jansenius'çular, birer savaş adından başka bir şey değillerdir.

Geometrinin hiç tarikatı yoktur; bir Euklides'çi, bir Arkhimedes'çi denildiği hiç işitilmemiştir.

Doğru apaçık oldu mu, birtakım partilerin, gizli birliklerin ortaya çıkmasına olanak yoktur. Öğle vakti gündüz olup olmadığı için hiç bir zaman tartışılmamıştır.

Astronominin gökcisimlerinin çizdiği yolu, ay ve gün tutulmasının ne zamanlarda olduğunu belli eden bölümü bir kez bilindikten sonra, astronomlar arasında artık çekişme olmamıştır.

İngiltere'de hiç bir zaman: «Ben Newton'cuyum, ben Lock'cuyum, Halley'ciyim» denmez; neden mi? Her okumuş insan bu üç büyük adamın öğrettiği doğruları inkâr edemez de ondan. Newton'a saygı gösterildikçe, Newton'cu denmekten o derece kaçınılır, çünkü bu sözcük İngiltere'de Newton'a karşı olanlar bulunduğunu

* Bu madde 1765 te yayınlanmıştır (Varberg basımı).

varsaydırır. Fransa'da belki hâlâ birkaç Descartes'çımız vardır; bunun tek nedeni de Descartes'in sisteminin yanlış ve gülünç kuruntulardan dokunmuş olmasıdır.

İyice saptanmış olan pek az sayıdaki olaylarla ilgili doğrular için de bu böyledir. Londra kulesine ait belgeler Rymer tarafından doğru olarak toplandığı için, kimse Rymer'ci olmamıştır, çünkü kimse bu kitaba karşı savaş açmayı aklına getirmmez. Bu yapıtlarda ne çelişmelere, ne anlamsızlıklara, ne de mucizelere raslanır; akli isyan ettirecek hiç bir yönü olmadığı içindir ki aşırı taraf tutanların budalaca akıl yürüterek savunmaya, yahut yıkmaya uğraştıkları hiç bir yönü de yoktur. Onun için Rymer'in *Belgeler*'inin inandırıcılığında herkes birleşmiştir.

Sız Müslümansınız, demek Müslüman olmayan insanlar da var, o halde pekâlâ yanılmış olabilirsiniz.

Hıristiyanlık olmasaydı acaba doğru din hangisi olurdu? Hiç tarikatı olmayan, bütün kafaların zorunlu olarak anlaştıkları din.

Şimdi, bütün kafalar hangi dogmada anlaşılmışlardır? Bir tek Tanrıya tapmakta ve doğrulukta. Bir dine sahip olmuş olan bütün dünya filozofları: "Bir Tanrı vardır ve doğru olmak gereklidir», demişlerdir. İşte bütün çağlarda, bütün insanlar arasında yer etmiş olan evrensel din.

Şu halde herkes hangi noktada uyuşuyorsa o doğru, herkesin birbirinden ayrıldığı sistemler de yanlıştır.

Bir Brahman bana «Benim tarikatım tarikatların en iyisidir», diyor. İyi ama , dostum, senin tarikatın iyi olsa, zorunlu olurdu; çünkü kesinlikle zorunlu değilse yararsız olduğunu itiraf edeceksin: kesinlikle zorunlu ise, bütün insanlar için zorunlu demektir; nasıl olur da bütün insanlar kendileri için kesinlikle zorunlu olan bir şeye sahip olmazlar? Nasıl oluyor da dünyanın geri kalan insanları seninle de, Brahma'nla da alay ediyorlar?

Zerdüş, Hermes, Orpheos, Minos, bütün büyük adamlar: «Tanrıya tapalım ve doğru olalım», dedikleri zaman kimse gülmüyor; ama Tanrının ancak ölürken bir inek kuyruğu tutmakla hoşnut edilebileceğini ileri süren, sünnet derisinin bir parçasının kestirilmesini isteyen, timsahları, soğanları kutsallaştıran, sonsuz kurtuluşu gömleğinin altında taşıyan ölü kemiklerine, yahut Roma'da iki buçuk meteliğe satın alınan bir genel affa bağlı tutan kişiyi bütün dünya ıslıkla karşılıyor.

Dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar bu evrensel alay ve ıslık yarışı neden ileri geliyor? Dünyanın alaya aldığı şeyler herhalde doğruluğu apaçık meydanda olan şeyler olmasa gerek. Hele

Petronius**'a *Geleceği haber veren kitaplardaki bildirilerin olaylarla tanıtlanmış olan doğruluğu* adlı, şişirme bir kitap adayan Sejanius**'un yazmanlarından birine ne diyeceğiz?

Bu yazman önce size Tanrının yeryüzüne, bir-biri ardısıra falcı kadınlar göndermesinin zorunlu olduğunu tanıtıyor; çünkü insanları aydınlatmanın başka çaresi yokmuş. Tanrının bu falcı kadınlarla konuştuğu kanıtlanmış, çünkü *falcı kadın, Sibylle*, demek *Tanrı kurulu* demekmiş. Bu falcı kadınlar uzun ömürlü olmalıymışlar, çünkü Tanrıyla konuşan kimselerin kazandıkları ayrıcalıklar yanında bu hiç kalırmış. Bunlar on iki kadıymışlar, çünkü bu sayı kutsalmış. Dünyada ne olaksa elbette hepsini haber vermişlerdir, çünkü Tarquinius Superbus*** onların kitaplarından üçünü bir ihtiyardan yüz *écu*'ye satın almışmış. Yazman ayrıca,

* Soyca Galyalı olan ünlü Lâtin yazarı. Neron'un sarayında çok görkemli, zevkli bir yaşam sürmüş ve birinci yüzyıldaki Roma töreleri üzerine önemli bir belge değeri taşıyan *Satyricon* adlı yapıtını yazmıştır. Bir suikaste katılmasından kuşulanılması üzerine 66 yılında damarlarını keserek canına kıymıştır.

** Roma İmparatoru Tiberius'un bakanlarından. İktidar mevkine göz diktiği için Tiberius'un buyruğuyla, 31 yılında boğdurulmuştur.

*** İsa'dan önce 534-510 yıllarında hüküm sürmüş olan Roma'nın yedinci ve son kralı.

hangi inansız diyor, bir köşede, bütün dünyanın gözü önünde olup biten bu apaçık olayları yadsımaya yeltenir? Bildirilerinin doğru çıkmadığını kim ileri sürebilir? Vergilius bile falcı kadınların bildirilerinden söz etmiyor mu? Okuma yazma bilinmeyen çağlarda yazılmış olan bildiri kitaplarının ilk nüshaları elimizde yoksa da, gerçek kopyalarına sahip değil miyiz? Bu ipuçları karşısında inansızlığa susmak düşer. İşte Houttevellus, Sejanus'a böyle diyordu. Böylelikle kendisine yılda elli bin altın gelir getirecek bir bilicilik katı elde etmeyi umuyordu, ama bir şey elde edemedi.

Bir bağnaz diyor ki: «Benim tarikatımın öğrettiği şeyler karanlıktır, bunu itiraf ederim, ama işte asıl karanlık olduğu için ona inanmak gerekir; çünkü karanlıklarla dolu olduğunu kendisi de söylüyor. Benim tarikatım acayıptır, şu halde tanrısalıdır; çünkü bu kadar çılgınca görünen bir şeyin tanrısal bir yönü olmasa bunca uluslar tarafından benimsenir miydi? Bu tıpkı Kur'an'a benzer. Hadisçiler Kur'an'da bir melek, bir de hayvan yüzü olduğunu söylerler; hayvanın suratı sizi incitmesin, siz meleğin yüzüne saygı gösterin.» Bu zırzop böyle konuşuyor; ama başka bir tarikatın bağnazı da bu bağnaza şu karşılığı veriyor: «Hayvan sensin, melek de ben.»

Şimdi bu dâvaya kim bakacak? Bu iki çılgını kim yargılayacak? Aklı başında, tarafsız, lâf ebesi değil gerçekten bilgi sahibi olan adam; önyargılardan sıyrılmış, doğruya ve adalete gönül vermiş adam; sözün kısası: hayvan olmayan, hiç bir zaman da melek olduğunu sanmayan adam.

«SENS COMMUN» ORTAKDUYU*

Basit deyimlerde kimi zaman, bütün insanların yüreklerinin derinliğinde geçen şeylerin bir imgesi vardır. *Sensus communis* Romalılarda yalnız ortakduyu anlamına değil, ama insanlık, duyarlık anlamlarına da geliyordu. Biz, Romalılar ayarında insanlar olmadığımız için, bu sözcük de bizde, onlarda anlattığının ancak yarısını anlatıyor. Sadece sağduyu, kaba akıl, ilk bilgileri edinmiş akıl, basit şeyler hakkında ilk kavram, budalalıkla zekâ arasında ortalama bir hal anlamına geliyor: “Bu adamın ortakduyusu yok», sözü büyük bir hakarettir. «Bu adamda ortakduyu var», sözü de bir hakarettir, bu adam büsbütün budala değilse de zekâ denen şeyden yoksundur, demektir. Peki ama bu *ortakduyu* deyimini, duyulardan değilse, nereden geliyor? İnsanlar bu sözcüğü buldukları zaman, her şeyin ruhu duyular aracılığı ile girdiğini itiraf ediyorlardı; öyle olmasa ortak akıl yürütmeyi belirtmek için duyu sözcüğünü hiç kullanırlar mıydı?

Arasına şöyle denir: «Ortakduyu pek az raslanan bir şeydir», bu tümce neyi anlatır? Birçok insanlarda ilk bilgileri edinmeye başlamış olan aklın birtakım önyargılarla ilerlemelerini durdurduğunu;

* Bu madde 1765 de yayınlanmıştır (bütün basımlarda).

bir işte çok iyi akıl yürüten bir insanın, bir başka işte kabaca yanılacağını. Şu Arap, iyi bir matematikçi, bilgin bir kimyacı, şaşmaz bir astronom olacaktır, olacaktır ama gene de Muhammed'in ayın yarısını kolunun içinde taşıdığına inanacaktır.

Sözünü ettiğim o üç bilimde neden ortakduyunun üstüne yükselecek de. iş bu yarım aya gelince ortakduyunun altında kalacaktır? Çünkü ilk hallerde kendi gözleriyle görmüş, zekâsını yetkinleştirmiştir; ikinci halde ise başkalarının gözüyle görmüş, kendisinininkileri kapamış, kendisindeki ortakduyuyu körletmiştir.

Nasıl oluyor da kafa böyle altüst oluyor? Beyinde, birçok konular üzerinde bu kadar düzenli, bu kadar sağlam adımlarla yürüyen fikirler, nasıl oluyor da bin kez daha açık, anlaşılması bin kez daha kolay olan bir başka konu üzerinde bu kadar acınacak bir biçimde tökezleyiveriyorlar? Bu adamda her zaman aynı zekâ ilkeleri vardır; şu halde, kimi zaman en ince yemek meraklısı bile özel bir besin çeşidi üzerinde nasıl ağzının tadını bilmiyorsa, onun da bir örgeni bozuk olmalı.

Peki, aynı yarısını Muhammed'in cüppesinin kolu içinde gören bu Arabın kafası nasıl bozulmuş? Korkudan. Ona, bu cüppenin koluna inanmayacak olursa ruhunun, ölür ölmez, Sırat köprüsünden geçerken, bir daha çıkmamak üzere,

cehenneme yuvarlanacağını söylemişlerdir; ona dah beterini söylemişlerdi: «Bu cüppe kolundan kuşku duymaya kalkışacak olursan, bir derviş sana kâfirlere nasıl davranılırsa öyle davranacaktır; bir başka derviş bir budala olduğunu, olanağı olan bütün inanma nedenleri varken, kibirli aklını, apaçıklığa boyun eğdirmek istemediğini sana kanıtlayacaktır; bir üçüncüsü seni küçük bir vilâyetin küçük divanına gönderecek ve orada ya-saya uygun olarak kazığa oturtulacaksın.»

Bütün bunlar zavallı Arabı, karısını, kız-kardeşini, bütün o küçük aileyi korkuya düşürüp şaşkına çevirir. Geriye kalan bütün konularda sağ-duyuları vardır, ama bu konuda hayal güçleri yara-lanmıştır. Tıpkı koltuğunun yanında sürekli ola-rak bir uçurum gören Pascal'ınki gibi. İyi ama bizim Arap, Muhammed'in cüppesinin koluna ger-çekten inanır mı? Hayır; inanmaya çabalar; der ki: «bu olanaksız bir şeydir, ama doğrudur; inan-madığım şeye inanıyorum.» Kafasında, bu cüppe koluna dair, açıklamaktan korktuğu bir yığın kar-makarışık fikirler edinir; işte gerçekten or-takduyusu olmamak da bu demektir.

«SENSATION»

DUYUM

İstiridyelerin iki duyuları varmış; kirpilerin dört, öteki hayvanların da, insanlar gibi, beş: kimi kişiler bir altıncısına da yer veriyorlar; ama şurası belli ki. sözünü etmek istedikleri şehvet duyumu, dokunma duygusundan başka bir şey değildir ve beş duyu hepimizin malıdır. Bundan daha ilerisini hayal etmek de, arzulamak da bizim için olanaksızdır.

Başka kürelerde hiç bilmediğimiz duyulara sahip olanlar bulunabilir; duyuların sayısı bir küreden öbür küreye çoğalabilir, sayısız ve kusursuz duyuları olan varlık da bütün varlıkların en üstünü olabilir.

Peki ama bizim şu beş duyu ile edindiğimiz güç nedir? İstesek de istemesek de her zaman duyuyor, hiç bir zaman kendi isteğimizle duymuyoruz, nesne bize çarptığı zaman yaratılışımızın gerektirdiği duyumu alamamak bizim için olanaksızdır. Duygu bizim içimizde, ama bize bağlı olamaz. Biz onu alıyoruz: peki ama nasıl? Sesin havada meydana getirdiği titreşimlerle bana şarkı halinde söylenen sözler ve bu sözlerin beynimde uyardığı izlenimler arasında hiç bir ilişki olmadığını herkes yeterince bilir.

Düşünceye şaşıyoruz; ama duygu da aynı hayranlığa değer. Newton'un beyninde olduğu gibi en küçük bir böceğin duyumunda da yüce

bir güç parlıyor. Bununla beraber, binlerce hayvan gözümüzün önünde ölse, duyma yetileri ne olacak diye hiç kaygılanmazsınız, hem de bu yeti Varlıkların Varlığı'nın yapıtı olduğu halde; onlara yok olmak ve başkalarına yer vermek için dünyaya gelmiş doğa makineleri gözüyle bakarsınız.

Bu hayvanlar yok olduktan sonra da onlardaki duyum niçin ve nasıl sürüp gitsin? Her şeyi yaradanın, özü yok olmuş bir varlığı korumaya ne ihtiyacı olabilir? «Duyusal» denen bitkideki, yapraklarını dallarına doğru çekme gücü de, bu bitkide yok olduktan sonra devam ediyor, demekten hiç farkı yoktur bunun. Kuşkusuz şimdi, hayvanların duyumu kendileriyle beraber yok olduğu halde, insan düşüncesinin nasıl olup da kaybolmadığını soracaksınız. Ben bu soruya cevap veremem, onu çözümleyecek kadar bilgim yok. Bunu nasıl verip, nasıl koruduğunu, ancak duyunun ve düşüncenin ilksiz sahibi bilir.

Bütün antik çağ hiç bir şeyin duyularımızdan geçmeden anlığımızda yer etmediğini kabul etmiştir. Descartes da, romanlarında*, daha sütninemizin memesini emmeden metafizik düşüncelerimiz olduğunu ileri sürdü; bir tanrıbilim fakültesi bu dogmayı, bir yanılgı olduğu için değil,

* Voltaire burada «roman» sözcüğünü bile bile, Descartes'in yapıtlarıyla alay etmek için kullanıyor.

bir yenilik olduğu için mahkûm etti: sonra, İngiliz filozofu Locke onu çürütüp yok ettiği, bir İngilizin de haksız çıkması gerektiği için bu yanılgıyı benimsedi. Sonunda, bu kadar çok kanı değiştirdikten sonra, duyuların anlığın kapıları olduğu yolundaki bu eski gerçeği yeniden mahkûm etti. Hani borç içinde yüzen hükûmetler vardır, bugün birtakım değerli kâğıtlar çıkarırlar, yarın o kâğıtları tanımazlar, işte bu fakülde de onlar gibi yaptı; ama çıkardığı kâğıtları çoktan beri alan olmuyor.

Dünyanın bütün fakülteleri filozofların duymakla işe başladığımızı, belleğimizin de sürüp gitmiş bir duyumdan başka bir şey olmadığını görmelerine hiç bir zaman engel olamayacaklardır. Beş duyudan yoksun olarak doğan bir insan, yaşayabilseydi her türlü fikirden de yoksun olurdu. Metafizik kavramlar ancak duyularla gelir, çünkü bir daire veya üçgeni görmemiş, ona dokunmamışsak, bir daire veya üçgeni nasıl ölçebiliriz? Sınırları uzaklaştırmadan sonsuzluk hakkında, eksik de olsa, nasıl bir fikir edinilebilir? Sınırları görmeden veya duymadan da onları nasıl ortadan kaldırabiliriz?

Büyük bir filozof, duyum bütün yetilerimizi kaplıyor, diyor*.

* Condiliac, *Traité des Sensations*.

Bütün bunlardan ne sonuç çıkarmalı? Siz ki okuyor ve düşünüyorsunuz, sonucu da kendiniz çıkarın.

*Yunanlılar duyumlar için *Psyche* yetisini, düşünceler için de *Nûs* yetisini bulmuşlardı. Ne yazık ki biz bu iki yetinin ne olduklarını bilmiyoruz; bu yetiler bizde de var, var ama kökenlerinin ne olduğu bir istiridye, bir deniz ısırganı, bir ahtapot, küçük solucanlar ve bitkiler için ne kadar bilinmeyen şeylerse bizim için de o kadar bilinmeyen şeylerdir. Hangi kavranılması olanaksız mekanikle duygu bütün vücudumda, her yanımda oluyor da düşünce yalnız kafamda bulunuyor? Kafanızı kesseler o zaman bir geometri dâvasını çözebilmenize olasılık yoktur: böyle olduğu halde içinde ruhunuzu barındırdığınız kozalaksı beziniz**, «cismi sefeniniz» uzun zaman bozulmadan kalıyor; kesik başınız fizyolojik özle öylesine doludur ki. çoğu zaman gövdesinden ayrıldıktan sonra da sıcıyor: sanki o anda çok canlı fikirleri varmış gibi, sanki Hebros*** sularına atıldıktan sonra da müziği dinmeyen ve hâlâ Eurydike'yi şakıyan Orpheos****'un başından farkı yokmuş gibi.

* Bu son üç parça 1965 te eklenmiştir. (Varberg basımı).

** Guddei sanevberiyeye.

*** Trakya'daki Meriç ırmağının eski adı.

**** Trakya kralı Oeagre ile Musa Kalliope'nin oğlu, Eurydike'nin kocası; antik çağın en büyük müzikçisi.

Kafanız olmayınca düşünemiyorsanız, nasıl oluyor da yüreğiniz çıkarıldığı zaman duyarlılığını kaybetmiyor?

Bütün sinirlerin kökü beyinde olduğu için duyuyorum, diyorsunuz; bununla beraber kafa kemiğinizi delip beyninizi yaksalar hiç bir şey duymuyorsunuz. Bütün bunların nedenini bilenler doğrusu çok becerikli kişiler.

«SONGES»

DÜŞLER

*Somnia, quae mentes ludunt volitantibus umbris,
Non delubra deum nec ab aethere numina mittunt,
Sed sibi quisque facit**

Uykuda bütün duygular öldüğü halde nasıl oluyor da canlı olan bir iç duyu kalıyor? Nasıl oluyor da gözleriniz görmez, kulaklarınız duymazken düşlerinizde gene görüp işitiyorsunuz? Köpek düşünde kendini avda görür; havlar, avını kovalar, tazı payının peşindedir. Ozan uykuda dizeler kurar; matematikçi geometrik biçimler görür; metafizikçi iyi veya kötü akıl yürütür; daha bunun gibi nice göze çarpan örnekler vardır.

Bunlar sadece makinenin harekete geçen örgenleri midir? Yoksa, duyuların güçlü baskılarından sıyrılınca, kendi haklarından özgürce yararlanan salt ruh mu**?

Gecenin rüyalarını yalnız örgenler meydana getiriyorlarsa, gündüzün fikirlerini de ne diye tek başlarına onlar meydana getirmiyorlar? Duyuların

* «Oradan oraya dönüp dolaşan gölgelerle zihinleri oyalayan düşleri, ne Tanrı sunakları, ne de yüce güçler gökten gönderir, herkesin düşü kendi malıdır.»

** «En derin eğilimlerimiz özellikle uykuda kendilerini gösterirler» (Aristo, *Düşlere dair*, III, 1)

dinlenme zamanında sakin olan, kendi kendine hareket eden salt ruh, biricik neden, uyurken sahip olduğunuz bütün fikirlerin tek öznesi ise, niçin bütün bu fikirler hemen hemen her zaman düzensiz, mantıksız, anlaşılmasız şeylerdir? Nasıl olur! Bu ruhun hayallerinde, en rahat ettiği zaman daha mı çok karışıklık oluyor! Demek hem özgür, hem de çılgın! Gözleri açık düş görmüş olan nice yazarların söyledikleri gibi, ruh metafizik düşüncelerle doğmuş olsaydı, varlık, sonsuzluk, bütün ilk ilkeler üzerindeki arı ve apaçık fikirlerinin kendisinde. vücudu uykuda iken büyük bir enerjiyle uyanması gerekirdi: o zaman insan ancak düşünde iyi bir filozof olabilirdi.

Belleğin beyninizi, beyninizin de ruhunuzu harekete getirdiğini kendi kendinize kanıtlamak için hangi sistemi kabul ederseniz edin, hangi boş çabalara girişirseniz girişin, uykuda iken bütün fikirlerinizin siz işe karışmadan, siz istesenez de, istemesenez de aklınıza geldiğini kabul etmelisiniz: bu işde iradenizin hiç bir payı yoktur. Şu halde, düşünme isteğini hiç duymadığınız, hatta düşündüğünüzden bile emin olmadığınız halde yedi sekiz saat sürekli olarak düşünebileceğiniz kesinlikle meydandadır. Bunu iyice düşünün de canlı varlığın nelerden meydana geldiğini bulmaya çalışın.

Düşler her zaman için büyük bir boş inan konusu olmuştur: bundan daha doğal bir şey de ola-

mazdı. Sevgilisinin hastalığına çok üzülen bir insan düşünde onu ölüm halinde görür; ertesi gün de sevgilisi ölür: demek ki tanrılar onun ölümünü kendisine haber vermişlerdir.

Bir ordu komutanı düşünde bir savaşı kazandığını görür; gerçekten de o savaşı kazanır: tanrılar, düşmanı yenilgiye uğratacağını ona bildirmişlerdir.

Yalnız doğru çıkan düşleri hesaba katarlar da öbürlerini unuturlar. Eski tarihin büyük bir bölümü kutsal bildiriler gibi, düşlerden meydana gelmiştir.

Vulgate, Levililer'in XIX. bölümünün 26. ayetinin sonunu şöyle çevirir: «Düşlere hiç değer vermeyeceksiniz.*» Ama İbranicede düş sözcüğü yoktur, hem sonra Yusuf'un üç düş açıklayarak Mısır'ın da, ailesinin de velinimetini olduğu söylenen aynı kitaba düşlere değer vermenin hoş görülmemesi oldukça tuhaf bir şey olur.

Düş açıklaması o kadar genelleşmiş bir şeydi ki salt bununla yetinilmiyordu: üstelik kimi zaman bir başka adamın da ne düş gördüğünü keşfetmek gerekiyordu. Nabukodonosor, gördüğü bir düşü unuttuğu için, müneccimlerine gördüğü düşü bulmalarını buyurdu; bunu bulamazlarsa öldürüleceklerini söyleyerek onları tehdit de etti; bereket versin, müneccimler okulundan yetişmiş olan

* Aslında «ve müneccimlik etmiyeceksiniz.» (*Kutsal Kitap; Levililer*, XIX, 26).

Yahudi Danial kralın hem ne düş gördüğünü buldu, hem de bu düşü açıkladı da canlarını kurtardı. Bu öykü ile buna benzer daha birçok öyküler Yahudi dininin istihareyi, yani düş açıklaması bilimini yasak etmediğini kanıtlamaya yarayabilir⁽⁸⁸⁾.

«SUPERSTITION»

BOŞ İNAN

I

BU BÖLÜM CİCERO İLE SENECA'DAN
VE PLUTARKHOS'TAN ALINMIŞTIR.

Bir yüce varlığa tapmaktan, onun ilksiz buyruklarına yürekten boyun eğmekten öteye giden hemen hemen her şey boş inandır. Birtakım törenlere bağlı olarak cinayetlerin bağışlanması da bu boş inanların en tehlikelilerinden biridir.

*Et nigras mactant pecudes, et manibu'divis
Inferias mittunt*

*Ah! nimum faciles qui trista crimina coedis
Flumineu tolli posse putatis aqua*!*

Bir ırmakta yıkanır, bir kara kuzu kurban eder, kendinizi okutursanız Tanrının adam öldürdüğünüzü unutacağını sanıyorsunuz. Demek bir ikinci, bir üçüncü kez aynı cinayeti işlerseniz, gene aynı kefaretle bağışlanacak, yüz cinayetten yüz kara kuzu kesip, yüz kez parmaklarınıza kutsal şarapla kutsal sudan döktürerek, yakayı kurtaracaksınız! İşin daha kolayı var, aşağılık ölümlüler: ne cinayet işleyin, ne de kara kuzular kesin.

* «Kara kuzular keserler, ve atalarının kutsal ruhları için kurbanlar verirler.»

«Ah! Bir ırmak suyu ile yıkanınca o yürekler acısı cinayetlerden temizlenebileceğimize inanmak ne büyük saflık!»

Bir Isis ve Kybele papazının, zillerle, maşalarla oynayarak sizi Tanrı ile barıştıracakını hayal etmek ne aşağılık bir düşüncedir! Hem bu Kybele papazı, sizin zayıflıklarınızdan yararlanarak geçinen bu ser-seri hadım, kim oluyor da Tanrı ile aranızda aracılık etmeye kalkıyor? Tanrıdan ne gibi ayrıcalıklar almış? Birtakım sözler mırıldanmak için sizden para alıyor, siz de varlıkların Varlığı bu şarlatanın sözlerini onaylıyor mu sanıyorsunuz?

Zararsız olan boş inanlar da vardır: örneğin bayram günlerinde Diana*'nın, yahut Pomone'***'nin, yahut da takviminizi dolduran o ikinci sıradan tanrılardan birinin onuruna dans ediyorsunuz: ne güzel şey. Dans etmek hoştur, vücut için yararlıdır, insanın içine ferahlık verir, kimseye de zararı dokunmaz; ama onuruna atlayıp sıçradığınız için Pomone ile Vertumne'****'nin size pek minnettar olduklarına, böyle yapmayınca da sizi cezalandıracaklarına sakın inanmayın. Bahçıvanın belinden, çapasından başka ne Pomone, ne de Vertumne diye bir bahçe ve mevsim tanrısı vardır.

* Diana yahut Artemis, İuppiter'le Latone'nin kızı. Ev tanrıçası.

** Meyvelerin ve bahçelerin tanrıçası.

*** Mitolojiye göre mevsimlere hükmeden tanrı

*Pyrrhikhos** yahut *Kordax*** oynamazsanız balıçenize dolu vuracağına inanacak kadar budalalık etmeyiniz.

Bir de belki hoş görülebilecek, hatta erdemi özendirecek bir boş inan vardır: insanoğluna verilinimetlik etmiş büyük adamları tanrılar sırasına koymak. Kuşkusuz onlara sadece saygıdeğer insanlar gözüyle bakmak, hele onlar gibi olmaya çalışmak daha doğru olurdu. Bir Solon'u, bir Thales'i, bir Pytagoras'ı tanrılaştırmadan sayın; ama Augias'***'ın ahırlarını temizlemiş, bir gecede elli kızı koynuna almış diye bir Herakles'e tapmayın.

Hele bilgisizliklerinden, anlamsız Taşkınılıklarından ve pespayeliklerinden başka becerileri olmayan; avareliği, dilencililiği bir ödev, bir övünme konusu haline getirmiş olan aşagılık kişilere sakın tapmaya kalkmayın. Hayattayken, en azından, kimseye hiç yararı dokunmamış olanları ölümlerinden sonra göklere çıkarmaya değer mi?

Dikkat ederseniz boş inanlara en çok inanılan dönemler, her zaman en yürekler acısı cinayetlerin işlendiği dönemler olmuştur.

* Eski Yunanlılarda silâhlarla yapılan bir çeşit dans.

** Eski Yunanlılarda kaba saba, ağır bir dans.

*** Herakles'in gördüğü bellibaşlı işlerden biri.

II*

Zorba için köle ne ise, düzenbaz için de boş inanlara inanan adam odur. Dahası var; boş inanlara inanan adam bağnazın sözünden dışarı çıkmaz, kendi de bir bağnaz olur. Putataparlıktan doğan Yahudi dinince de kabul edilen boş inan Hıristiyan kilisesini daha ilk zamanlardan bozmuştur. Bütün Kilise Babaları, hepsi, büyüünün gücüne inandılar. Kilise, büyüüyü her zaman kınadı, ama her zaman da büyüye inandı: büyücüleri aldatılmış deliler olarak değil, gerçekten şeytanlarla ilişkisi olan insanlar olarak aforoz etti.

Bugün Avrupa'nın yarısı. öbür yarısının uzun süre boş inanlara inandığını, hâlâ da öyle olduğunu sanıyor. Protestanlar kutsal emanetlere, bağışlama pusulalarına, nefis eziyetlerine. ölümler için okunan dualara, kutsal suya ve Lâtin kilisesinin hemen hemen bütün törenlerine boş inandan doğma bir çılgınlık gözüyle bakıyorlar. Onlara göre boş inan, gereksiz tapınmaları zorunlu sanmaktır. Lâtin katolikleri arasında atalarından daha aydın fikirli olanlar, vaktiyle kutsal sayılan o alışkanlıklardan çoğunu bırakmış olanlar da var; bunlar korudukları öbür alışkanlıklar için kendilerini şöyle savunuyorlar, diyorlar ki: «Bunlar önemsiz şeyler, önemi olmayan bir şey de kötü olamaz.»

* İkinci bölüm 1765 te yayınlanmıştır (Varberg basını).

Boş inanın sınırlarını çizmek kolay değildir. İtalya'da geziye çıkan bir Fransız hemen hemen her şeyi boş inanlardan ileri gelme bulur, bunda da hiç yanılmış olmaz. Cantorbéry piskoposu Paris piskoposunu boş inanlara inanır bulur; İskoçya Protestanları da Cantorbéry piskoposuna aynı suçu yüklerler. Bu kez de, öteki Hristiyanların gözünde boş inanlara herkesten daha çok inanır sayılan Quaker'*ler onlar için aynı şeyi düşünürler.

Görülüyor ki Hristiyan toplulukları içinde kimse şu boş inanın ne olduğunda bir türlü anlaşmaya varamıyor. Bu kafa hastalığına en az tutulmuş görünen tarikat, ayini en az olan tarikattır. Ama pek az törenle saçma bir inana var gücüyle sarılmışsa, bu saçma sapan inan, tek başına, büyüücü Simon'*** dan bu yana, köy papazı Garffrdi'ye gelinceye kadar, yerine getirilen bütün o boş inandan doğma tapınmalara eşittir.

İşte, bir tarikatın bağlı olduğu dinsel temelin bir başka tarikatta boş inan sayıldığı meydanda.

Müslümanlar bütün Hristiyan topluluklarını bu yüzden suçlandırıyolar ve kendileri de aynı biçimde suçlandırılıyorlar. Bu büyük dâvayı kim yargılayacak? Hak mı? Ama her tarikat kendisinin haklı olduğunu ileri sürüyor. Şu halde, hak kavramı, gücü zararsız hale getirmek için yeter sayıda

* Bak. *Felsefe Sözlüğü I*, s. 160, not 4

** Bak. *Felsefe Sözlüğü I*, s. 205, not 1

kafalara yerleşinceye kadar, bu iş, güç zoruyla halledilecektir.

Örneğin, Hristiyan Avrupa’da öyle bir zaman olmuştur ki, yeni evlilerin evlilik haklarından yararlanmalarına, bu hakkı piskopostan veya köy papazından satın almadıkça. izin verilmemiştir.

Vasiyetnamesinde, malının mülkünün bir bölümünü Kilise’ye bırakmayan afroz ediliyor, dinsel törenle gömülmekten yoksun bırakılıyordu. Buna hayratsız, yani Hristiyan dinini kabul etmeden ölmek deniyordu. Bir Hristiyan vasiyetsiz ölüverirse, o zaman da kilise, ölüyü aforozdan kurtarmak için, onun adına bir vasiyetname hazırlıyor, ölenin bırakması gereken dinsel mirası saptayarak bunu ödetiyordu.

İşte bunun içindir ki papa IX. Gregorius ile ermiş Louis, 1235 yılında toplanan Narbonne ruhani kurultayından sonra, bir papazın önünde yapılmayan bütün vasiyetnamelerin geçersiz sayılmasını buyurdular; hatta papa bu gibi hallerde vasiyetname sahibiyle noterin aforoz edileceklerine dair genel bir yargı çıkardı.

Günah vergisi, bundan kötüsü olabilirse, daha rezilce bir iş oldu. Ulusların boş inanlara inanarak boyun eğdikleri bütün bu yasalar zorla ayakta duruyorlardı; akıl, bütün bu yüz kızartıcı sıkıntıları zamanla, daha başka nice sıkıntıların sürüp gitmesine engel olmadığı bir dönemde, ortadan kaldıracıldı.

Politika, boş inanların yıkılmasına ne ölçüde izin verir? Çok dikenli bir sorundur bu; karnında su toplanan ve ameliyat sırasında ölmek olasılığı olan bir hastanın belkemiğinden ne kadar su alınabileceğini sormaktan farksızdır. Bu iş hekimin ihtiyatlılığına bağlıdır.

Boş inanlara dayananı önyargılardan yakasını kurtarmış bir ulus olabilir mi? Bu da: filozoflardan ibaret bir ulus var mıdır? diye sormakla birdir. Söylediklerine bakılırsa Çin adliyesinde hiç boş inan yokmuş. Kimi Avrupa kentlerinin adliyesinde de belki hiç kalmayacaktır.

O zaman bu yargıçlar halk arasındaki boş inanların zararlı olmasını önleyeceklerdir. Bu yargıçların verecekleri örnek, ayaktakımını uyarmasa da, bellibaşlı burjuvalar onu yola getireceklerdir. Vaktiyle çıkan karışıklıkların, düzenlenen dinsel suikastlerin belki bir teki yoktur ki içinde burjuvaların parmağı olmasın, çünkü o zaman bu burjuvalar da ayaktakımıydı; ama akıl, zaman, onları değiştirmiştir. Yumuşayan töreler, en bayağı, en yırtıcı halk yığınlarının törelerini de yumuşatacaktır; birçok ülkelerde bunun canlı örneklerini görüyoruz. Sözün kısası boş inanlar ne kadar azalırsa, bağnazlık da o kadar azalır; bağnazlık azaldığı ölçüde de felâketler azalmış olur.⁽⁸⁹⁾

«THÉISTE»

TANRICI*

Tanrı, iyi olduğu kadar da güçlü bir Yüce Varlığın var olduğuna bütün gücüyle inanmış adamdır. Öyle bir varlık ki uzamda yer tutan, biten, duyan ve düşünen bütün varlıkları o yaratmıştır; türlerinin sürekliliğini koruyan, günahları zâlimlik etmeden cezalandıran, erdemli davranışları da iyilikle ödüllendiren hep odur.

Tanrı, Tanrının nasıl cezalandırdığını, nasıl kayırdığını, nasıl bağışladığını bilmez; çünkü Tanrının nasıl davrandığını biliyorum diye böbürlenecek kadar küstah değildir; ama Tanrının gücünü gösterdiğini ve doğru olduğunu bilir. Tanrı kayrası konusundaki güçlükler onun inanımı hiç sarsmaz, çünkü bunlar birer kanıt değil, ancak büyük güçlüklerdir; kimi etkilerinden kimi dış görünüşlerinden başka bir şeyini ayırtedemediği halde bu Tanrı kayrasına boyun eğmiştir; sonra, gördüğü şeylere bakıp görmediği şeyler üzerinde birtakım yargılara vararak, bu Tanrı kayrasının her yere, bütün yüzyıllara yayıldığını düşünür.

Bu ilkede, evrenin geri kalan varlıklarıyla birleşerek, hepsi de birbiriyle çelişen tarikatlardan hiç

* Bu madde 1765 te yayınlanmıştır (Varberg basımı).

birine girmez. Onun dini en eski, en çok yayılmış olan dindir; çünkü sadece bir tek Tanrıya tapmak, dünyadaki bütün sistemlerden önce vardı. Bütün uluslar, kendi aralarında anlaşmazlarken, onun konuştuğu dil herkesin anladığı bir dildir. Pekin'den Cayenne*’e kadar kardeşleri vardır, bütün bilgeleri de öz kardeşi sayar. Dinin, ne anlaşılabilir bir metafiziğin türlü inançlarına, ne de boş törenlere, sadece tapmaya ve adalete bağlı olduğuna inanır. Onun tapınması iyilik, doktrini de Tanrıya boyun eğmektir. Müslüman ona haykırır: «Mekke’ye gidip hacı olmazsan vay haline!» Saint-François tarikatına bağlı bir papaz da şöyle der: «Notre-Dame de Lorette**’i ziyaret etmezsen başına gelecek var!» O güler, ne Loretta’ya, ne de Mekke’ye aldırış eder; ama yoksulun yardımına koşar, ezileni savunur.

* Fransız Gine’sinin merkezi, aynı adı taşıyan adadadır.

** İtalya’da kilisesiyle ünlü bir kent; Hristiyanların bellibaşlı ziyaret yerlerinden biri.

«THÉOLOGIE»

TANRIBİLİMCİ*

Gerçek bir tanrıbilimci tanıdım; Doğu dillerini biliyordu, eski ulusların dinsel törenlerini de elden geldiği kadar öğrenmişti. Brahmanları, Kaldelileri, ateşe tapanları, Mısırlıları, Yahudiler kadar iyi tanıyordu; otuz yıl İncilleri uzlaştırmayı denemiş, Kilise Babalarının arasını bulup anlaşmalarını sağlamaya çalışmıştı. Havarilere mal edilen ilmi^{hal}** ile ermiş Athanasias'a mal edilen ilmi^{hal}in kesinlikle ne zaman yazıldığını; kutsama törenlerinin birbiri ardısıra nasıl kurulduğunu, ilk Hristiyan toplantılarında yapılan dinsel törenlerle kilise törenleri arasında ne gibi ayrıntılar olduğunu; Hristiyan kilisesinin başlangıçtan beri türlü türlü tarikatlara nasıl ayrıldığını; en güçlü topluluğun ötekilere nasıl zındık muamelesi ettiğini araştırdı. Bu kavgalara her zaman karışmış olan politikayı bütün derinliğiyle inceledi; politika ile bilgeliği, kafaları boyunduruk altına almak isteyen kendini beğenmişlikle kendi kafasını ve ruhunu aydınlığa kavuşturmak isteğini, görevseverlikle bağnazlığı birbirinden ayırdetti.

Özleri bakımından karışık olan bunca şeyi kafasında bir düzene koymanın, bunca karanlığı biraz

* Bu madde 1765 te yayımlanmıştır (Varberg basımı).

** Aslında *symbole*, din kurallarını özetleyen kitap.

FELSEFE SÖZLÜĞÜ II

olsun aydınlatmanın güçlüğü. çoğu zaman ona usanç verdi; ama bütün bu araştırmalar işinin gerektirdiği ödevler olduğu için, duyduğu bezginliğe rağmen kendini mesleğine adadı. Sonunda meslek arkadaşlarından çoğunun bilmediği şeyleri öğrendi. Gerçek bir bilgin oldukça, bildiklerine büsbütün güvenemez oldu. Sağlığında her şeyi hoşgören bir insandı; ölürken de yaşamını boşuna harcadığını itiraf etti.

«TOLÉRANCE» HOŞGÖRÜ

Nedir hoşgörü denen şey? İnsanlığın en güzel yönü. Hepimiz zayıflıklarla, yanlışlarla yoğrulmuşuz; birbirimizin budalalıklarını karşılıklı olarak hoşgörelim, doğanın ilk yasası budur.

Amsterdam, Londra, yahut Surate* veya Basra borsasında varsın Zerdüştü, Banianı**, Yahudisi, Müslümanı, tek Tanrıya tapan Çinlisi, Brahmanı, Rum Hristiyanı, Lâtin Hristiyanı hep birlikte ticaret etsinler: kendi dinlerine adam kazandırmak için birbirlerine karşı hançer çekmeyeceklerdir. Peki, ilk İznik ruhani kurultayından beri biz ne diye, hemen hemen aralıksız, birbirimizi boğazlamış durmuşuz?

Konstantın, önce bütün dinlere izin veren bir buyrultu çıkarmakla işe başladı, zulümle, baskıyla bitirdi. Ondan önce, Hristiyanlara karşı salt devlet içinde bir parti kurmaya başladıkları için, cephe alınmıştı. Romalılar, pek hor gördükleri Yahudilerin, Mısırlıların tapınmalarına varıncaya kadar her türlü tapınmaya izin veriyorlardı. Roma bu tapınmaları acaba neden hoşgörü ile karşılıyordu? Çünkü ne Mısırlılar, ne de Yahudiler

* Hindistan'da, Bombay eyaletinde bir kent.

** Hindistan'da, ticarete ileri gitmiş, bir Brahman tarikatından olanlara verilen ad.

imparatorluğun eski dinini ortadan kaldırmaya uğraşmıyorlar, herkesi kendi dinlerine çevirmek için karaları, denizleri dolaşıp durmuyorlardı: onların bütün düşünceleri para kazanmaktan ibaretti; ama kuşkusuz Hristiyanlar, kendi dinlerinin egemen olmasını istiyorlardı. Yahudiler Iuppiter heykelinin Kudüs'te bulunmasını istemiyorlardı: ama Hristiyanlar da Capitole*'de bulunmasını istemiyorlardı. Ermiş Thomas, Hristiyanların, bu iş salt kendi iktidarları içinde olmadığından, imparatorları tahtlarından indirmediklerini itiraf edecek kadar iyi niyet gösterir. Onların inancına göre bütün dünya Hristiyan olmalıydı. Şu halde. Hristiyanlığı kabul edinceye kadar, bütün dünyanın zorunlu olarak düşmanlardı

Kendi aralarında da, tartıştıkları her dinsel konuda birbirlerinin düşmanlardı. İsa-Mesih'e her şeyden önce Tanrı gözüyle bakılmalıydı, bunu inkâr edenler Ebionite** adıyla aforoz ediliyor, onlar da İsa'ya tapanları aforoz ediyorlar.

İçlerinden birkaçı, havariler zamanında olduğu gibi, her ergiden herkesin ortaklaşa yararlanmasını istedi mi, düşmanları bunlara *nicolaite* adını veriyor, onları en alçakca cinayetlerle

* Roma'da baştanrı Iuppiter'e ayrılan büyük tapınak.

** Söylentiye göre Ebion adında birinin kurduğu tarikata bağlı olanlar. Din tarihlerine göre bu ad önceleri Yahudi tapınışlarına bağlı kalan bir Hristiyan tarikatına veriliyordu.

suçluyorlar Başkaları mistik bir sofuluk gütmeye kalktılar mı, bunlara da *gnostique** deniyor, öfkeyle üzerlerine yürünüyor. Marcion üçleme üzerinde tartışmaya kalktı mı putatapar sayılıyor.

Tertullianus, Praxeas, Novatius, Novatianus, Sabellius, Donatius, hepsi de Konstantin'den önce kendi kardeşlerinden zulüm görmüşlerdir; sonra, Konstantin hristiyan dinini egemen kılar kılmaz, bu kez de Athanasius'u tutanlarla Eusebios'u tutanlar birbirlerini parçalamışlar; işte o günden bugüne hristiyan kilisesi de kana boyanmıştır.

Yahudi ulusu, doğrusunu söylemek gerekirse, pek barbar bir ulustu. Zavallı küçük bir ülkenin bütün halkını merhametsizce boğazlıyordu, hem de bu ülke üzerinde, Paris veya Londra üzerindeki gibi, hiç bir iddiada bulunmaya hakkı olmadığı halde. Böyle olmakla beraber, Naaman, Şeria ırmağına yedi kez dalıp çıkmakla tutulduğu cüzzam hastalığından kurtulunca, kendisine bu sırrı öğreten Elisée**'ye iyilikbilirliğini göstermek için, ona, duyduğu minnet duygusuyla Yahudilerin tanrısına tapacağını söylerken, kendi kralının tanrısına tapmak hakkını da korur; Elisée'den buna izin

* Tanrının özü ve nitelikleri üzerinde tam bir bilgi sahibi olmak iddiasını güden dinsel bir felsefe sistemini kabul edenlere verilen ad.

** İlyas peygamberin müridi, İbrani peygamberlerinden; İsa'dan önce 835 yıllarında ölmüştür.

vermesini ister, peygamber de bu izni vermekte duraksamaz. Yahudiler kendi tanrılarına taparlardı; ama her ulusun kendine özgü bir tanrısı olmasına da hiç bir zaman şaşmazlardı. Chamos'un herhangi bir bölgeyi Muabit'lere vermiş olmasını iyi karşılıyorlardı, yeter ki kendi tanrıları da onlara ayrı bir bölge vermiş olsun. Yakub bir putataparın kızlarıyla evlenmekte duraksamamıştı. Yakub'un nasıl bir tanrısı varsa Laban'ın da bir tanrısı vardı. İşte antik çağın hoşgörüsü en kıt, en zâlim ulusunda bir yığın hoşgörü örnekleri: biz onun bu yönünü bırakmış, yalnız budalaca çılgınlıklarını taklit etmişiz.

Kendi inancını paylaşmadığı için bir insana, kendi kardeşine zulmeden her adam kesinlikle bir canavardır. Bu yargıya varmakta zorluk çekmeyiz. Peki ama hükümetler, yargıçlar, hükümdarlar kendi tapınışlarının dışında bir tapınışa bağlı klanlara nasıl davranacaklar? Bunlar güçlü yabancılar, bir hükümdarın kendileriyle birleşeceği kuşkusuzdur. İnani bütün bir hristiyan olan I. François, sofu bir katolik olan Şarlken'e karşı müslümanlarla birleşecektir. I. François, imparatora karşı açtıkları isyanda Luther'cileri desteklemek için onlara para verecektir; ama, töreye uyarak, bu işe kendi ülkesindeki Luther'cileri diri diri yaktırmakla başlayacaktır. Politika gereği onlara Saksonya'da para verir, gene politika gereği Paris'te onları diri diri yaktırır. Peki ama bunun

sonu neye varır? Zulüm ve baskı insanları dinden, imandan çıkarır; çok geçmeden Fransa yeni Protestanlarla dolacaktır. Önceleri asılmaya katlanacaklar, sonra adam asmak sırası kendilerine gelecektir. İç savaşlar çıkacak, sonra Saint-Barthélemy* olacak ve dünyanın bu köşesi, eskilerin de, yenilerin de cehennem üzerine bütün anlattıklarından daha beter bir hale gelecektir.

Sizi yaratan Tanrıya hiç bir zaman arı bir tapınıştta bulunmasını becerememiş olan akılsızlar! *Noachide***'lerin, Çin yazarlarının *Parsis****'lerin ve bütün bilgelerin, verdikleri örneklerle hiç bir zaman doğru yola getiremedikleri zavallılar! Kokmuş hayvan leşi yemek için bir üçüncü mideye ihtiyaçları olan kargalar gibi boş inanlara gereksinme duyan canavarlar! Size daha önce de söylendi, şimdi de söylenecek daha başka söz yok: yurdunuzda iki din varsa, birbirlerini boğazlayacaklar, otuz din varsa barış içinde yaşayacaklardır. Türk padişahına baksanıza bir kez: Zerdüştları de *Banian*'ları da, Rumları da, Nesturileri de, Katolikleri de pekâlâ yönetip gidiyor. Kim ortalığı kızıştırıp kargaşalığa vermek isterse hemen kazığa oturtuluyor, bu sayede herkes de rahat ediyor.

* Fransa'da IX. Charles zamanında protestanların toptan öldürülmesi. (23 Ağustos 1572).

** İbranice *Noach*, *Nuh*'tan, Nuh oğulları.

*** Hindistan'da Zerdüş mezhebinden olanlar.

II*

Her ne kadar Hıristiyanlar, şimdiye kadar dünyanın en az hoşgörüsü olan insanları idiysele de, bütün dinler içinde, en çok hoşgörü aşılması gereken din, gene de hiç kuşkusuz hıristiyan dinidir.

Kardeşleri gibi yoksulluk ve sefalet içinde doğmak alçakgönüllülüğünü gösteren İsa, hiç bir zaman yazı yazmak sanatına değer vermek alçakgönüllülüğünü göstermedi. Yahudilerin en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar yazılmış bir yasaları vardı, bizse, İsa'nın kendi eliyle yazılmış bir tek satıra bile sahip değiliz. Havariler birçok noktalarda birbirlerinden ayrıldılar. Ermiş Petrus'la ermiş Barnabe yenmesi yasak olan hayvanların etini yeni hıristiyan olmuş yabancılarla yedikleri halde, Yahudi hıristiyanlarla yemiyorlardı. Ermiş Pavlus bu davranışlarından ötürü onları suçlu buluyordu, bununla beraber Ferisî olan, Ferisî Gamaliel'e müritlik eden, Hıristiyanlara şiddetle zulmetmiş, Gamaliel'den ayrılınca da kendisi hıristiyan olmuş olan aynı Pavlus, sonradan Kudüs tapınağına, havarisi olduğu tapınağa giderek, adaklar sundu. Tam sekiz gün, bırakmış olduğu yahudi dininin bütün törenlerini, herkesin gözü önünde, yerine getirdi; hatta törenlere fazladan sofuca dualar, yakarışlar, bütün

* İkinci bölüm 1765'te yayınlanmıştır (bütün basımlarda).

günahlardan ve kirlerden temizlenmek için gusül âyinleri bile ekledi; kısacası yahudi dininin bütün gereklerini tümüyle yerine getirdi. Böylece, Hıristiyanların en büyük havarisi, hıristiyan ülkelerin büyük bir bölümünde insanı diri diri yakılmaya mahkûm ettiren şeylerin hepsini tam sekiz gün kendisi yapmış oldu.

Theudas, Judas*, İsa'dan önce kendilerini Mesih ilân etmişlerdi. Dositheos, Simon** ve Menandros da İsa'dan sonra kendilerini mesih ilân ettiler. Kilisenin daha ilk yüzyılında, hatta hıristiyan adı bilinmeden önce, Yehuda ilinde yirmi kadar tarikat vardı.

Manastırlarına kapanan *gnostique*'ler, *Dositheos*'çular, *cérinthien*'ler, İsa'nın müritleri daha hıristiyan adını almadan vardılar. Çok geçmeden ortaya her biri ayrı bir cemaate ait, otuz İncil çıktı; ilk yüzyılın sonlarından başlayarak Küçük Asya'da, Suriye'de, İskenderiye'de, hatta Roma'da hıristiyan tarikatlarının sayısı da otuzu buldu.

Roma devleti tarafından hor görülen ve kendi karanlıkları içinde gizlenen bütün bu tarikatlar, süründükleri yeraltı kovuklarında, gene de birbirlerine etmediklerini bırakmıyorlar, yani birbirlerine küfrediyorlardı; yüzdükleri alçaklık içinde

* On iki havariden, İsa'yı ele veren.

** Büyücü Simon. Bak; *Felsefe Sözlüğü I*, s.103, not 1.

ellerinden gelen buydu: hemen hemen hepsi de en aşağı sıradan insanlarla kurulmuş tarikatlardı.

Sonunda kimi hıristiyanlar Eflâtun'un dogmalarını benimseyip, yahudi dininden ayırdıkları kendi dinlerine biraz olsun felsefe katınca, sayıları farkına varılmadan arttı, ama her zaman birçok tarikatlara ayrılmış olarak kaldılar ve hıristiyan kilisesi hiç bir zaman birleşemedi. Hıristiyanlık, Yahudilerin din ayrılıkları içinde, Samirîlerin, Ferisîlerin, Sadukîlerin, Esenîlerin, Yehudacıların, Yohanna müritlerinin, sofu İsrail bilicilerinin arasında doğdu. Daha beşikteyken, hatta ilk imparatorlar zamanında, ara sıra karşılaşmaktan kurtulamadığı zulüm ve baskı altında iken parçalandı. Din kurbanı, çoğu zaman din kardeşleri tarafından bir müslüman dönmesi sayılıyor, Karpokrates'çi hıristiyan, Romalı cellâtların kılıcı altında can veriyor. *Ebionite*, hıristiyan tarafından afroz ediliyor, *Ebionite*'i de bir Sabellius'çu* aforoz ediyordu.

Yüzyıllardan beri sürüp giden bu korkunç bölünme, biribirimizin yanlışlarını karşılıklı olarak bağışlamak gerektiğini apaçık gösteren bir ibret dersidir; bölünme insanoğlunun en büyük hastalığıdır, bu hastalığı iyi edecek tek ilâç da hoşgörüdür.

* Üçüncü yüzyılın dinsel sapıklığa düşen, üçlemeyi inkâr eden hıristiyanlarından, *Sabellianisme*'in kurcusu.

İster odasında soğukkanlılıkla derin düşüncelere dalanlardan, ister dostlarıyla beraber rahat rahat doğruyu inceleyenlerden olsun, bu gerçeği kabul etmeyen kimse yoktur. O halde kendi aralarında iken hoşgörüyü, iyiliği, doğruluğu kabul eden aynı adamlar, kalabalığın önünde aynı erdemlere karşı neden bunca öfkeyle ayaklanıyorlar? Neden mi? Neden olacak, onların tanrısı çıkarlarıdır, taptıkları bu canavara her şeyi feda ederler de ondan.

Bilgisizliğin, bönlüğün ayakta tuttuğu yüksek bir mevkie, büyük bir güce sahibim; ayaklarıma kapanmış insanların başları üzerinde yürüyorum: başlarını kaldırır da yüzüme bakacak olurlarsa mahvoldum demektir; şu halde onları demir zincirlerle yere bağlı tutmalı.

İşte yüzlerce yıllık bağnazlığın güçlü kıldığı insanlar hep böyle akıl yürütmüşlerdir. Bunların buyruğu altında başka güçlüler, onların altında da daha başkaları vardır, hepsi de yoksulun ölüsünü soyarak zengin olur, onun kanını emerek semirir, onun aptallığına gülerler. Halkın sırtından zengin olmuş, kayırılmış adamlar hesap vermekten nasıl korkarlar, zorbalar özgürlük sözünden nasıl ürkerlerse, bu adamların hepsi de hoşgörüden öyle tiksiniyorlar. Sonunda bütün yaptıklarına tüy dikmek için şu sözleri haykıran bağnazları para ile tutarlar: «Efendimin saçmalıklarına saygı gösterin. titreyin. paraları ödeyin ve çenenizi tutun.»

Dünyanın büyük bir bölümünde bu iş uzun süre böyle olmuştur; ama bunca tarikatın kendi gücüyle ayakta durduğu günümüzde onlara karşı ne yapmalı? Bilindiği gibi her tarikat bir yanılğı adıdır; geometriciler, cebirciler, matematikçiler tarikatı diye bir tarikat yoktur, çünkü bütün geometri, cebir, matematik önermeleri doğrudur. Öteki bilimlerin hepsinde insan yanılabilir. Hangi Thomas'cı, yahut Scot*'çu tanrıbilim ustası yaptığından emin olduğunu ciddî ciddî söylemeye kalkışabilir.

İlk hristiyanların zamanını hatırlatan bir tarikat varsa o da kuşkusuz *Quaker*'lerinkidir. Hiç kimse havarilere onlardan daha çok benzeyemez. Havariler kutsal ruhla ilişki kuruyorlardı. *Quaker*'ler de kutsal ruhla ilişki kuruyorlar. Havarilerle müritler. toplantıda üçüncü katta, üçü dördü birden konuşuyorlardı. *Quaker*'ler de aynı şeyi birinci katta yapıyorlar. Ermiş Pavlus'a göre, kadınların va'zetmesi hem mübah, hem de, gene aynı ermiş Pavlus'a göre, günahtı. Kadın *Quaker*'ler ilk izne uyarak va'zediyorlar.

Havarilerle müritler evet veya hayırla and içiyorlardı. *Quaker*'ler de başka türlü and içmiyorlar.

* Ünlü İngiliz filozoflarından Duns Scot.

Müritlerle havariler arasında bir mevki farkı, bir giyim kuşam farkı yoktu; *Quaker*'lerin kolları düğmesizdir, hepsi de aynı biçimde giyinirler.

İsa-Mesih, havarilerinden hiç birini vaftiz etmemişti: *Quaker*'ler de vaftiz edilmemişlerdir.

Bu kıyaslamayı daha ileriye götürmek kolaydır, hele hıristiyan dinini bugün İsa'nın gereklerini yerine getirdiği dinden ne kadar ayrıldığını göstermek daha da kolay olur. İsa, Yahudi idi, biz Yahudi değiliz. İsa, pis olduğu için domuz etini, geviş getirdiği ve çift tırnaklı olmadığı için de tavşan etini yemiyordu; biz göğsümüzü gere gere domuz etini yiyoruz, çünkü bizim için hiç de pis değildir; geviş getirmeyen ve çift tırnaklı olan tavşanı da pekâla yiyoruz.

İsa sünnetliydi, biz ise kabuğumuzu koruyoruz. İsa paskalya kuzusunu marulla yiyor, kamış bayramını kutluyordu. Biz ise bunların hiç birini yapmıyoruz. İsa cumartesi gününü tutuyordu, biz bunu değiştirdik; o kurban kesiyordu, biz kurban kesmiyoruz.

İsa, insan haline gelişinin ve büyüklüğünün sırrını her zaman gizli tuttu; Tanrıya eşit olduğunu hiç bir zaman söylemedi; ermiş Pavlus *İbranilere Mektup*'unda, özellikle Tanrının İsa'yı meleklerden aşağı yarattığını söyler; ama ermiş Pavlus'un bütün söylediklerine karşın, İsa, İznik ruhani kurultayında Tanrı olarak kabul edildi.

İsa, papaya ne Ancône sınır kentini, ne de Spoletta dükaliğini verdi; öyleyken papa her iki kente de tanrısal bir hakla sahiptir.

İsa, ne evlenmeyi, ne de diyakosluğu kutsal bir tören haline getirmiştir; oysa bizde evlenme de, diyakosluk da kutsal birer törendir.

İyice dikkat edilmek istenirse, görülür ki Katoliklerin, havarilerin ve Lâtinlerin dini, bütün törenlerinde, bütün dogmalarında, İsa dininin tam karşıtıdır.

İyi ama, ne yapalım! İsa bütün yaşamı boyunca yahudilik etti diye, biz hepimiz de yahudilik mi edelim?

Din konusunda birbirini tutar düşüncelerle akıl yürütmeye izin verilseydi, kuşkusuz yahudi olmamız gerekirdi. Öyle ya, mademki kurtarıcımız İsa-Mesih yahudi doğmuş, yahudi olarak yaşamış, yahudi olarak da ölmüş, özellikle yahudi dinine bağlı kaldığını, o dinin gereklerini yerine getirdiğini söylemiş, biz, hepimiz de yahudi olmalıydık. Ama, daha da kuşkusuz bir şey varsa o da, birbirimizi karşılıklı hoşgörmemiz gerektiğidir, çünkü hepimiz zayıf, bir dediği bir dediğini tutmaz, kararsızlığa, yanılmaya mahkûm varlıklarız. Rüzgârın çamura batırdığı bir kamış, yanbaşında başka yöne yatmış komşu kamışa hiç kalkar da: «Aşağılık şey, sen de benim yattığım yönde sürün, yoksa dilekçe sunar, seni söktürüp yaktırırm» der mi⁽⁹⁰⁾.

«TORTURE» İŞKENCE*

Alfabe sırasıyla kaleme alınmış olan bu akıllı uslu düşüncelerde hukuk bilimiyle ilgili maddelere pek az yer verilmişse de, işkenceye, öteki adıyla, sorgu'ya birkaç sözcükle olsun değinmek gerek. İnsanları sorguya çekmek için acayip bir yöntemdir bu. Ama bunu icadedenler sıradan meraklı kişiler değildir; görünüşe bakılırsa hukukumuzun bu bölümü ilk kaynağını bir hayduta borçludur. Bu bayların çoğu hâlâ parmakları ezmek, ayakları yakmak âdetini elden bırakmamakta ve paralarını nereye koyduklarını söylemek istemeyenleri daha başka işkencelerle sorguya çekmektedirler.

Fâtipler, hırsızların yerine geçince, bu icadı onlar da kendi çıkarlarına pek uygun buldular; kendilerine karşı kötü niyetler beslendiğinden, örneğin özgürlüğüne sahip olmak isteyenler bulunduğundan kuşkulandıkları zaman onu uyguladılar; özgürlüğüne sahip olmak hem tanrısal, hem de insan olan hükümdara ihanet etmek demektir. Bu işde kimler suç ortaklığı etmişse onları da tanımak gerekiyordu; bunu sağlamak için de kendilerinden kuşku duyulanlara binbir ölüm eziyeti çektiliyordu, çünkü bu ilk kahramanların hukuk ilkelerine göre, kendilerine karşı biraz saygısızca bir düşüncesi olduğundan sadece kuşku duyulan her-

* Bu madde 1767'de yayınlanmıştır.

hangi bir kimse ölümü hak etti mi, artık bu ölüme birkaç günlük, yahut birkaç haftalık işkenceler eklenmesinin büyük bir önemi yoktu: bunda bile Tanrı'dan gelme bir şeyler vardı. Tanrı da kimi zaman taş, kum sancısı, iskorpit, cüzzam, frengi, çiçek hastalıkları, bağırsak delinmesi, sinir kaşınması ve daha başka tanrısal oç alma araçlarıyla bize işkence eder.

İşte, ilk zorbalar da bütün dalkavukların söylediklerine göre, Tanrının birer gölgesi olduklarından, ellerinden geldiğince onu taklit ettiler.

İşin tuhafı, yahudilerin kutsal kitaplarında sorgudan, işkenceden hiç söz edilmemiş olmasıdır. Böylesine yumuşak, uysal, böylesine namuslu, böylesine acımalı bir ulusun bu gerçeği öğrenmenin yolunu bilmemiş olması doğrusu üzülmeye değer. Bunun nedeni, kanımca, böyle bir araca gereksinimleri olmamasındandır. Tanrı onlara gerçeği, sevgili ulusu olarak, her zaman bildiriyordu. Gerçeği kimi zaman zar atarak oyunla buluyorlar, kuşkulanılan suçlu da her zaman düşüşü konduruyordu. Kimi zaman başhahama gidiliyor, o da derhal *urim* ve *thummim** aracılığıyla Tanrıya danışıyordu. Kimi zaman da falcıya, peygambere başvuruluyor, falcı ve peygamber de, tahmin ettiğiniz gibi, en gizli şeyleri başhahamın *urim* ve *Thummim*'i kadar pekâlâ keşfediveriyordu. Tanrının ulusu bizler

* İbranilerde başrahiplerin tala bakmak için kullandıkları kutsal taşlar veya nesneler.

gibi sorup soruşturmaya, varsayıma gerek duymuyordu, onun içindir ki; onlarda işkence âdeti yoktu. Kutsal ulusun törenlerinde eksik olan bir bu vardı. Romalılar işkenceyi ancak köleler üzerinde uyguluyorlardı. Paris Parlâmentosunun danışmanlarından birinin de, önüne getirilen cılız, benzi uçuk, bitkin, donuk bakışlı, saç sakalı uzamış pis ve üstü başı, tıklandığı delikte kendisini kemirmiş olan böceklerle dolu bir adama kendi benzerlerinden biri gözüyle bakmasına olanak yoktur. Ona, ölüm haline gelinceye kadar nabzını yoklayan bir cerrahın önünde, büyük ve küçük işkenceyi uygulamak zevkini tadar; sonra işkence tekrar başlar; ve, *Plaideurs** komedyasının pek güzel söylediği gibi: «Bu da insana pekâlâ bir veya iki saat geçirtir.»

Benzerinin üzerinde bu deneyleri yapmak hakkını birkaç paraya satın almış olan yargıç, sabahleyin olup bitenleri öğle yemeğinde karısına anlatır. İlk hanımefendi bu işe isyan eder, ikinci kez zevk almaya başlar, çünkü ne de olsa kadınlar pek meraklıdırlar; sonra, resmî elbisesiyle eve döndüğü zaman kocasına ilk söylediği söz şu olur: «Sevgilim, bugün kimseyi sorguya çekmediniz mi?»

Bilmem neden, çok insancıl bir ulus olarak tanınan Fransızlar, bütün Kanada'yı elimizden almak

* Racine'in 3 perdelik manzum komedyası (1683).

gibi insanlığa yakışmayan bir harekette bulunmuş olan İngilizlerin, insanları sorguya çekmek zevkinden vazgeçmiş olmalarına şaşıyorlar.

Bir ordular komutan vekilinin torunu, aynı zamanda çok kafalı, çok umut verici bir delikanlı olmakla beraber ele avuca sığmaz bir gençliğin bütün savrukluğunu elden bırakmayan şövalye de La Barre*, dine aykırı, açık saçık şarkılar söylemek, hatta Capucin rahiplerinin dinsel bir tören alayı önünden şapkasını çıkarmadan geçmekle suçlandırıldığı zaman Romalı senatörlere kıyas edilebilecek kişiler olan Abbeville yargıçları, dilinin koparılmasını, elinin kesilmesini, vücudunun da hafif ateşte kebab edilmesini buyurmakla kalmadılar; aynı zamanda kaç şarkı söylediğini, şapkasını çıkarmadan kaç rahip alayının geçtiğini gördüğünü kesinlikle öğrenmek için ona işkence de ettiler.

Bu serüven XIII. veya XIV. yüzyılda değil, XVIII. yüzyılda olmuştur. Yabancı uluslar Fransa'yı tiyatrolarına, romanlarına, güzel dizelerine, pek yumuşak başlı olan Opera kızlarına, çekici olan Opera dansörlerine, hayran olunacak kadar güzel şiir okuyan matmazel Clairon**'a bakarak yargılıyorlar. Bilmiyorlar ki aslında Fransız ulusundan daha zâlim bir ulus yoktur.

* Bir haçı kırdığı gerekçesiyle kafası kesilmeğe mahkûm edilmiş, sonra yakılmış olan bir Fransız soylusu (1747-1766).

** Voltaire'in oyunlarını oynıyarak ün salmış Fransız tragedya sanatçısı (1723-1803).

Ruslar 1700'de barbar sayılıyorlardı, şimdiyse daha 1769 yılındayız; bir imparatoriçe bu büyük devlete geçenlerde öyle yasalar kazandırdı ki, bunları bulacak kadar zekâ sahibi olsaydılar, bu yasalar Minos*'a, Numa**'ya, Solon'a onur verirdi. En hayran olmaya değeni, evrensel hoşgörüyü getiren, ikincisi de işkenceyi kaldıran yasadır. Kalemini adalet ve insanlık yönetti; her şeyi düzeltti. Çoktan beri uygarlaştığı halde hâlâ o yürekler acısı eski törelerle yönetilen ulusun vay haline! «Hukuk kurallarımızı ne diye değiştirecekmişiz? der o ulus: Avrupa hâlâ bizim aşçılarımızı, terzilerimizi, perukacılarımızı kullanıyor ya; şu halde yasalarımız iyi demektir.»

* Girit kralı, bilge, yasa kurucusu.

** Roma'nın ikinci masal kralı, Lâtin yazarlarına göre. İ.Ö. 714-671 yıllarında hüküm sürmüştür.

«TRANSSUBSTANTIATION» TÖZDEĞİŞİMİ*

Protestanlar, hele filozof Protestanlar, töz-değişimi**'ni keşişlerin küstahlığının, lâiklerin de budalalıklarının son kertesini sayarlar. Canavarca bir inanış dedikleri bu inana karşı hiç ölçüleri yoktur; iyice düşündükten sonra buna ciddî olarak inanacak sağduyu sahibi bir tek insan çıkmabileceğine bile inanmazlar. «Bu tözdeğişimi, diyorlar, o kadar anlamsız, bütün fizik kurallarına o kadar aykırı, o kadar çelişiktir ki, Tanrı bile bu işi yapamaz, çünkü çelişik şeyler yaptığını varsaymak Tanrıyı gerçekten yok etmek olur. Tanrı bir ekmek için girmekle kalmıyor, ekmek Tanrı oluyor; yüz bin sayısız tanrılar kalabalığı da bir tek Tanrı oluyor; beyaz bir vücut olmadan beyazlık; yuvarlak bir vücut olmadan yuvarlaklık görülüyor; şarap kana çevriliyor, tadı şarap tadı kalıyor; ekmek et halini alıyor, tadı ekmek tadı kalıyor: bütün bunlar Katoliklerin. Havarilerin ve Lâtinlerin dinine düşman olanlara öylesine bir yılgı, öylesine bir tiksinti veriyor ki bu aşırı yılgı ve tiksinti kimi zaman bir öfke halini alıyor.

* Bu madde 1767'de yayınlanmıştır.

** Bu sözcük aslında, Hristiyan dininde, yapılan Kutsal Âyini sırasında kutsal ekmekle şarabın İsa'nın eti ve kanı haline gelmesini ifade ediyor.

Katolik ülkelerde her gün zina yatağından çıkıp, daha kirli ellerini yıkamadan gidip yüzlerce tanrı yapan, yaptıkları tanrıları yiyip içen, tanrılarına işeyip sıçan papazlar, keşişler görüldüğü söylenince duydukları yılgı bir kat daha artıyor. Ama Mısırlıların bütün boş inanlarından bin kez daha anlamsız, daha kâfirce olan bu boş inanın bir İtalyan papazına on beş, yirmi milyon gelikle, enine boyuna yüz fersah genişliğinde bir ülkenin hükümdarlığını kazandırdığını düşününce hepsi birden silâha sarılmaya, Caesar'ların sarayını zorla alan bu papazı gidip kapı dışarı etmeye can atıyorlar. Bu geziye katılıp katılmayacağımı kestiremiyorum, çünkü ben barışı severim; ama onlar Roma'ya yerleşince, herhalde gidip kendilerini ziyaret edeceğim.

(Protestan rahibi M. Guillaume tarafından yazılmıştır.)

«TYRANNIE»

ZORBALIK

Kendi heveslerinden başka yasa tanımayan, uyruklarının malını mülkünü elinden alan, sonra da komşularınıninkini almak için onları silâh altına toplayan hükümdara zorba denir. Avrupa'da böyle zorbalılar yoktur.

Bir kişinin zorbalığıyla birkaç kişinin zorbalığını ayırdederler. Birkaç kişinin zorbalığı öteki toplulukların haklarını zorla alan, keyfince yönetimini kendi bozduğu yasalarla yürüten bir topluluğun zorbalığıdır. Avrupa'da bu türlü zorbalılar da yoktur.

Hangi zorbalık altında yaşamayı yeğ turtardınız? Hiç birisinin; ama seçmek gerekseydi, bir kişinin zorbalığından, birkaç kişinininkinden tiksindiğim kadar tiksinsenmezdim. Bir despotun çoğu kez iyi zamanları olur; oysa bir despotlar kurulunun iyi zamanı hiç olmaz. Bir zorba bana haksızlık etse onu metresiyle, günahını çıkartan papazla, yahut uşağıyla yumuşatabilirim; ama asık suratlı bir zorbalılar topluluğu bütün çekici şeylere duygusuzdur. Haksızlık etmediği zaman hiç değilse sert davranır, hiç bir zaman da kimseye iyilik etmez.

Başımda bir despot olursa, onun geçtiğini görünce, bir duvar dibine siner, ülkenin töresine göre ya yerlere kapanır, ya da secdeye varırım, olur biter;

ama, yüz despotluk bir kurul olursa, bu töreni günde yüz kez tekrarlamak tehlikesiyle karşı karşıyayım demektir, bu da, dizler ıdmanlı değilse, gitgide insana pek sıkıntı verir. Efendilerimizden birinin yakınlarında bir küçük çiftliğim olsa, ezilir giderim: efendilerimizden birinin akrabalarının akrabasına karşı dâva açsam, mahvolurum. Nasıl etmeli? Korkarım ki şu dünyada insan ya örs, ya da çekiç olmak zorunda kalmasın! Birinden birini seçmek zorunluluğundan kurtulabilene ne mutlu!

«VERTU»

ERDEM

Erdem nedir? Benzerine iyilik etmek. Bana iyi gelen şeyden başkasına erdem adını verebilir miyim? Ben yoksulum. sen cömertsin: ben tehlikedeyim, sen yardımına koşarsın; ben aldatılıyorum sen bana doğruyu söylersin; bana aldırış etmezler, sen beni avutursun; ben bilgisizim, sen bana bilmediklerimi öğretirsin: sana hiç düşünmeden erdemli bir insan derim. Peki ama başlıca erdemlerle dinsel erdemler ne olacak? Birkaçı okullarda kalacaktır.

Ölçülü olmuşsun, olmamışsın, bundan bana ne? Senin uyduğun bir sağlık kuralıdır bu; bu sayede sağlığın büsbütün düzelir, seni kutlarım. İnan, umut sahibisin, bundan dolayı seni daha çok kutlarım: bunlar sana sonsuz yaşamı sağlayacaklardır. Dinsel erdemlerin gökten inme yeteneklerdir; başlıca erdemlerin de yaşamının güdümüne yarayan çok iyi nitelikler; ama bütün bunlar benzerin için erdem sayılmaz. İhtiyatlı olan kendine iyilik eder, erdemli adam da insanlara. Ermiş Pavlus sana iyilikseverliğin inandan da, umuttan da ileri bir şey olduğunu söylemekte haklıydı.

Tuhaf şey! benzerimize yararlı olan erdemlerden başka erdem kabul edilmeyecek mi? Peki ama, başka türlüünü nasıl kabul edebilirim?

Topluluk halinde yaşıyoruz. Şu halde bizim için gerçekten iyi olanı topluluk için yararlı olanıdır. Dünyadan el etek çakmış bir adam gösterişsiz, sofu olabilir; nefisini körletmek için kıl gömlek giyecek, diyelim ki bir ermiş de olacaktır; ama ben ona ancak başka insanların yararlanacağı erdemli bir davranışta bulunduğu zaman, erdemli insan diyeceğim. Tek başına kaldıkça ne iyi, ne de kötü adamdır; bizim için hiç bir şey değildir. Ermiş Bruno ailelere dirlik düzenlik getirdiyse, yoksula yardım ettiyse, erdemli bir insandı; oruç tuttuysa, bir başına dua ettiyse, sadece bir ermişti. İnsanlar arasındaki erdem bir iyilik alışverişidir; bu alışverişte hiç payı olmayan adam kaale alınmamalı. Bu ermiş, topluluk içinde yaşasaydı, kuşkusuz iyiliği dokunurdu; ama topluluğa girmedikçe herkes ona erdemli insan adını vermemekte haklı kalacaktır; iyi bir adam olacaktır, ama bizim için değil, kendisi için.

Peki ama, diyeceksiniz, tek başına yaşayan bir adam obur, sarhoş, kendi kendine sapık zevklere dalmış biriye, bir ahlâk düşkünüdür: şu halde bunun karşıtı olan nitelikleri varsa erdemli bir adamdır. İşte ben bunu kabul edemem: sözünü ettiğiniz kusurlar kendisinde varsa, çok kötü bir adamdır; ama bu düşkünlüklerinden hiç bir zarar görmeyen topluluk için hiç de ahlâk düşkünü, kötü, cezalandırılmaya lâyık bir adam değildir. Topluluğa girerse, zararı dokunacağına, büsbütün ahlâksız ola-

cağına olasılık verilebilir, hatta çok kötü bir adam olacağına, öteki ölçülü ve namuslu yalnız yaşayanın iyi bir insan olacağından daha çok olasılık verilebilir: çünkü, topluluk içinde, kusurlar çoğalır, iyi nitelikler de azalır.

Daha güçlü bir itiraz ileriye sürülüyor: Neron, papa VI. Alexandro ve bu soydan daha başka canavarlar, birçok iyiliklerde bulunmuşlardır; hiç çekinmeden söyleyeyim, o iyilikleri ettikleri gün hepsi de erdemli insanlar olmuşlardır.

Kimi tanrıbilimciler yüce imparator Antoninus'un erdemli olmadığını, inatçı bir Stoacı, insanlara hükmetmekle yetinmeyip onların beğenilerini de kazanmak istediğini; insanoğluna yaptığı iyiliklerin bütün onurunu kendisine ayırdığını; yaşamı boyunca salt böbürlenmek için adanmış, çalışkan, iyiliksever olduğunu ve erdemleriyle insanları aldatmaktan başka bir şey yapmadığını söylüyorlar; o zaman ben de kendimi tutamıyorum: «Tanrım, diye haykırıyorum, ne olur bize sık sık böyle düzenbazlar gönder⁽⁹¹⁾!»

NOTLAR

QUESRITONS SUR L'ENCYCLOPÉDIE DEN ALINAN METİN DEĞİŞİKLİKLERİ, EKLER

⁽¹⁾. *Questions*'da (1771) çıkan *Fables - Masallar* maddesinin başına aşağıdaki parçalar eklenmiştir:

Aisopos'a maledilen ve ondan çok daha eski olan masalların çeşnisini taşıyan masallar olsa olsa Asya'da boyunduruk altına alınan ilk uluslar tarafından uydurulmuştur; özgür insanlar, doğruyu her zaman başka başka kılıklara sokmaya gereksinme duymuş olamazlardı; bir zorbaya ancak simgelerle söz söylenebilir, hatta bu dolambaçlı yol bile tehlikelidir.

İnsanlar hayalleri, öyküleri yaradılıştan sevdikleri için, zekâ sahibi kimselerin, başka hiçbir amaç gütmenden, onlara masallar uydurarak gönül eğlendirmiş olmaları da pek olasıdır. Ne olursa olsun, insanoğlunun yaratılışı gereği masal tarihten eskidir.

Komşuları olan Kalde, Sur boylarıyla kıyaslanırsa çok yeni, ama bize göre pek eski bir boy olan Yahudilerde, daha yarığlar zamanından, yani, bu çeşit hesaplara güvenilebilirse, takvimimizden bin iki yüz otuz üç yıl önce, Aisopos'un masallarına tıpkı tıpkısına benziyen masallar görülür.

Böylece *Yarığlar* kitabında Gédéon'un «birçok kansı olduğu için hepsi de kendinden» yetmiş oğlu, bir cariyeden de Abimelek adında bir başka oğlu olduğu yazılıdır.

İşte bu Abimelek kardeşlerinden altmış dokuzunu, töre gereğince, aynı taşın altında ezdi; Yahudiler de, Abimelek' e büyük bir saygı ve hayranlık duyarak onu, tarihte pek az bilinen Mello kenti yakınlarındaki bir meşe ağacının altında kral ilân etmeğe gittiler.

⁽²⁾. *Ek (1771)*:

Yunanlıların en güzel masalı Psykhe'nin masalıdır. En eğlencelisi de Ephesos'lu kocakarıninki.

Yeni masallar içinde en güzeli, Aşkın gözlerini kör ettiği için ona kılavuzluk etmeğe mahkûm edilen, Deliliğin masalı oldu.

Aisopos'a maledilen masalların hepsi de, güçlülere karşı ellerinden geldiği kadar kendilerini güvence altına almaları için, zayıflara birer işaret, birer yönergedir. Az çok bilgisi olan bütün uluslar bu masalları benimsemişlerdir.

Onlar en iyi süsleyip püslemesini bilen de La Fontaine olmuştur: seksen kadarı var ki, arılığın, zarıflığın, inceliğin, hatta kimi zaman da şiirin şaheserleridir; XIV. Louis yüzyılının üstünlüklerinden biri de bir La Fontaine yetiştirmiş olmasıdır. Hemen hiç bir çaba göstermeden kendini okutmanın gizini o kadar iyi bulmuştur ki, Fransa'da, 6 masalları uydurandan daha çok ün salmıştır.

Boileau onu, hiçbir zaman o büyük yüzyıla onur verenlerin arasında saymamıştır: bulduğu neden, yahut bahane de, hiçbir şey icad etmemiş olmasıydı. Boileau'yu özür lü gösterebilecek bir şey varsa o da dil ve ifade, üslûp düzgünlüğü bakımından düşülen yanlışların çokluğu idi, La Fontaine'in düşüneyebileceği, ama bu sert eleştirmenin de hoş göremeyeceği yanlışlar. Örneğin «Bütün yaz öttükten sonra, komşusu karıncaya açlığını haykırmaya giden»: ona «borcunu ağustostan önce ödeyeceğine, hem de faiziyle ödeyeceğine, «hayvan sözü» söz veren; karıncadan da: «Bütün yaz şarkı mı söylediniz? Çok sevindim doğrusu! Öyleyse, şimdi dansedin bakalım.» karşılığını alan ağustosböceği gibi.

Örneğin, köpeğin boynundaki tasma izlerini görünce, sanki kurtların hazinelerle bir ilgisi olurmuş gibi, ona: «Böyle bir şey pahasına hazine verseler istemezdim.» diyen kurt gibi.

Örneğin «dağ sıçanı gibi kışlayan salyangozlar» gibi.

Yuvarlanıp düşen ve kendisine: «Zavallı budala, başının üstünden gökyüzüne bakıp bilinmeyen şeyleri haber verebilir misin?» denen yıldız falcısı gibi. Gerçekten, Copernic, Galilée, Cassini, Halley başlarının üstünden gökyüzüne bakmış, bize de

pekâîâ bilinmiyen şeyleri haber vermişlerdir. Sonra en iyi yıldız bilicisi de zavallı bir budala olmadan pekâlâ yuvarlanıp düşebilir.

Adlî yıldız falcılığı gerçekten çok gülünç bir şarlatanlıktır; ama bu gülünçlük gökyüzüne bakmaya bağlı bir şey değildi: daha çok orada olmiyan şeyleri görüp haber verdiğine inanmaya, yahut da başkalarını inandırmaya bağlıydı. Ya kötü seçilmiş, ya da kötü yazılmış olan bu masalların birçoğu Boileau'nun eleştirilerini gerçekten hak etmiş olabilir.

Hiçbir öykü, her şeyin tersini söyleyen bir kadın olduğu için, cesedini, düştüğü ırmağın ters yönüne giderek aramak gerektiği söylenen o boğulan kadın öyküsü kadar yavan değildir.

Havanları İskender'e gönderdikleri vergi de, eski olduğu halde, iyi bir masal değildir. Hayvanlar bir krala vergi göndermez; sonra aslan da para çalmaya kalkışmaz.

Bir yolcuyu evine konuk eden bir satyros*, çok üşüdüğü için parmaklarını soluğuyla üfliyerek ısıtıyor, sonra dişini kâseye değdirince çok sıcak olan çorbasını bu kez soğutmak için gene soluğuyla utluyor diye zavallı konuğu kapı dışarı etmemelidir. Adamın yerden göğe kadar hakkı var, o satyros da pek budala şeymiş. Zaten kâseye de diş değdirilmez.

Doğru yürümediği için kızına çatan yengeç ana ile, anasına kaplumbağa gibi yürüdüğümü söyleyen kızı da hiç hoş a gidecek bir masal sayılmamıştır.

* Yunan mitolojisine göre yarı insan, yarı teke kutsal yaratıklar.

** Aslında *prendre l'écuelle aux dents* deniyor. Bu da Fransızcada *yemeğe başlamak*, anlamına geliyor. Türkçede *kâseyi dikmek*, *devirmek* denebilirdi, ama Voltaire bir tümce sonra La Fontaine'in kullandığı bu deymi aynı sözcüklerle ele alarak yerdiği için biz de o sözcükleri olduğu gibi çevirmek zorunda kaldık.

Mallar için bir yarasa ile ortaklık eden, «tezgâhları, faturaları, simsarları olan, ana parayı, faizini ödeyen, kapılarında çavuşlar bekliyen» çalı ile ördek masalında da ne gerçeklik, ne doğallık. ne de hoşla gidecek bir şey var.

Ticaret yapmak için bir yarasa ile yurdundan çıkan bir çalı, o soğuk, doğaya uymayan imgelerden biridir, böylesini La Fontaine'in benimsememesi gerekirdi.

«Birbirlerinin yeğeniymiş gibi bir arada yaşayan, bir kâse çorba için de birbirlerine danılan» köpeklerle, kedilerle dolu ev de, zevk sahibi bir insana yakışacak şeye benzemiyor.

Saksağan, *Pie - margot - caquet - bon - bec**, bunlardan da betedir; kartal ona, çok gevezelik ettiği için, yanında bulunmasına dayanamadığını söyler. Bunun üzerine La Fontaine de sarayda, «iki yanı da kollamak» gerektiğine işaret eder.

Bir kuşbaz tarafından bir krala sunulan ve pençesiyle kralın burnunun ucunu koparan çaylak acaba neyi ifade eder?

Paris'li bir kızla evlenen ve ona her gün dayak atan maymun da La Fontaine'in başkalarından duyup şiir haline sokmak gafletinde bulunduğu çok kötü bir öyküdür.

Bu gibi masallarda daha bir kaç kuşkusuz. Boileau'yu haklı çıkarmaya yeterdi: La Fontaine kötü masallarını iyilerinden ayırdetmesini belki de bilememiştir.

Mme de La Sablière, La Fontaine'e, erikle yüklü bir erik ağacı gibi, doğal olarak masalla yüklü bir masalcı diyordu. Bir tek üslûbu olduğu ve *Janot Tavşan'la Rominagrobis'*den sözeder gibi, aynı üslûpla opera yazdığı doğrudur. *Daphné* operasında bakın ne diyor:

*J'ai vu le temps qu'une fillette
Pouvait sans peur aller au bois seulette:*

* Aynı aynı hepsi de Saksağan, mecaz olarak da geveze anlamına gelen sözcüklerden meydana getirilmiş bir ad.

*Maintenant, maintenant les bergers sont loups.
 Je vous dis, je vous dis: Filles, gardez-vous.
 Jupiter vous vaut bien:
 Je ris aussi quand l'Amour veut qu'il pleure:
 Vous autres dieux, n'attaquez rien,
 Qui, sans vous étonner, s'ose défendre une heure.
 Que vous êtes reprenante,
 Gouvernante!**

Bütün bunlara rağmen Boileau, babacanın (ona bu adı vermişti) kendine özgü değerini kabul etmeli, o güzelim masallarının üslûbuna bütün halkla beraber hayran olmalıydı.

La Fontaine icatçı doğmamıştı; yüce bir yazar, her zaman zevkine güvenilir bir adam, o büyük yüzyılın başta gelen dehşelerinden biri değildi; kendi dilini doğru dürtüst konuşamaması da çok önemli eksiklerinden biridir: bu alanda Phédre'den çok daha geridir; ama bize bıraktığı güzel parçalarda eşsiz bir adamdır; bu parçalar iyi yetiştirilmiş olan herkesin ağzındadır; hatta onların eğitimine bile katkısı vardır; son kuşağa kadar da ulaşacaklardır; her insanın, her yaşta işine yarıyacak şeylerdir; Boileau'nunkiler ise edebiyatçılardan başka kimsenin işine yaramaz.

ESKİ MASALLARI AFOROZ ETMEYE KALKIŞMIŞ OLAN KİMİ BAĞNAZLARA DAİR

Janséniste denen adamlar arasında bir zamanlar sert ve boş beyinlilerden kurulu bir küçük tarikat çıktı, bunlar antik çağın o güzelim masallarını aforoz etmek, Ovidius'un yerine ermiş Prosper'i, Horatius'un yerine de Santeul'ü geçirmek istediler. Sözlerine inanılsaydı ressamalar artık ne gökkuşağı üzerinde İris'i, ne

* «Bir genç kızın korkmadan ormana gidebildiği günleri gördüm: ama şimdi çobanlar kurttur. Size derim kızlar: kollayın kendinizi. İuppiter sizlere lâyıktır doğrusu; Aşk ağlamasını istediği zaman ben de gülüyorum: size gelince tanrılar kendini bir saat savunan hiç bir şeye sakın saldırmayın, hiç şaşmayın da. Ne sert şeysiniz öyle, kâhya hanım!»

de kalkaniyle Minerva'yı betimlemeyecekler: bunun yerine Nicole'le Amaud'nun cizvitlerle protestanlara karşı sa vaşmasını; İsa - Mesih'in tacından koparıp Kudüs'den Port-Roya'le getirilen bir dikenle Mlle Perrier'nin bir göz hastalığından kurtuluşunu; danışman Carré de Montgéron'un XV. Louis'ye Saint Médard cezibelerinin raporunu sunuşunu, ermiş Ovide'in de erkek çocukları diriltişini betimleyeceklerdi.

Bu ciddi mi ciddi bilgelerin gözünde, Fénelon, *Aeneis*'teki o küfürden farksız şiire uyarak, Cupidon oğlanı nymha Eukharis'in koinuna veren bir putatapardı.

Pluche, *Tarih* adlı gökyüzü masalarının sonunda, duvar hatlarında Ovidius'un *Metamorphoseon* (*Değişmeler*)'undan alınmış resimler bulunduğu için pek utandığını; Zephyre ile Flora'nın, Vertumne ile Pomone'nin, Versailles bahçelerinden atılmaları gerektiğini tanıtlamak için uzun uzun dil döker. Edebiyat Akademisini bu zevksizliğe karşı koymaya kıskırtır; edebiyatı ancak onun düzeltebileceğini söyler.

(3). *Fanatisme - Bağnazlık* maddesi *Questions'da* (1771) çıkmıştır. Yalnız kimi ekler ve değişikliklere uğramış, sonuna da iki yeni bölüm konulmuştur.

Madde başına *ek*:

Bu deyim, hâlâ aslına bağlı kaldıysa ancak pamuk ipliğiyle bağlı kalmıştır.

Fanaticus onurlu bir ünvanı; *rahibe vekillik ederek âyin yapan, yahut bir tapınağa hayır işliyen kinse* anlarına geliyordu. Eski yapıtlarla uğraşanlar, *Trévoux Sözlüğü*'nün dediği gibi, saygı değer Romalıların bu *fanaticus* ünvanını aldıklarını gösteren yazıtlar bulmuşlardır.

Cicero'nun *pro domo sua** demecinde bir yer var ki, orada geçen *fanaticus* sözcüğünün açıklanması bana güç gö-

* Lâtince *kendi adını için* demektir. Cicero'nun sürgünden dönüşünde malına mülküne el koydurtan Clodius'a karşı açtığı dâvada söylemiş olduğu demecin adıdır.

rünüyor. Cicero'yu cumhuriyeti kurtardı diye sürgün ettiren o fesatçı, zevk düşkünü Clodius, bu büyük adamın evlerini yağma edip yıkmakla kalmamış, Cicero'nun Roma'daki evine bir daha dönememesi için bu evin arsasını tanrılara vakfetmiş, rahipler de oraya Özgürlük adına, daha doğrusu Caesar'ın, Pompeius'un, Crassus'un, Clodius'un o sıralarda cumhuriyeti içinde tuttukları kölelik adına, bir tapınak yapmışlardı; din, her dönemde büyük adamların baskı görmesine böylesine araç olmuştur!

Sonunda, daha mutlu bir dönemde, Cicero sürgünden geri getirilince arsasının geri verilmesini ve evinin Romalılar hesabına yeniden yaptırılmasını sağlamak için, halkın önünde hakkını savundu. Bakın davasında, Clodius'a karşı nasıl bir dil kullanıyor (*Oratio pro domo sua*, XL):

«*Adspicite, adspicite, pontifices, hominem religiosum, et... monete eum, modum quemdam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium, quod alienae domi fieret, invisere?*»

Fanaticus kelimesi burada, bugün anlaşıldığı gibi, çılgın bağnaz, acımasız bağnaz, iğrenç bağnaz anlamına mı geliyor? yoksa sofı, hayır sahibi, dinine bağlı adam, tapınakların din uğruna sabır gösteren bir Tanrı kulu anlamına mı? bu sözcük burada bir hakaret mi, yoksa alaylı bir övgü mü? Kestirip atacak kadar iyi bilmiyorum, ama çevireyim:

«Bakın, yargıçlar, bakın şu dinine bağlı adama... Dinin de kendine göre sınırları olduğunu, bu kadar da titiz davranmamak gerektiğini kendisine hatırlatın. Ey hayır sahibi, ey bağnaz, yabancısı bir evde yapılan bir kurban töreninde bulunmak için kocakarıların boş inanlarına başvurmaya ne gerek var?»

Cicero burada, Clodius'un, Caesar'ın evine dalıp karısıyle yatmak için, kadın kıyafetine girerek bir kocakarıyla beraber gizlice katıldığı, böylece kutsallığını hiçe saydığı iyi kalbli Tan-

riçanın gizli törenlerine üstü kapalı olarak değiniyor: şu halde bu sözcüğü burada alay etmek için kullandığı besbelli.

Cicero, Clodius'a dinine bağlı adam. diyor: demek ki, bütün parçada alayı elden bırakmamak gerek. Clodius'un ayıbını daha iyi duyurmak için iyi deyimler kullanıyor. Onun için bana öyle geliyor ki, bağnaz sözcüğünü onur verici bir söz, hayır sahibi, sofu bir adam, bir tapınağın rahibine vekillik ederek tören yapan, din uğruna çaba gösteren bir Tanrı kulu fikrini de kendisinde taşıyan bir sözcük olarak kullanıyor.

O zamandan beri bu adı Tanrıdan ilham aldıklarını sananlara vermek mümkün olmuştur.

Les dieux à leur interprète

Ont fait un étrange don:

Ne peut-on être prophète

*Sans qu'on perde la raison? »**

Aynı *Trévoux Sözlüğü*, eski Fransız vekayinamelerinde Clovis'e *bağnaz ve pagan* denildiğini söylüyor. Okuyucu bu vekayinamelerin hangileri olduğunu bize gösterilmiş olmasını pek isterdi. Oturmakta olduğum Krapack dağları yöresinde elimde bulunan az sayıdaki kitaplarda Clovis'e verilen bu adı bir türlü bulamadım.

Bugün bağnaz denince karanlık, zalim bir din çılgınlığı anlaşılır. Bu, çiçek hastalığı gibi kazanılıveren bir kafa hastalığıdır. Bu hastalık insana kitaplardan çok toplantılardan, demeçlerden geçer. İnsan kitap okurken pek seyrek olarak ateşlenir: çünkü o zaman sakın bir halde bulunabilir. Ama ateşli, hayal gücü olan biri hayalgücü zayıf insanlarla konuşurken gözleri ateş saçar, bu ateş de başkalarına geçer; tonları, jestleri dinliyenlerin bütün sinirlerini sarsar, gevşetir. Tanrı sizi görüyor; nefsinizi körletin, diye haykırır; Hak yolunda siz de savaşa katılın; herkes de bu savaşa katılır.

* Tanrılar peygamberlerine garip bir bağışta bulunmuşlar: insan peygamber olmak için aklını mı kaçırmalı?

(4). 1771' de bu parçanın yeri değiştirilmiş, daha yukarıya alınmıştı. Zaten bütün bu madde yeniden işlenmiş, düzeni bakımından değişikliklere uğramıştır. Bununla beraber metin hemen hemen eski halini koruduğundan bu biçim değişikliklerini bir bir saptamakta yarar görmüyoruz.

(5). 1771 de *Questions*'da, maddenin sonuna iki ayrı bölüm eklenmişti:

II. BÖLÜM

Bağnazlar her zaman *Hak yolunda savaş'a* girmezler; her zaman kralları, prensleri öldürmezler. İçlerinde kaplanlar vardır, ama tilkilerin daha çok olduğu görülüyor.

Roma kilisesi bağnazlarının Calvin kilisesi bağnazlarına, cizvitlerin *Janséniste*'lere *et vicissim*, ördükleri o hile, iftira ve hırsızlık ağı nedir! hem daha gerilere giderseniz, bir erdem okulu olan kilise tarihi, aynı zamanda bütün tarikatlar tarafından öteki tarikatlara karşı kullanılmış bir fesat okuludur da. Hepsinin gözlerinde de düşmanlarının illerini, ilçelerini ateşe vermek, burarlarda oturanları boğazlamak, işkencelere mahkûm etmek, yahut sadece insanları aldatıp zengin olmak, onlara hükmetmek gerekince, aynı bağ vardır. Aynı bağnazlık gözlerini kör eder; iyi ettiklerini sanırlar: her bağnaz vicdanlı bir düzenbazdır, hak bildiği dâva için iyi niyetli bir kaatil olduğu gibi.

Yüzyıllardan beri *janséiste*'lerle *moliniste*'lerin* çevirdikleri dolaplar üzerine birbirlerini suçlandırmak için yazdıkları beş veya altı bin cilt kitabı okuyabilirsiniz okuyun da bakın bakalım Scapin'le Trivelin bu işte onlara yaklaşabiliyorlar mı.

Çevrilen Tannbilim dolaplarının en mükemmellerinden biri de, hence küçük bir piskoposun başvurduğu düzendir (öyküye göre

* Molinisme'in kurucusu İspanyol cizviti Molina'nın tarikatından olanlar.

bunun Biskayalı bir piskopos olduğu biliniyor; bir gün elbette adını sanını, nerenin piskoposu olduğunu da öğreniriz); ruhanı dairesinin bir bölümü Biskaya, bir bölümü de Fransa topraklarındaymış.

Fransa topraklarına raslıyan bölümde, vaktiyle kimi Merakeş mığırplılarının oturduğu bir bölge varmış, cemaati hristiyan olan bu bölgenin senyörü müslüman değilmiş; *katolik* sözcüğü evrensel demek olduğuna göre, çok iyi bir katolikmiş, bütün evrenin olması gerektiği gibi.

Piskopos hazretleri, iyilik etmekten başka bir şey yapmıyan bu zavallı senyörün kötü düşünceleri, yüreğinde kötü duygular, dinsel sapıklık kokan, bir şeyler olduğundan kuşkulandı. Hatta kendisini, şakaya getirip Merakeş’de de Biskaya’daki gibi akıllı uslu insanlar bulunduğunu ve namuslu bir Merakeşli’nin, bütün insanların babası olan yüce Varlığın mutlaka can düşmanı olmayacağını söylemiş olmakla suçlandırır.

Bizim bağnaz hemen bu zavallı küçük senyörün bağlı olduğu büyük senyöre, Fransa kralına, uzun bir mektup yazar. Mektubunda büyük senyörden, bu münafıkın kötü şakalarıyla Bask*leri ifsat etmemesi için, senyörlüğünün majestelerinin uygun göreceği, aşağı Britanya’ya, yahut aşağı Normandiya’ya nakledilmesini rica eder.

Fransa kralı ile meclisi, haklı olarak, bu acayip adamları alay ederler.

Bizim Biskayalı çoban**, bir süre sonra Fransız kuzusunun hastalandığını haber alınca, o bölgenin, ölüm halindeki hristiyanlara dinsel tören yapan papazına, hasta sünnetli olmadığını, Muhammed’in dinsel sapıklığını, *Calvinisme*, *Jansénisme* gibi bu türden bütün öbür dinsel sapıklıkları iç-

* Pyrénées dağlarının eteklerinde oturanlar.

** Ashında *pasteur*. Voltaire bu sözcüğün Fransızcada hem *rahip*, *ruhani başkan* hem de *çoban* anlamlarında kullanılmasından yararlanarak burada bir sözcük oyunu yapıyor.

tenlikle kınadığını ve her konuda Biskayalı piskopos gibi, kendisi gibi, düşündüğünü gösteren bir günah çıkarma senedi vermedikçe, günahını çıkarmasını yasaklar.

Günah çıkarma senetleri o zamanlar pek moda olmuştu. Ölüm halindeki hasta, sarhoş budalanın biri olan papazını yanına çağırır ve ölüm halinde pek gereksinme duyduğu şaraplı ekmeği kendisine derhal yedirmesse onu Bordeaux parlâmentosunun kararıyla asıracağını söyleyerek korkutur. Papaz korkar; bizimkine gereken son dinsel görevleri yerine getirir, o da, bu törenden sonra Biskayalı piskoposun kendisini krala karşı, yalan yere, İslâm dinine kaymakla suçladığını, kendisinin inanı bütün bir hristiyan, Biskayalı'nın da bir iftiracı olduğunu, tanıkların önünde açıkça ifade eder. Bu ifadesini noterin önünde imzalar; her şey usulüne göre yapılmış olur: böylece hastalığı hafifler, temiz vicdanının rahat etmesi de onu çok geçmeden temelli iyileştirir.

Ölüm döşeğindeki ihtiyarın kendisiyle alay etmesine pek öfkelenen küçük Biskayalı ondan öc almaya karar verir; bunun için de bakın ne yapar.

On beş gün içinde, kendi anlaşılma diliyle sözümona bir dinsel ikrar uydurur, papaz da bunu dinlediğini iddia eder. Bu ikrarı papazla, törende bulunmamış olan üç, dört köylüye imzalatırlar. Sonra bu sahte belgeyi, sanki onaylanmakla sahteliği gidecekmiş gibi, onaylatırlar.

Bu işte tek ilgili olan tarafın imzalamadığı, olaydan onbeş gün sonra, yabancıların imzaladığı ve gerçek tanıklar tarafından aslı esaslı olmadığı söylenen bir belge açıktan açığa bir sahtecilikti; hele konu dinsel bir ikrar konusu olduğu için bu suç her halde piskoposu yalancı tanıklanyle birlikte bu dünyada kürek cezasına, öbüründe de cehenneme gönderecekti.

Şakacı olmakla beraber hiç de kötü bir adam olmıyan küçük senyör bu aşağılık adamların vücutlarına da, ruhlarına da acır; onları insanların adaletine, mahkemelere düşürmek is-

temez, sadece gülünç düşürmekle yetinir. Ama ölümünden sonra, Biskayalısının çevirdiği bütün bu dolapları, kanıtlariyle bastırıp yayımlatmak zevkinden kendisini yoksun bırakmıyacağını da ilân eder; hem dünyaya ibret olsun diye değil, sadece bütün öykülerden hoşlanan birkaç kişiyi eğlendirmiş olmak için; öyle ya dünyaya seslenen, dünyanın ilgisini uyardırdıklarını hayal eden ve dünyanın kendileriyle ilgilendiğini sanan o kadar çok yazar var ki, adamcağız bütün dünyada yazdıklarını okuyacak on, on beş kişi çakacağını bile aklına getirmemiş. Ne ise, biz gene bağınazlığa dönelim.

İşte cizvit Castel'le cizvit Routh'u ölmek üzere olan ünlü Montesquieu'nün başucuna toplayan bu tutku, herkese kendi dinini kabul ettirmek tutkusu, herkese zorla kendi içtiği şaraptan içirmek çılgınlığı oldu. Bu iki çılgın onu tövbenin, yeterli inayetin yararlarına inandırmış olmakla övünmek istiyorlardı. Onu imana getirdik, diyorlardı; aslında iyi bir ruhtu; cizvitleri çok severdi. Kimi temel doğruları kendisine kabul ettirmekte biraz güçlük çektik; ama, böyle durumlarda kafalar her zaman daha uyanık olduğundan, çok geçmeden onu inandırdık.

İnsanlarda başkalarını kendi dinine sokmak bağınazlığı o kadar güçlüdür ki, en zevk düşkünü keşiş bile bir ruha hıristiyanlığı kabul ettirmek için metresini bırakıp kentin öbür ucuna gitmeyi göze alır.

Paris'te, düşüp kalktığı kötü kadınlara para yedirmekten manastırını batıran, düşük ahılâkı yüzünden hapsedilen *cordelier* rahibi P. Poisson'u gördük: bu rahip Paris'in en gözde vaizcilerinden, en azılı din değiştirtenlerinden biriydi.

Ünlü Versailles piskoposu Fantin de öyle idi. Bu liste hayli uzatılabilir; ama kimi yerlere getirilmiş kimi kişilerin rezaletlerini açığa vurmak gerekir. Babasının ayıbını açığa vuran Cham'ın başına geleni biliyorsunuz; kömür gibi kapkara kesilivermişti.

Mekke'ye giden hacılar yollarının üstünde kendilerine kederli yüzler göstermemesini Tanrıdan nasıl diliyorlarsa, biz de şu bağnazların elinden bizi kurtarmasını, yatıp kalkıp, Tanrıdan dileyelim.

III. BÖLÜM

Bir din bağnazı olmaktan çok özgürlük hoşkunu olan Ludlow'un*, I.Charles'den çok Cromwell'den nefret eden bu mert adamın anlattığına göre, iç savaşın başlangıcında, parlamentonun milis kuvvetleri kralın askerlerine hep yeniliyorlarmış, tıpkı *Fronde*** zamanında, kapıcılar alayının büyük Condé'ye*** karşı tutunamadığı gibi. Cromwell general Fairfax'a demiş ki: «Londra hamallariyle serseri esnaf çırakları onur görüntüsünden güç alan soylulara nasıl dayansınlar? Biz de onlara büyük bir görüntü gösterelim; bağnazlık görüntüsünü. Düşmanlarımız sadece kral için savaşıyorlar; biz de kendi adamlarımızı Tanrı için savaştıklarına inandıralım. Bana bir buyrultu verin, size katil din kardeşlerinden bir alay kurar, hepsini de yenilmez birer bağnaz haline getiririm.»

Dediğini de yaptı, kanlı din kardeşlerinden, melânkolik delilerden meydana gelen alayını kurdu; onları her dediğini yapan birer kaplan haline getirdi. Muhammed'in askerleri de peygamberlerine bunlardan daha iyi hizmet etmemişlerdir.

* Edmond Ludlow; ingiliz cumhuriyetçisi, bağımsızların şefi. I. Charles'ı yargılayanlardan biri (1617-1692).

** Fransa'da XIV. Louis'nin çocukluğunda, sarayla parlamento arasında çıkan anlaşmazlığın neden olduğu iç savaş (1648-1653).

*** Prens; XVII. yüzyıl Fransa'sının ünlü komutanlarından (1621-1718).

Ama bu bağınazlığı aşlamak için, zamanın anlayışı da size yardım etmelidir. Bugün bir Fransa parlamentosu bir kâpıcılar ordusu kurmaya kalksa, boşuna zahmet etmiş olur; haldeki satıcı kadınlardan on tanesini bile ayaklandıramaz.

Bağınazlar yetiştirmek, onları yönetmek ancak kurnaz adamların harcıdır; ama bunun için düzenbaz, gözü pek olmak yetmez, daha önce de gördük. her şey uygun zamanda dünyaya gelmeye bakar.

(6). 1770 de *Questions'da Son nedenler-Causes finales* başlığı altında çıkan *Fin-Son* maddesinde, tam madden yalnız 3. bölümü yayınlanmış, bu bölümün de ilk iki parçası ile 4 üncü ve 5 inci parçaları («Bu güçlüğü kolayca aydınlatmak mümkündür. sanırım...» dan itibaren) çıkarılmıştır.

(7). 1770 de, *Causes finales - Son nedenler* başlığı altında, eklenen iki bölümü aşağıya alıyoruz:

BİRİNCİ BÖLÜM

Vergilius diyor ki, (*Aen.*, VI, 727):

Mens agitat molem, et magno se conpore miscet.

Dünyayı yöneten zekâdır, ona karışan, can veren.

Vergilius güzel söylemiş; Vergilius'un açıklığına sahip olmayan Benoît Spinosa da her şeye hükmeden bir zekâyı kabul etmek zorunda kalmıştır. İnkâr etmeye kalksa ona: «Sen çıldirdın mı, Benoît, derdim; bir zekân var, onu da mı inkâr ediyorsun, hem kime inkâr ediyorsun?»

1770 de, birkaç bakımdan Spinosa'ya çok üstün bir adam çıktı; Hollandalı yahudi ne kadar kuru ise o da o kadar etkili; belki onun kadar metotlu değil, ama bin kez daha açık; aynı zamanda, metafizik ve ahlâk konusunda geometrinin o gülünç yürüyüşüne ayak uydurmadan, onun kadar da geometrici: bu adam *Doğa sistemi* adlı yapıtın yazandır; Fransız Akademisi sekreteri

Mirabaud'nun adını almış. Ama nerede! bizim iyi yürekli Mirabaud'muz; o korkulu düşmanımızın yazdığı kitabın bir sayfasını bile yazacak yetenekte değildi. Aklından yararlanmak, bir şeyler öğrenmek isteyenler, hepiniz de *Doğa sistemi*'nin şu özlü ve tehlikeli parçasını okuyunuz (II. bölüm, V. ve arkası).

«Hayvanların bize varlıklarının güçlü bir nedeni olduğunun inandırıcı bir kanıtını verdikleri ileriye sürülüyor; işlevlerini yerine getirmek ve bütünlüklerini korumak için karşılıklı olarak birbirlerine yardım ettikleri görülen organlarının arasındaki o şaşılacak uyumun bize, güçlülüğü bilgelikle kaynaştıran bir işçiyi tanıttığı söyleniyor. Doğanın gücünden kuş-kuya düşemeyiz; doğa, sürekli bir eylem içinde bulunan maddenin düzenlemeleri sayesinde, gördüğümüz bütün canlıları meydana getiriyor; aynı canlıların organları arasındaki uyum kendi özleriyle düzenlemelerinin zorunlu olan yasalarının bir sonucudur; bu uyum ortadan kalkar kalkmaz canlı zorunlu olarak yok oluyor. O zaman bilgelik, zekâ*, yahut pek övülen bir uyuma eriştiği söylenen o sözde neden'in iyiliği nerede kalıyor? Değişmez bir Tanrının yapıtları olduğu söylenen bu harika hayvanlar hiç durmadan bozulmuyor, sonunda da hep kendi kendilerini yok etmiyorlar mı? Bize gücünün, ustalığının şaheserleri olarak tanıtılan makinaların zembereklerini bozmaktan, kırmaktan başka bir şeyle uğraşmıyor gibi görünen bir işçinin bilgeliği, iyiliği, sağgörüsü, değişmezliği** nerede kaldı? Bu Tanrı başka türlü davranmıyorsa*** ne özgürdür, ne

* Kuşaklar birbirini izledikleri için mi acaba zekâ azalıyor? (*Voltaire'in notu*).

** Siz sonuç değişmezliği gördüğünüz zaman niyet değişmezliği vardır. *Tanrı* maddesine bakınız (*Voltaire'in notu*).

*** Özgür olmak, iradesini yerine getirmek demektir, iradesini yerine getiriyorsa, özgürdür (*Voltaire'in notu*).

de salt güce sahiptir. İradesini değiştiriyorsa, şu halde değişmezliği yoktur. Duyarlık verdiği makinaların acı duymalarına izin veriyorsa, iyiliği yok demektir*. Yapıtlarını daha sağlam bir hale getirememişse, o zaman da ustalığını gösterememiştir. Tanrının bütün öteki yapıtları gibi, canlıların da kendi kendilerini yok ettiklerine bakarak, bundan, ya doğanın her yaptığıının zorunlu bir şey, kendi yasalarının bir sonucu güçsüz, sebatsız, ustalığı, iyiliği olmayan bir işçi olduğu sonuncunu çıkarmaktan kendimizi alamayız.

«Kendisini Tanrı'nın şaheseri gibi gören insan, bize o sözde yaratıcısının yeteneksizliğinin, yahut kötülüğünün** kanıtını, başka her hangi bir varlıktan daha iyi verebilir. Tanrısal sevginin değişmez tercih konusu olduğunu sanan ve Tanrı'sını kendi öz modeline göre yapan bu duygulu, zeki, düşünen varlıkta biz, daha kaba varlıklarındakinden daha hareketli, daha narin, karışıklığı yüzünden bozulmaya daha elverişli bir makinadan başka bir şey görmüyoruz. Bizim bilgilerimize sahip olmayan hayvanlar, çok basit bir hayat süren bitkiler, duygudan yoksun bulunan taşlar, birçok bakımlardan, insandan daha talihli varlıklardır, hiç olmazsa onun çoğu zaman çektiği kafa üzüntülerinden, düşünce sıkıntılarından, kemirici dertlerinden bağıştırlar. Sevilen bir şeyin yerini doldurma olanağı olmayan kaybını her hatırlayıpta bir hayvan, ya da bir taş olmayı kim istemezdi***? Bu dünyada Tanrısının boyunduruğu altında tir

* *Tanrıtanımazlık ve Tanrı maddelerindeki Cevap'a bakınız (Voltaire'in notu).*

** Kötü ise, hiç de yeteneksiz değildir; yok yetenekliyse, gücü, bilgeliği de var demek olacağından, kötü değildir (Voltaire'in notu).

*** Yazar burada hepimizin düştüğü bir yanılgıya düyüyor. Çoğu zamna: şu çektiğim dertlerle bir insan olacağıma bir kuş, bir dört ayaklı olmayı yeğ tutardım, deriz. Ama bu lâfları ederken, insan yok olmayı istediğini düşünmez; çünkü siz kendi kendinizden başka bir şeysoniz, artık sizde kendi kendinizden bir şey kalmamış demektir (Voltaire'in notu).

tir titremekten başka bir şey yapamıyan, öteki dünyada da daha başka, sonsuz eziyetler çekeceğini sanan, böylece bir türlü rahat yüzü göremiyen boş inanlı bir varlık olmaktansa cansız bir kütle olmak daha iyi değil midir? Duygudan, yaşamdan, bellekten, ve düşünceden yoksun olan varlıklar, geçmiş, hal ve gelecek fikriyle üzüntü etmezler; yanlış akıl yürüttükleri için sonsuzluğadek mutsuz olmak tehlikesine düşeceklerine olasılık vermezler, tıpkı dünya mimarının evreni kendileri için meydana getirdiğini iddia eden nice talihli varlıklar gibi.

«Bize, meydana getirdiği yapıttan ayrı olarak bir işçi fikrine sahip olmadan bir yapıt fikrine sahip olmayacağımızı söylemesinler. *Doğa bir yapıt değildir*: doğa hep kendi kendiliğinden var olmuştur*; her şey onun kendi bağrında meydana gelir; doğa birçok malzemeyle donatılmış ve işini görürken kullandığı araçları da yapan kaocaman bir atölyedir: bütün yapıtları enerjisinin etkileri, yaptığı, içinde sakladığı harekete geçirdiği etkenlerle nedenlerdir. İlksiz, yaratılmamış, yok edilemez olan, türlü türlü düzenlenerek her zaman hareket halinde bulunan ögeler, gördüğümüz bütün varlıklarla olayları, duyduğumuz bütün iyi ve kötü etkileri, ancak türlü türlü uygulanış biçimlerine göre farkedebildiğimiz düzenle düzensizliği; bir sözcükle, üzerinde derin derin düşündüğümüz bütün o acayip şeyleri doğururlar. Bu iş için bu ögelerin, gerek kendilerine özgü, gerek birleşik özellikleriyle, onları düzenlemek, bir biçime sokmak, kaynaştırmak, korumak ve dağıtmak için bilinmeyen bir işçiye başvurmak zorunda kalmaksızın kendilerine özgü olan hareketten başka bir şeye gereksinmeleri yoktur.

* Siz varlığı soru konusu olan bir şeyi varsayıp geçiyorsunuz, ne yazık ki, bu da sistem kuranlarda her zaman görülegelen bir şeydir. (*Voltaire'in notu*).

«Ama bir an için evreni, ona biçim vermiş ve yapıtının üzerine titriyen bir işçi olmadan kavramanın olanaksızlığını varsaysak, bu işçiyi nereye oturtacağız*? Evrenin içine mi, dışına mı? bir madde midir, yoksa bir hareket mi? yahut uzay mı, hiçlik mi, yoksa boşluk mu? Her halde, ya hiçbir şey değildir, ya da doğanın içindedir ve onun yasalarına bağlıdır. Doğadaysa, ben orada hareket halinde olan maddeden başka bir şey göreceğini ummuyorum, bundan da onu hareket ettiren etkenin cisimden, nadedden olduğuna, bunun için çözülüp dağılabileceğine inanmak zorundayım. Bu etken doğanın dışındaysa, ne kapladığı yer, ne maddesiz bir varlık, ne de uzamsız bir zekânın ayrılmış olduğu maddeyi nasıl etkileyebileceği üzerine hiçbir fikrim** yok demektir. Hayal gücünün görülebilen dünyanın ötesine yerleştirmiş olduğu bu bilinmeyen uzaylar, ayağının ucunu zor gören bir yaratık için var olamaz***; onlardaki ideal güç benim zihnimde, ancak hayal gücüm, içinde bulunduğum dünyadan almak zorunda olduğu, o acayip renkleri rastgele birbirleriyle kaynaştırdığı zaman canlanabilir; o takdirde ben duyularının gerçekten farkettiği bir şeyi fikir halinde yansıtmaktan başka bir şey yapmış olmayacağım; doğadan ayırdetmeye, kalesinin dışına yerleştirmeye uğraştığım Tanrı da, ben istemesem bile, zorunlu olarak gene oraya girecektir.

«Bu konu üzerinde direnilecek, ömründe, hiç heykel, yahut saat görmemiş bir yabana bir heykel veya saat gösterilse, bunların kendisinden daha becerikli, daha ustalıklı, zeki bir etkenin yaptıkları olduğunu kabul etmekten kendini almaz, denecek:

* Yerini bulmak bize mi düşer? Asıl bizim yerimizi o göstermeli. *Cevap'a bakınız (Voltaire'in notu).*

** Her şey üzerine bir fikir edinmek için mi yaratıldınız, sonra bu doğada da hayran olunacak bir zekâ görmüyor musunuz? *(Voltaire'in notu).*

*** Ya dünya sonsuzdur, ya da uzay; birinden birini seçin *(Voltaire'in notu).*

bundan, bizim de evren makinasının, insanın, doğa olaylarının zekâsı ve gücü bizim zekâmızın, bizim gücümüzün çok üstünde bir etkenin yapıtları olduğunu kabul etmek zorunda olduğumuz sonucu çıkarılacaktır.

«Önce şuna karşılık vereyim ki, biz doğanın çok güçlü, çok becerikli olduğundan kuşkuya düşemeyiz*; üzerinde biraz derince düşünmek zahmetine katlandığınız yapıtlarında bulduğumuz o yaygın, çeşitli ve karışık etkilere şaşıp kaldığımız zamanlar, her seferinde onun ustalığına hayran oluyoruz: bununla beraber doğa, yapıtlarından birinde bir başkasındakinden ne daha az, ne daha çok beceriklidir. Sonra Newton'un ki gibi derli toplu bir kafanın yanında bir taşın yahut bir maddenin nasıl meydana getirilmiş olduğunu da bilmiyoruz. *Becerikli adam* diye bizim yapamadığımız şeyleri yapabilen adama diyoruz. Doğa her şeye yetkindir; bir nesne var olur olmaz da, doğanın o nesneyi yapabilmiş olduğunun bir kanıtıdır. Böylece becerikli öz üzerinde ancak kendi kendimize oranla yargıya varıyoruz; o zaman onu kendi kendimizle kıyaslıyoruz, sonra biz *zekâ* adını verdiğimiz bir nitelikten yararlandığımız, onun yardımıyla kendi ustalığımızı gösteren yapıtlar meydana getirdiğimiz için, bundan da bizi en çok şaşırtan doğa yapıtlarının doğaya değil, zekâsını yapıtlarının bizde uyandırdığı şaşkınlıkla, yani kendi zayıflığımız ve bilgisizliğimizle ölçtüğümüz, bizim gibi zeki bir işçiye ait olduğu sonucunu çıkarıyoruz**.»

Bu kanıtlara verdiğimiz cevapları *Tanrıtanımaz* ve *Tanrı* maddeleriyle, *Doğa sistemi'nden* çok daha önce yazılmış olan aşağıdaki bölümde okuyunuz.

* *Güçlü ve becerikli*; bu sözcükler üzerinde duruyorum, dünyayı ve insanı yaratacak kadar güçlü olan Tann'dır. Siz istemiye istemiye Tannın varlığını kabul ediyorsunuz. (*Voltaire'nin notu*)

** Mademki o kadar bilgisizmişiz, her şeyin Tanrısız olup bittiğini iddia etmeye nasıl cesaret edeceğiz? (*Voltaire'in notu*).

II. BÖLÜM

Bir duvar saati saatin kaç olduğunu göstermek için yapılmamışsa, o zaman ben de son nedenlerin kuruntudan başka bir şey olmadığını itiraf edeceğim; hem bana da *son nedenci*, yani bir budala denmesini yerden göğe kadar haklı bulacağım

Bununla beraber şu dünya makinasının bütün parçaları birbirini için yapılmışa benziyor. Kimi filozoflar Epikuros'la Lucretius'un inkâr ettikleri son nedenlerle alay eder gibi görünüyorlar. Bence asıl Epikuros'la, Lucretius'la alay etmek gerekirdi. Size gözlerin görmek için yaratılmadığını. ama bu işe yarıyabilecekleri görülünce bu işde kullandıklarını söylerler. Onlara bakarsanız, ağız hiç de konuşmak, yemek yemek için, mide sindirmek, yürek kanı toplardamarlardan alıp atar-damarlara göndermek, ayaklar yürümek, kulaklar işitmek için yaratılmamıştır. Böyle söyledikleri halde, bu kişiler terzilerin kendilerini giydirmek için urbalar diktiklerini, duvarcıların da kendilerine, içinde barınmak için evler yaptıklarını itiraf ediyorlardı; ediyorlardı da en küçük işçilerine başışladıkları şeyin doğada, yüce Varlık'da evrensel Zekâ'da var olduğunu yadsımaya kalkışıyorlar.

- Kuşku yok ki. son nedenleri kötüye kullanmamak gerekir. M. le prieur'ün* *Spectacle de la Nature*'de, boş yere, Okyanusun alçalıp kabarmasının gemilerin daha kolaylıkla limanlara girebilmesi ve deniz suyunun bozulmaması için meydana geldiğini iddia ettiğine değinmiştik. Bacakların bot giymek, burunların gözlük takmak için yaratıldığını da boşuna söyleyecektir.

* Kimi manastırların başrahibi.

Bir nedenin ulaşmak için harekete geçtiği en doğru sonu kestirebilmek için bu sonun her zaman, her yerde kendini göstermesi gerekir. Her zaman, her denizde gemiler yoktur; böylece Okyanusun gemiler için meydana getirildiği söylenemez. Doğanın ötedenberi bizim kişisel sanatlarımızın buluşlarına kendini uydurmaya çalışmış olduğunu ileri sürmenin ne kadar gülünç olacağı meydandadır; ama burunların gözlük takmak için değilse de koklamak için yaratıldığı, ilk insanlardan beri de burunumuz olduğu meydandadır. Bunun gibi eldivenciler yararlanсын diye yaratılmamış olan ellerimizin de, eltarığı ile parmak kemiklerinin ve bileklerimizde daire biçimindeki adale hareketlerinin bize sağladığı bütün kullanımlar için yaratıldığı meydandadır.

Cicero her şeyden kuşkulandığı halde son nedenlerin varlığından kuşku duymuyordu.

Hele üreme organlarının cinslerin sürekliliğini sağlamak için yaratılmamış olması pek olanaksız görünüyor. Bu mekanizma hayran olunacak şeydir, ama doğanın bu mekanizmaya eklediği duyum daha çok hayran olmaya değer. Epikuros zevkin yüce bir şey olduğunu ve kendilerine duyum verememiş, duyar varlıkların durmadan meydana gelmesini sağlayan bu zevkin bir son neden olduğunu itiraf etmeliydi.

Bu Epikuros kendi çağı için büyük bir adamdı; o Descartes'in yadsıdığı, Gassendi'nin savunduğu, Newton'un da kanıtladığı şeyi, boşluksuz hareket olmadığını görmüştü. Değişmez cinslere birleştirici bölümler ödevini görmek üzere atomların kesinlikle gerekli olduğunu kavramıştı: bütün bunlar çok filozofça fikirlerdir. Özellikle gerçek Epikürcülerin ahlâkı kadar saygı değer bir şey yoktu: bu ahlâk bilgelikle bağdaşma olanağı olmıyan Devlet işlerinden uzak kalmaya, bir de dostluğa dayanıyordu, dostluk olmazsa hayat bir yük olurdu;

ama Epikuros'un fiziğinin geri kalan yanı Descartes'in yivli maddesinden daha kolay kabul edilir bir şey değildi. Doğada hiçbir niyet olmadığını iddia etmek, hence, gözleri de, anlığı da tıkamak demektir; yok, bir niyet varsa zeki bir neden, bir Tanrı da vardır.

Bize karşı çıkarak kürenin düzensizliğini, yanardağları, oradan oraya yer değiştiren kum ovalarını, yıkıntıya uğramış birkaç dağa, yer sarsımından meydana gelmiş başka dağları, v.b. gösteriyorlar. Ama arabanızın tekerlek poyraları ateş alırsa, bundan arabanızın kesinlikle sizi bir yerden bir başka yere götürmek için yapılmamış olduğu sonucu mu çıkar?

Her iki yarı küreyi çeviren sıradağlarla bu kayaların dibinden benizlere kadar akan altı yüzden fazla ırmak; aynı birikintilerden inen ve kırlara bereket sağtıktan sonra ırmakları bü-yülten çaylar; aynı kaynaktan çıkan ve canlılarla bitkilere su veren binlerce pınar: bütün bunlar, ışık ışınlarını alan ağtabaka, o ışınları kıran saydam cisim, kulağımızın sesleri alan örs kemiği, çekiç kemiği, üzengi kemiği, zan, toplar damarlarımızdaki kan yolları, yaşamı meydana getiren makinanın dengeçisi olan yüreğin kasılıp gevşemesi gibi, rastgele bir halin ve atomların yollarını sapmalarının bir sonucu değildir.

(8). Bu birinci bölüm, Kehl basımında III. bölüm olmuştur. Buna karşın ikinci bölüm, o basımda, birinci bölümün yerini almış ve bu bölüme, 1771'de yapılmış bir ek de alınmıştır (*Questionstla* yalnız ikinci bölüm çıkmıştı).

(9). *Ek (1771 ve 1774):*

Hıristiyanlar için iş böyle değildir: anlamadıkları şeyler için besledikleri inan, anladıkları şeyler üzerine kurulmuştur; onların inanma nedenleri vardır. İsa-Mesih Galile'de mucizeler göstermiştir: şu halde onun bütün dediklerine inanmalıyız. Ne dediğini öğrenmek için Kiliseye danışmalıyız. Kilise, bize, İsa-Mesih'in geleceğini haber vermiş olan kitapların gerçek olduklarını buyurmuştur: o halde bu kitaplara

inanmalıyız. Bu kitaplar bize Kilise'nin buyruklarını dinlemiyene bir tefeci, bir pagan gözüyle bakmak gerektiğini söylüyorlar: şu halde vergi mültezimleri gibi hor görülmemek için Kilisenin sözünü tutmalıyız. Şu halde aklımızı, çocukça yahut körükörüne bir saflıkla değil, gene aklın kabul ettiği uysal bir inanla, onun eline bırakmalıyız. İşte hristiyan inanı, hele en kusursuz inan olan Roma inanı budur. Luther'ci, Calvin'ci, Anglikan inanı da kötü bir inandır.

(10). *Questions*'da çıkan (1771) *Folie - Delilik* maddesinin başına şu parça eklenmişti:

Delilik nedir? Karma karışık düşünceleri olmak, karmakarışık hareketlerde bulunmak. İnsanların en akıllı uslusunu deliliğin ne olduğunu öğrenmek mi istiyor? fikirlerinin düste nasıl yürüdüğünü düşünsün! O gece sindirim çok hareketliyse, karmakarışık bin bir fikir kendisini bunaltır; bana öyle geliyor ki, doğa gereğinden fazla gıda aldığımız, yahut gıdamızı iyi seçmediğimiz için düşünceler vererek bizi cezalandırıyor; çünkü insan ancak iyi sindirmediği zaman uykuda düşünür. Korkulu rüyalar gerçekten birer geçici deliliklerdir.

(11). *Ek* (1771):

«Kimi zaman da onu banyolarla, hacamatla, perhizle iyi ediyorlar.»

(12). *Ek* (1771):

Deli, iyi zamanına rastlarsa, onlara şöyle diyecektir: «Ne hastalığının nedenini bilebilen, ne de onu iyi edebilen zavallı ölümlüler, büsbütün bana benzemekten, hatta benden de beter olmaktan korkun. Aynı yüzyılda akıl yürütmek yetisini kaybeden Fransa Kralı VI. Charles'dan, İngiltere Kralı VI. Henri'den, imparator Venceslas'dan daha yüksek bir soydan değilsiniz. Üçü de ölmüş üç deli olan Blaise Pascal'dan, Abbadie'den, Jonatlan Swift'dan daha kafalı da değilsiniz. Hiç olmazsa sonuncusu bizler için bir hastane yaptırmıştı: orada size de bir yer ayırtayım mı?»

Not - Deliliğe karşı sıpa kanı içmeyi yasak ettiği için Hippokrates'a kızgınlım, hele *Manuel des Dames**'ın deliliğin uyuza tutularak iyi edildiğini söylemesine büsbütün tepem atıyor. Çok hoş reçeteler doğrusu: herhaide o hastalığa tutulanlar icad etmiş olacak.

(13). *Fraude - Aldatma maddesi Questions*'da da çıkmış (1771), yalnız sonuna şu sözler eklenmiştir:

Özellikle şunu düşünelim ki, bir filozof, insan topluluğuna yararlı olmak istiyorsa bize bir Tanrı göstermelidir.

(14). Maddenin baştan buraya kadar olan bölümü *Questions*'da (1771 ve 1774) şu biçimde değiştirilmiştir:

Kutsal yazar öteden beri edinilmiş fikirlere uymuş olduğu ve buna razı olmasa zaten kimse de kendisini dinlemeyeceği için, bize yalnız bu eski zaman fiziği üzerinde bazı düşünceler yürütmekten başka yapacak bir şey kalmıyor; çünkü Tanrıbilim konusunda, Tanrıbilime saygımız vardır, ona inanır ve hiçbir zaman elimizi bile sürmeyiz.

(15). *Ek (1771)*:

«Fiziği değil Hak yolunu göstermek için yazmış olan yazar bu eski önyargıları hoşgörmek zorunda kaldı.»

(16). 1771'de yapılan, 1774'de tamamlanan ek:

«Kendileri kadar kaba olmıyan başka uluslardan al-dıkları, kaba saba düşünceleri.»

(17). *Ek (1771)*:

«Onun için işi başka türlü açıklamak, başka ırmaklar aramak gerekti. Her yorumcu kendine göre bir dünya cenneti yarattı.»

(18). *Ek (1771)*:

* Bir çeşit «Ev doktoru» kitabı.

«Onun bu konuda Londra Krallık Derneği ile Fen Akademisinden daha çok bilgisi vardı.»

(19). *Ekler (1771 ve 1774):*

«Ayrıca bu simgenin kadını kocasının buyruğu altına koyduğu ve karı koca arasındaki gizdeş birleşmeyi belirttiği söyleniyor.

«Birçok kişiler bu âyet üzerine erkeklerin kaburga kemiğinin kadınlarınkinden bir eksik olduğunu sanmışlardır; ama bu bir sapkınlık olur, hem anatomi bize bir kadının kocasından daha çok kaburga kemiği olmadığını gösteriyor.»

(20). *Ek (1771):*

«Bu doğrudur; ama ilk günahattan önce belki de ne boyun eğmek, ne de acı çekmek vardı.»

(21). Bu tümce 1771'de şu biçimde değiştirilmiştir:

«Yahudilerin önceleri birçok tanrılara taptıkları anlaşıyor.»

(22). *Ek (1771):*

Bu belki de bir işarettir, yahudiler *Kerub*'u doğa aılamına alıyorlardı. Bu bir öküz kafasıyla bir insan kafasından, bir insan vücuduyla atmaca kanatlarından meydana gelme bir simgeydi.

«Ve Tanrı Kabil'e bir işaret koydu.»

İnansızlar, bu nasıl Tanrı! diyorlar. Hiçbir neden gösterilmediği halde Habil'in sunusunu* kabul ediyor da, ağbeyisi olan Kabil'inkini yadsıyor. Böylece Tanrı iki kardeş arasında kin ve nefrete neden oluyor. Doğrusunu isterseniz, insanoğlu daha yaratılır yaratılmaz bir kardeşin öbür kardeşi öldürmesi bir ahlâk dersi, bütün eski masallardan çıkarılmış bir derstir; yalnız dünya bilgelerince her türlü ahlâka, her türlü adalete,

* *Sunu, takdime, offrande.*

bütün sağduyu ilkelerine aykırı görünen bir şey varsa o da Tanrının insanoğlunu sonsuz olarak lânetlemesi, bir elma için kendi öz evlâdını öldürtmesi, sonra da kardeş katilliğini bağışlamasıdır. Bağışlamakla kalsa gene iyi! Üstelik katili açığa koruyor da. Kim Habî'in öcünü almaya kalkarsa Kabil'in cezasından yedi kat daha ağır bir cezaya çarılacağını bildiriyor. Ona, yaşamını korumaya yarıyan bir işaret koyuyor. Dinsizler diyorlar ki, bu masal saçma olduğu kadar da çirkindir. Bu, komşu ulusların Suriye'de bol bol uydurdıkları masalları taklid ederek o iğrenç budalalıkları yazan zavallı bir yahudinin saçmalamasıdır. Bu akılsız yahudi, bu kuruntuları, kitabın her şeyden daha az olduğu bir çağda, Musa'ya maletti. Her şeye hükmeden kader bu talihsiz kitabı bize kadar ulaştırdı: düzenbazlar onu göklere çıkardılar, budalalar da ona inandılar. İşte kendileri de Tanrı'ya taparken, İsrail oğullarının Tanrısını suçlandırmaya cüret eden yüce Varlığın hareketini kendi kusurlu ahlâkımızın ve doğruyu göremiyen adaletimizin boş inananlarıyla yargılayan bir sürü tanrıcalar böyle söylüyorlar. Onlar Tanrının varlığını, kendi yasalarımıza bağlı kılmak için kabul ediyorlar. Biz işi oralara vardırmaktan sakıyalım ve anlayamadığımız şeylere, bir daha, saygı gösterelim. Avazımız çıktığı kadar ● *altitudo**! diye haykıralım.

(23). *Ek* (1771):

«Bu sözler de gene herkesin bildiği bir inanışa uyularak söylenmiş sözlerdir.»

(24). *Ek* (1771):

«Şu halde ermiş Augustinus tarihte bundan söz edilmediğini söylerken yanılmıyor.»

(25). *Ek* (1771):

* «Ey derinlik!» Ermiş Pavlus'un şu sözünden: «Ey Tanrının hikmet ve bilgisinin derinliği...» (*Romalılara Mektup*. XI. 33)

«Bu antlaşma bir buyruktan başka bir şey olamaz, *birleşme* sözcüğü burada geniş anlamda kullanılmıştır. Şu halde sözcüklerden ürkmeyip ruha tapmak ve zayıflar için bir rezalet, güçlüler için de bir ahlâk örneği olan bu kitabın yazıldığı zamanlara dönmek gerekir.»

(26). *Ek (1771):*

«Ve Âdem oğullarının yapmakta oldukları kenti ve kuleyi görmek için Tanrı indi; ve Tanrı dedi: işte bir tek dili olan bir ulus. Bunu yapmaya başlamışlar, bitirinceye kadar da bu işten vazgeçmiyecekler. Gelin, inelim, kimse komşusunun ne dediğini anlamasın diye onların dilini karıştıralım.»

Burada yalnız şuna dikkat edin ki, yazar hâlâ halkın inanışına uyarak söz etmeğe devam ediyor. Tanrıdan hep, kendi topraklarında olup bitenleri öğrenmek, yapılan işleri kendi gözüyle görmek, kuruluna aldığı kimseleri toplayıp onlarla birlikte karar vermek isteyen bir insan gibi söz ediyor.

«Ve İbrahim, kendi adamlarını ayırdıktan sonra (üç yüz on sekiz kişiydiler), beş kralla karşılaştı, onlara meydan okudu ve onları Şam'ın sol yönünde olan Hobah'a kadar kovaladı.»

Sodom gölünün güney kıyısından Şam'a kadar seksen fersahlık yol vardır, üstelik Lübnan ve Anti Lübnan dağlarını da aşmak gerekir. İnansızlar böyle bir abartmadan güç alarak seviniyorlar. Ama Tanrı İbrahim'i koruduktan sonra, hiçbir şey abartılmış sayılamaz.

(27). *Ekler (1771 ve 1774):*

Büyük Newton ve bilgin Le Clerc'le beraber birçok bilginler o düşüncededirler ki, *Beş Sefer*, daha yahudiler biraz yazı yazmayı, okumayı öğrendikleri sıralarda Samuel tarafından yazılmıştır ve bütün bu öyküler Suriye masallarının bir taklididir.

Ama, bütün bunların *Kutsal - Kitap*'ta olması bu kitapta Kutsal - Ruh tarafından yazılmış olandan başka bir şey ara-

madan, ona derin bir saygı beslememize yeter. O zamanların bizim zamanımıza benzemediğini de hiç hatırdan çıkarmıyalım ve bunca büyük adamdan sonra *Eski Ahi*'in gerçek bir öykü, dünyanın geriye kalan insanları tarafından ne uydurulmuşsa hepsinin de masal olduğunu tekrarlamaktan geri kalmıyalım.

(28). *Genèse - Yaratılış* maddesi *Questions*'da (1771) yukarıda gösterilen bütün bu eklemelerle (hatta birçoğu 1774 başımında yapılmış olan eklerle) çıkmış ve metne konulan yeni bir parça ile sona erdirilmiştir. 1774'de Voltaire bunlara yeniden on iki parça eklemiştir. Bütün bu parçaları aşağıya alıyoruz:

Kendi bilgileriyle çok şişinmiş olan bilginler *Yaratılış*'ı Musa'nın yazmış olmasının olanaksız olduğunu iddia etmişlerdir. İleriye sürdükleri en büyük neden de, İbrahim'in öyküsünde bu nebinin, karısını gömmek için *gümüş para* vererek mağara satın aldığı, Gerar kralının da Sara'yı yetmiş beşindeyken, eşsiz güzelliğinden ötürü, kaçırıp sonra geri gönderirken kendisine bin gümüş para verdiğinin söylenmiş olmasıdır. Bütün eski yazarlara başvurdıklarını ve o zamanlar hiç de gümüş para olmadığının anlaşıldığını söylüyorlar. Ama Kilise Musa'nın *Beş Sefer*'in yazarı olduğuna her zaman kesinlikle inanmış olduğu için bunların uydurma şeyler olduğu meydandadır. Bu adamlar Aben Hesta ve Baruch Spinoza tarafından ortaya atılan bütün kuşkuları körüklüyorlar. Baş denetçi Silhouette'in kayınbabası olan doktor Astruc, bugün pek az bulunan *Yaratılış üzerine varsayımlar* adlı kitabında, insanoglunun bilgisine karşı içinden çıkılmaz yeni yeni itirazlar ekliyor: ama alçakgönüllü, söz dinler sofuluk için bunların anlaşılmıyacak bir yönü yoktur. Bilginler bu kitabın her satırını yalanlıyorlar, basit insanlar da her satırına saygı gösteriyorlar. Biz kendi aklımıza inanmak gibi bir felâkte düşmekten sakınelım; aklımızla da, yüreğimizle de boyun eğelim.

«Ve İbrahim Sâra'nın kızkardeşi olduğunu söyledi; ve Gerar kralı onu kendisine aldı.»

İbrahim maddesinde de söylediğimiz gibi, Sâra'nın o zaman doksan yaşında olduğunu; daha önce de bir Mısır kralı tarafından kaçırıldığını; ve gene o korkunç Gerar çölü krallarından birinin, sonradan İbrahim'in oğlu İshak'ın karısını da kaçırdığını itiraf ederiz. İbrahim'in kendisinden bir çocuğu olan cariyeye Hacer'den ve bu nebinin bu cariyeyi oğluyla beraber nasıl kovduğundan da söz etmiştik. İnansızların bütün bu öyküleri bıyık altından gülerek nasıl anlattıklarını; İbrahim'in kızkardeşiymiş gibi tanıttığı aynı Sâra'ya âşık olan bir Abimelek'le İshak'ın da gene kızkardeşiymiş gibi tanıttığı Rebeka'ya âşık olan bir başka Abimelek'in öyküsünü nasıl *Bin bir gece* masallarından daha üstün tuttuklarını herkes bilir. Bütün bu bilgin eleştirilerin en büyük kusurlarının her şeyi kendi cılız aklımızın ilkelerine bağlamak ve eski Araplar için Fransa sarayı ile İngiltere sarayı için fikir yürütür gibi fikir yürütmek olduğu ne kadar tekrarlansa azdır.

«Ve Hamor'un oğlu Şekem'in ruhu, Dina'nın ruhu ile yapıştı; ve üzüntüsünü tatlı okşamalarla giderdi; ve babası Hamor'a gidip, bu kızı bana karı olarak al, dedi.»

Bilginler işte burada isyan ediyorlar. Nasıl olur! diyorlar, nasıl olur da bir kralın oğlu bir serserinin kızını, kendisiyle evlenmek gibi bir onura eriştirir; düğün olur; babası Yakub'la Dina armağanlara boğulur; Şekem kralı *nebi* denilen bu serseri hırsızları kendi kentinde ağırlamak alçakgönüllülüğünü gösterir; nasıl olur da kendisine ait yarım fersahlık toprağa sahip olmıyan bu küçük kabilenin boş inanlarını hoşgörmek için kendisini, oğlunu, sarayının adamlarını, bütün ulusunu sünnet ettirmek gibi inanılmaz, anlaşılmasız bir yücegönüllülükte bulunur. Hem böylesine şaşılacak bir yücegönüllülüğe karşılık bizim kutsal nebler ne yapsalar beğenirsiniz? Sünnet yarasının genellikle ateş yaptığı günü beklerler; Şimeon'la Levi Kılıç elde bütün kenti dört dönerler; kralı da, oğlu prensi de. bütün kent halkını da kılıçtan geçirirler. Bu Saint - Barthélemy'nin iğrençliği, ancak olanaksız

bir şey olduğu için silinir. Tüylar ürpertici bir romandır bu, ama hiç kuşkusuz, gülünç bir roman. İki kişinin bütün bir ulusu rahat rahat kılıçtan geçirmesi olanaksızdır. İnsan, kesilmiş sünnet derisiyle biraz acı da duysa, iki hayduda karşı kendini savunur, bir araya gelir, onları çember içine alır, lâıyk oldukları işkencelerle vücutlarını ortadan kaldırır.

Ama daha elle tutulur bir olanaksızlık var: zamanı inceden inceye hesap edersek Yakub'un bu kızı, Dina, o zamanlar olsa olsa üç yaşında olabilirdi, tarihi sırasını zorlamak istesek bile, haydi diyelim ki, en fazla beş yaşındaydı: işte bunun üzerine kıyametleri koparıyorlar. Diyorlar ki: lânetli bir ulusun kitabından bize ne; bir kitap ki, bütün dünyanın o kadar zaman varlığından bile haberi olmamış, bir kitap ki her sayfasında doğru akılla törelere hakaret ediliyor, bize itiraz götürmez, kutsal, Tanrı tarafından yazılmış bir kitap olarak verilmek istenen böyle bir kitabın ne değeri vardır? Ona inanmak bir küfür olmaz mı? Ona inanmıyan aklı başında, kendi halinde insanlara zulmetmek yamyamca bir azgınlık değil midir?

Karşılık verelim: Kilise bu kitaba inandığını söylüyor. Kopyacılar saygıya değır öykülere insanı isyan ettiren saçmalar karıştırmış olabilirler. Bu konuda yargılamak yalnız kutsal Kiliseye düşer. Din adamı olmıyanlar kendilerini ona bırakmaladırlar. Bu saçmalar, ileriye sürülen bu iğrenç şeyler bizim dinimizin esasını ilgilendirmez. Dinle erdem, vaktiyle Şekem'de olup bitenlerle küçük Dina'nın başına gelenlere bağli olsaydı insanların hali ne olurdu?

«İsrail Oğulları üzerine bir kral krallık etmeden önce Edom diyarında krallık eden krallar bunlardır.»

İşte doğru yoldan ayrılanların buldukları büyük nedenlerden biri de bu parçadır. Büyük Newton'u, dinine bağli ve bilge Samuel Clarke'ı, derin filozof Bolingbroke'u, bilgin Le Clerc'i, bilgin Fréret'yi, daha birçok bilginleri *Yaratılış*'ı Musa'nın yazmış olmasının olanaksızlığı yolundaki inanışı desteklemeye yönelten bu olmuştur.

Doğrusunu isterseniz bu sözcüklerin, ancak yahudilerin kralları olduktan sonra yazılmış olabileceğini biz de itiraf ederiz.

Astruc'u *Yaratılış*'ı altüst etmeye, yazarın kimi ve-kayinamelerden yararlanmış olduğunu sanmaya yönelten özellikle bu âyet olmuştur. Ortaya ustalık, doğru, ama çok cüretli bir yapıt koymuş oldu. Ancak ruhani bir kurultay böyle bir işe girişmeye cesaret edebilirdi. Hem sonra Astruc'ün bu nankör ve tehlikeli yapıtı sanki neye yaradı? Aydınlatmak istediği karanlıkları büsbütün artırmaya. İşte bilgi ağacının hep tatmak istediğimiz meyvası budur. Bilgisizlik ağacı meyvesinin acaba neden daha besleyici olması, daha kolay sindirilmesi gerekiyor.

Ama, her şey bir yana, bu âyet, bu bölüm ister Musa tarafından yazılmış olsun, ister Samuel, yahut Samiriye'ye gelen kurbancı haham, ister Esdras, yahut da bir başkası tarafından, bundan bize ne? Devletimizin, yasalarımızın, varlıklarımızın, ahlâkımızın, refahımızın, *Edom* yahut *Idumee* adı verilen, bir barbar ülkenin adı sanı bilinmiyen şefleriyle ne ilgisi olabilir? Oysa sırtlarına giyecek gömleği olmıyan o zavallı Araplar, biz de dünyada var mıyız, yok muyuz diye hiç merak bile etmezler: onlar kervanları soyar, arpa ekmeği yerler; biz de Taşlık Arabistan'ın* bu bölgesinde, Sodom gölünün batısına düşen komşu bölgeden önce, kralcıklar var mıydı, yok muydu öğreneceğiz diye didinir, uğraşır dururuz!

*O miseras hominum mentes! o pectora caeca**!*

(Lucret., II, V, 14)

(29). 1771 de *Questions*'da çıkan *Gloire - Şan* maddesinin başına aşağıdaki parça eklenmişti:

* *Arabie Pétrée*, eski adıyla *Arabiye - i Sahriye*; şimdiki merkez yaylası, Sina yarım adasının kuzey bölgesi.

** «Ey zavallı insan ruhları! Ey kör yürekler!»

Diyelim ki, Cicero, Catilina'nın düzenlediği suikastı bastırdıktan sonra şanlı, ünlü olmayı sevmiş, hoş görülür.

Diyelim ki, Prusya Kralı Büyük Frederik, Rosbach ve Lissa zaferlerinden, yurdunun yasa kurucusu, tarihçisi, şair ve filozofu olduktan sonra böyle düşünmüş; hem şana, üne son derece düşkünlük, hem de alçak gönüllülük edecek kadar beceriklilik göstermiş, bu yüzden şanı bir kat daha yükselecektir.

Diyelim ki, İmparatoriçe II. Katerina, bir Türk padişahının kaba küstahlığı karşısında, bütün dehasını kullanmak zorunda kalmış; tâ Kuzey'in bir ucundan Boğazlar'a Küçük Asya'ya korku saçan dört filo göndermiş; ve 1770 de bütün Avrupa'yı titreten bu Türklerden dört vilâyet almış, kazandığı zaferin şanı, onuru içinde yaşaması pek doğru görülecek ve başarılarından, bunlara layık olduğunu gösteren bir kayıtsızlık, bir üstünlükle söz-zetmesine hayran olunacaktır.

Sözün kısası şan ve onur, pek çelimsiz olan ölümlü soydan olsalar da, bu türden dehalara yaraşır.

Ama batının bir bucağında, Gonsse dolayında, Paris adındaki kentin bir burjuvası kendisine bir üniversite hocası tarafından: Efendimiz, yüksek hizmetlerinizden dolayı kazandığınız şan ve onur, bütün dünyaya yansıyan büyük yapıtlarınız v.b; diye bir nutuk çekilince sahiden şan ve onur sahibi olduğunu sanırsa, o zaman bu dünyada burjuvanın şan ve onuruyla, efendimizin konağına bu demeci çekmeye gelen zevceğin parlak sözlerini kutlamaya yetecek düdük bulunur mu bilmem.

Biz insanlar o kadar budala şeyleriz ki, Tanrı'yı da kendimiz gibi şanlı etmişiz.

⁽³⁰⁾. *Grâce - İneyet maddesi*, Kehl basımında tümü çıkan maddenin IV. bölümü olmuştur II. III. bölümler, 1771 de *Qu'estions*'da çıkan, aşağıdaki maddeyi veriyordu:

Bütün doğa. var olan her şey, Tanrının bir inayetidir; bütün canlıları meykuna getirmek, beslemek inayetinde bulunuyor. Bir

ağacı yetmiş ayak yükseğe çıkacak kadar büyütme inayeti çam ağacına lûtfedilmiş, ama saza nasip edilmemiştir. İnsana düşünmek, konuşmak, öğrenmek inayetini veriyor; bana da Tournéli'nin Molina'nın, Soto'nun v.b. inayet üzerine yazmış oldukları şeylerin bir sözcüğünü bile anlamamak inayetini.

Etki ve nedensiz inayetten ilk sözeden, kuşkusuz. Homeros olmuştur. Ermiş Agustinus'dan başkasını bilmiyen bir tanrıbilim yetkilisi buna şaşabilir. Ama *Ilias*'ın üçüncü kitabını okusun, Pâris'in kardeşi Hektor'a şunları söylediğini görecektir: «Tanrılar size değerlilik, bana da güzellik vermişlerse güzel Venus'un armağanları için bana kızmayın; tanrıların hiçbir armağanı hor görülemez, onlara erişmek de bizim elimizde değildir.»

Bu parça kadar olumlu olan bir şey gösterilemez. Bundan başka İuppiter'in, kendi keyfine göre, zaferi kimi zaman Yunanlılara, kimi zaman Troia'lılara tattırdığına dikkat edecek olursak, işte bu da her şeyin, yukarının inayetiyle olduğuna yeni bir kanıttır.

Sarpædon. sonra Patrokles sırasıyle inayetten yoksun kalmış yiğitlerdir.

Homeros gibi düşünmiyen filozoflar çıkmıştır. Onlar genel Tanrı inayetinin kişilerin özel işlerine hemen karışmadığını, her şeyi evrensel yasalarla yönettiğini, onun gözünde Thersitos'la Akhilleus'un eşit olduğunu, ne Kalkhas'ın, ne de Talthybius'un hiçbir zaman geçici veya uygun inayete sahip olmadıklarını ileri sürmüşlerdir.

Bu filozoflara göre ayrıkotu ile meşe, güve ile fil, insan, öğelerle gök cisimleri, kendileri gibi değişmez olan Tanrının başlangıcı belli olmayan zamandan beri kurmuş olduğu yasalara boyun eğler.

Bu filozoflar ne Ermiş Thomas'nın sağlık inayetini, ne de Cajetan'ın doğal inayetini kabul ederlerdi. Dış, iç, yardımcı, yerli, uygun, önleyici v.b. inayeti anıyamazlardı. İnsanların salt hâkiminin, kölenin birini beş on kuruş sahibi edip bir başka kö-

leye karnını doyuracak kadar olsun bir şeyler vermediğini; çoğunluğun birine hamur yoğurmasını, dilsizin birine kendine kitap okumasını, bir kötürüme de postacılığını etmesini buyurduğunu ileri sürenlerin inanışını paylaşmak onlara çok güç gelirdi.

Onlar, birbirlerine doğru çekilen ve çıkardıkları ışığı karşılıklı olarak birbirlerine veren milyonlarca dünyaya yasalarını vermiş olan ilksiz Demiurgos'un onların hepsini de genel yasaların sultanı altında tuttuğunu ve bu dünyanın bir köşesindeki birkaç saman çöpünü kımıldatmak için de yeni rüzgârlar yaratmayıacağını düşünüyorlar.

Diyorlar ki, bir kurt yolunun üstünde akşam yemeği için bir oğlak bulsa, bir başka kurt da acından ölse, böyledir diye Tanrı birinci kurda özel bir inayette bulunmuş olamaz.

Biz ne bu filozoflarla Homeros'tan, ne de *Janséniste*'lerle *Motiniste*'lerden yanayız. Biz önleyici inayetlere eriştiklerini sananları kutluyor, ancak geçici inayete erişebildiklerinden yakınanlara bütün yüreğimizle acıyor; uygun inayetten de hiçbir şey anlamıyoruz.

Bir Bergamo'lu cumartesi günü, gidip Carme* rahiplerine on iki meteliklik dua ettirecek kadar kendisini hoşlandıran bir önleyici inayete kavuşursa eriştiği bu mutluluğu kutluyalım. Pazar günü de inayetten yoksun olarak meyhaneye koşar, karısını döver, ana caddede adam soyarsa, o zaman da ipe çekilsin. Tanrı bize sadece sorularımızdan ötürü, bu ve buna benzer daha nice çetin konularda hepsi de başka başka düşünen, Salamanca, Sorbonne ve Bourges üniversitesi yetkililerini kızdırmamak; onlar tarafından mahkûm edilmemek, hele onların kitaplarını hiçbir zaman okumamak inayetini lütfetsin yeter.

Biri cehennem dibinden çıkıp gelse de bize şeytan adına: «Baylar, size haber veriyorum ki yüce efendimiz, Vatikan çevresinde ve oraya bağlı olan yerlerde oturan pek az sayıdaki kim-

* Bir Hristiyan tarikatı

seler dışında, bütün insanoğlunun kendi payına almıştır», dese hep birden bu elçiye, bizi de o kaynakların listesine almak lûtfunda bulunmasını rica ederdik; bu inayete erişmek için ne yapmak gerektiğini sorardık.

Karşılık olarak bize deseydi ki: «Bu inayete erişemezsiniz; efendim bütün çağların listesini hazırlamış, hazırlarken de canının istediği gibi hareket etmiştir; durmadan yığın yığın oturak, birkaç düzine de altın kâse yapmakla uğraşıyor. Siz eğer oturaksanız vay halinize.»

Bu güzel sözler üzerine elçiyi yabalarla kovalar, efendisinin yanına geri gönderirdik.

Bununla beraber işte, Tanrıya, son derece ıyılı olan o ilksiz Varlığa, böyle şeyler yakıştırmaya cüret etmişiz.

İnsanlar Tanrıyı hep kendi biçimlerine göre canlandırmakla suçlandırılmışlardır. Homeros yeryüzünün bütün düşkünlüklerini, bütün gülünçlüklerini gökyüzüne de çıkarttığı için suçlu görülmüştür. Bu yüzden kendisini haklı olarak suçlu bulan Eflâtun ona kâfir demekte duraksamamıştır. Oysa biz, bu işin inceliklerini pek anlamıyan bu Yunanlıdan, bir hareketini bin kez daha tutmaz, bin kez daha küstah, daha kâfir olduğumuz halde, en aşağılık insana bile yüklemediğimiz bir suçu, sofuca, Tanrıya yüklüyoruz.

Fas hükümdarı Mevlâ - yı - İsmail'in, söylentiye göre, beşyüz çocuğu varmış. Şimdi Atlas dağında yaşayan bir murabıt* kalkıp size bilge ve iyi yürekli Mevlâ - yı İsmail'in, bütün ailesini bir şölene çağırıp, yemeğin sonunda:

«Ben hepinizi şanınızı artırmak için dünyaya getirmiş olan Mevlâ - yı - İsmail'im; çünkü şanım yücedir. Hepinizi de şefkatle severim; bir tavuk kuluçkalarına nasıl özenle bakarsa ben de size öyle bakanım. Büyük oğullarımdan birinin Tafilet ülkesine,

* Fas ve Trablusgarp'te sotu dervişlere verilen bir ad.

birinin de sonsuz olarak Fas'a sahip olmasını buyurdum; geriye kalan dört yüz doksan sekiz çocuğuma gelince, yarısının çarka gerilmesini, yarısının da yakılmasını buyuruyorum; çünkü ben hükümdar Mevlâ-yı - İsmail'im» dediğini anlatsa ne derdiniz?

Kuşkusuz bu murabıt'ın, Afrika'nın bir eşini daha yetiştirmedeği bir çılgın olduğuna hükmederdiniz.

Ama, sizin hesabınıza iyiyip içerek göbek bağlayan, üç dört bin murabıt gelip aynı öyküyü tekrarlasalar ne yapardınız? Bu adamları, akılları başlarına gelinceye kadar, suyuna tirit sade ekmekle perhize sokmaktan kendinizi alabilir miydiniz?

Fas hükümdarının bu beş yüz çocuğu sadece kendi şanını yükseltmek için peydahladığına, sultanlık etmek için yaratılmış olan ikisinden başka, hepsini de çarka germeyi, yaktırmayı her zaman düşünmüş olduğuna inanan *supralapsaire*'lere* karşı büyük nefret duymakta az çok haklı olduğunu söylüyorsunuz

Ama diyorsunuz ki, Mevlâ - yı - İsmail'in ilk niyetinin evlâtlarını işkenceyle öldürtmek olmadığını, ancak, hiçbir işe yaramıyacaklarını erkenden farkedince iyi bir aile babası olarak, onları ateşe, çarka atıp vücutlarından kurtulmayı uygun gördüğünü itiraf eden *infralapsaire*'lere** karşı haksızlık ediyorum.

Ah! su *supralapsaire*'ler, *ihfralapsaire*'ler, nedensiz, yeterli, etkili inayetçiler, *Janséniste*'ler, *Moliniste*'ler. Sonunda biraz da insan olun, insan olun da şu dünyayı bu kadar anlamsız, bu kadar iğrenç budalalıklar için birbirine katmayın artık.

(31). Maddenin baştan buraya kadar olan bölümü 1771 de aşağıdaki metinle değiştirilmiştir:

* Calvin yanlısı bir tarikattan olanlar.

** *Supralapsaire*'lerin karşıtı tarikattan olanlar.

Bütün hayvanlar sürekli savaş halindedirler, her tür bir başka türü yiyip yutmak için dünyaya gelmiştir. Koyunlara, güvercinlere varıncaya kadar gözle görülemiyen bir sürü hayvancıkları yutmayan hayvan yoktur. Aynı türün erkekleri, Menelas'la Pâris gibi, dişiler için birbirleriyle savaşır. Hava, toprak ve sular birer yıkım alanıdır.

Tanrı insanlara akıl verdiği için, bu aklın onlara hayvanları taklit ederek kendilerini küçültmemeleri gerektiğini hatırlatması gerekirdi, hele doğa kendilerine ne benzerlerini öldürmek için silâhlar, ne de onların kanını emmeye yönelten bir içgüdü vermemişken.

Bununla beraber şu kanlı savaş insanoğlunun öylesine iğrenç bir nasibidir ki, iki, üç tanesini bir yana bırakırsak, en eski tarihlerinde birbirlerine karşı silâha sarıldıkları anlatılmamış ulus yok gibidir. Kanada yörelerinde *erkek ve savaştı eş* anlama gelen sözcüklerdir, biz de kendi yarı küremizde *hurstz'la asker*'in aynı şey olduğunu gördük. Manî*ler. İşte bütün özrünüz de budur.

(32). *Ek (1771):*

Ünlü Montesquieu insancıl sayılıyordu, öyle iken, işlerini gereğinden fazla yoluna koyarlar korkusuyla, komşu ulusları kana, ateşe boyamanın doğru olacağını söylemiştir. Yasaların ruhu buysa, hiç kuşkusuz, Borgia'nın, Machivelli'nin çıkardığı yasaların ruhu da budur. Ne yazık ki doğruyu söylemişse, o zaman da, olaylar kanıtlanmış olsa bile, bu doğruya karşı yazmak gerekir.

İşte Montesquieu'nün söyledikleri:

«Bir ulus daha uzun sürecek bir barışın, bir başka ulusu kendisini yok edecek duruma getireceğini görür ve o zaman saldırı bunun önüne geçecek tek çözüm yolu olursa, toplumlar arasındaki doğal savunma hakkı kimi zaman saldırganlığı gerekli kılabilir..»

* *Manichéens*; İranlı Manî-i Nakkaş'ın mezhebinden olanlar (Bak. *Felsefe Sözlüğü I*, s. 102, not 3).

Tam barış içinde nasıl olur da saldırganlık, bu yok olmanın tek çözüm yolu olabilir? Şu halde bu komşu ulusun güçlenince sizi yokedeceğinden emin olmanız gerekir. Emin olmanız için de sizi yöktmek için hazırlıklara girişmiş olması gerekir. Bu durumda savaş açan siz değilsiniz. ●dur; varsayımınız da yanlış ve çelişiktir.

Açıktan açığa haksız bir savaş açılmışsa, bu savaş kesinlikle sizin önerdiğiniz savaş olmuştur; bu (size saldırmıyan) benzeriniz size saldırarak hale gelmesin diye gidip onu öldürmektir: yani nedensiz yere bir başkasının ülkesini yakıp yıkmak için kendi ülkenizi yakılıp yıkılmak tehlikesine atmak demektir; böyle bir şey ne namusluca, ne de yararlı bir hareket olur; çünkü, siz de pekâlâ bilirsiniz, bu işin başarıya ulaşacağı hiçbir zaman önceden kestirilemez.

Komşunuz barış içinde çok güçlenirse, sizi de onun kadar güçlenmekten alıkoyan kim? O kendine müttefikler bulmuşsa, siz de bulun. Onun daha az rahipleri olduğu için, daha çok tüccarı, askeri varsa, bu akıllıca, usluca iktisatta siz de ona uyun. Gemicilerini daha iyi yetiştiriyorsa, siz de kendi gemicilerinizi daha iyi yetiştirin; bütün bunlar çok haklı şeylerdir. Ama sevgili kardeşiniz, sınır komşunuz soylu hükümdar hazretlerini yıldırma düşüncesiyle, çoğu zaman pek çocuksu kalan böyle bir düşünceyle, kendi ulusunuzu felâketlerin en korkuncuyla karşı karşıya bırakmak! Böyle öğütler vermek size, barışsever bir topluluğun onursal başkanına düşmezdi.

(33). Bu madde Kehl basımında *Histoire-Tarih* maddesinin V. bölümü olmuştur. Burada, maddenin ilk biçimiyle ancak çok uzak ilgilisi olan (ve bir seri bilimsel eklemelerle pek büyüyen) ötekli bölümleri, *Sözlük*'ün normal hacmini çok aşacağı için, almıyoruz.

(34). *Ek* (1771):

Peki, fikirleri yapanın kendiniz olmadığını nereden biliyorsunuz?

Uyanırken çoğu zaman, uykuda düş görürken de her zaman, ben istemediğim halde aklıma gelmelerinden.

Demek fikirlerinizin de, siz işe karışmadığınız halde büyüyen, ağaran ve dökülen saçlarınız gibi, size ait olmadığına inanıyorsunuz?

Öyle olduğu basbelli; benim bütün bildiğim saçlarımı kırmak, kesmek, pudralamak; ama onu meydana getirmek elimde değil.

(35). *Ek (1774)*:

Ama hiç değilse fikir edinme yetinizin uzama bağlı olup olmadığını biliyorsunuzdur.

Birşey bildiğimi yok. Gerçi Tatianus, Yunanlılara demecinde, ruhun açık seçik olarak bir cisimden birleştiğini söylüyor. İreneus, ikinci kitabının XXVI. bölümünde, Tanrı ruhlarımızın vücudumuzun anısını korumak için onun biçimini aldıklarını buyurmuştur, diyor. Tertullianus, ikinci *Ruh* kitabında, onun bir cisim olduğu inancını veriyor. Arnobius, Lactantius. Hilarius, Nysse'li* Gregorios, Abrosius da bu kanıdaydılar. Daha başka Kilise Babalarının da ruhun hiçbir uzamı olmadığına inandıkları, bu konuda Elâton gibi düşündükleri ileri sürülüyor: bu da kolay inanılacak şey değil. Kendi hesabıma, hiçbir kanıdan yana olmıya cesaret edemiyorum; o sistemde de, bu sistemde de anlaşılmazlıktan başka bir şey görmüyorum; bütün yaşamımı bu sorunu düşünmekle geçti, ama hâlâ bir adım ilerlemiş değilim.

Demek düşünmek zahmetine katlanmıya değmezmiş?

Doğrudur; birşeyden yararlanan onu düşünenenden daha çok bilir, hiç olmazsa daha iyi bilir, daha mutludur; ama ne yaparsınız? Beynime üşüşüp orada birbirine saldıran ve omurilik hücrelerimi savaş meydanı haline getiren fikirleri ne benimseyip almak, ne de kafamdan çıkarıp atmak benim elimdeydi. Kıyasıyla döğüştüikleri zaman cesetlerinden toplayabildiğim sadece kararsızlık oldu.

* Kapadokya'nun eski adı, bugünkü Sultanhisar ve çevresi

Bunca fikrimiz olduğu halde fikirlerin yapısını doğru dü-rüst bilmememiz çok acıklı bir şey.

İtiraf ederim ki öyle; ama bilmediğimiz bir şeyi bildiğimizi sanmak çok daha acıklı, daha da aptalca bir şeydir.

Peki ama, bir fikrin ne olduğunu olumlu bir biçimde gös-teremeseniz, size nereden geldiğini bilmeseniz bile, hiç olmazsa ne yönden geldiğini biliyorsunuzdur?

Evet, Nil'in kaynağını bilmedikleri halde, Nil sularının ken-dilerine bu ırmağın yatağından geldiğini çok iyi bilen eski Mı-sırılılar gibi. Fikirlerin bize duyulardan geldiğini biz de pekâlâ bi-liyoruz; ama nereden çıktıklarını hiç bilemiyoruz. Bu Nil'in kaynağı hiçbir zaman bulunamayacak.

Bütün fikirler size kesinlikle duyular tarafından veriliyorsa, Aristo'nun bu doktrini nice zamandır kabul etmiş olan Sor-bonne ne diye aynı doktrini Helvetius'da* bunca sertlikle kınadı.

Sorbonne Tanrıbilimcilerden kurulmuş da ondan.

Idée - Fikir maddesinin buraya kadar olan bölümü *Question*da (1771) birinci bölüm halinde çıkmış, bunu aşağıdaki ikinci bölüm iz-lemiştir:

HER ŞEY TANRI'DA

In Deo vivimus, movemur, et sumus.

(Ermış Pavlus, *İşler*, XVII, V, 28)

Her şey Tanrı'da canlanır. onda soluk alır, onda var olur.

Ermış Pavlus'un sözünü ettiği, beğendiği Aratus** Yu-nanlılara işte bu dinsel itirafta bulunmuş.

Erdemli Cato da aynı şeyi söylüyor.

*Jupiter est quocumque vides. quocumque moveris***.*

(Lucanus, *Phars.*, IX., 580)

* Fransız filozof ve edebiyatçılarından (1715 - 1771).

** İsa'dan önce III. yüzyılda yaşamış Yunan ozan ve astronomu.

*** «Jupiter bakışlarını gezdirdiğin, adınlarını attığın her yer-dedir.»

Malebranche, Aratus'un da, Ermiş Pavlus'un da, Cato'nun da açımlayıcısıdır. Önce duyuların ve hayal gücünün yarılmalarını göstererek bu işi başardı; ama her şeyin Tanrıda olduğunu gösteren bu büyük sistemi genişletmek isteyince bütün okuyucular açımalamanın metinden daha karanlık olduğunu söylediler. Sonunda, bu uçurumu eşelerken, başı döndü. Söz'le konuşmalarda bulundu. Söz'ün öteki gezegenlerde neler yaptığını öğrendi. Büsbütün kaçırdı. Bu bize, akıllı geçinen bizim gibi güçsüzlere yaman bir uyanı olmalıdır.

Malebranche'ın akıllı uslu olduğu zamanlardaki düşüncesini hiç olmazsa iyice kavrayabilmek için her şeyden önce, açıkça kavrayabildiğimizi kabul etmeli, anlamadığımızı da bir yana bırakmalıyız. Anlaşılmaz şeyleri anlaşılmaz şeylerle anlatmak budalalık olmaz mı?

İlk fikirlerimle duyulanımı elimde olmadan edindiğimi karşı konulmaz biçimde duyuyorum. Kendi kendime hiçbir fikir veremediğimi çok açık olarak kavrayıyorum. Kendime hiç bir şey veremem; her şeyi almışım. Dört yanıma çeviren nesneler kendi kendilerinden bana ne fikir, ne de duyum verebilirler: öyle ya nasıl olur da bir madde parçasında, bende bir fikir oluşturma yararlığı bulunabilir?

Şu halde ister istemez fikirlerimi de, ne biçimde olursa olsun, her şeyi veren ilksiz Varlığın bana verdiğini düşünmeye yöneliyorum.

Ama bir fikir nedir? Bir duyum, bir istek, v.b. nedir? Kavrayan ben, duyan ben, isteyen ben.

Henı sonra *hareket* denen gerçek bir varlık olmadığı gibi *fikir* denen bir gerçek varlık olmadığı da biliniyor; ama harekete geçirilmiş cisimler vardır.

Bunun gibi *bellek*, *hayal gücü*, *yargılama* adı verilen özel varlıklar yoktur; ama pekâlâ belliyoruz. hayal ediyoruz. yargılıyoruz.

Bütün bunlar beylik gerçeklerdir; ama bu gerçekleri gene de çoğu zaman yinelemek gerektir; çünkü buna aykırı yarılmalar büsbütün beylik olmuştur.

DOĞANIN YASALARI

Şimdi ilksiz varlık, ilksiz yapıcı bu halleri, organlaştırmış cisimlerde nasıl meydana getirecek?

Bir buğday tanesinin içine biri öbürünü flizlendirecek iki varlık mı koymuş? Bir geyiğe öbürünü koşturacak iki varlık mı vermiş? Kuşkusuz, hayır. Bu konuda bütün bildiğimiz tanenin filizlenmek, geyiğin de koşmak yetisiyle nasiplenmiş olduğudur.

Bütün doğayı yöneten, bütün ürünleri işliyen genel bir matematik var elbette. Kuşların uçuşu, balıkların yüzüşü, dört ayaklıların koşuşu, bilinen hareket kurallarının kanıtlanmış sonuçlarıdır. *Mens agitat molem* *.

Bu hayvanların duyumları, fikirleri daha gizli matematik yasaların, daha çok hayran olunacak sonuçlarından başka bir şey olabilir mi?

DUYULARLA FİKİRLERİN MEKANİĞİ

Her hayvan kendi besinini aramak için bu yasalarla hareket eder. Şu halde besini üzerinde kendisine fikir veren bir yasa olduğunu varsaymalısınız, yoksa onu aramaya kalkmazdı.

İlksiz zekâ hayvanın bütün eylemlerini bir ilkeye bağlı tutmuş; şu halde ilksiz zekâ eylemlere neden olan duyumları da aynı ilkeye bağlı tutmuştur.

Doğanın yaratıcısı acaba, yapıtını bir başka yardımla tamamlamaya gereksinme duysun diye mi duyuların o araçlarını öylesine yüce bir sanatla yerli yerine koymuş; gözlerle ısk,

* «Maddeyi harekete getiren ruhtur.»

atmosferle kulaklar arasında öylesine şaşılacak ilişkiler kurmuş? Doga her zaman en kısa yollardan gider. Tutulan yolun uzunluğu güçsüzlük, yardımın çokluğu da zayıflıktır: onun için her şeyin aynı gücün etkisiyle yürüdüğüne inanmak doğru olur.

HER ŞEYİ YAPAN YÜCE VARLIKTIR

Kendi kendimize hiçbir duyum veremediğimiz gibi, duyduklarımızın dışında kalanları da hayal bile edemeyiz. Avrupa'nın bütün akademileri yeni bir duyu hayal edecek kimseye bir ödül adasınlar; bu ödülü hiçbir zaman kazanan olmayacaktır. Demek ki, ister beyinciğimizde, yahut vücudumuza yayılmış, gözle görülmez, elle tutulmaz bir varlık bulunsun, ister bulunmasın, salt kendi kendimizden bir şey yapamıyoruz; onun için, bütün sistemlerde, örgeçlerimizi, duyularımızı, fikirlerimizi, doğanın bir devamı olan her şeyi, bize doğayı yaratanın vermiş olduğunu kabul etmeliyiz.

Mademki böylece onun elinin altında doğuyoruz, şu halde Malebranche, bütün yanılgılarına karşın, vaktiyle ermiş Pavlus'un tanrıbilim diliyle, Aratus'la Cato'nun da ahlâk diliyle söylemiş oldukları gibi, Tanrının içinde olduğumuzu, her şeyi Tanrının içinde gördüğümüzü filozofca söylemekte haklıdır.

Her şeyi Tanrıda görmek: bu sözcüklerden ne anlıyabiliriz? Ya bunlar anlamsız sözcüklerdir, ya da bütün fikirlerimizi bize Tanrının verdiğini belirtir.

Bir fikri almak ne demektir? Onu aldığımız zaman yaratan biz değiliz: o halde bütün vücudumuzda hareketi meydana getirdiği gibi, kafamda da fikirleri meydana getiren Tanrıdır demek, pek öyle sanıldığı kadar felsefeye aykırı bir söz değildir. Görülüyor ki, her şey Tanrının yaratıklar üzerindeki bir eylemidir.

HER ŞEY NASIL TANRININ EYLEMİDİR?

Doğada evrensel, ilksiz, etkili bir tek ilke vardır; bir ikincisi de olamaz: çünkü olsaydı ya birbirlerinin aynı, ya da birbirlerinden ayrı olacaktı. Ayrı olunca birbirlerini yok ederler; aynı olunca da ha bir olmuş, ha iki, hepsi birdir. Sonsuz çeşitliliği olan büyük bütünde niyet birliği bir tek ilkenin varlığını gösterir; bu ilke her varlık üzerinde etkili olmalıdır, olmuyorsa artık evrensel ilke değildir.

Her varlık üzerinde etkili ise, her varlığın bütün halleri üzerinde de etkilidir.

Şu halde bir tek hareket, bir tek hal, bir tek fikir yoktur ki, her zaman var olan evrensel bir nedenin kaçınılmaz sonucu olmasın.

Şu halde fikirler kadar evrenin maddesi de, madde kadar fikirler de Tanrıya aittir.

Bir nesnenin onun dışında olduğunu söylemek, büyük bütünün dışında bir nesne olduğunu söylemekle birdir. Tanrı bütün nesnelerin evrensel ilkesi olduğuna göre, demek ki, hepsi de onda ve onunla var olur.

Bu sistem *prémotion physique* * sistemini de içinde alır, ama büyük bir çarkın, kendisinden ayrılmaya çabalayan küçük bir çarkı içine aldığı gibi. Ortaya koyduğumuz ilke hiçbir özel görüşe yer vermeyecek kadar geniştir.

Prémotion physique evrensel Varlığı bir *Janséniste*'le bir *moliniste*'le bir *moliniste*'nin kafasından geçen değişikliklerle uğraştırır; ama bizler, varlıkların Varlığını ancak evrenin yasalariyle uğraştırırız. *Prémotion physique* bir manastırda hizmet eden bir rahibe adayının lâfını duyduğu beş kaziye ile Tanrıya önemli bir iş açabilir; bizse Tanrıya bütün dünyaların düzenlenmesi gibi onun için çok basit bir iş çıkarıyoruz.

* Tanrı isteğinin, insan hareketlerinde belirmesi.

Prémotion physique şu Yunanvarî ilkeye, «düşünen bir varlık kendine bir fikir verseydi, varlığını arttırdı» ilkesi üzerine kurulmuştur. Oysa biz varlığını arttırmanın ne demek olduğunu bilmiyoruz, bundan bir şeycikler anlamıyoruz. Biz diyoruz ki, düşünen bir varlık kendine yeni haller verebilir, ama bir varlık artışı veremez. Tıpkı dansederken, eğilip bükülmeleriniz, sıçrayıp havada ayaklarınızı birbirine vurmanız, bir takım biçimler almanız size yeni bir varlık vermediği gibi; zaten böyle bir şey bizce pek anlamsız olurdu. Biz *prémotion physique*'le, kendi kendimize bir şey vermediğimize inanarak, ancak bu noktada uyuşuyoruz

Prémotion sistemine de, insanların özgürlüğünü ellerinden alıyoruz diye bizimkine de, kıyameti koparıyorlar: böyle bir şeyden Tanrı bizi korusun! Bu *özgürlük* sözü üzerinde anlaşalım, yeter: yeri gelince sözünü edeceğiz; o zamana kadar da, dünya, ne *thomiste*'lerle düşmanları, ne de yeryüzünün bütün kavgacıları bir şeyisini değiştiremeden, her zaman nasıl gittiyse gene öyle gidecek: bizim de, bir fikrin ne olduğunu kesin olarak bilmeden, her zaman fikirlerimiz olacak.

(36). *Idole - Put* maddesi 1765 de *Encyclopédie*'de, sonra 1771 de *Questions*'da da çıkmış ve o zaman bölümlere ayrılmıştır. İlk iki parçaya da bir giriş biçimi verilmiştir.

(37). *Ek* (1771):

«Hep karıştırmaya meydan verecek belirsizlikler.»

(38). 1771 de *Birinci Bölüm*'ün başı

(39). Arkası 1771 de II. *Bölüm*'dedir, yalnız önce şu yeni parça gelmektedir:

ESKİ PUTATAPARLIĞIN İNCELENMESİ

«1. Charles zamanında katolik dini İngiltere'de putatapar sayıldı. Bütün protestanlar katoliklerin yedikleri bir ekmeğe, heykelticilerinin, ressamlarının yapıtları olan suretlere tap-

tıkları inancındaydılar. Avrupa'nın bir bölümünün katoliklere yüklediği suçu onlar da paganlara yüklüyorlar.»

(40). Bu son tümce 1771'de, kimi yerlen değiştirilmiş olan, bir sonraki parçanın sonuna alınmıştır.

(41). Bu tümcedeki «tahtadan, taştan yapılmış biçimlerden değil» 1771'de çıkarılmıştır.

(42). Bu parçanın son iki tümcesi 1771'de çıkarılmıştır.

(43). *Ek (1771):*

«Acaba, Horatius'un sözcükleri Baruch'un* içine mi doğmuştu?»

(44). 1771'de bu Lâtince dizelerin Fransızca manzum çevirileri verilmiştir:

«L'artisan ne fait point les dieux.

C'est celui qui les prie.»

«Dans l'image de Dieu c'est Dieu seul qu'on adore.»

«Les dieux ne sont jamais dans une arche enfermés:

Ils habitent nos coeurs»

*«L'univers est de Dieu la demeure et l'empire.»***

(45). *Ek (1771):*

«Kutsal ruhun kimi insanları başkalarına yeğ tuttuğuna inanıldığı gibi, kimi tapınakları, kimi suretleri de başkalarına

* Dört büyük İsrail Peygamberlerinden biri olan Yemaya'nın müridi; ünlü Lâtin şairi Horatius'dan beşyüz yıl kadar önce yaşamıştır (İ.Ö 600).

** «İşçi tanrıları yapan adam değil, onlara yakaran adamdır.»
 «Tanrının suretinde ancak Tanrıya tapılır.»
 «Tanrılar hiçbir zaman bir kutsal sandığın içine kapatılmış değillerdir; onlar bizim yüreklerimizde yaşarlar.»
 «Evren Tanrının hem evi, hem de ülkesidir.
 (Türkçe çeviriler, Lâtince aslından değil, Voltaire'in Fransızca dizelerinden yapılmıştır.)

yeğ tuttuğuna inanılıyor idiyse, bunu hiç de olanaksız saymamak gerekir: çünkü işin ele alınış biçimi yanlıştı. Bizim de az mı şaşılabacak suretlerimiz var! Eskiler bizim gerçekten sahip olduğumuz şeyler kendilerinde var diye övünüyorlar; şu halde biz hiç de putatapar değilsek; ne hakla onlara puta taparlardı diyeceğiz?»

(46). Ek (1771):

«Biz, daha ne heykellerimiz, ne de tapınaklarımız varken onlara bol bol bu hakareti etmişiz, sonra resimle heykelden, vaktiyle onlar nasıl yanlışlarını onurlandırmak için yararlanmışlarsa, biz de doğrularımızı onurlandırmak için yararlanmaya başladığımızdan beri, aynı haksızlığı sürdürmüştüz.»

(47). 1771 de III. Bölüm'ün başı.

(48). Buradan başlayarak parçanın sonuna kadar olan bölüm 1771'de çıkarılmıştır.

(49). Bundan sonraki üç parça 1771'de çıkarılmıştır.

(50). Bu parçanın sonu gerek Kehl, gerek Beuchot ve Moland basımlarında yayınlanmamıştır.

(51). Ek (1771):

«Bu mu putatapar?»

(52). Ek (1771):

«İri bir köpeğin havladığını duyunca cıyıklamaya başlayan küçük köpekler gibi bizim bütün şamatacılarımız da putataparlık, diye yaygarayı basıyorlar.»

(53). 1771'de maddenin sonuna yapılan ek:

«Prens Ragotsi'nin yanında çalışanlardan bir soylu kişinin bana onuru üzerine inanca vererek anlattığına göre, İstanbul'da bir kahveye girince, kahvenin sahibi kadın, putatapar diye kendisine hizmet edilmemesini buyurmuş. Oysa adam protestandı; ne kutsal ekmeğe, ne de suretlere tap-

madığına and etmiş, bunun üzerine kadın «Ya! öyle mi, demiş, sözleriniz doğru ise kahveme her gün gelin, sizden para da almam.»

(54). Buradan aşağısı, son parça dışında, *Questions*'da (1770) *Aranda* sözcüğünde, ayrı bir madde olarak çıkmıştır.

(55). Bu madde Kehl basımında çıkan tam maddenin birinci bölümü olmuştur. İkinci bölüm 1771 de *Questions*'da çıkmıştır. Bu bölüm ilk metnin bir savunmasıdır.

Demek hiçbir şeyden çekinmiyen, *Kutsal - Kitab*'ın bir parçasını, sanki harfi harfine aktarıyormuş gibi, bozup değiştirmek cüretini gösteren; sonra da bilmemezlik edemeyecekleri bu yalanlarıyla insanları aldatacaklarını sanan kişiler de var. Bugün bile böyle sahteciler çıktıktan sonra, matbaacılığın icadından önce bu gibilerin yüz kez daha kalabalık olduklarına hükmedilebilir.

En yüz­süz sahtecilerden biri de, pek yerinde bir buluşla, *Felsefe düşmanı sözlük* adı verilen aşağılık bir taşlamanın yazarı olmuştur. Okuyucular bana diyecekler ki: o kadar kızma canım; kötü bir kitabın ne önemi var senin için? — Baylar, söz konusu olan *Yeftah*'tır; kurban edilen insanlardır: size Tanrıya kurban olarak akıtılan insan kanından söz etmek istiyorum.

Yazar, kim olursa olsun, *Yeftah*'ın Öyküsü'nün II. bölümünün otuz dokuzuncu parçasını şöyle çeviriyor:

«Babasının evine döndü, o da andını yerine getirerek söz verdiği gibi onu Tanrıya adadı; ve kızı, kız oğlan kız olarak kaldı.»

Evet, *Kutsal - kitap* kalpazanı, buna çok kızdım, ama sen *Kutsal - Ruh*'a yalan söyledin, bunun bağışlanır bir şey olmadığını da bilmelisin.

Vulgate'da şöyle yazılıdır: «*Et reversa est ad patrem suum, et fecit ei sicut voverat quae ignorabat virum. Exinde mos increbuit in Israel, et consuetudo servatu est, ut post anni*

circulum convenient in unum filiae Israel, et plangent filiam Jephthe Galaaditae, diebus quatuor. — Babasının yanına döndü, o da ona, hiç bir erkek tanımamış olan kızına, and ettiği gibi yaptı. İşte İsrail kızlarının Galaad'lı Yeftah'ın kızına her yıl dört gün süreyle gözyaşı dökmeleri bunun için âdet oldu ve bu töre bırakılmadı.»

Şimdi, söyleyin bize, filozof düşmanı, Tanrıya adanan bir kız için her yıl dört gün süreyle gözyaşı dökülür mü?

Söyleyin bakalım kız oğlan kız kalmayı ayıp sayan bir ulusta acaba rahibeler var mıydı?

Söyleyin bize: ona and ettiği gibi yaptı, *fecit, ei sicut voverat*, ne demektir? Yeftah neye and etmiştir? Andıyla neye söz vermişti? Kızını boğazlamaya, onu Tanrıya kurban etmeye; bu adağın da yerine getirdi.

Yeftah'ın böyle bir adak adamakla ne kadar düşüncesizlik ettiğine, bu adağın yerine getirilmesine dair Calmet'nin yazdıklarını okuyun; sözünü ettiği yasayı, *Levililer*'in XXVII. bölümünde, Tanrıya adanan hiç kimse için kurtulmalık verilmeyeceğini, ölümle ölmesi gerektiğini buyuran o dehşet verici yasayı okuyun; «*non redimetur. sed morie morietur.*»

Bu korkunç yasayı doğrulayan sayısız örneklerle bakın; Amelika'larla* Kenan'lılara bakın; bütün ulusiyle birlikte bu adaklara boyun eğen Arad** kralına bakın; kendi eliyle kral Agag'ı kesen, sonra bir kasap dükkânında bir öküzü nasıl parçalarsa, onu kıtır kıtır doğrayan rahip Samuel'le bakın. Bakın da, aykırı düşüncelerinizi savunmak için, *Kutsal - Kitab'*

* Arabistan'da yaşamış eski uluslardan biri: özellikle Yahudilerle uğraşmış, İ.Ö.X. yüzyılda Davud Peygamber tarafından yokedilmiştir.

** Şam Trablusunda Arvad adası.

ondan sonra bozun, değıştirin, yadsıyın, içinde şaşılacak bir şey bulsalar bile ona derin saygı besliyenlere ondan sonra hakaret edin. Bu olayı yazan ve Yeftah'ın kızını kurban ettiğini açıkça söyleyen tarihçi Joséphe'i yalanlayın. Yalan üstüne küfür, bilgisizlik üstüne iftira yığın: bilgiler, bütün bunlara güleceklerdir; hem bu bilgelerin sayısı da bugün çok artmıştır. Ah! onların *Kutsal Kitab*'ı değıştiren, Başkan Montesquieu ile son saatlerinde tartıştıkları, onu cizvit rahipleri gibi düşünmek gerektiğine inandırdıkları için böbürlenene, Routh'ları ne kadar hor gördüklerini bir bilseydiniz!

(56). Bu ciltte 16 sayılı nota bakınız.

(57). Bu madde Kehl basımında tümü çıkan maddenin birinci bölümü olmuştur. Üçüncü bölüm 1771 de *Questions sur l'Encyclopédie*'de çıkmış olan aşağıdaki parçayı veriyordu:

Gerçi Julianus'dan daha önce *Apostat (Dönme)* maddesinde de söz etmiştik; gerçi, bütün bilgelere uyarak, hristiyan olmamakla uğradığı o korkunç felâkete üzülmüş, ama bütün erdemlerini de kabul etmiştik; bununla beraber ona dair birkaç kelime daha söylemek zorundayız.

Bunları da, bugün Fransa'yı kaplıyan, ve ne yazık ki meydana getirilmesi pek kolay olan, küçük sözlüklerden birinde bir raslantı sonucu okuduğumuz, çirkin olduğu kadar da saçma bir yalan üzerine söylüyoruz.

Bu tanrıbilim sözlüğünü eski cizvitlerden Paulian adında biri yazmış; Perslere karşı savaşırken öldürücü bir yara alan imparator Julianus'un: Galilyalı, üstün geldin, diye bağırarak kanını gök yüzüne doğru attığı yolundaki o geçerli olmaktan çıkmış masalı, o kendi kendini çürüten masalı tekrarlıyor; çünkü Julianus savaşı kazanmıştı. İsa - Mesih de, kuşkusuz. Perslerin Tanrısı değildi.

Böyle olduğu halde Paulian bu olayın su götürmez, gerçek bir olay olduğunu söylemeye cesaret ediyor. Hem de neye dayanarak, bilir misiniz? Nice parlak yalanların sahibi olan řu

Theodore'tos'un bunu anlatmış olmasına; kaldı ki, o da bu olayı ancak belirsiz bir söylenti olarak aktarıyor: *diyorlar ki*, sözcüğünü kullanıyor. Bu öykü, Julianus'un bir kadını aya kurban olarak kestiğini, ölümünden sonra da, eşyaları arasında, kafalarla dolu bir sandık çıktığını yazmış olan iftiracılar ya da yakışır bir öyküdür.

Bu, eski cizvit Paulian'ın günahını yüklediği tek iftira, tek yalan değildir. Bu zavallılar, en saygı değer insanlara karşı kustukları bütün bu yalanlar, kabasaba küfürlerle kutsal dinimizi güçlendirelim derken ona ne kadar zarar verdiklerini bilseydiler belki bu kadar küstahlık etmezler, bu kadar öfkeye kapılmazlardı; ama onların amacı dini savunmak değildir; onlar taşlamalarıyla para kazanmak istiyorlar, kibar insanlar tarafından okunmaktan artık umutlarını kestikleri için de kitapçıları medreselerde kapışılır umuduyla o karmakarışık tanrıbilimsel kitap yığınının ha bire aşırıyorlar, aşırıyorlar, aşırıyorlar.

Paulian adında bir eski cizvitte Nonotte adında bir eski cizvitten, sonar Patouillet adında gene bir eski cizvitten sözettiğimiz için aklı başında okuyuculardan içtenlikle bizi bağışlamalarını dileriz; ama yılanların başını ezdikten sonra, pireleri de ezmek gerekli değil midir?

(58). 1771'de *Questions*'da da çıkan *Liberte - Özgürlük* maddesi, orada, sonradan eklenen şu parça ile başlıyordu:

«Ya ben çok yanılıyorum, ya da tanımlayıcı Locke, *Güç* özgürlüğünü çok kötü tanımlamış. Gene, ya ben yanılıyorum, ya da Collins, Londra'nın o ünlü yargıcı, bir fikri iyice derinleştirebilen tek filozoftur ve Clarke ona ancak tanrıbilimci olarak karşılık vermiştir. Ama aşağıdaki konuşma, bana Fransa'da özgürlüğe dair yazılan yazıların en açık seçiği gibi geldi.»

(59). Buradan başlayarak maddenin sonu aşağıdaki eklerle değiştirilmiştir (1771):

A. — Elindelikden, bu özgürlükten ne anlıyorsunuz?

B. — Sağa, yahut sola tükümeyi; sağ yanıma, yahut sol yanıma yatmayı; gezinirken aynı yerleri döt, yahut beş kez dolanmayı.

A. — Böyle olsa çok hoş bir özgürlüğünüz olurdu, doğrusu! Tanrı size güzel bir armağan vermiş olurdu! Hani ya bürülenmeğe de değerd! Ancak bu kadar önemsiz fırsatlarda kendini gösterecek bir gücün size ne yararı dokunurdu? Gerçek şudur ki, sağa tükürmek isteme gücünü varsaymak gülünç bir şeydir. Hem bu isteme gücü yalnız saçma olsa iyi, ama sizi, elindelik adını verdiğiniz, bu hareketleri yapmaya bir takım küçük küçük nedenlerin yönelttiği de kesinlikle ortadadır. Bu hareketlerde ötekilerden daha özgür değilsiniz. Ama, bir daha söyleyeyim, yapmak istediğinizi yapar yapmaz her zaman, her yerde özgürsünüzdür.

B.— Belki de haklısınız. Bu konuyu hele bir düşünüyüm.»

(60). 1771 de yapılan değişiklik:

Médroso. — Bu Tullius Cicero da kim? Kutsal Hermandad'da* sözü edildiğini hiç duymamıştım.

Boldmind. — Roma Üniversitesi mezunlarındandı, Julius Caesar, Marcus Aurelius, Titus Lucretius Carus, Plinius, Seneca ve daha başka bilginler gibi, düşündüğünü yazan bir adam.

Médroso. — Hiçbirini tanımıyorum; ama bana dediler ki, insan düşünmeye kalkarsa katolik dini de, Bask ve Roma dini de ortadan kalkarmış.

Boldmind. — Siz buna nasıl inanırsınız, siz ki...

* *Hermandad* yahut *Sainte* - *Hermandad*; İspanya'da XV. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş bir dernek. Bu derneğin amacı, buyruğu altındaki bir milis örgütüyle, haydutlarla, hırsızlara karşı savaşılmaktı.

(61). *Lois* - *Yasalar* maddesinin bu iki bölümü Kehl basımının VI. ve III. bölümleri olmuşlardır I. bölüm de *Questions*'da çıkmış olan aşağıdaki parçayı veriyordu:

İyi yasalara bağlı olarak yaşayan bir tek ulus bile kolay kolay gösterilemez. Nedeni de bu yasaların insanların yaptığı şeyler olması değildir, çünkü insanlar çok güzel şeyler de yapmışlardır; ama sanatları bulan, geliştiren insanlar hoş görülebilir hukuk esasları kurabilirlerdi. Ne çare ki, yasalar hemen hemen her Devlette ya yasayı çıkaranın çıkarı, ya günün gereksinimleri, ya bilgisizlik, ya da boş inançlar üzerine kurulmuştur. Onları kent kurar gibi, gereksinmeye göre, rastgele, düzensiz bir biçimde yapmışlardır. Paris'te Halles mahallesine, Saint - Pierre - aux - Boeufs mahallesine, Pet - au - Diable, Brise - Miche sokağına bakın, bir de Louvre'la Tuileries'ye: işte bizim yasalarımızın hali.

Londra ancak kül haline geldikten sonra oturulabilir bir kent halini aldı. Sokakları ondan sonra genişletildi, düzgün bir biçime konuldu: Londra yandığı için, bu sayede bir kent olabilirdi. İyi yasalarınız olmasını istiyorsanız elinizdekileri yakın, yenilerini çıkarın.

Romalılar üç yüzyıl temelli bir yasaları olmadan yaşadılar, yasalarını Atinalılardan almak zorunda kaldılar. Atinalılar da onlara öyle kötülerini verdiler ki, çok geçmeden hemen hemen hepsi kaldırıldı. Böyle olunca Atina'nın kendi yasaları da nasıl iyi olabilirdi? Drakon'unkini kaldırmak zorunda kaldılar, Solon'un ki de çok geçmeden silindi. gitti.

Paris töreniz yirmi dört açıklama ile ayrı ayrı yorumlanmıştır: yani yanlış anlaşıldığı yirmi dört kez kanıtlanmıştır. Bu töre de, aynı ulusta yasa hükmünde olan, başka yüz kırk töreyle çelişme halindedir. Demek oluyor ki, Avrupa'nın Alpe'lerle Pyrémée'ler arasındaki bir tek eyaletinde, yurttaş denilen ve birbirlerine Tonkin'le Koşinşin kadar gerçekten yabancı olan yüz kırktan çok küçük ulus var.

İspanya'nın bütün eyaletlerinde durum aynıdır, Cermania'da daha heter; orada şefin hakları nelerdir, uyruğun hakları nelerdir, bilen bile yok. Elbe kıyılarında oturanlarla Souabe çiftçileri arasındaki bağıllık da hemen hemen aynı dili konuşmalarından, biraz kaba olan o dil birliğinden ileri geliyor.

İngiliz ulusu daha bağdaşıktır; ama barbarlıktan, kölelikten aralıklarla ve sarsıntılarla kurtulmuş özgürlüğü içinde, vaktiyle taht kavgası eden büyük zorbarların, yahut ruhani başkanlıkları paylaşamıyan küçük zorbarların çıkardıkları yasaları korumuş olduğundan oldukça güçlü bir yapıya sahip olmuşsa da üzerinde hâlâ yakı ile kapanmış birçok yara görülmektedir.

Yüzyıldır Avrupa kafası, bütün dünyanın Brahma'dan, Fohi'den, Zerdüş'ten ve Mısır'ın Thot'undan beri erişememiş olduğu bir ilerlemeye erişmiştir. Yasalaştırma anlayışının bu kadar az gelişmiş olmasının nedeni acaba nedir?

V. yüzyıldan beri hep yabanileştik. Kürenin geçirdiği devrimler bu yolda oldu; yağmacı haydutlar, yağma edilen çiftçiler, ta Baltık denizinin gerilerinden Cebelütarık boğazına kadar insan soyunu meydana getiren işte bunlardı; sonra güneyde Araplar ortaya çıkınca, doğurduğu perişanlık evrensel bir hal aldı.

Avrupadaki köşemizde, belli başlı azınlık tepeden tırnağa kadar silâhlı, ülkeler fethetmiş, gözüpek bilgisizlerden, çoğunluk da silâhı elinden alınmış, hiçbirini okuma yazma, hatta Charlemagne'ın bile kim olduğunu bilmiyen bilgisiz kölelerden ibaret olduğu için, pek doğal olarak Roma kilisesi, kalemle, törenleriyle, ömürlerini cirit elde, miğfer başta, at üstünde geçirenleri yönetti.

Sicambre*ların, Bourguignon'ların, Ostrogot'ların, Visigot'ların, Lombardia'lıların, Hérule'lerin,** v.b. torunları yasaya

* Sonradan Frank'larla karışan eski bir Cermen ulusu.

** Odoacre'nin komutasında Batı Roma İmparatorluğunu yıkmış olan eski Cermen ulusu.

benzer bir şeye gereksinme duydular. Nerede yasa varsa orada araştırdılar, Roma piskoposları böyle şeyleri lâtince yazmasını biliyorlardı. Barbarlar onlara, bu işlerden ne kadar anlamıyorlarsa o kadar saygı göstererek ricada bulundular. Böylece papaların, kimi gerçek, kimi pek uydurma şeyler olan buyrukları toprağı aralarında paylaşmış olan yeni rega*ların, leude**lerin, baronların yasası oldu. Bunları, tilkinin doiabına düşüp kendilerini zincire vurduran kurtlardan farkları yoktu. Yırtıcılıklarını elden bırakmadılar; ama bu yırtıcılık inanla, inanmanın yarattığı korkuyla gem altına alınmış oldu. O zamanlar hâlâ Doğu imparatorluğuna bağlı kalan yerlerle Yunanistan bir yana, bütün Avrupa yavaş yavaş Roma'nın sultası atlına girdiğini gördü; o kadar ki, şu sözleri yinelemek olanağı belirdi:

Romanos rerum dominos gentemque togatam. ***

(Verg. *Aen.*, I, 281)

Hemen hemen bütün anlaşmalar bir haç işaretiyle ve kutsal emanetler üzerine yemin edilerek yapıldığı için her şey Kilisenin yargı hakkının kapsamı içine girdi. Roma, merkez olarak, Chersonèse Cimbrique****deki, Gaskonya'daki dâvaların son başvurma yeri oldu. Binlerce derebeyi kendi törelerini Kilise hukukuyla birleştirdince, bugün bile hâlâ nice döküntüleri kalmış olan o korkunç hukuk sistemi ortaya çıktı.

Acaba hangisi yeğ tutulmalı, hiç yasaları olmamak mı, yoksa bu türlü yasalara sahip olmak mı?

Roma İmparatorluğundan daha geniş bir imparatorluk için uzun zaman böyle karışıklık içinde yüzmek daha yararlı

* Ansiklopedik sözlüklerde bulamadığımız bu adla Voltaire yeni toprak ağalarını kasdetmiş olabilir.

** Cermenlerle, Frank'larda bir şefin etrafında toplananlara, sonraları krala bağlılık andı içen her özgür insana verilen ad.

*** «Dünyaya egemen olan Romalılar ve *toga* giyen ulus.»

**** Bugünkü Jutland yarımadasının eski adı.

olabilirdi: çünkü o zaman, her şeyi yeniden yapmak gerektiği için, yepyeni bir yapı kurmak, yıkıntılarına bile saygı gösterilecek bir yapıyı onarmaktan daha kolay olurdu.

Kuzey Thesmophora*'sı, 1767 de, hemen hemen bir milyon iki yüz bin fersah karelik bir toprağı içine alan bütün eyaletlerin milletvekillerini bir araya topladı. İçlerinde paganlar, Hazreti Ali yanlısı müslümanlarla Hazreti Ömer yanlısı müslümanlar, aşağı yukarı on iki ayrı mezhepten hristiyanlar vardı. Her yasa bu yeni sinoda sunuluyor; bütün eylemlerin çıkarlarına uygun görülürse, o zaman çariçenin ve ulusun onayından geçiyordu.

Yunanlı rahip, Lâtin rahibin de bir insan olduğunu hiç unutmamasın: müslüman, pagan kardeşini hoş görsün; Romalı da, protestan kardeşini kurban etmeye kalkmasın diye ilk çıkarılan yasa hoşgörüdür.

Bu büyük hukuk kurultayında çariçe kendi eliyle şunları yazdı: «Bunca çeşitli inan arasında en zararlı yanlış hoşgörüsüzlük olur.»

Sözbirliğiyle bir tek güç olduğu, her zaman Devlet gücü ve ruhani disiplin demek gerektiği ve her ikisini ayrı birer kılıç olarak göstermenin bir arabozuculuk dogması olacağı kabul edildi.

Çariçe önce kendi malı olan topraklarındaki serfleri özgürlüklerine kavuşturmakla işe başladı.

Sonra rahiplerle keşişlere Devlet hazinesinden aylık bağlandı.

Cezalar, işlenen suçlara göre verildi, hem de yararlı oldu; suçluların çoğu, ölümler bir işe yaramıyacakları için, genel hizmetlerde çalışmaya mahkûm edildiler.

* Kökü Yunanca olan bu sözcük Keres bayramlarını kutlayan Atinalı kadınlara verilen bir addır. Voltaire burada bu adı verdiği, Rus Çariçesi II. Katherina'yı kastediyor.

İşkence kaldırıldı, çünkü bir insana işkence etmek suçlu olup olmadığını bilmeden onu cezalandırmak demektir, bunu öğrenmek için cezalandırmak da büsbütün anlamsız bir şeydir; çünkü Romalılar ancak kölelere işkence ediyorlardı; çünkü işkence suçluyu kurtarıp suçsuzu mahkûm etmek için kullanılan bir araçtır.

İşte Sultan Mahmud'un oğlu III. Murat imparatoriçeyi, yasalarını yarıda bıraktırıp kendisini yenilgiye zorladığı zaman işler bu durumdaydı.

(62). Bu madde Kehl basımında ikinci bölüme alınmış, birinci bölüm olarak da *Questions*'da (1771) aşağıdaki parça yayımlanmıştır:

Herkesin yalınayak yürüdüğü bir ülkede bir çift kundura yaptıran ilk insan acaba lüks mü yapmış oluyordu. Yoksa çok akıllı, çok becerikli bir insan mıydı?

İlk gömleği giyen insan için de durum aynı değil midir? Hele onu ilk yıkatıp, ütülttirenin çok verimli bir dehaya, bir Devleti yönetecek yeteneğe sahip olduğunu sanıyorum.

Bununla beraber beyaz gömlek giymeye alışkın olmayanlar onu ulusun ahlâkını bozan, kadınlaşmış bir zengin yerine koydular.

Caton Romalılarına: «Lüksden sakının, diyordu: Phasis* eyaletini hükmünüz altına aldınız; ama hiçbir zaman sülün yemeye kalkmayın. Pamuk yetişen ülkeyi ele geçirdiniz; ama siz gene kuru tahta üzerinde yatın. Elinizde silah, yirmi ulusun altınını, gümüşünü, mücevherlerini çaldınız, ama sakın bunları kullanacak kadar aptallık etmeyin. Her şeyi elde ettiğiniz halde kendinizi her şeyden yoksun bırakın. Yol kesen haydutların erdemli ve özgür olmaları gerekir.»

Lucullus ona şu karşılığı verdi: «Dostum, sen asıl Crassus'un, Pompeius'un, Caesar'ın ve benim varımızı yoğumuzu

* Faş kalesinin eski adı.

lükse harcamamızı dile. Büyük haydutların, ganimetlerin bölüşümünde elbette birbirleriyle doğuşmeleri gerekir. Roma da boyunduruk altına girmelidir, ama paramızı gereksiz şeylere, zevkimize harcamayıp da senin gibi değerli tutarsak Roma daha çabuk, hem de kesinlikle bizlerden birinin boyunduruğuna girer. Dile de, Pompeius'la Caesar ordu besliyemeyecek kadar yoksul düşünler.»

Geçenlerde bir Norveçli bir Hollandalı'yı lüksünden ötürü ayıplıyordu. Ona «Hani o günler, diyordu, Amsterdam'dan Hindistan'a giden bir tüccarın mutfağına bir mahalleye yetecek tütsülenmiş öküz eti bıraktığı, dönüşünde de bıraktığı gibi bulduğu o mutlu günler nerde kaldı? Nerde o tahta kaşıklarınız, o demir çatallarınız? Bir Hollandalı için damaskodan bir yatakta yatmak ayıp değil mi?

Amsterdamlı da ona şu karşılığı verdi:

— Hele sen de Batavia'ya git, benim gibi on ton altın kazan da, bak bakalım benim gibi iyi giyinmek, iyi yiyip içmek, iyi bir evde rahat rahat yaşamak istemez misin?»

Bu konuşmadan beri lüks üzerine yirmi cilt kitap yazıldı, ama bu kitaplar lüksü ne azalttı, ne de çoğalttı.

(63). Bu madde Kehl basımında 2. bölümü meydana getirmektedir. 1. bölüm 1771'de yayınlanmıştır. (*Questions*):

Büyük Türk padişahının iç oğlanlarından Ardassan Ougli: «Ne talihsiz başım varmış ki şu dünyaya gelmişim, diyordu. Yalnız büyük padişahımızın kulu olsam haydi neyse; ama odamın kâhyası, kapıcıbaşının da buyruğu altındayım; aylığımı almaya gittim mi, yarısını kesen defterdar yamağının karşısında yerlere kapanınam gerek. Daha yedi yaşıma basmadan, düğün dernek, zorla kabuğumu kestiler. tam on beş gün hasta yattım. Bize dua ettiren derviş efendimdir; imamı daha büyük efendimdir; molla ise imamdan da büyük efendimdir. Kadı da bir başka efendidir; kazasker ondan da yüksek; müftüye gelince bütün bu efendilerimin hepsinden üs-

tündür. Sadrazamın kâhyası bir sözcükle beni suya attırabilir; sonunda sadrazam da, kimsenin kılı bile kıpırdamadan. canı isterse boğazını sıkıştırabilir, kafamın derisini yüzdürüp içini samanla doldurabilir.

«Ulu Tanrım, ne çok da efendim var! Gördüğüm işlerin sayısı kadar vücudum, ruhum olsa gene onların hizmetine yetişemem. Ey Allahım! Ne diye beni kukunav kuşu yaratmadın! Deliğimde özgür yaşar, efendisiz, uşaksız, keyfim nasıl isterse fareleri öyle yerdim. İnsanoğlunun gerçek alinyazısı öyle yazılmış galiba; ahlâkı bozulalı beri hep böyle efendileri var. Hiçbir insan sürekli olarak bir başka insana kul-luk etmek için yaratılmamıştı. Her şey yolunda gitseydi herkes iyi yüreklilikle benzerine yardım ederdi. Açık görüşlü adam köre yol gösterir, gücü kuvveti yerinde olan kötürüme koltuk değnekliği ederdi. Bu dünya Muhammed'in cennetine dönerdi; oysa sırat köprüsünün altındaki cehennemin ta kendisidir.»

İşte Ardassan Ougli, efendilerinin birinden bir uzengi kayışı yedikten sonra bunları söylüyordu.

Ardassan Ougli, birkaç yıl sonra, üç kuyruklu paşa oldu. Sayısız mal mülk edindi, bütün insanların kendisine hizmet etmek, bütün kadınların da her isteğine boyun eğerek kendisine zevk vermek için yaratılmış olduklarına anlaşılmaz bir inançla inandı

(64). Bu yazı, Kehl basımında, maddenin III. bölümünü meydana getirmektedir. I. bölüm 1771'de yayınlanmıştır (*Questions*). Bu bölümün, maddenin ilk biçiminde zaten sözü edilmiş olan ermiş Romain'e ait son iki parçasını çıkararak, üst tarafını aşağıya alıyoruz:

Din kurbanı (*martyr*), tanık; (*mrtyrion*). tanıklık. Doğmakta olan Hristiyan topluluğu din kurbanları, *martyrs* adını önceleri, insanlara yeni doğrularını haber verenlere. İsa'ya tanıklık edenlere, İsa'ya inandıklarını söyleyenlere veriyordu,

tıpkı *ermiş* adının papazlara, cemaatin bekçilerine ve onlara velinimetlik eden kadınlara verildiği gibi; *ermiş* Yeremya onun için din kardeşi Paula'ya mektuplarında, çoğu zaman *ermiş* Paula, diye seslenir. İlk piskoposların hepsi de onun için *ermiş* adını almışlardı.

Sonraları din kurbanları (*martyrs*), adı işkenceler içinde ölen, yahut eziyet gören Hristiyanlardan başkasına verilmez oldu; bunların adına kurulan küçük kiliseler de bundan sonra *martyrion* adını aldı.

Roma İmparatorluğunun, Titus'la Adrianus'un giriştikleri o iki korkunç savaştan sonra bile, yahudi tarikatının ülkenin içinde yaşamasına her zaman niçin izin verdiği; çoğu kez İsis'e tapılmasına niçin göz yumduğu, hristiyan dinine karşı da çoğu zaman niçin zulüm ve baskıda bulunduğu büyük hirsorundu. Kuşkusuz, sinagogları kendilerine pek tuzluya mal olan yahudiler, can düşmanları olan Hristiyanları haber verip ulusları onlara karşı ayaklandırıyorlardı. Simsarlık, tefecilikle uğraşan yahudilerin, imparatorluğun eski dinine karşı va'zetmedikleri, oysa din kavgasına atılan bütün hristiyanların, halkın öteden beri alıştığı tapınmalara karşı va'zettikleri, sık sık tapınakları yakıp, *ermiş* Theodoros'un Amasya'da, *ermiş* Polyeuktos'un da Midilli'de yaptığı gibi, kutsal heykelleri kırdıkları da bir gerçektir.

Kendi dinlerinin tek doğru din olduğuna inanan Ortodoks hristiyanlar, başka hiçbir dini hoş görmüyorlardı. Onun için kendilerini de hoş gören olmadı. Bir kaçına işkence ettiler, bunlar da dinleri uğruna öldüler, böylelikle din kurbanları oldular.

Bu ad öylesine saygı değer bir addır ki, onu rasgele herkese vermemeliyiz, içinden olmadığınız bir ailenin adını da, armasını da almaya hakkınız yoktur. Malta veya Saint - Louis şövalyesi olmadan bu tarikatlerin nişanı olan haçları ta-kanlara karşı çok ağır cezalar konulmuştur.

Bilgin Dodwell, becerikli Middleton, sağduyulu Blondel, doğru Tillemont, kılı kırk yaran Launoy ve bunlar gibi gerçek din kurbanlarının onurunu yükseltmeye çalışan daha birçokları, hiç yoktan bu büyük adı almış bir alay ne idüğü belirsizi defterlerinden silmişlerdir. Bu bilginlerin, *Celsius*'a *Çürütme*'sinde pek az din kurbanı olduğunu, bunların uzun aralıklarla ortaya çıktıklarını, hatta parmakla sayılabileceklerini itiraf etmiş olan Origenes'in sözlerini kendilerine mal ettikleri anlaşılıyor.

Bununla beraber, İspanyol olmadığı halde kendisine dom Ruinart* adını veren, *bénédictin* rahibi Ruinart, nice bilgin kişileri çürütmüştür. Bize alçakgönüllülükle, eleştirmenlere çok kuşku verici görünen, birçok din kurbanı öyküleri vermiştir. İyi düşünen birçok kişiler de, dom Ruinart tarafından anlatılan masalların kimi olaylarını, birincisinden sonuncusuna kadar, kuşku ile karşılamışlardır.

I - ERMIŞ SYMPHOROSE** İLE YEDİ ÇOCUĞU

Kuruntular, ermiş Symphorose ve kendisiyle beraber din uğruna kurban edilen yedi çocuğuyla başlar, bu da önce yedi Makabelerden*** taklidedilmiş izlenimini verir. Bu masalın nereden çıktığı bilinmiyor. böyle olması da büyük bir kuşku uyandırıyor.

* Dom Thierry - Ruinart, Fransız *Bénédictin* rahiplerinden (1657 - 1709).

** Hristiyan olduğundan kuşkulananlar 125 yılına doğru Tivoli'de kurban edilen Romalı kadın. Kendisi Adrianus'un emriyle Teverone ırmağına atılmış, yedi çocuğu da, birer birer dört beygire bağlanarak, dörde bölünmüşlerdir.

*** İsa'dan önce 108 yılında Antiokhus Epiphanos'un krallığı zamanında, analariyle beraber din uğruna canlarını veren yedi kardeş.

Söylentiye göre imparator Adrianus, hristiyan olup olmadığını öğrenmek için, kim olduğu bilinmiyen Symphorose'u kendisi sorguya çekmek istemiş. İmparatorlar pek seyrek olarak bu zahmete katlanırlardı. Bu iş, XIV. Louis'nin bir *huguenot*'yu* sorguya çekmesinden daha olağanüstü bir şeydir. Üstelik Adrianus'un hristiyanlara zulmetmek şöyle dursun, onların en büyük koruyucusu olduğunu da unutmamak gerek.

Böylece Symphorose ile uzun boylu görüştü; ve, öfkelenerek ona, sanki Roma İmparatorlarının tapınmalarında kadın kurban etmek varmış gibi: *Seni tanrılara kurban edeceğim*, dedi. Sonra kadını Anio** ırmağına attırdı, bu da basit bir kurban verme biçimi değildir. Ardından oğullarından birini alınının ortasından kasığına kadar yardırdı, bir ikincisini yanından biçirdi, bir üçüncüsünü çarka gerdiler, bir dördüncüsünün midesini delmekle yetindiler, bir beşincisinin doğrudan doğruya yüreğini, bir altıncısının da boğazını; yedinci batırılan bir paket iğne ile öldü. İmparator Adrianus değişikliği seven bir adamdı. Roma'da hiç kimse gömülmediği, hele tapınakların yanına hiç ölü gömülmediği ve bu, kutsal inançlara karşı korkunç bir küfür sayıldığı halde, hepsinin Herakles tapınağının yanına gömülmelerini buyurdu. Masalın eklediğine göre, tapınağın başrahibi de gömüldükleri yere yedi *Biotanate*'lar adını verdi.

Roma'da böyle bir davranışa uğrayan kimselere anıt dikilmesi ne kadar seyrek rastlanır bir şeyse. başrahibin mezar yazıtını yazmayı kendi üzerine alması, hele bu başrahibin onlara Yunanca bir yazıt yazması da o kadar seyrek görülen bir şeydi. Ama bunlardan daha seyrek olan bir şey varsa o da bu

* Fransa'da Calvin'cilere verilen ad.

** İtalya'da bir ırmak, bugünkü adı Teverone.

biotate'lar sözcüğünün yedi mazlumlara anlamına gelmesidir. *Biotate*'lar hiçbir yazarda raslanmayan uydurma bir sözcüktür; bu sözcüğe böyle bir anlam verilebilmesi de ancak *Thenon* sözcüğünü zorlamakla yapılan bir sözcük oyunu ile olur. Bundan daha kötü uydurulmuş bir masal yoktur. Masallar yalan söylemesini bilmişler, ama ustaca yalan söylemesini hiçbir zaman becerememişlerdir.

Prusya kralı büyük Frederik'in kitaplığını yöneten bilgin La Croze şöyle diyordu «Ruinart'ın içtenlikle yazıp yazmamış olduğunu bilmiyorum, ama korkarım budala olmasın.»

2 - ERMİŞ FÉLICITÉ İLE GENE O YEDİ ÇOCUK

Bu masal Surius'tan alınmıştır. Bu Surius saçmalıkları yüzünden biraz saygınlığını yitirmiştir. Bu adam, ikinci yüzyılda din uğruna kurban edilenlerden, o zaman yanlarındaymış gibi söz eden bir XVI. yüzyıl kişisidir.

İleri sürdüğüne göre, o kötü adam, Marcus Aurelius Antonius Pius adındaki o zorba, Roma valisine ermiş Félicité'yi yargılayıp yedi çocuğuyla beraber öldürtmesini buyurmuş, çünkü ortada hristiyan olduğu söylentisi dolaymış.

Vali mahkemesini Mars meydanında kurmuş, oysa meydan o zamanlar salt askerî geçit törenlerinde kullanılıyordu; ilk yaptığı şey de ermiş Félicité'yi kalabalığın önünde tokatlamak olmuş.

Yargıçla sanıkların uzun konuşmaları tarihçiye lâyık şeylerdir. Sonunda yedi kardeşi, ermiş Symphorose'nin çocukları gibi, türlü türlü işkenceler içinde öldürtür. Bu da aynı şeyi tekrarlamaktan başka bir şey değildir. Ama ermiş Félicité'ye gelince, onu orada bırakır ve kendisine dair bir sözcük bile söylemez.

3 - ERMİŞ POLYKARPOS

Eusebios'un anlattığına göre, Polykarpos düşünde üç güne kadar yakılacağını öğrenince, dostlarına haber vermiş. Masalın eklediğine göre de İzmir başzaptiyesi Herodes, kendisini zaptiye çavuşlarına yakalattırmış, sonra amfiteatrda vahşi hayvanların önüne atılmış, bunun üzerine gökler yarılmış, yukarıdan gelen bir ses ona: *Cesaret, Polykarpos!* diye bağırarak, aslanları amfiteatra bırakma saati geçtiği için onu diri diri yakmak üzere her evden odun toplamaya gidilmiş; ermiş, (büyük melek adı henüz bilinmemekle beraber) büyük meleklerin tanrısına yakarmış; bunun üzerine alevler, kendisine değmeden, çevresinde bir zafer takı halini almışlar, vücudunda pişmiş ekmek kokusu varmış; ama ateşe dayandığı halde bir kılıç vuruşuna dayanamamış; akan kanı ateş yığınının söndürmüştü, bu sönen ateş yığınının içinden bir güvercin çıkmış, gökyüzüne uçmuş, gitmiş Ama hangi gezegene gittiği kesinlikle bilinmiyor.

4 - ERMİŞ PTOLEMEOS'A DAİR

Dom Ruinar'tın güttüğü sırayı izliyoruz; ama, ermiş Justinus'un savunmasından alınmış olan, ermiş Ptolemeos'un din uğrunda çektiklerini kuşku ile bakılacak şeyler gibi göstermek istemiyoruz.

Kocası tarafından hristiyan olmakla suçlandırılan ve ona boşanma kâğıdını vererek başına gelecekleri önleyen kadın üzerinde birtakım güçlükler çıkarabilirdik. Bütün bu öyküde, niçin o kadından bir daha söz edilmediğini sorabilirdik. Marcus - Aurelius zamanında kadınların kocaların evlerinden kapı dışarı etmelerine izin verilmediğini, bu iznin kendilerine ancak imparator Julianus zamanında verilmiş olduğunu (pagan kadınlardan hiçbiri böyle bir şeye kalkışmaya cesaret edemediği halde) kocasını evinden yollayan bu kadının yinelenip duran öyküsünün belki de bir masaldan ibaret ol-

duğunu gösterebilirdik; ama niyetimiz ortaya birtakım dikenli tartışmalar çıkarmak değildir. Dom Ruinart'ın şuradan buradan topladığı şeylerin doğruluğuna ne kadar az olasılık verilirse verilsin, ele aldığı konuya, birtakım zorluksamalarla karşı gelmiyecek kadar saygımız vardır.

Vienne ve Lyon kiliseleri mektuplarında da karanlık kalmış birçok noktalar vardır, ama onlara da karşı çıkacak değiliz; bununla beraber Autun kentinin ermişi, belki de ermiş Symphorose'nin akrabası olan Symphororianus'un Hayatı'nda aşağılanan büyük Marcus - Aurelius'un anısını savunursak bizi bağışlasınlar.

5 - AUTUN* LU ERMIŞ SYMPHORIANUS'A DAİR

Kimin yazdığı bilinmiyen masal şöyle başlıyor: «Ermiş Syphororianus, yüksek bir soyluluğun ve eşine az raslanır bir erdemin verebileceği bütün parlaklık içinde, Autun'da yaşarken imparator Marcus - Aurelius kiliseye karşı büyük bir fırtına koparmış, öldürücü buyrukları İsa - Mesih'in dinine her yandan saldırmaya başlamıştı. Kentin en tanınmış hristiyan ailelerinden birindendi v.b....»

Marcus - Aurelius hiçbir zaman hristiyanlara karşı kanlı buyruklar çıkarmadı. Bu çok iğrenç bir iftiradır. Tillemont¹ bile onun «Romalıların bir eşini daha görmedikleri en iyi hükümdar olduğunu; yönetiminin bir altınçağ halini aldığı ve Ellâtun'a uyarak, çoğu zaman dediği gibi, ancak krallar filozof oldukları zaman ulusların rahat edecekleri «özünü haklı çıkardığını» itiraf eder.

Bütün imparatorlar içinde en iyi yasaları çıkartan o oldu; bütün bilgeleri korudu ve, birçoğunu kendi hizmetinde kullandığı, hristiyanlara hiçbir zaman zulmetmedi

* Fransa'da Loire eyaletinde bir kent.

¹ Fransız tarihçilerinden (1637-1698)

Masalıcının anlattığına göre ermiş Symphorianus, Cybele'ye tapmak istemeyince kentin yargıcı sormuş: «Bu adam kimdir?». Oysa Autun yargıcının Autun'un en tanınmış adamını tanımaması olanaksızdır.

Mahkeme kararıyle kendisini krala *tanrısal* ve *insancıl* hainlik suçuyla suçluyorlar. Romalılar hiçbir zaman böyle dir dil kullanmamışlardır, yalnız bu anlatım bile sözümona Autun'lu din kurbanı hakkında insanda inanca bırakmaz.

Marcus Aurelius'un kutsal anısına sürülen bu iftirayı daha iyi çürütmek için, Sardes piskoposu Meliton'un, imparatorların en iyisi olan bu insana söylediği, Eusebios'un da harfi harfine aktardığı demeci herkesin gözü önüne koyalım.

«İmparatorluğun herhangi bir talihsizlikle bahtı karmadan, sürekli başarılar elde etmiş olması, kendisiyle beraber doğan dinin kucağında gelişmesi, onun büyüklüğünü, onurunu artırmaya yardım ettiğinin apaçık kanıtıdır. İmparatorlar içinde yalnız Domitianus'la Neron, birtakım ahlâksızlar tarafından aldatıldıkları için, bize iftira etmiştiler; yaygınlaşan bu iftiraya da, âdet olduğu gibi, halk arasında inananlar olmuştur. Ama çok dindar öncülerimiz bu ulusun bilgisizliğini gidermişler, bize karşı kötü davranmaya kalkışacakların küstahlığını genel buyruklarla bastırmışlardır. Atanız Adrianus, Asya valisi Fundanus'a ve daha başkalarına da bizi öven, koruyan mektuplar yazdı. İmparator babanız, devlet işlerini kendisiyle beraber paylaştığınız zamanlarda, bize karşı körüklenen ayaklanmaları, yaygaraları bastırmak için Larisa'lılara, Selânik'lilere, Atina'lılara, sonunda bütün Yunanistan halkına mektuplar gönderdi.»

Çok sofu, çok bilge, çok doğru bir piskoposun bu sözleri masalcıların, hristiyanlığın kız çocuklarına özge uydurma masallar kitaplığı gözüyle bakabileceğimiz, bütün yalanlarını kökünden yıkmaya yeter.

6 - BİR BAŞKA ERMİŞ FÉLICITÉ'YE VE ERMİŞ PERPÉTUE'YE DAİR

İş, ermiş Félicité ile ermiş Perpetue'nün masalını çelimeye kalsaydı, bu masalın ne kadar çürük olduğunu göstermek güç bir şey olmazdı. Kendilerini din uğrunda kurban eden bu Kartacalı kadınları ancak Saltzbourg kilisesinin tarihsiz bir yazmasıyla tanıyoruz. Oysa Bavyera'nın bu bölümü la Goulette'den* epey uzağa düşer. Bu Félicité ile Perpétue'nün hangi imparatorun zamanında son işkenceye erip canlarını feda ettikleri söylenmiyor. Bu öykünün içine gömüldüğü akıl almıyacak hayaller, pek akıllı uslu bir tarihçinin kaleminden çıkmış olduğunu göstermiyor. Kenarları oklarla, kılıçlarla kaplanmış baştanbaşa altından bir merdiven, merdivenin tepesinde bir ejderha, ejderhanın yanbaşıbünda büyük bir bahçe, bir ihtiyarın sütünü sağdığı koyunlar, su ile dolu bir hazne, içindeki su hiç azalmadan içilen bir şişe, çirkin bir Mısırlı ile çırıl çıplak savaşıan ermiş Perpétue, ondan yana çıkan çırılçıplak genç oğlanlar; sonra kendisinin de çok güçlü bir atlet halinde erkek oluvmesi: bütün bunlar, bence, saygıdeğer bir yapıta girmemesi gereken kuruntulardır.

Dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta daha var: birbirinden apayrı zamanlara rashiyan bütün bu din kurbanları öyküleri üslûp bakımından hep birbirine benzer, her yerde aynı çocukça, şişirme sözler. Domitianus'un zamanına ait bir din kurbanıyla Galerius'un zamanına ait bir din kurbanı öyküsünde aynı oyunları, aynı tümceleri bulursunuz. Be-timlemelerin de, abartmaların da birbirinden hiç farkı yoktur. İnsan, üslûp üzerinde hiç fikri olmasa bile, hepsinin aynı kalem-den çıktığını görür.

Ben burada dom Ruinart'a karşı bir kitap yazmak savında değilim; gerçek din kurbanlarına, kutsal Kilise ile beraber her zaman saygı ve hayranlık besliyerek, onları tanık tu-

* Tunus'ta bir kent.

tarak sadece gülünç olan şeyleri, içten gelen bir saygı ile sevmek gereken şeylerle karıştırmamanın ne kadar tehlikeli olduğunu, bir iki güçlü örnekle, duyurmaya çalışacağım, o kadar

Bundan sonra ermiş Teodotius'la ermiş Romain'e ait öykü gelmektedir. Voltaire maddeyi şöyle bitiriyor:

«İşte dom Ruinar'tın ciddî ciddî anlattığı şeyler, Dom Ruinar'a biraz sağduyu vermesi için Tanrıya dua edelim.»

(65). Bu yazı Kehl basımında, maddenin II. bölümünü meydana getirmektedir. I. bölüm 1771 de (*Questions'da*) çıkmıştır:

BİR KAÇIKLA BİR FİLOZOF ARASINDA TERBİYELİ KONUŞMA

Kaçık — Evet, Tanrının ve insanların düşmanı, evet, Tanrının salt güçte olduğuna, seçmek lûtfunda bulunduğu her varlığa düşünme yetisini dilediği gibi verebileceğine inandığın için seni engizisyon yargıcına haber vereceğim, seni diri diri yaktırtacağım: kendini koru, son kez uyarıyorum seni.

Filozof — Tutamaklarınız bunlar mı? Demek insanlara doğru yolu böyle gösteriyorsunuz? Tatlılığımıza, yumuşaklığınıza hayran oldum doğrusu

Kaçık — Neyse. ateş hazırlanıncıya kadar biraz sakınleşelim bakalım. Cevap ver: ruh nedir?

Filozof — Bilmiyorum.

Kaçık — Peki. ya madde?

Filozof — Ona dair de çok birşey bilmiyorum. Uzamlı, katı, dayanıklı, çekici, bölünebilir, hareketli olduğunu sanıyorum; Tanrı ona daha benim bilmediğim binlerce başka nitelik de vermiş olabilir.

Kaçık — Alçak, daha binlerce başka nitelik mi, dedin! Nereye varmak istediğini anlıyorum: biraz sonra Tanrının maddeyi sevebileceğini, hayvanlara içgüdüğü verdiğini. her şeyin efendisi olduğunu da söyleyeceksin

Filozof — Ama Tanrı gerçekten maddeye sizin anlayamayacağınız birçok nitelikler vermiş olabilir.

Kaçık — Seni haydut seni, anlayamayacağım nitelikler ha!

Filozof — Evet, onun gücü sizin akıl erdirmeye yetinizden çok daha uzakları kucaklar.

Kaçık — Gücü! gücü! İşte tam bir tanrıtanımazın ağzına yakışan sözler.

Filozof — İyi anı, birçok kutsal Babalar benden yana tanıklık ederler.

Kaçık — Hadi, hadı, ne Tanrı, ne de onlar seni diri diri yakmamıza engel olamayacaklar; ana baba kaatilleriyle bizim gibi düşünmiyen filozofları bu işkenceyle cezalandırırlar.

Filozof — Bu biçim tanıtlamayı sen mi icadettin, yoksa şeytan mı?

Kaçık — Çirkin ecinli, beni şeytanla bir tutmaya kalkıyorsun ha?

(Burada kaçık, filozofa var gücüyle bir tokat aşkeder, filozof da bunu kendisine faiziyle geri verir.)

Filozof — Koşun filozoflar!

Kaçık — İmdat kutsal Hermandad*!

(Burada birkaç filozof bir yandan koşup gelirler; öte yandan yüz dominicain rahibiyle yüz engizisyoncunun, yüz de zaptiye çavuşunun seğırttiği görülür. Durum başa çıkılacak gibi değildir.)

(⁶⁶) *Encyclopédie*'ye (1765) alınmış olan bu madde, *Questions*'da da (1771)'yer almış ve Voltaire başına bir önsöz ekleyerek, bunu Protestan rahibi Polier de Bottens'e mal etmiş, şu sözleri de eklemiştir:

* Bak. Bu ciltte 60. Not; (dip not).

«Bu maddeyi bugün, aslındaki biçimiyle tam olarak yeniden basıyoruz. Başka kısımlarda söylediğimiz şeyleri tekrarlamamak için bazı yerlerini çıkardık; ama metne bir sözcük bile eklemedik.»

Oysa 1771'de, metne epeyce eklemeler yapıldığı görülecektir.

(67). Bu ilk iki parça 1771'de yeniden işlenerek genişletilmiştir.

Mesih, Messias, bu terim İbraniceden geliyor; Yunancadaki *Khristos* sözcüğüyle eş anlamdadır: İkisi de din konusunda kulları ve bugün ancak Tanrının kutsal kıldığı o mübarek kişiye, eski Yahudi ulusunun gelmesini beklediği, geldikten sonra da hâlâ ah, vah edip durduğu o kurtarıcı hükümdara, hristiyanların, Meryem'in oğlu, İsa'nın kişiliğinde Tanrının kutsal kıldığı yüce varlık gözüyle baktıkları, bütün insanlığa adanmış olan Mesih'e verilen adlardır; Yunanlılar *Khristos*'la aynı anlama gelen *Eleimnenos* sözcüğünü de kullanırlar.

Eski Ahit'de Mesih sözcüğü yalnız kurtarıcıya, geldikten sonra da İsrail Oğullarının sızlanıp durdukları o kurtarıcıya, yalnız Tanrının doğru ve sadık kullarına özge bir ad değildi, bu ad çoğu zaman, ilksiz varlığın elinde, onun öcünü almakla görevli kişiler, yahut bilgeliğinin öğütlerini yerine getirmeye yarar birer araç olan krallarla putatapar hükümdarlara da verilmiştir. Böylece *Vaiz* yazarı Elisée için, *qui ungis reges ad paenitentiam*, yahut, *Septante*'ların çevirdikleri gibi, *ad vindictam*, der. «Siz kralları, Tanrının öcünü yerine getirmek için meshediyorsunuz.» Bunun içindir ki Tanrı, İsrail Kralı Yehu'yu meshetsin diye bir peygamber gönderdi. Şam ve Suriye Kralı Hazael'e kutsal kişi olduğunu bildirdi, çünkü bu iki hükümdar Yüce Varlık tarafından Akab soyunun işlediği cinayetlerin öcünü almakla görevlendirilmiş mesihlerdi

(68). *Ek (1771):*

«Koruyucu bir mesih; seni ben diktim; Tanrının kutsal dağındaydın; ateşten taşlar arasında yürüdün; yaratıldığın günden, sende kötülük bulununcaya kadar, doğru yoldan şaşmadın*.»

* Hezekiel, 14 - 15; XXVIII.

(69). 1771'de yapılan değişiklik ve ekleme:

«... Bütün İsrail sofularının candan, yürekten bekledikleri o mübarek insanı göstermek için kullanılmıştır. Böylece, Samuel'in anası Hanna, ilâhisini, o zamanlar İbraniilerin kralları olmadığına göre hiçbir krala maledilemiyen, şu sözlerle bitirir: «Tanrı, dünyanın uclarını yargılayacak, kralına kudret verecek, Mesihinin gücünü yükseltecektir.*». Aynı sözcüğe şu vahiylerde de raslanır: Mezmurlar II, 2; XXVII, 8; Yeremya IV, 20; Daniel, IV, 26; Habakkuk III, 13.»

(70). Bu parçanın sonu ile bundan sonraki iki parçanın yerini, 1771 de, aşağıdaki on iki yeni parça almıştır:

Doğrusunu isterseniz, olaylar öylesine haklı çıkarmadan, Meryem'in oğlu İsa'nın kişiliğinde hem tanrısal hem de insancıl bir zekâyâ nasıl akıl erdirmeli; evet, şeytanı yenilgiye uğratan, öyleyken gökyüzü kudretlilerinin bu hükümdarı, o cehennemlik ruh tarafından baştan çıkarılan, istemediği halde alınıp oradan oraya götürülen hem büyük, hem de alçaltılmış bir varlık; hem efendi hem hizmetkâr, hem kral, hem uyruk, hem kurban eden hem kurban olan, hem ölümlü hem ölümden üstün, hem zengin hem de yoksul; ilksiz sultanlığının sonu gelmiyecek bir şanlı fâtihi, mucizeleriyle bütün doğayı hükmü altına alacak, öyleyken kralı olduğunu söylediği, şana, onura boğduğu bu dünyada rahatlıktan, hatta çoğu zaman en gerekli şeylerden bile yoksun kalacak, acı çekecek bir insan; tertemiz, mutsuz, durmadan çelişki içinde, aynı zamanda yüz kızartıcı, acı işkencelerle geçmiş bir yaşamı tamamlayan; bu rüsvahtta, bu olağanüstü alçalmada bile kendini şanın, güçlülüğün ve mutluluğun doruğuna, yani yaratıkların son katına ulaştıran eşsiz bir yükseliş kaynağı bulan bir insan; bunu kavramak kolay şey midir?

Bütün hristiyanlar, Mesih adını verdikleri, Nasıra'lı İsa'nın kişiliğinde, biribiriyle uyuşmaz görünen bu özellikleri bulmakta birleşiyorlar; ona bağlananlar bu unvanı kendisine, eskiden kimi krallarla peygamberlerin, kurban kesen kimi ruhânilerin meshedildikleri gibi, gerçekten, maddî bakımdan

* *Birinci Samuel*, II, 10.

meshedildiği için değil, tanrısal ruh onu bu büyük ödevleri yerine getirmek üzere seçtiği, bu iş için gereken mânevi kutsallığa eriştiği için veriyolardı.

Böylesine önemli bir konu üzerinde bu sonuca varmışken, zaten zayıf ve pek az bilgiye sahip bir dehanın ürünü olan yapıtlarından çok, bu keşfiyle ün kazanan Hollândalı bir vaiz, bize İsa Efendimizin Mesih olduğunu, bizim kralımız, peygamberimiz, kurbancı rahibimiz olmak için yaşamının üç büyük döneminde meshedilerek Tanrının mesihi olduğunu göstermiş oldu.

Vaftiz edilirken, doğanın hâkimi olan yüce kudretin sesi onun kendi oğlu, bir taneciği, sevgili kulu, ve böylece kendi temsilcisi olduğunu bildirir.

Thabor* üzerinde, biçim değiştirip, Musa ve Elie ile birleştiği zaman, aynı doğaüstü ses onu bütün insanlığa can veren, peygamberler gönderen ve herkesten önce sözü dinlenmesi gereken varlığın oğlu ilân eder.

Getsemane** de, çekeceği işkencenin yaklaşmasıyla duyduğu sonsuz sıkıntı içinde ona yardım etmek üzere gökten bir melek iner; kaçınamıyacağı bir ölümün verdiği acı yıl-gınlığa karşı onu güçlendirir, onu öylesine eşi görülmemiş bir kurbancı rahip haline koyar ki, sunacağı suçsuz ve tertemiz kurban kendisidir.

Ünlü Coccéius'un öğrencisi olan bu akıllı başında Hollândalı vaiz, o çeşitli ve göksel yağlama işinde kullanılan yağ da, Tanrı gücünün kutsal kıldığı sevgili kulu üzerinde belirttiği, gözle görülür işaretlerde buluyor: vaftiz edilirken üzerine inen ve Kutsal - Ruh'u temsil eden *güvercinin gölgesinde*; Thabor dağında çevresini saran *mucizeli bulutta*; Getsemane'de de, bütün vücudunu kaplıyan *kan pıhtısından terde*.

* Tur - u Sina.

** Kudüs dolaylarında bir kent.

Bundan sonra, bütün bu işaretlere bakıp da artık Tanrının kutsal kıldığı en sevgili kulunu, o adanmış Mesih'i tanımamak için inansızlığı son kertesine vardırmak gerekir; Tanrının o sonsuz bilgeliğinin planına girmemiş, ve, hepsi de şefkat ve acımayaya dayanan bütün niyetlerinde, gerek yapıtının gerçekleşmesini, gerek insanlığın kurtuluşunu sağlamak bakımından temelli bir öge olmamış olsaydı yahudi ulusunun böyle akıl almıyacak kadar körlük etmesine, kuşkusuz ne kadar üzüntü duyulsa yerinde olurdu.

Ama şunu kabul etmek gerekir ki, yahudi ulusu, inlediği o zulüm ve baskı altında, hele İksiz varlığın kendisine sık sık yapmış olduğu bütün o şanlı adamalardan sonra, bir Mesih'in gelmesiyle rahat bir nefes alacak, onu mutlu kurtuluşunun parlak çağı sayacaktı; onun için İsa efendimizin kişiliğinde bu kurtarıcıyı tanımak istememesini bir bakıma hoş görmek gerekir, hele insanoğlunun ruhtan çok bedene bağlı kalmaya, ileriye ait ve bu yüzden her zaman için belirsiz olan yararlarla öğünmektense halin gereksinmelerine karşı daha duyarlı davranmaya alışık olduğu düşünülecek olursa.

Kaldı ki, sanıldığına göre İbrahim, ondan sonra da pek az sayıda ruhani başkan ve peygamberler, Mesih'in mânevi sultanlığının içyüzü üzerine bir fikir edinebilmişlerdir; ama bu fikirler Tanrıdan esinlenen o küçük çevre içinde kalmıştır elbette; onun için, kalabalığın bilmediği bu kavramların tümüyle bozulmuş olmasına şaşmamalıdır, o kadar ki İsa Efendimiz Yehuda ilinde görüldüğü zaman, ulusla bilginleri, hatta kendi hükümdarları, zaferlerinin hızıyla bütün dünyayı sultanı altına alacak bir kral, bir fatih bekliyorlardı; ama bu göğüs kabartıcı fikirleri İsa - Mesih'in o iğrenç, görünüşte pek düşük olan haliyle nasıl bağdaştırmalıydı? İşte, kendisini Mesih ilân etmesi kanlarına dokunduğu için onlar da ona zulmettiler, onu inkâr ettiler, en ağır işkenceyle öldürdüler. O zamandan beri, vahiylerinin haber verdiği olayların gerçekleşme yoluna girdiğini gösteren hiçbir şey ol-

madığından, o vahiylerden de bir türlü vaz geçmek istemediklerinden birbirinden daha inanılmaz, daha düşsel fikirlere kapılıp gidiyorlar.

Böylece, Hristiyan dininin zaferler kazandığını görünce, eski vahiylerinden çoğunun manevi bakımdan açıklanarak İsa-Mesih'e uygulanabileceğini anlayınca, kendilerine karşı ileriye sürdüğümüz metinlerin Mesih'e ait şeyler gibi yorumlanması gerektiğini, atalarının inancına karşı inkâr etmeye kalkmışlar, böylelikle kutsal kitaplarımızı kendi elleriyle kendi aleyhlerine çevirmişlerdir.

İçlerinden birkaçı vahiylerinin yanlış anlaşıldığını, Mesih geldikten sonra boşuna sızlanıp durulduğunu, çünkü onun daha önce de Hezekias'ın kişiliğinde gelmiş olduğunu iddia ediyor. Ünlü Hillel de bu kanıdaydı. Daha gevşek yarıdılışlı olan, yahut zamana, olaylara uymak politikasını güden başkaları da bir Mesih'in geleceğine inanmanın temele ait bir inan koşulu olmadığını ve bu dogmanın inkâr edilmesiyle dinin bozulmuş olmayacağını, olsa olsa ancak bir parça zarar görmüş olacağını ileri sürüyorlar. Bunun içindir ki Yahudi Albo da papaya Mesih'in geleceğini inkâr etmenin ağacın köküne dokunmadan sadece dallarından birini kesmek olduğunu söylüyordu.

(71). Bu madde Kehl basımında, bütün maddenin ilk bölümünü meydana getirmekte, ondan sonra da, 1771'de çıkan, aşağıdaki üç bölüm gelmektedir:

II BÖLÜM

Size söylüyorum, terimleri açıklayınız, yoksa hiçbir zaman anlayamayız. «Miraculum, res miranda, prodigium, portentum, monstrum.» Mucize, hayran olunacak şey; *prodigium*, şaşılacak bir şeyi haber veren; *portentum*, yenilikler getiren; *monstrum*, pek az rastlandığı için gösterilen şey.

İşte mucizeler konusunda edinilen ilk fikirler bunlardı.

İnsanlar her şeyde inceldikleri gibi, bu tanımlama üzerinde de inceldikçe inceldiler; doğa için olanaksız şeye mucize dediler; ama düşünmediler ki bu söz her mucizenin gerçekten olanaksızlığını anlatır. Öyle ya, doğa nedir? Siz bu sözcükten eşyanın ilksiz düzeni anlamını çıkarıyorsunuz. Demek ki bu düzende bir mucizenin meydana gelmesi olanaksızdır. Bu anlama göre Tanrı mucize gösteremez.

Mucize deyince, nedenini anlıyamadığınız bir sonucu belirtmek istiyorsanız, bu anlama göre her şey mucizedir. Yere çekimi ve mıknatısın ibresi süreki mucizelerdir. Başı geri gelen bir kabuklu sümüklü böcek bir mucizedir. Her hayvanın doğumu, her bitkinin verimini, her gün gördüğümüz mucizelerdir.

Ama biz bütün bu şaşılacak şeylere o kadar alışmışız ki, hayran olunacak, mucizeden farksız gibi niteleme sıfatlarını artık kaybetmişlerdir. Top sesi artık Kızıderillileri şaşırtmıyor.

Demek oluyor ki mucize konusunda bambaşka bir fikir edinmişiz. Bu fikir, basit, alelâde inanca göre, şimdiye kadar hiç olmamış. bundan sonra da hiç olmayacak şeydir. İşte Samson'un eşek çene kemiği, Balaam'ın dişi eşiğinin verdiği demeçler, Havva ile konuşan bir yılanın söylediği sözler, Eli'yi karnında taşıyan balık, Mısır'ın on felâketi, Jerikho duvarları. öğle vakti durdurulan güneş ile ay, v.b. v.b. üzerine edinilen fikir.

Bir mucizeye inanmak için, onu görmüş olmak yetmez; çünkü insan yanılabılır. Bir budalaya da, mucizeler görmüş denir; hem sonra birçok kimseler görmedikleri şeyleri gördüklerini, duymadıkları şeyleri duyduklarını sanmakla, kendileri de mucize konusu olurlar. Kimi zaman hastalanırlar, kimi zaman doğaüstü bir güçle iyi olurlar. Kurt haline girerler;

bir süpürge sapının üzerinde havalarda uçarlar; erkek ve dişi şeytan olurlar.

Mucizenin çok akli başında, sağlığı yerinde, ve olayla hiçbir çıkarı olmıyan birçok kişi tarafından iyice görülmüş olması, hele onlar tarafından açıkça doğrulanması gerekir: çünkü, bir evin satışı, bir evlenme anlaşması, bir vasiyetname gibi en basit şeyler için birtakım gerçek işlemlere gereksinme duyulduktan sonra, doğal olarak meydana gelmesi olanaksız ve dünyanın kaderini etkileyecek şeyleri saptamak için ne işlemler gerekli görülmez?

Gerçek bir mucize gösterilse bile, bu hentüz hiçbir şey tanıtlamaz: çünkü Kutsal Kitap, belki yüz yerde, size düzenbazların da mucizeler gösterebileceklerini, ve bir insan, böyle bir mucize gösterdikten sonra, yahudilerin Tanrısından başka bir Tanrının varlığını ortaya atacak olursa, bu adamın taşlanması gerektiğini söyler.

Demek oluyor ki doktrinin mucizelerle, mucizelerin de doktrinle doğrulanması şart koşuyor.

İş bununla da bitmez. Düzenbazın biri de herkese daha iyi kandırmak için çok iyi bir ahlâk dersi verebileceğine, hatta, Firavun'un sihirbazları gibi, düzenbazların mucizeler bile gösterdikleri kabul edildiğine göre, bu mucizelerin bir kerametle önceden haber verilmesi gerekir.

Bu kerametlerin doğruluğuna güvenmek için, açıkça söylendiğini duymuş, gerçekleştiğini de görmüş olmak gerekir*. Bu kerametlerin söylendiği dili çok iyi bilmek gerekir.

Bunların mucize halinde gerçekleştiğine tanık olmanız da yetmez: çünkü siz yanlış görüşlere aldanabilirsiniz. Mucizeyle kerametın ulusun en ileri gelenleri tarafından resmen görülmüş olması gerektir; böyle olduğu halde bile, gene kuşku

* Prophéties - Kerametler'e bakınız (*Voltaire'in notu*).

edenler çıkacaktır. Çünkü ulusun bir kerametle bir mucizeye olasılık vermekte herhangi bir çıkarı olabilir; işe çıkar karşınca da artık hiçbir şeye güvenmeyiniz. Önceden haber verilen bir mucize takvimde yazılı olan bir gün veya ay tutulması kadar apaçık, doğruluğu saptanmış değilse bu mucizenin bir hokkabazlıktan, yahut bir kocakarı masalından başka bir şey olmadığına inanabilirsiniz.

III. BÖLÜM

Teokrasi ile idare olunan bir hükümet ancak mucizeler üzerine kurulabilir; böyle bir hükûmette her şey tanrısal olmalıdır. Yüce hükümdar insanlarla ancak mucizeler aracılığıyla konuşur; onun nazırları, resmî mührüyle mühürlü mektupları bunlardır. Onun buyruklarını, ulusları suya boğmak, ya da onlara yol açmak için girdaplarının derinliğine kadar açılan okyanus ilân eder.

Onun için Yahudi tarihinde de, Âdem'in yaradılışından, Âdem'in bir kaburga kemiğinden yoğrulan Havva'nın yapılışına, melik ya da kralcık Saül'e kadar her şeyin mucize olduğunu görürsünüz.

Bu Saül'ün zamanında, teokrasi daha iktidarı krallıkla paylaşmaktadır. Bunun sonucu olarak da arasına mucizeler olmaktadır; ama, sürekli olarak doğayı şaşırtan o sırtı sıraya parlak mucizeler artık görülmez. Mısır'ın on âfeti tekrarlanmaz: güneşle ay tam başımızın üstüne yükseldiği zaman, bir komutana bulutlardan dökülen bir taş yağmuru altında zaten ezilmiş olan birkaç kaçağı yok etmeye vakit bırakmak için, artık durmaz. Bir Samson artık bir eşeğin çene kemiğiyle bin Filistinliyi öldürmez. Dişi eşekler artık dile gelmez, artık boru sesleriyle duvarlar çökmez, kentler artık bir göl içinde, gökyüzünün alevleriyle yıkıntı haline gelmez, insan soyu artık tufanla yokolup gitmez. Ama Tanrının parmağı hâlâ kendini göstermektedir; Saül'ün hayali, bir büyüci kadına görünür. Tanrı, Davud'a, Filistinlileri Baalfarasını'da yenilgiye uğratacağını vadeder.

«Tanrı, Ahab zamanındaki gökyüzü ordusunu toplar ve ruhlara sorar*: Ahab'ı kim kandıracak, onu Galzala Rasmoth'a karşı kim savaşa sokacak? Ve bir ruh çıkıp Tanrının önünde durdu, ve dedi: Ben onu kandırırım.» Ama bu konuşmaya yalnız peygamber Mikaya tanık oldu; sonra bu mucizeyi haber verdiği için Sedekiya adındaki başka bir peygamberden de bir tokat yedi.

Bütün ulusun gözü önünde olan, bütün doğa yasalarını değiştiren mucizelere İlya'nın zamanına kadar rastlanmaz. Tanrı İlya'ya kendisini Erdün** kıyılarından alıp gökyüzüne, gökyüzünün neresi olduğu bilinmiyen bir yerine çıkaran, ateşten bir araba ile ateşten atlar gönderdi.

Tarihsel çağların başlangıcından, yani İskender'in fetihlerinden bu yana, yahudiler'de artık mucizeler göremezsiniz.

Pompeius*** Kudüs'ü ele geçirmeye geldiği, Crassus**** tapınağı yağma ettiği, Pompeius yahudi kralı Alexandros'u cellâdın eline teslim ettiği, Antonius***** Yehuda ilini Arap Herodes'e***** verdiği, Titus***** bir saldırı ile Kudüs'ü ele geçirdiği, kent, Adrianus***** tarafından yerle

* *Krallar*, I. kitap XXII. (Voltaire'in notu).

** Şeria nehrinin öteki adı.

*** Büyük Pompeius adıyla tanınan Romalı başbuğ, *consul*; İ. Ö. 60 yılında Caesar ve Crassus'la beraber senatoya karşı ilk triumvirat'yı kurmuştur (İ. Ö. 107-48).

**** Pompeius'la beraber ilk triumvirat'yı kuran Romalı devlet adamlarından.

***** Mısır kraliçesi Kleopatra'ya âşık olan Roma'nın ünlü komutanı (İ. Ö. 83-30).

***** İ. Ö. 42 yılından İ.S. 4. yıla kadar hüküm sürmüş olan Yehuda kralı.

***** 79-81 yıllarında hüküm süren Roma imparatoru, Vespasianus'un oğlu.

***** 117-138 yıllarında hüküm süren Roma imparatoru, Trajanus'un evlâtlığı...

bir edildiği zaman hiçbir mucize kendini göstermez. Dünyanın bütün uluslarında bu böyledir. İşe teokrasi ile başlanır, baştanbaşa insancıl şeylerle bitirilir. İnsan toplulukları bilgilerini yetkinleştirdikçe mucizeler de azalır.

Tek gerçek teokrasinin Yahudilerinki olduğunu, öteki uluslarınkinin de hep sahte teokrasiler olduğunu biliyoruz; ama Yahudilerde görülen şey tıpkı tıpkısına onlarda da oldu

Mısır'da, Vulcanius'la* İsis ve Osiris'in** zamanında her şey doğa yasalarının dışındaydı: Ptolemeos'****'ların hükümdarlığı zamanında her şey doğa yasalarının içine girdi.

Phos'un, Khrysos'un, Ephestos'un yaşadıkları yüzyıllarda, Kalde'de, tanrılarla ölümlüler birbirleriyle senli benli konuşuyorlardı. Bir Tanrı, kral Xissutre'a, Ermenistan'da bir tufan olacağını, hemen beş stat uzunluğunda, iki stat genişliğinde bir gemi yapması gerektiğini haber verdi. Ama Darius'lar**** İskender'ler böyle şeylerle karşılaşmadılar.

Oannes balık, vaktiyle Fırat ırmağından her gün kıyıya çıkıp va'zediyordu. Bugün artık vaız veren balıklar yoktur. Gerçi Padua'lı ermiş Antonius'un onlara va'zettiği doğrudur, ama bu olay o kadar az görülen bir şeydir ki, buna büyük bir önem verilemez.

Numa*****, su perisi Egérie ile uzun uzun konuşuyordu; oysa Caesar'ın, doğrudan doğruya onun soyundan dünyaya

* Romalılarda ateş ve maden tanrısı.

** İsis, Mısırlıların tanrıçalarından; Osiris'in hem kızkardeşi, hem de karısıydı.

*** Aynı hanedan adını taşıyarak hüküm süren Mısır kralları.

**** Dârâ, İ.Ö. 521-486 yıllarında hüküm süren Pers kralı.

***** Numa Pompilius, Roma'nın ikinci masal kralı; Lâtin yazarlarına göre İ. Ö. 714-671 yıllarında hüküm sürmüştür.

geldiği halde, Venüs'le böyle sonbetler ettiği yoktur. Dünya gerçekten gitgide inceliyor.

Ama bir zaman için kendini bir pislik çukurundan çekip çıkardıktan sonra bir başka pislik çukuruna düşüyor; terbiye ve nezaket çağlarını barbarlık çağları izliyor. Sonra, bu barbarlık ortadan kaldırılıyor; sonra gene meydana çıkıyor bütün bunlar gündüzle gecenin sürekli almasıdır.

IV. BÖLÜM

İSA - MESİH'İN GÖSTERDİĞİ MUCİZELERİN GERÇEKLİĞİNİ KESİNLİKLE İNKÂR ETMEK KÜSTAHLIĞINDA BULUNANLARA DAİR

Yeniler arasında, İncillerin ancak başlıca bir örnek, bir işaret olarak, tamamiyle mânevi anlamı olabileceğini söylemeye, ilk kez cesaret eden ve İsa'nın mucizelerinden hiçbirinin gerçekten yapılmış şeyler olmadığını hiç çekinmeden ortaya atan, sanırım, Cambridge doktoru, Thomas Woolston oldu. Yapıtları metotsuz, sanatsız, karışık ve kaba bir üslûpla yazılmıştır, ama güçlüdür. İsa - Mesih'in mucizelerine karşı kaleme aldığı altı demeç Londra'da, kendi evinde açıktan açığa satılıyordu. İki yıl içinde, 1727'den 1729'a kadar, bu demeçlerin, her biri yirmi binden, üç basımını çıkardı; öyleyken bu demeçler bugün kitapçılarda zor bulunuyor.

Hiçbir zaman bir hristiyan, hristiyanlığa bu kadar cüretle saldırmamıştır. Pek az yazar halka ondan daha az saygı göstermiş, hiçbir papaz da bundan daha açıkça papaz düşmanlığı etmemiştir. Hatta İsa - Mesih'in Ferisîlerle Yahudi vaizlerine karşı beslediği kini hoş görmeye cesaret ediyor; kafaların daha aydınlandığı bir çağda dünyaya geldiği için, onun gibi bu kin ve nefretin kurbanı olmayacağını söylüyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse, işin içinden mistisizmi ile yakayı sıyrıp cüretini haklı göstermek istedi; ama o kadar ağır, o kadar hakaretle yüklü deyimler kullanıyor ki, bunlardan hiçbir hristiyan kulağının incinmemesine olanak yoktur.

Dediğine inanmak gerekirse, İsa - Mesih tarafından iki bin domuzun vücuduna gönderilen şeytan bu hayvanların sahibine karşı işlenmiş bir hırsızlıktır. Aynı şeyler Muhammed için söylenmiş olsa, kötü bir sihirbaz, a *wizard*, şeytanın yeminli bir kölesi, a *sworn salve to the devil*, sayılırdı. hem sonra bu domuzların sahibiyle tapınağın ilk duvarları arkasında kurbanlık hayvanlar satan ve İsa tarafından kamçılanarak kovulan tacirler, İsa tevkif edilir edilmez, gelip adalet isteseler, mahkûm edilmesi gerektiği meydandadır, çünkü İngiltere’de onun suçlu olmadığına karar verecek jüri üyesi yoktur.

Samiriyeli’nin başından geçenleri özgürlüğüne kavuşmuş bir Çingenenin başından geçen bir şey gibi anlatıyor: yalnız bu bile onu, Tiberius’un falcıları sürgün etmesi gibi, sürgün ettirmeye yeterdi. Bugünkü Çingenelerin, Kıptilerin, İsa’nın gerçek çömezleri olduklarını söylememelerine şaşıyorum, diyor, çünkü onlar da aynı işi yapıyorlar. Ama, kutsamak için çok para alan bizim modern papazlarımız gibi Samiriyeli’den para sızdırmadığına doğrusu memnun oluyorum

Şahife numaralarını izliyorum. Yazar, bundan sonra İsa - Mesih’in Kudüs’e girişine geçiyor. Bir erkek, yahut bir dişi eşeğe mi, ya da bir sıpaya mı binmişti, yoksa her üçüne birden mi, orası pek bilinmiyor, diyor.

Şeytanın baştan çıkarmaya çalıştığı İsa’yı, şeytanı burundan yakalayan ermiş Dunstan’la kıyaslıyor ve ermiş Dunstan’ı yeğ tutuyor.

Mevsim dışında incir vermediği için kurutulan incir ağacı mucizesi konusunda da diyor ki, bunu yapan, sokak vaizi olmadan önce, âdi bir dülger çırağından, *no better than a*

journey - man carpenter, başka bir şey olmıyan bir serseri, sadaka toplıyan papazdan farksız bir dilenci, *a wanderer, a mendicant, like a friar*, idi. Roma sarayının, kutsal emanetleri arasında, onun elinden çıkmış bir eşyaya, bir iskemleye, bir fındık kıracağına sahip olmaması şaşılacak şeydir. Sözün kısaşı. küfrü bundan ileriye vardırmak zordur.

Her yıl meleğin gelip suyunu bulandırıldığı, içinde kurban yıkanan Betsaida havuzu ile de alay ediyor. Ne Flavius Joséphe'in, ne de Philon'un nasıl olup da bu melekten hiç söz etmediklerini, her yıl tekrarlanan bu mucizeyi niçin yalnız ermiş Yohanna'nın anlattığını; hangi başka bir mucizeyle hiçbir Romalının bu meleği hiç görmediğini, ondan sozedildiğini de hiç işitmemiş olduğunu soruyor.

Kana düğün şenliklerinde şarap haline gelen su da, ona göre boş inanlarla budalalaşmamış herkesin betine giden. herkesi kakhahalarla güldüren bir şeydir.

Nasıl olur! diye haykırıyor, Yohanna, davetlilerin çoktan sarhoş olduklarını açıkça söylüyor, öyleyken yer yüzüne inen Tanrı onlara daha da içirerek ilk mucizesini gösteriyor, öyle mi?

İnsan kılığına sokulan Tanrı bir köyün düğün şenliklerine katılmakla ödevine başlıyor. İsa ile anasının da bütün öteki davetliler gibi sarhoş olduklarından pek emin değildir: «*Whether Jesus and his mother themselves were all cut, as were others of the company, it is not certain.*» Kadının bir askerle teklifsizce hareketlerde bulunması her ne kadar içkiyi sevdiğini gösteriyorsa da, oğlunun pek az içmiş olduğu anlaşılıyor, çünkü çok acı bir dille ve küstahlıkla *Waspishly and snappishly*, anasına şunları söylüyor: kadın, seninle benim ne ilgim var? Bu sözlerden anlaşıldığına göre Meryem kız oğlan kız değildi, İsa da oğlu değildi; böyle olmasa İsa anasıyla babasını böyle aşılamaz, dinin en kutsal buyruklarından birini böylesine hiçe saymazdı. Bununla beraber anasının isteğini yerine getirir, on iki testiyi su ile doldurur ve bir punç yapar.

Bunlar Thomas Woolston'un kendi sözleridir. Her hristiyanın ruhunu tiksintiyle dolduran sözler.

Bu parçaları üzüterek, titriyerek aktarıyorum; ama bu kiptan, hepsi de yazarın adını taşıyan, hepsi de kendi evinde satılmış altmış bin tane basılmıştır. Kendisine iftira ettiğim söylenemez.

Asıl kızdığı da İsa - Mesih tarafından diriltilecek ölümler. Dediğine bakılırsa bir ölü dirilmiş olsa bütün dünyanın dikkati, şaşkınlığı bu olay üzerinde toplanır; bütün yahudi yargıçları, hele Pilatus*, bu olayın en doğru tutanaklarını hazırlamış olurdu; zaten Tiberius** bütün proconsul'lerle,*** praetor'lara,**** her şeyden kendisine bilgi vermelerini buyuruyordu; dört gün süreyle ölmüş olan Lazarus'u da herhalde sorguya çekerler, bu zaman içinde ruhunun ne olduğunu öğrenmek isterlerdi

Tiberius'la bütün Roma senatosu kim bilir onu ne büyük bir merakla sorguya çekerlerdi; hem yalnız onu değil, Jaır'in kızıyla Naım'in oğlunu da? Öldükten sonra yaşama kavuşturulan üç ölü, İsa'nın tanrısallığının üç kanıtı olur, bütün dünyaya bir an içinde Hristiyanlığı kabul ettirirdi. Ama, tam tersine, bütün evren iki yüz yıl boyunca bu parlak kanıtları bilmiyor. Ancak yüzyıl sonra kim oldukları pek iyi bilinmeyen birkaç adam, bu mucizeleri taşıyan yazıları birbirlerine, gizliden gizliye gösteriyorlar. Yalnız, *tyran*, *zorba*, adı verilenleri

* İsa - Mesih'i, suçsuz olduğunu bilerek, Yahudi yargıçlara teslim eden, Roma'nın Filistin valisi

** İkinci Roma imparatoru (14-31).

*** Roma yönetiminde *consul* vekili.

**** Romalılarda adaleti sağlamakla görevli yargıçlara verilen ad.

sayarsak, seksen dokuz imparatorlardan hiçbirini bütün doğayı şaşkınlık içinde bırakması gereken bu mucizelerden söz edildiğini hiç duymamışlardır. Ne yahudi tarihçisi Flâvius Josèphe, ne bilgin Philon, ne de hiçbir Yunanlı veya Romalı tarihçi bu mucizelerden söz etmez. Son olarak Woolston, Lazarus öyküsünün anlamsızlıklarla dolu olduğunu, o kadar ki ermiş Yohanna'nın, bunu yazarken saçmaladığını söylemek küstahlığında da bulunuyor: «*Is so brimful absurdities, that saint John when he wrote it, had liv'd beyond his senses.*» (Sayfa 38, cilt II.)

Woolston, tutahm ki, diyor, Tanrı bugün Londra'ya ücretli papazlara din değiştirmek için bir elçi göndermiş, bu elçi de ölüleri diriltmiş olsun, papazlarımız bu işe ne derlerdi?

İsa - Mesih'in tecessüdü, öldükten sonra dirilmesi, gökyüzüne çıkması için de aynı ilkelerle küfre sapıyor*. Bütün bu mucizelere dünyada bir eşi daha görülmemiş, en küstahça, en apaçık düzenbazlık adını veriyor. «*The most manifest, and the most bare - faced imposture that ever was put upon the world.*»

İşin en tuhafı da bu demeçlerden her birinin bir piskopos adına sunulmuş olmasıdır. Kuşkusuz bunlar Fransızvari sunuşlar değil; ne pohpohlıyan, ne de öven sözler var: sadece onların kibirlerini, hasisliklerini, tutkularını, çevirdikleri dolapları yüzlerine vuruyor; onların da öteki yurttaşlar gibi Devletin yasalarına bağlandıklarını gördüğüne seviniyor, o kadar.

Sonunda, Cambridge üniversitesinin basit bir üyesi tarafından böyle hakaret görmeye artık dayanamıyan bu piskoposlar, kendilerinin de bağlı oldukları yasaların, onun hakkında da uygulanmasını istediler. 1729 da, adliye lordu Raymond'a başvurarak kralın mahkemesinde aleyhine dâva

* Cilt II, VI. demeç, sayfa 27 (Voltaire'in notu).

açtılar. Woolston hapse atıldı, para cezasına ve yüz elli İngiliz liralık kefillik akçası ödemeye mahkûm oldu. Dostları kefillik akçasını sağladılar ve rasgele yazılmış birkaç sözlüğümüzde denildiği gibi, hiç de cezaevinde ölmedi. Londra'da, kendi evinde, şu sözleri söyledikten sonra öldü: «*This is a pass that every man must come to.* — Herkesin atması gereken bir adımdır bu.» Ölümünden biraz önce, kendisine sokakta raslıyan bir sofı kadın, yüzüne tükürdü; o da yüzünü silip kadını selâmladı. Ahlâkı, huyu sade ve yumuşaktı: metinlerin mistik anlamlarına saplanmış, görünüşteki anlamları üzerinde de işi küfre vardırmıştı; ama ölürken pişmanlık duyduğu. Tanrının da kendisini bağışladığı tahmin edilebilir.

Bu sıralarda Fransa'da da, Champagne'daki But ve Etrepigny köy papazı Jean Meslier'nin vasiyetnamesi yayınlandı, kendisinden daha önce *Contradictions* — *Çelişmeler* maddesinde söz etmiştik.

İki papazın birden, aynı zamanda, böyle hıristiyan dini aleyhine yazı yazmış olmaları şaşılacak, üzülecek bir şeydir. Köy papazı Meslier Woolston'dan daha öfkeli çıktı; kurtarıcımızın şeytan tarafından dağa götürülmesini, Kana düğün şenliklerini, ekmeklerle balıkları, bütün Roma İmparatorluğunun üç yüzyıl boyunca hiç bilmediği zırva öyküler, sonunda politika gereği, imparatorlar halkı daha iyi boyunduruk altına almak için halkın çılgınlıklarını benimsemek zorunda kaldıkları zaman, ayaktakımının ağızından saraylara kadar giren, saçma sapan, Tanrı için küfürden farksız birtakım masallar sayacak kadar işi azıttı. İngiliz papazının yaygarası, Champagne'lı papazın kopardığı yaygaranın yanında hiç kalır. Woolston hiç olmazsa araya ihtiyatlı davranır; Meslier'nin hiçbir şeyi gözetmediği yoktur; tanık olduğu cinayetlerden o kadar içi yanmış bir adamdır ki hıristiyan dininin bu cinayetleri yasak ettiğini unutarak, onların sorumluluğunu genç hıristiyan dinine yükler. Onun için hor görülmiyecek, nefret edilmeyecek mucizc: Nost-

radamus'unkilerle* kıyaslamadığı kâhinlik yoktur. Hatta işi, İsa - Mesih'i Don Quichotte'la, ermiş Petrus'u da Sancho - Pança ile kıyaslamaya kadar vardırır; en yerilecek tarafı da, İsa - Mesih'e karşı bu küfürleri ölümün kucağında, en içten pazarlıkla insanların bile yalan söylemeye cesaret edemedikleri, en korkusuzların bile tir tir titredikleri bir haldeyken yazmış olmasıdır. Büyüklerinin kimi haksızlıklarını yakından bildiği, Kutsal Kitap'ta bulunduğu büyük güçlüklerden de pek şaşırduğu için ona karşı Acosta**'larla bütün yahudilerden, ünlü Porphyrius'lardan, Celsius'lardan, Jamblique'lerden Julianus'lardan, Libanius'lardan, Maximus'lardan, Symmacus'lardan daha çok ateş püskürdü, oysa, insan aklından yana olan kişiler, Tanrısal anlaşılmazlıklarımıza karşı hiçbir zaman böyle öfkelenmemişlerdir. Kitabının birçok özetlerini bastılar, ama bereket versin yönetimi ellerinde tutanlar bunları yok edebildikleri kadar yok ettiler.

Paris yöresindeki Bonne - Nouvelle'de bir köy papazı da aynı konu üzerinde yazılar yazdı***; böylece bir yandan abbé Becheran'la öteki cezbeliler mucizeler gösterirken, öte yandan üç papaz gerçek mucizelere karşı yazılar yazıyorlardı.

Mucizelere ve kâhinliklere karşı yazılmış olan en güçlü kitap milord Bolingbroke'unkidir. Ama, çok şükür, o kadar kalın, metottan öylesine yoksun, üslûbu o kadar tıkız, tümceleri öylesine uzundur ki okumak için insanda epeyce sabır olmalı.

Musa ile Yesu'un mucizelerine hayran olup kaldıkları için İsa - Mesih'inkilere gerektiği kadar saygı duymayan kafalar

* Fransa'da, Saint - Remy'de doğmuş olan tanınmış astronom (1503-1566).

** Cristovao Costa, Portekizli, tıp, ve doğa bilgini (1515-1580).

*** Altı cilt (*Voltaire'in notu*).

olmuştur; İbrani tayfasına geçit vermek için derinliklerini açıp dalgalarını havada tutan denizin, Mısır'ın uğradığı on felâketin, Gabaon ile Aġalon üzerine gelince yürüyüşlerini durduran gökcisimlerinin v.b. parlak görüntüsü ile hayalgücü beslenen bu adamlar artık, şarap haline gelen su, kuruyan incir ağacı, gölde boğulan domuzlar gibi ufak tefek mucizelere değeri veremezlerdi

Vagenseil bunun, büyük bir konserden çıkarken bir köy türküsü işitmek olacağını söylemek küstahlığında bulunuyordu.

Talmud'un ileri sürdüğüne göre, Eski Ahit'in mucizelerini Yeni' siyle kıyaslayan birçok hristiyanlar yahudi olmuşlardı: bu adamlar doğanın efendisinin bunca mucizeyi, ortadan kaldırmak istediğı bir din için göstermiş olmasının olanaksızlığına inanıyorlardı. Nasıl olur! diyorlardı, demek yüzyıllar boyunca uğrunda sırtı sıraya korkunç mucizeler gösterilen gerçek bir din sonradan sahte olacak! Demek, Tanrı bu dinin hiçbir zaman ortadan kalkmıyacağını, onu yok etmek isteyenleri taşlamak gerektiğini kendisi yazdığı halde, yüzyıllardan beri kurduğu şeyi yıkmak için kendisinden farksız olan, öz oğlunu gönderecek, öyle mi?

Dahası var: bu oğul, diye devam ediyorlar, bu ilksiz Tanrı, yahudi olduğu için, bütün yaşamınca yahudi dinine bağlı kalmıştır; bu dinin bütün görevlerini yerine getirir, yahudi tapınağına sık sık gider, yahudi dinine aykırı şeyler söylemez, bütün müritleri yahudidir, hepsi de yahudi törenlerine uyarlar. Hristiyan dinini kuran, elbette kendisi değildir, diyorlar; bunlar Eflâtuncularla birleşen karşıt düşüncedeki yahudilerdir. Hristiyanlığın İsa - Mesih tarafından va'zedilmiş bir dogması yoktur.

İşte, hem yanlış, hem de küstahça düşünen bu adamlar, böyle akıl yürütüyor, Tanrının işine karışıp onu yargılamaya yelteniyor, Eski Ahit'teki bütün mucizeleri de salt Yeni Ahit'tekileri yadsımak için kabul ediyorlar.

Lorraine’de, Nicolas Antoine adındaki talihsiz Pont - à - Mousson papazı da ne yazık ki bunların arasına katıldı; kendisinin başka bir adı olduğu bilinmiyor. Ruhani katların *dört küçükler** adı verilen, ilk dördünü Lorraine’de elde ettikten sonra, Pont - à - Mousson’dan geçmekte olan vaiz Ferry onun aklını, fikrini karmakarışık etti, o dört küçük katın şeytanın simgesi olduğuna kendisini inandırdı. Şeytanın simgesini taşıdığına çok üzülen Antoine bu simgeyi Ferry’ye sildirdi, Protestan dinini kabul etti ve 1630 yılına doğru Cenevre’de rahip oldu.

Hahamların yazdığı kitaplarla kafasını doldura doldura, Protestanlar papacılara karşı haklı iseler, Yahudilerin de bütün hristiyan tarikatlerine karşı çok daha haklı olduklarını sandı. Protestan rahipliği ettiği Divonne köyünden kalkıp Venedik’e, yahudi olmaya gitti, kendisine inandırdığı küçük bir tannbilim çömezi de onunla beraberdi, ama bu çömez, kendisini din uğruna kurban edebilecek yetenekten yoksun olduğu için, sonradan onu bıraktı.

Rahip Nicolas Antoine önce vaızlarda, dualarında İsa - Mesih’in adını anmaz oldu; ama çok geçmeden, Sûr ve Babil hükümdarlarının gözü önünde cesaretle yahudiliği yaymaya çalışmış olan yahudi ermişlerin örneğinden hız ve cüret alarak, yalınayak Cenevre’ye gidip yargıçların, kabzımalların önünde, dünyada bir tek Tanrı olduğu için bir tek de din olduğunu, bu biricik dinin yahudi dini olduğunu, kesinlikle sünnet olmak gerektiğini; domuz yağıyla domuz sucuğu yemenin çok büyük bir günah olduğunu söyledi. Öbek öbek toplanan bütün Cenevrelileri artık Belial’ın çocukları olmaktan vazgeçerek, cennete gitmeye lâyık olmak için, dini bütün birer Yahudi olmaya coşkunlukla özendirdi. Bunun üzerine Antoine’ı yakaladılar, elini kolunu bağladılar.

* Aslında *les quatre mineurs*; ruhani katlardan ilk dördü (karpıcılık, okuyuculuk, efsunculuk, rahip yamaklığı).

O zaman vaizler kuruluna danışmadn hiçbir şey yapmıyan küçük Cenevre meclisi onlardan ne düşündüklerini sordu. Bu papazların en akıllı başında olanları Nicolas Antoine'ın şah damarından kan almak, kendisini banyoya sokup, iyi çorbalarla beslemek gerektiği düşüncesinde bulundular, ondan sonra da yavaş yavaş İsa - Mesih'in adını söylemeye, yahut her zaman yaptığı gibi, dişlerini gıcırdatmadan başkalarının bu adı söylemelerini dinlemeye alıştıırılacaktı. Ayrıca, yasaların yahudilere göz yumduğunu, Roma'da sekiz bin Yahudi bulunduğunu, çoğu tacirlerin gerçek birer yahudi olduklarını; ve Roma sekiz bin havra çocuğunu kabul ettikten sonra Cenevre'nin de bir tanesine pekâlâ katlanabileceğini eklediler. Bu *hoşgörü* sözü üzerine sayıca daha üstün olan, İsa - Mesih adını duyunca Antoine'dan daha çok diş gıcırdatan ve bir adamı yaktırmak gibi böyle pek seyrek ele geçen bir fırsat bulduklarına pek sevinen öteki Protestan rahipleri, onun kesinlikle yakılmasını istediler. Hiç bir şeyin gerçek hristiyanlığı bundan daha iyi güçlendirmeğe yarayamayacağına karar verdiler; İspanyollar, her yıl yahudileri yaktıkları için bütün dünyada bunca ün kazanmışlardı; hem sonra, Eski Ahit, Yeni Ahit'e üstün gelecekse, Tanrı, Babil'de Sidrac, Misac ve Abdenago için yaptığı gibi, kendisi gelip odun yığınını söndürmekten geri kalmıyacaktı; böyle bir şey olursa, o zaman gene Eski Ahit'e dönülürdü, ama şimdilik Nicolas Antoine'i mutlaka yakmak gerekti. Onun için *kötüyü ortadan kaldırmaya* karar verdiler: bu kendi deyimleridir.

Kafalı adamlar olan sendik Sarrasin ile sendik Godefroi, Cenevreli İsrailîler mahkemesinin böyle akıl yürütmesini çok iyi buldular ve güç kendilerinde olduğundan zayıfların zayıfı Nicolas Antoine'i, Calanus'un, Dubourg'un* ölümüyle ölmeye mahkûm ettiler. Bu hüküm 20 Nisan 1632 de, *Plain - pa-*

* Paris parlamentosu danışmanlarından; Protestanlara karşı hoşgörüyle davranmayı önerdiği için zındıklıkla suçlandırılmış ve diri diri yakılmıştır (1521-1559).

lais adı verilen güzel bir kır meydanında, yeni dini ve sendik Sarrasin ile sendik Godefroi'nin büyük sağduyusunu kutsayan yirmi bin kişinin önünde yerine getirildi.

İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un tanrısı, Babil'deki ateş mucizesini, Antoine'ın yararına yenilemedi.

Çok doğrucu bir insan olan Abauzit*, notlarında, inançına büyük bir bağlılıkla bağlı kalarak öldüğünü, ve ateş yığının üzerinde de düşüncelerinde direndiğini anlatıyor. Kendisini direğe bağladıkları zaman yargıçlarına karşı hiç öfkelenmemiş, ne gurur, ne de alçaklık göstermiş; ağlamamış, inlememiş, alının yazısına boyuneğmiş. Hiçbir din kurbanı bundan daha canlı bir inanla kendini feda etmemiş, hiçbir filozof korkunç bir ölümü bundan daha büyük bir dayanıklılıkla karşılamamıştır. Bu da, kuşkusuz, çılgınlığın güçlü bir inandan başka bir şey olmadığını gösterir. Eski ve Yeni Ahit'in Tanrısından kendisine yargılama dileylim.

Nicolas Antoine'dan daha çılgın olan Cizvit Malagrida için; eski Cizvitlerden Patouillet ile Paulian için de, kendilerini yakacak olurlarsa, aynı şeyleri dilerim.

Hristiyan olmaktan çok filozof olmak talihsizliğine uğrayan birçok yazarlar, Efendimizin mucizelerini yadsıyacak kadar cüret göstermişlerdir; ama sözünü ettiğimiz o dört papazdan sonra, artık kimsenin adını anmıyalım. Aldatıcı bir ışıqla gözlerini kör eden ve kendilerini, böylesine uğursuz bir uçuruma yuvarlıyan, bir karasevdaya kaptırmış bu dört talihsiz acıyalım.

(72). Bu maddè Kehl basımında ikinci bölümü meydana getirmektedir. Birinci bölüm 1771'de çıkmıştır:

* Uzès'de doğmuş ve Nantes buyruğunun kaldırılmasından sonra Cenevre'ye sığınmış olan Fransız Protestan filozof ve tanrıbilimcisi (1679 -1767)

Kimî zaman sınırları aşıl原因 felsefe, antik çağa ait incelemeler, tartışına ve eleştirî anlayışı o kadar ileriye vardırılmıştır ki, sonunda birçok bilginler acaba gerçekten Musa diye biri var mıydı, yoksa, bu adam da belki Perseus, Bakkhos, Atlas, Penthesileos, Vesta Rhéa Sylvia, Isis, Sammonokodom, Fo, Hermes Trismegistos, Odin, Merlin, Francus, şeytan Robert, ve yaşamlarıyla serüvenleri yazılmış daha nice roman kahramanları gibi, düş ürünü bir varlık mıydı, diye kuşkuya düşmüşlerdir.

İnansızlar diyorlar ki, bütün yaşamı sürekli mucizelerle dolu olan böyle bir adamın yaşamış olmasına olasılık verilemez.

Mısır'da, Arabistan'da, Suriye'de, bütün dünyada yankılar uyandırmadan, bunca korkunç mucizeler göstermiş olmasına inanmak kolay değildir.

Hiçbir Mısırlı, yahut Yunanlı yazarın bu mucizeleri gelecek kuşaklara aktarmamış olması da akıl alacak bir şey değildir. Bununla beraber bu mucizelerden yalnız yahudiler söz etmişlerdir; ama bu tarih kendileri tarafından ne zaman yazılmış olursa olsun, II. yüzyıla doğru hiçbir ulus tarafından bilinmiyordu. Musa'nın kitaplarından açıkça söz eden ilk yazar, imparator Aurelianus zamanında, Kraliçe Zenobie'ye bakanlık eden Longin'dir.

*Hermes Trismegistos'un**, herhalde Mısırlı olan, yazarının Musa'ya dair bir sözcük bile söylememiş olması da dikkate değer.

Eski yazarlardan bir tanesi olsun bu mucizelerden söz etmiş olsaydı, Eusebios gerek *Tarih*'inde, gerek *İncile hazırlık* adlı yapıtında herhalde bu tanıklıktan bir övünme payı çıkarırdı.

* Eski yapıtlarda sık sık adı geçen ve aynı adı taşıyan bir yazar tarafından yazıldığı sanılan batınî bilgilere ait bir kitap.

Doğrusunu isterseniz onun adını anan yazarlar tanıyor, ama mucizelerden sözeden birini olsun bilmiyor. Kendisinden önce, uluslarını göklere çıkarmış olan, Yahudi Josèphe ile Philon, Musa adının geçtiği bütün yazarları taramışlardır: ama kendisine mal edilen o benzeri görülmemiş işlerden birazcık olsun söz eden bir tek yazara bile raslamamışlardır.

Bütün dünyanın içine gömüldüğü bu genel sessizlikte, bakın, insanlar kendi kendini çürüten bir küstahlıkla nasıl akıl yürütüyorlar.

Musa'ya mal ettikleri *Beş Sefer*'e sahibolanlar yalnız Yahudilerdir. Kendi kitaplarında bile bu *Beş Sefer*'in ancak kralları Josias zamanında, Kudüs'ün ilk yıkılışından ve tutaklıktan otuz altı yıl önce, meydana çıktığı; başhaham Helcias* da ancak bir tek nüshası bulunduğu, onu da para sayarken bir kasanın dibinde bulup çıkardığı yazılıdır. Başhaham bunu yazmanı Saphan'la krala göndermiş.

Bu da *Beş Sefer*'in gerçekliğine gölge düşürebilir, diyorlar.

Gerçekten, *Beş Sefer* bütün yahudiler tarafından bilinmiş olsaydı, Süleyman'ın, Tanrıdan esinlenen ve onun buyruğu ile adına bir tapınak kuran o bilgin Süleyman'ın, bu tapınağı, Musa'nın resimleri yasak eden o kesin yasasına rağmen, o kadar çok resimle süslemesine olanak bulunur muydu?

Musa'dan şu kral Josias'a varıncıya kadar, Tanrı adına olacakları hildiren bütün o yahudi peygamberleri, bildirilerinde Musa'nın bütün yasaları tarafından desteklenmezler miydi? Onun kendi sözlerini bin kez ileriye sürmezler miydi? Bu sözleri açıklamazlar mıydı? Oysa hiçbirisi ondan iki satır bile almaz; hiç biri Musa'nın yazdıklarını hatırlatmaz; hatta birçok noktalarda onunla çelişirler.

* IV. *Krallar* kitabı, XXIII. ve *Peralipom.* II, XXXIV. (*Voltaire*'in notu).

Bu inansızlara göre, Musa'ya maledilen kitaplar, tut-saklık zamanında Babilliler arasında, yahut tutsaklıktan hemen sonra, Esdras tarafından yazılmıştır. Gerçekten, yahudi yazılarında da, Pers ve Kalde dilinde eklerden başka bir şey görülmez: *Babel*, tanrı kapısı; *Phegor - beel* yahut *Beel - phiegor*, uçurum tanrısı; *Zebuth - beel* yahut *Beel - zebuth* böceklerin tanrısı; *Bethel*, tanrı evi; *Daniel*, tanrı yargısı; *Gabriel*, tanrının adamı; *Jahel*, tanrının bahtsız; Jaël, tanrını yaşamı; *Israel*, tanrıyı gören; *Öziel*, tanrı gücü; *Raphael*, tanrı yardımı; *Uriel*, tanrı ateşi

Böylece Yahudi ulusu nasıl Filistin'in yabancısıysa, her şeyi de kendine yabancıdır: sünnet, törenler, kurbanlar, kutsal sandık, kerubi, *Hazazel* teke, doğruluk vaftizi, basit denemeler, tanrısallık, düş yorumu, yılanların afsunlanması, sözün kısası hiçbir şey bu ulusun kendinden gelmiyordu; hiçbir kendi buluşu değildi.

Ünlü milord Bolingbroke* Musa'nın yaşamış olduğuna hiç inanmıyor: *Beş Sefer*'de insanı dehşete düşüren bir yığın çelişmeler, tarih ve coğrafya yanlışları; o zamanlar henüz ortada olmıyan birçok kent isimleri; yalnız yahudilerin henüz kırılları olmadığı bir dönemde değil, çöllerde çadırlar altında, bedevi Araplar gibi yaşadıklarına göre, henüz kralları olmasına da hiç olasılık verilemeyecek bir dönemde, krallara verilmiş öğütler görür gibi oluyor.

Kendisine asıl en apaçık bir çelişme gibi görünen şey de bir tek köyü olmıyan bir ülkede Levililere ilçeleriyle birlikte armağan edilen kırk sekiz kenttir: İşte Abbadie'yi** de asıl bu kırk sekiz kent üzerinde yerin dibine geçiriyor, hatta, bu yüzden ona bir soylu lordlar meclisi üyesinin, bir Devlet nazırının,

* Lord. ünlü İngiliz devlet adamı ve felsefe yazarı (1678-1751).

** Fransız Protestan tanrıbilimcisi (1654-1727)

akıl hocalığı etmeye kalkan bir yabancı papaza karşı duyduğu tiksinti ve küçümsemeyle çıkışacak kadar sert davranıyor.

Ben vikont de Bolingbroke'a ve kendisi gibi düşünenlere, Yahudi ulusunun Musa'nın ve kitaplarının varlığına her zaman inanmış olduğunu göstermekle kalmıyacağım, İsa - Mesih'in bile ona tanıklık ettiğini göstereceğim. Dört İncilciler, *Havarilerin İşleri*, hep onun varlığını kabul ederler; ermiş Matta, Musa ile Eli'nin İsa - Mecih'e, dağda havarilerine belirlediği gece gördüklerini açıkça söyler, ermiş Luka da bu konuda aynı şeyleri söyler.

İsa - Mesih, ermiş Matta'da, bu dini yıkmaya değil, tamamlamaya geldiğini söyler. *Yeni Ahit*'te çoğu zaman Musa dini ile peygamberlerden söz edilir; bütün Kilise öteden beri *Beş Sefer*'in Musa tarafından yazıldığına inanmıştır; Hristiyanlıkta nice zamandan beri kurulmuş olan ayrı ayrı beş yüzdenden çok topluluktan hiçbirisi de bu büyük peygamberin varlığından kuşku duymamıştır: o halde, nice kimselerin yaptığı gibi, biz de aklımıza boyun eğdirmeliyiz.

Ne vikontun, ne de benzerlerinin düşüncelerini değiştiremeyeceğimi çok iyi biliyorum. Onlar yahudi kitaplarının çok sonraları, geriye kalan son iki oymak tut-saklıkta iken yazıldığına bir kere iyice inanmışlar. Ama Kilisenin bizimle beraber olduğunu düşünerek kendimizi avutacağız.

(73). Morale - Ahlâk maddesinde, 1771'de, yalnız aşağıdaki parça çıkmıştı; Kehl basımı bu parçayı maddenin ilk biçimine ait metnin başına almıştır:

Geveze vaizler, sapık tartışmacılar, şunu hatırlamaya çalışın ki, sizin efendiniz, kutsama töreninin görünmez bir şeyin görünür simgesi olduğunu hiçbir zaman söylemedi; hiç-

bir zaman başlıca dört erdem, üç tane de tanrıbilim erdemi kabul etmedi; hiçbir zaman anasının dünyaya sâf ve lekesiz gelip gelmediğini incelemeyi; vaftiz edilmeden ölen küçük çocukların lânete uğrıyacaklarını hiçbir zaman söylemedi. Dünya kadar eski olan gerçeğe uyarak sadece şunları dedi: Tanrıyı ve insanları seviniz. Siz de bununla yetininiz, aşağılık şamatacılar; insanlara ahlâk va'zedin, başka bir şey istemez. Ama bu ahlâka siz de uyun: artık mahkemeler sizin dâvalarınızın gürültüsüyle çınlamasın; artık bir savcının pençesiyle dul bir kadının, bir yetimin yokmasını ağzından almayın; artık ufak bir geliri, Batının içine düştüğü o büyük mezhep ayrılıklarında bir türlü paylaşılamayan papalık gibi, birbirinizin elinden almaya uğraşmayın. Keşişler, artık dünyayı (elinizden geldiği kadar) haraca kesmemeye çalışın; ancak o zaman size inanabiliriz.

(74) Bu madde Kehl basımında üçüncü bölümü meydana getirmiştir. İlk iki bölüm *Questions*'da (1771) çıkmıştır:

BİRİNCİ BÖLÜM

Burada her zaman yaptığımız gibi, çözümleyemediğimiz birtakım sorunları ortaya atmakla yetineceğiz.

Bir yahudinin yurdu var mıdır? Coïmbre'de doğmuşsa, kendisine itiraz edip duracak bir sürü saçma bilgisizler arasında kalacak, onlara cevap vermeye yeltenecek olursa kendisi de saçma sapan şeyler söyleyecektir. Hiç domuz yağı yemediğini bilseler kendisini diri diri yakacak, malını mülkünü elinden alacak engizisyon yargıçlarının gözetimi altındadır. Şimdi bu adamın yurdu Coïmbre midir? Coïmbre'i candan sevebilir mi? Pierre Corneille'in *Horace*'lar'ı gibi (I. perde, I sahne ve II. perde, III. sahne):

*Albe, mon cher pays et mon premier amour....
Mourir pour le pays est un si digne sort
Qu'on briguerait en foule une si belle mort**

diyebilir mi?

— Ne gezer!

Peki yurdu Kudüs müdür? Vaktiyle atalarının, kim olurlarsa olsunlar, etrafı korkunç bir çölle çevrili olan ve bugün Türklerin hemen hemen hiçbir yararını görmeden egemen oldukları bu taşlık ve verimsiz topraklarda yaşamış olduklarını kulaktan kulağa duyar gibi olmuştur. Kudüs onun yurdu değildir. Onun yurdu yoktur; yeryüzünde kendine ait bir karış toprağı bile yoktur.

Yahudiden çok daha eski ve bin kez daha saygıya değer bir insan olan, Türklere, İranlılara, yahut Moğol İmparatorlarına kölelik eden Zerdüşt'ün çömezi, dağların üstünde gizliden gizliye kurduğu birkaç kutsal ateş ocağını yurdu sayabilir mi?

Bir Banian**, bir Ermeni, ömürlerini bütün Doğu'da bir ülkeden bir ülkeye gezip simsarlık etmekle geçiren bu adamlar sevgili yurdum, diyebilirler mi? Onların keseleriyle hesap defterlerinden başka yurtları yoktur.

Bizim Avrupa ulusları içinde, kendilerine aylık bağlayan ilk krala kira ile hizmet eden, kanlarını satan bütün o kaatillerin bir yurdu var mıdır? Her akşam anasının yuva kurduğu kaya kovuğuna dönen yırtıcı kuşun onlardan daha çok yurdu vardır.

Keşişlerin, bir yurtları olduğunu söylemeye dilleri varacak mı? Onların yurdu sözde gökyüzündeymiş, hele şükür, ama bu dünyada onlara ait bir yurt tanımıyorum.

*“Albe, sevgili yurdum, ilk aşkım
Senin uğrunda ölmek yücesi onurların,
Böylesine ölüme koşulur akın ıkın.”

** Hindistan'da yalnız ticaretle uğraşan bir Brahman tarikatı.

Şu yurt sözcüğü, bir Miltiades'in, bir Agesilas'ın, yaşıyıp yaşamadığından bile haberi olmıyan, sadece bir yeninçerinin kölesi, onun da bir ağanın, ağanın da bir paşanın, paşanın da bir vezirin, vezirin de bizim Paris'te Grand Turc dediğimiz padişahın kölesi olduğunu bilen bir rumun ağzına yakışır mı dersiniz?

Öyle ise nedir o yurt dediğimiz şey? sakın, bir tarla olmasın? döşeli dayalı, tertemiz bir evde oturan sahibinin, şu sözleri söyleyebileceği güzel bir tarla: bu ekip biçtiğim tarla, bu yaptığım ev benimdir; burada, hiçbir zorbanın çiğniyemeyeceği yasaların koruması altında yaşıyorum. Benim gibi tarlası, evi olanlar ortak çıkarları için bir araya toplanırlarsa, bu toplulukta benim de söz hakkım var; ben de bütünün, kamunun, egemenliğin bir parçasıyım demektir: işte benim yurdum. İnsanların bu biçimde yaşamadıkları her yer kimi zaman, kendilerine keyfince kamçı atan bir seyisin yönetimindeki bir beygir ahırına benzemez mi? İyi bir kralın yönetimi altında herkesin bir yurdu vardır; kötü bir kralın yönetimi altında da kimsenin yurdu yoktur.

II. BÖLÜM

Biraz okula gitmiş ve Cicero'nun birkaç tümcesini aklında tutabilmiş olan genç bir pastacı çırağı bir gün yurtseverlik hatleri takınıyordu. Bir komşusu ona dedi ki: «Yurdum derken ne anlıyorsun? fırını mı? içinde doğup bir daha hiç görmediğin köyünü mü? iflâs bayrağını çekip seni, yaşamak için küçük börekleri fırına vermek zorunda bırakan ananla babanın oturdukları sokağı mı? hiçbir zaman bir mahalle zaptiyesinin yazıcısı olamayacağın Belediye Sarayını mı? yoksa çocuklar korosuna bile giremediğin halde budala bir herifin yirmi bin altınlık bir

gelirle piskopos ve dük olduğu Notre - Dame kilisesini mi?»

Pastacı çırağı ne cevap vereceğini bilemedi. Bu konuşmayı dinleyen bir düşünür, şu sonuca vardı ki biraz genişçe bir yurttan çoğu zaman milyonlarca yurtsuz vardır.

Sen, zevk düşkünlü Paris'li, sen ki Dieppe'ten uzağa, o da taze balık yemek için, gitmemiş; kentteki boyalı konağından, güzel kır evinden, bir de, geri kalan bütün Avrupa'nın can sıkıntısından bunalmakta direndiği, Opera'daki locandan başka bir şey tanımamışsındır; sen ki başka bir dil bilmediğin için kendi dilini oldukça hoş konuşursun, sen bütün bunları seversin, üstelik masraflarını gördüğün yosmaları, Reims'den getirttiğin şampanyayı, her altı ayda bir Belediye'nin ödediği gelirlerini de seversin, sonra bir de yurdunu sevdiğinden sözadersin!

Elimizi vicdanımıza koyup öyle cevap verelim. bir banker yurdunu candan sever mi?

Kendi hallerine bırakılsalar kışlık karargâhlarının altını üstüne getirecek subayla asker mahvettikleri köylüye içten bir sevgi duyarlar mı?

Yüzü yamalı dük de Guise'in* yurdu neredeydi? Nancy'de mi, Paris'te mi, Madrid'de mi, Roma'da mı?

Sizin yardımınız neresiydi, kardinal de La Balue, Duprat. Lorraine, Mazarin?

Atillâ'nın, durmadan koştukları halde hiçbir zaman kendi yollarından dışarıya çıkmamış olan bu çeşitten yüzlerce kahramanın yurdu neresiydi?

* Birinci Guise dukası Claude de Lorraine'in büyük oğlu. Şarlken'e karşı Metz kentini savunmuş, Calais'yi İngilizlerden geri almış, Poltro de Méré adında bir Protestan soylusu tarafından öldürülmüştür (1519 - 1563).

Ya İbrahim'in yurdu hangisiydi, doğrusu öğrenmek isterdim.

İnsan nerede rahat ederse yurdunun orası olacağını ilk kez, *Phaeton*'unda, yazmış olan, sanırım. Euripides'tir:

Ως παντοχού γε πατρις ἡ βοσκοῦσα γῆ*

Ama doğduğu yerden çıkıp rahatını başka yerde aramaya giden ilk insan, bunu ondan önce söylemişti

(75). Bu madde, Kehl basımında birinci bölümü meydana getirmiştir. Aşağıdaki iki bölüm, biri 1771'de, öteki 1772'de, *Questions*'da çıkmıştır

II. BÖLÜM

Ermiş Pavlus'un mektupları o kadar yüce bir dille yazılmıştır ki çoğu zaman onları anlayabilmek doğrusu güçtür.

Genç diplomalıların birçoğu, özellikle şu sözlerin neyi gösterdiğini soruyorlar**: «Başı örtülü olarak dua eden, yahut peygamberlik eden her erkek, başını küçük düşürür.»

Şu sözlerin anlamı nedir***: «Rab İsa'dan öğrendim ki ele verildiği gece ekmek aldı»?

Bunu kendisiyle hiç konuşmadığı, kendisini hiç görmeden can düşmanı olduğu. İsa - Mesih'ten nasıl öğrenmiş olabilir? Acaba esin yoluyla mı? Müritlerinin anlattıklarıyla mı? Yoksa gökten inen bir ışık kendisini attan yere düşürdüğü sırada mı? Bu konuda bizi hiç aydınlatmıyor.

* «Her yandan yurdun besleyici toprağı.»

** *Korinthoslulara Birinci Mektup*, XI, 4. (Voltaire'in notu.)

*** *Korinthoslulara Birinci Mektup*, XI, 23. (Voltaire'in notu.)

Sonra şu sözler ne demektir*: «Kadın, çocuklar doğurursa kurtulacakır»?

Bu, herhalde nüfusu artırmak yolunda bir özendirme olsa gerek; Pavlus'un kızlar manastırı kurmamış olduğu anlaşılıyor.

Bekârlığı övenleri, et yememeği önerenleri küfürle**, düzenbazlıkla, şeytanlıkla, vicdansızlıkla suçluyor.

Daha şaşılacak sözleri de var. Keşişliği, kadınların dünyadan el etek çekip manastırlara kapanmasını, oruç tutmayı da yasaklar gibi görünüyor. Siz gelin de bunu bana açıklayın, şaşkınlığımı giderin bakalım.

Sonra piskoposlara, birden fazla kadın almamalarını öğütleyen sözlerine ne demeli ***? *Unius uxoris virum*. ****

Bu konuda çok olumludur. Büyük Yahudi ruhani başkanları birçok kadın alabilirlerken, o, bir piskoposun iki kadın almasına hiçbir zaman izin vermemiştir.

«Kıyamet gününün kendi zamanında olacağını, ermiş Luka'dan haber verildiği gibi ****, İsa'nın gökten ineceğini, kendisinin, Pavlus'un da Selâniklilerle beraber onu karşılamak üzere gökyüzüne çıkacağını» açıkça söylüyor.

Bu dediği acaba oldu mu? Yoksa bu bir simge, bir tasvir midir? bu geziyi yapacağına gerçekten inanıyor muydu? üçüncü kat göğe çıktığından emin miydi? bu üçüncü kat gök

* *Timothes'a birinci mektup, II. (Voltaire'in notu).*

** *Timothes'a birinci mektup, IV. (Voltaire'in notu).*

*** *Timothes'a III. ve Titus'a, I. (Voltaire'in notu)*

**** Lâtince «bir tek kadının kocası» demektir.

***** *Selâniklilere birinci mektup, IV (Voltaire'in notu).*

de nedir? gökyüzüne nasıl çıkmış olabilir? acaba gerçekten çıktı mı?

«İsa - Mesih efendimizin Tanrısı*, şan ve onur babası, size bilgelik ve anlayış bağışlasın.»

Bu sözlerle İsa, acaba babası gibi, aynı Tanrı olarak mı tanınıyor?

«İsa'yı dirilterek ve sağına oturtarak gücünü onun üzerinde göstermiştir.»

Bu da İsa'nın tanrısallığını saptamak için mi söylenmiştir?

«Siz İsa'ya onur tacı giydirek onu meleklerden biraz aşağı tuttunuz**.»

Meleklerden aşağı ise, hiç Tanrı olabilir mi?

«Birinin işlediği suç yüzünden çoğu öldülerse***, Tanrının inayeti ve bağışı bir tek adamın, yani İsa - Mesih'in inayetiyle, daha arttı.»

Niçin ona hep adam deniyor da hiçbir zaman Tanrı denmiyor?

«Eğer birinin işlediği suç yüzünden ölüm hükmü sürdüyse, inayet ve yarlıgamanın bolluğu da bir adamın, yani İsa - Mesih'in, sayesinde daha çok hüküm sürecektir.»

Hep adam deniyor, yalnız, Erasmus, Grotius, Leclerc, v.b. tarafından kabul edilmiş bir tek parça dışında, hiç Tanrı sözü edilmiyor.

* *Efesoslulara mektup*, I (Voltaire'in notu).

** *İbranilere mektup*, II (Voltaire'in notu)'.
 *** *Romalılara mektup*, V (Voltaire'in notu).

Bizler Tanrının çocukları ve İsa - Mesih'in ortak mirasçılarınız*.

Bu da İsa - Mesih'e her ne kadar Tanrının inayetiyle bizden üstünse de, her zaman içimizden biri gözüyle bakmak değil midir?

«Tek bilge olan Tanrıya, İsa - Mesih aracılığıyla şan olsun.»

Şu, *tek bilge olan Tanrı* sözü İsa'yı tanrısalıktan çıkarır görünmüyor mu?

Bütün bu parçalara, İsa - Mesih'e saygısızlık etmeden sözcüklere bağlı kalarak nasıl anlam vermeli? Tanrı babaya saygısızlık etmekten korkmayarak da onlardan nasıl daha yüksek bir anlam çıkarmalı?

Bilginlerin kafasını yormuş bu çeşitten daha nice parçalar vardır. Yorumcular bu metinler üzerinde hayli çekişmişlerdir; biz de onların karanlıkta bıraktıkları noktaları aydınlattığımızı ileri sürebilecek halde değiliz. Biz, her zaman olduğu gibi, dilimiz ve yüreğimizle Kilisenin yargısına boyun eğiyoruz.

Aşağıdaki parçaları iyice kavrayabilmekte de doğrusu biraz zorluk çektik.

«Yahudi yasalarına uyuyorsanız sünnetliliğiniz yarar sağlar**; ama dinsel yasaı kötüye kullanırsanız sünnetliliğiniz sünnetsizlik olur.

«Şimdi biliriz ki dinsel yasa, o yasa altında olanlara söylediği her şeyi, bütün ağızlar kapansın***, ve herkes Tanrıya boyun eğsin diye söyler, çünkü onun katında hiç kimse dinsel

* Aynı mektup, VIII, 17 (Voltaire'in notu).

** Romalılar denen Roma Yahudilerine mektup, II (Voltaire'in notu).

*** Aynı mektup, III (Voltaire'in notu).

yasaya uygun işleriyle iyi sayılmıyacaktır, çünkü günah bilgisi dinsel yasa iledir. Çünkü bir tek Tanrı sünnetliliği inandan dolayı, sünnetsizliği de inan yoluyla iyi sayacaktır.» Şimdi biz inan yoluyla dinsel yasayı geçersiz mi kılıyoruz? Hâşâ!

«Çünkü İbrahim işlediği işlerden dolayı iyi sayıldıysa övünmeye hakkı vardır; ama Tanrı katında değil*.»

Şunu söylemeye cesaret edeceğiz ki çok becerikli, çok derin bir adam, olan dom Calmet** bile, biraz karanlık olan bu bölümler üzerinde, bütün bilgisizliğimizi giderecek biçimde bizi aydınlatamamıştır. Kuşkusuz, yorumcuları anlıyamamak ve metni tümüyle kavrayabilmek için gereken, yalnız ayrıcalığı olan ruhlara verilmiş, üstün yetenekten yoksun olmak bizim kendi kusurumuzdur; ama bütün bunlar hakikat kürsüsünden açıklanır açıklanmaz her şeyi çok iyi anlayacağız.

III. BÖLÜM

Pavlus maddesine şu küçük eklentiye de ekliyelim. Bu havarinin yazdığı mektupları ne zaman kaleme aldığını hesaplıyarak sofuluğumuza kurutmaktansa onlardan ibret dersi almamız daha iyi olur. Bilginler boş yere ermiş Pavlus'un ermiş Etienne'i hangi yıl, hangi gün taşılatıp cellâtların ırbalarını sakladığını araştırıp duruyorlar.

Tam öğle zamanı, pırıl pırıl yanan bir ışıkla hangi yıl attan düştüğü ve ne zaman üçüncü göğge gönderildiği sorunları üzerinde de çekişip duruyorlar.

Ne Roma'ya götürölüp tutuklandığı, ne de öldüğü yıl üzerinde anlaşılabiliyorlar.

Mektuplarından hiçbirinin tarihi bilinmiyor.

* Aynı mektup, IV (*Voltaire'in notu*).

** Fransız *Bénédictin* rahiplerinin ünlü bilginlerinden (1672 - 1757).

İbranilere Mektup'un kendisine ait olmadığı sanılıyor. Laodikeliler'e yazdığı mektup, her ne kadar ötekiler gibi aynı temellere dayanılarak kabul edilmişse de, sonradan kabul edilmiyor.

Önceleri Saül olan adını, niçin Pavlus'a çevirdiği, bu adın ne anlama geldiği de bilinmiyor.

Ermış Yeremya, Philemon'a Mektup'un yorumunda Pavlus adının bir flütün ağızlığı anlama geldiğini söylüyor.

Ermış Pavlus'un Seneca'ya, Seneca'nın da Pavlus'a yazdığı mektuplar, ilk kilisede, bütün öteki Hristiyan yazıları kadar doğru sayılıyordu. Ermış Yeremya buna inanca veriyor, kataloğunda da bu mektuplardan parçalar veriyor. Ermış Augustinus da, Macedonius'a yüz elli üçüncü mektubunda*, bundan hiç kuşku etmiyor. Neron'un sarayında birbirleriyle sıkı fıkı dost oldukları söylenen bu iki adamın, Pavlus'la Seneca'nın, on üç mektubu bugün elimizdedir. Seneca'nın Pavlus'a yazdığı yedinci mektup çok gariptir. Yahudilerle Hristiyanların Roma'da yangın çıkarmak suretiyle çoğu zaman işkenceye çarpıldıklarını söylüyor, «*Christiani et Judaei, tanquam machinatores incendii, supplicio affici solent.*» Doğrusunu isterseniz, birbirlerinden nefret eden yahudilerle hristiyanların birbirlerini karşılıklı olarak kenti ateşe vermekle suçlandırmış, yahudilere karşı duyulan, hristiyanlardan da esirgenmiyen küçümseme ve tiksindenin de her iki topluluğu birden halkın öc alma duygusuna uğratmış olması pek olasıdır.

Seneca ile Pavlus arasındaki bu yazılı alışverişin çok gülünç bir Lâtinceyle yapıldığını; bu mektuplarda ele alınan konuların kullanılan üslûp kadar edepsizce şeyler olduğunu; bugün bu mektuplara birer kalpazanlık belgesi gözüyle bakıldı-

* Benédikt'lerin basımında ve *Tanrı Beldesi*'nde, VI. kitap (*Voltaire'in notu*).

ğını itiraf etmek zorundayız. Ama nasıl olur da ermiş Yeremya'nın da, ermiş Augustinus'un da tanıklık ettikleri şeyler çürütmeye kalkışılabilir? Kendilerinin kabul edilen bu anıtlar, bayağı birer yalan dolandan ibaretse, daha çok saygıya değer başka yazılar için elimizde ne gibi bir güvence olacak? Birçok bilgin kişilerin ileriye sürdükleri itiraz da işte budur. Bu kişiler diyorlar ki, bizi Pavlus'la Seneca'nın mektupları üzerinde, Hıristiyan dininin kuruluş ve örgütü üzerinde, ermiş Petrus'un gördüğü işler üzerinde alçakça aldatmışlarsa, *Havarilerin İşleri* üzerinde de aynı biçimde ne diye aldatmamış olsunlar? Kilisenin yargısı ile inan, bilimin bütün bu araştırmalarına, insan kafasının bütün akıl yürütmelerine karşı verilecek en susturucu cevaplardır.

İlk Babil piskoposu olan Abdias'ın, *Havariler tarihi* adlı yapıtında, ermiş Pavlus'un ermiş Yakub'u* halka taşılattığını söylerken hangi temele dayandığı bilinmiyor. Ama hıristiyanlığı kabul etmeden önce ermiş Etienne'e yaptığı gibi ermiş Yakub'a da pekâlâ zulmetmiş olabilir. Çok sert bir adamdı; *Havarilerin İşleri*'nde kana susamış olduğu yazılıdır. Onun için Abdias da «Ermiş Yakub'un öylesine acı bir sona uğradığı o fesat hareketini başlatanın, Tanrının sonradan hıristiyan dininin en yüksek katına getirdiği aynı Pavlus olduğuna» işaret etmeyi unutmuyor.

Piskopos Abdias'a mal edilen bu kitaba, Kilisenin kutsal saydığı kitaplar arasında yer verilmemiştir; bununla beraber bu kitabı Lâtinceye çevirmiş olan Afrikalı Julianus, gerçek olduğunu sanıyor. Ama mademki kilise bu kitabı kabul etmemiştir, bizim de onu kabul etmememiz gerekir, biz Tanrıya şükredip bütün zalimlerin şefkatli, acımalı havariler haline gelmiş olmasını dilemekle yetinelim.

* Saint Jacques le Mineur. On iki havariden Kleophas'ın oğlu ve geleneğe göre ilk Kudüs piskoposu idi. 62 yılında öldürülmüştür.

(76). Bu madde Kehl basımında birinci bölüm meydana getirmektedir. İkinci bölüm *Questions*'da, 1771'de çıkmıştır:

İtiraf edelim ki ermiş Augustinus'la ermiş Yeremya'ya gelinceye kadar ilk günahı doktrinini öğretmiş olan hiçbir Kilitse Babası tanımıyoruz. İskenderiye'li ermiş Clemens, antik çağın bu çok bilgin adamı, insanoğlunu bozmuş ve onu daha doğarken suçlu kılmış olan bu ahlâk düşüklüğünden bir tek yerde bile sözlemek şöyle dursun, bakın ne diyor*: «Daha yeni doğmuş bir çocuk ne kötülük edebilir? Ödevini nasıl kötüye kullanabilir? Daha hiçbir şey yapmamış bir varlık, nasıl olur da Âdem'in lânetine uğramış olabilir?»

Hem dikkat ederseniz bu sözleri hiç de, o zamanlar henüz gelişmemiş olan o güçlü ilk günah inancını çürütmek için değil, sadece, bütün insanları bozabilen tutkuların bu mâsum çocuk üzerinde henüz hiçbir etkisi olmadığını göstermek için söylüyor. Hiç de, bu bir günlük yaratık bugün ölürse lânete uğrayacağı olasılığını varsaymamıştır. Ermiş Clemens hiç bilinmiyen bir sistemi yıkmaya kalkmazdı.

Büyük Origenes İskenderiyeli Clemens'den de daha olumlu sözler söylüyor. Ermiş Pavlus'un Romalılara Mektup'unu açıklarken, günahını dünyaya Âdem tarafından sokulduğunu itiraf ediyor; ama dünyaya sokulan şeyin günah eğiliminden başka bir şey olmadığını, günah işlemenin çok kolay olduğunu, ama böyledir diye her zaman günah işlenemeyeceğini ve insanların doğar doğmaz suçlu olmayacakları da belirtiyor.

Sözün kısası ilk günah, Origenes'in zamanında, ilk insan gibi günah işleyerek ona benzemek talihsizliğine uğramaktan ibaret kalıyordu.

* *Stromates*, III. kitap (*Voltaire'in nout*).

Vaftiz zorunluydu: sanki Hıristiyanlığın mührü gibi bir şeydi; vaftiz bütün günahları temizliyordu, ama işlenmemiş günahları da temizlediğini daha söyliyen çıkmamıştı; daha hiç kimse bir çocuğun, doğumundan iki dakika sonra öldüğü için, lânete uğrıyacağına ve hiç sönmeyen alevler içinde yanacağına güvence vermemişti. Bunun en kesin kanıtı da, çocukları vaftiz etmek alışkanlığı yer edinceye kadar aradan epeyce zaman geçmiş olmasıdır. Tertullianus, çocukların vaftiz edilmelerini hiç istemiyordu. Oysa onlardan bu kutsal yıkanınayı esirgemek, onları göz göre göre lânete mahkûm etmek olurdu, tabii (bu zavallı suçsuzların işlemelerine olanak olmayan) ilk günahın onları lânetliyeceğine, sonsuz mutluluktan yoksun bırakacağına ve en küçük bir bilgi sahibi bile olmalarına olanak olmıyan bir olay için, sonsuzadek sonsuz işkenceler içine atacağına inanılmış olsaydı. Bütün cellâtların ruhları bir araya getirilip eritilse, bundan daha iğrenç bir şey tasarlayamazlardı. Bir söz-cükle söylemek gerekirse, o zamanlar çocukların vaftiz edilmedikleri kesindir: demek ki onları lânetlemek söz konusu bile değildi, bu apaçık tanıtlanmış oluyor.

Dahası da var, İsa - Mesih hiçbir zaman vaftiz edilmeyen çocuk lânetli olacaktır*, dememiştir. Tersine o bütün günahların kefareti ödemek, insan oğlunu kanı pahasına kurtarmak için dünyaya gelmişti: şu halde küçük çocuklar lânete uğrıyamazlardı. Beşikteki çocukların çok daha güçlü nedenlerle ayrıcalıkları vardı. Yüce kurtarıcımız hiçbir zaman kimseyi vaftiz etmedi. Pavlus müridi Timotheos'u sünnet etti, ama vaftiz ettiğini söyleyen yoktur.

* Yohanna'ya göre *İncil*'de III. bölümde, İsa, Nikodimos'a rüzgârın, ruhun nerede isterse orada estiğini, nereye gittiğini bilmediğini, yeniden doğmak gerektiğini, kişinin sudan ve ruhtan yeniden doğmadıkça Tanrının ülkesine giremeyeceğini söyler; ama çocuklardan hiç söz etmez. (*Voltaire'in notu*).

Sözün kısası, ilk iki yüzyılda, çocukların vaftiz edilmeleri alışılmış bir şey değildi: demek ki çocukların Âdem'in işlediği günaha kurban olmalarına hiç de inanılmıyordu. Dört yüzyıl sonra esenliklerinin tehlikede olduğu sanıldı ve büyük bir kararsızlığa düşüldü.

Sonunda, V. yüzyılda Pélage* çıkageldi; ilk günah kanısına canavarca bir şey gözüyle baktı. Ona göre, bu dogma, bütün öteki kanılar gibi, bir belirsizlik üzerine kurulmuştu.

Tanrı, Âdem'e bahçede demişti ki: «Bilim ağacının meyvasından yediğiniz gün, öleceksiniz.» Oysa ölmedi, Tanrı onu bağışladı. Öyleyse ne diye bininci kuşağını bağışlasın? Ne diye bağışladığı bir babanın suçsuz torunlarını sonsuzadek sonsuz acılara düşürsün?

Pélage, Tanrıya sadece salt bir güç gözüyle değil, aynı zamanda çocuklarını özgür bırakıp onları değerlerinin çok üstünde ödüllendiren, yanılığının da çok altında cezalandıran bir baba gözüyle bakıyordu.

O ve müritleri diyorlardı ki: eğer bütün insanlar kendilerine yaşam verenin ilksiz öfkesinin ürünü iseler; daha düşünmeye başlamadan günah işlemiş oluyorsa, şu halde onları dünyaya getirmek büyük bir cinayettir. Şu halde evlenme alçaklıkların en korkuncudur. Öylesine evlenme Mani mezhebinden olanların inandıkları o kötü ilkenin bir belirtisidir; buna Tanrıya değil, şeytana tapmak denir.

Pélage ile kendisinden yana olanlar bu doktrini, ermiş Augutinus'un büyük bir saygı ve güven kazandıkları Afrika'da yayıyorlardı. Augustinus vaktiyle Mani'nin mezhebine girmişti. Pélage'a karşı çıkmak zorundaydı. Pélage ne Augustinus'a, de Jérôme'a dayanabildi, sonunda, bir sorundan öbür soruna kavgaya kadar kızıştı ki Augustinus, dünyanın bütün doğmuş ve doğacak çocuklarına karşı lânet buyruğunu

* Pélagianisme'in kurucusu, inayetin etkisini ve ilk günahı yadsıyordu.

şu biçimde verdi: «Katolik dini bütün insanların öylesine günahlı doğduklarını öğretir ki çocuklar bile İsa'nın kişiliğinde yeniden yaşam kazanmadan ölürlerse elbette lânetli olurlar.»

Beşikteki oğlunu kaybeden bir Çin, Japon, Hind, İskit, ya da Gotya* kraliçesine şu sözleri söylemek çok acıklı bir iltifat olurdu: «Madam, teselli bulunuz; şehzade hazretleri, mumyalanmış vücutları sarayınızın yanbaşında yatarken, şimdi, kendisini sonsuzluğadek büyük bir fırında evire çevire kebabeden, beş yüz şeytanın pençeleri arasındadır.»

Dehşete kapılan kraliçe bu şeytanların sevgili şehzadesini niçin böyle sonsuzadek kebabettiklerini sorar. Kendisine büyük dedesi vaktiyle bir bahçede bilim meyvasını yediği için böyle olduğu karşılığını verirler. Artık kralın, kraliçenin, meclisin ve bütün güzel kadınların ne düşüneceklerinize siz karar verin.

Bu buyruk kimi tanrıbilimcilere biraz ağır görüldüğü için (çünkü yerde iyi ruhlar vardır), Pierre Chrysologue, yahut altın sözlü Pierre** tarafındın hififletildi. Bu zat cehennemde, vaftiz edilmeden ölen bütün küçük oğlan çocuklarıyla kız çocuklarının konacakları, *âraf* adı verilen bir dış mahalle hayal etti. Burası o suçsuzların hiçbir şey duymadan bitkisel bir yaşam sürdükleri, uyuşukluk ülkesidir; *budaların cenneti* denilen yer. Bu deymi Milton'da da bulursunuz, *the paradise of fools*. Milton bu cenneti aya yakın bir bölgeye yerleştirir. Bu da tam bir destana yakışan şeydir.

İLK GÜNAHIN AÇIKLANMASI

Âraf konusunda karşılaşılacak güçlük cehennem konusunda karşılaşılacak güçlükten farksız olmuştur. Bu zavallı yavrular ne diye ârafta kalıyorlar.

* Güney İsveç

** *Khrysologos*, Yunanca *altın sözlü* demektir.

Sanki ne yapmışlardı? Topu topu bir gün sahip olabildikleri ruhları nasıl olur da altı bin yıllık bir oburluğun günahını çeker?

Onları lânetliyen ermiş Augustinus, neden olarak, bütün insanların ruhları Âdem'in ruhunda toplandığına göre, hepsinin de suç ortağı olmalarına olasılık verilebileceğini söylüyor. Ama sonradan Kilise, ruhların ancak yaşamaya başlayan vücutlarda yaratıldığına karar vereli beri, bu sistem, kendisini icadedenin büyük ününe rağmen, suya düştü.

Başkaları da ilk günahın buharlaşma yoluyla ruhtan ruha geçtiğini ve başka ruhtan gelen bir ruhun, bu dünyaya, ana - ruhun bütün bozukluğunu koruyarak geldiğini söylediler. Bu görüş kabul edilmedi.

Bu işde tanrıbilimciler boylarının ölçücünü aldıktan sonra, filozoflar da kendilerini denediler. Leibnitz, monatlarıyla oynayarak, bütün insan monatlarını, küçük monat vücutlarıyla beraber, Âdem'de toplamaktan zevk aldı. Bu da ermiş Augustinus'un yaptığıнын yarı fazlasıydı. Ama, Cyrano de Bergerac'a* lâıyk olan bu fikir, felsefede büyük bir ilgi görmedi.

Malebranche konuyu analardaki hayal gücünün etkisiyle açıklar. Havva'nın beyni, meyveyı yemek isteğıyle öyle çılgıncasına sarsılmış ki, hani çarka gerilmiş bir adam gördüğü için aynı durumda çocuk doğuran bir kadın vardır, işte hemen hemen onun gibi, onun çocukları da aynı isteğı duymuşlar.

Nicole** sorunu «Analarımızdan aldığımız ten zevklerine belirli bir eğilim bir kapılma» haline indiriyor. «Bu eğilim bir eylem değildir; ama bir gün öyle olacaktır.» Pekâlâ, cesaret,

* Paris'te doğmuş, ve çeşitli türde tiyatro yapıtları vermiş olan Fransız yazarı (1619-1655).

** Chartres'da doğmuş olan tanınmış Fransız moralist ve tanrıbilimcisi (1625-1695).

Nicole; ama ortada henüz bir şey yokken ne diye beni lânetlemeli? Nice işin güç yönüne hiç değinmiyor: bu güçlük, pek az zamandan beri meydana gelmiş olan, bugünkü ruhumuzun, çok eskiden yaşamış olan bir ruhun işlediği yanılığdan nasıl sorumlu olabileceğini öğrenmektedir.

Ustalarım, bu konuda ne demek gerekirdi? Hiçbir şey. Onun için ben de kendime göre bir açıklamada bulunmuyor, bir sözcük bile söylemiyorum.

⁽⁷⁷⁾. Bu madde Kehl basımında birinci bölümü meydana getirmektedir. Aşağıdaki üç bölüm 1771 de çıkmıştır:

II. BÖLÜM

Bu güzelim ad, ozan, matematikçi, keşiş, papaz adlarıyla bütün adlar gibi, herkesin kanısına göre kimi zaman göklere çıkarılmış, kimi zaman yerin dibine batırılmıştır.

Domitianus* filozofları sürgün etti; Lukianos** onlarla alay etti. Ama o Domitianus canavarının sürgün ettiği filozoflar, matematikçiler kimlerdi? Birtakım hokkabazlar, yalancı yıldız bakıcıları, mutluluk falcıları, seveda şurupları yapan, muskalar yazan aşağılık yahudiler; cinler üzerinde özel gücü olan, onları çağıran, birtakım sözler veya işaretlerle kızların vücuduna sokup, başka işaretler veya sözlerle çıkaran hep o çeşitten adamlar

Lukianos'un, halkın dilinde bir alay konusu haline getirdiği filozoflar kimlerdi? İnsanlığın tortusu olanlar. Yararlı bir işe sahip olmayan güçsüz dilenciler. bize gerçek olduğu ka-

* 96-81 yıllarında hüküm sürmüş olan Roma İmparatoru, Vespasianus'un oğlu, Titus'un da kardeşiydi.

** II. yüzyılın ünlü Yunan yazarı.

dar da gülünç bir betimlemesi yapılmış olan o Zavallı Ser-seri'ye tıpkı tıpkısına benzeyen, uşak elbisesini mi giyeceklerini, yoksa Mutlu yılın Takvimi'ni* mi yazacaklarını, bir gazetede mi çalışacaklarını, yoksa yollarda gelip geçenleri mi soyacaklarını, asker mi, yoksa papaz mı olacaklarını bir türlü kestiremeyen ve bu arada, kahve kahve dolaşıp yeni oynanan tiyatro oyunu üzerine, Tanrı üzerine, genel olarak varlık ve varlığın türlü halleri üzerine düşündüklerini söyleyen, sonra sizden borç para alıp avukat Marchand'la**, yahut Chaudon veya Bonneval adındaki kişi ile size karşı taşlama yazan insanlar.

Cicero'lar, Atticus'lar, Epiktetos'lar, Trajanus'lar, Adrianus'lar, Antoninus Pius'lar, Marcus Aurelius'lar, Julianus'lar böyle bir okuldan çıkmadılar.

Kazandığı savaşlar kadar felsefe eserleri yazmış ve kurttuğu düşmanlar kadar peşin hüküm yıldırılmış olan o Prusya kralı da buradan yetişmedi.

Osmanlıları titreten, Roma imparatorluğundan daha büyük bir imparatorluğu şanıyla, onuruyla yöneten zafer kazanmış bir imparatoriçe filozof olduğu içindir ki büyük bir yasa kurucusu olabilmıştır. Bütün kuzey hükümdarları filozofturlar, onun içindir ki kuzey ülkeleri güney ülkelerinin yüzünü kızartıyor. Polonya birliğine girmiş olan ülkeler biraz filozof olsalardı, yurtlarını, topraklarını, ocaklarını yağmaya vermezler, memleketlerini kana boyamazlar, kendi kendilerini

* Etrée Köyünden, Abbé d'Etrée adında birinin küçük kitabı (*Voltaire'in notu*).

** Avukat Marchand, *Bir akademi üyesinin siyasi ve siyasetnamesi* adlı iğrenç taşlamanın yazarı (*Voltaire'in notu*).

dünyanın en mutsuz insanları haline getirmezler, kendilerine boşu boşuna nice örnekler, nice ölçülülük ve ihtiyatlılık dersi vermiş olan o filozof krallarının sözünü dinlerlerdi.

Büyük Julianus yöneticilere, ruhani başkanlara, gerçek erdem sahiplerinin, yanılgılarını hoş görmemekle beraber, bugün hâlâ hayranlık duydukları o iyilik ve bilgelik dolu mektupları yazarken filozoftu. Konstantin kendi yakınlarını, oğlunu, karısını boğazlatır, soyunun sopunun kanı damla damla üzerinden akarken, *Labarum*'u* Tanrının kendisine göklerden gönderdiğine and içerken, filozof değildi.

Konstantin'den IX. Charles'a ve II. Henri'ye, Roma imparatorluğunun elli büyük eyaletinden birinin kralına atlamak dehşetli bir sıçrayıştır. ama bu krallar filozof olsalardı, biri *Saint - Barthélemy*'nin suçlusu olmaz, öbürü içoğlanlarıyla rezalet çıkaran alaylar düzenlemez, dük de Guise ile kardeşi kardinali öldürmek zorunluluğunda kalmaz, kendisi de genç bir *Jacobin* rahibi tarafından. Tanrı ile kutsal Kilise aşkına öldürülmezdi.

Kendisine Âdaletli adı takılmış olan Louis'lerin on üçüncüsü, filozof olsaydı erdemli de Thou** ile suçsuz mareşal de Marillac'a*** darağacını boylatmaz; anasını Co-

* *Labarum*, Lâtince sancak demektir.

** Jacques Auguste de Thou adındaki ünlü Fransız adliyecisi ve tarihçisinin oğlu. Dostu Cinq-Mars'ın düzenlediği suikastı haber vermediği için onunla beraber kafası kesilmiştir (1608-1642).

*** Fransız mareşallerinden. Richelieu'ye karşı düzenlenen bir suikasta katıldığından kafası kesilmiştir (1573-1632).

logne'da aklıktan öldürmez; krallığı ardı arkası kesilmiyen anlaşmazlıklardan, iç felâketlerden ibaret olmazdı.

Şimdi bilgisiz, hoş inanlara saptanan zalim, kendi tutkularına, yahut nazırlarının tutkusuna tutsak olarak hüküm süren bunca hükümdarı Montaigne yahut Charron*, yahut şansöyle de l'Hospital**, yahut tarihçi de Thou, yahut la Mothe'-le -Veyer'le,*** bir Locke'la, bir Shaftesbury**** ile, bir Sydney'le, bir Herbert'le karşılaştırın; bakın bakalım o krallardan biri tarafından mı yönetilmek isterdiniz, yoksa bu bilgeleri mi yeğ tutardınız?

Filozoflardan söz ederken, Diogenes'in maymunları olmak isteyen utanmazları değil. Eflâtun'la Cicero'yu taklid edenleri kastediyorum.

Zevk düşkünü dalkavuklar, ve siz, küçük bir ülkede, size belirli bir güç sağlayan küçük bir göreve sarılan küçük adamlar, felsefeye karşı avaz avaz haykırıyorsunuz: hadi oradan, sizler Horatius'a karşı öfkesinden kuduran Nomentanus'lardan, Boileau'nun hor görülmesini isteyen Cotin'lerden***** başka bir şey değilsiniz.

* Paris'te doğmuş Fransız moralisti (1541-1603).

** Michel de l'Hospital, din kavgalarına son vermeye çalışmış olan tanınmış Fransız devlet adamı (1507-1573).

*** Paris'te doğmuş, Fransız edebiyatçısı ve bilgini (1588-1672)

**** Ünlü *Habeas corpus* yasasını çıkartan tanınmış İngiliz devlet adamı (1621-1683).

***** Paris'te doğmuş olan Fransız vaiz ve yazarı (1604-1682). Molière ile Boileau'nun can düşmanıydı.

III. BÖLÜM

Sahte vakar Luther'ci, kibirli Anglikan, bağnaz Jansenius'çu, sürgünde, darağacının altında bile herkesi yönettiğini sanan cizvit, bir ruhani kurultayın Baba'sı olduğunu hayaleden Sorbonne'lu ve bütün bu adamların yönettikleri birkaç budala, hep birden filozofa ateş püskürüyorlar. Bunlar, yemyeşil bir çayırdaki otlayan, beslendikleri ve birbirlerinin elinden kapmak için boğazlaştıkları o hayvan leşlerinden hiç birinde gözü olmayan güzel bir ata karşı, hepsi de kendi alışkanlığına göre havlayan, çeşitli türden köpeklerdir.

Tanrının günü yığın yığın filozofça tanrıbilim kitapçıları, tanrıbilimsel felsefe sözlükleri bastırıyorlar; sokaklarda sürünen, öteden beri ileri sürdükleri o eski iddialara *kanutlamalar*; ıslatıla ıslatıla pestili çıkmış budalalıklarına da, kalpazanların kurşundan bir *écu*'yü bir gümüş yaprakla kaplamaları gibi, *yardımcı teoremler ve gerekçeler** diyorlar.

Kafası işleyen herkes tarafından hor görüldüklerini anladıkları için birkaç budala kocakarıyı kandırmaktan başka çareleri kalmadığını görüyorlar. Bu hal Fransa'dan, İspanya'dan Napoli'den kovulmaktan daha yüz kızartıcı bir şeydir. Her şey hazmedilir de hor görülmek hazmedilmez. Derler ki şeytan, (kanıtlandığı gibi) İsrail'e yenilince, pek kibirli olan bu ruh-cisim çabucak avunmuş, çünkü silâhlara güvenilemeyeceğini, yenilginin geçici olduğunu biliyordu; ama İsrail'in kendisiyle alay ettiğini öğrenince, onu hiç bağışlamamaya ahdetmiş. Onun gibi, Cizvitler de Pascal'i hiç bağışlamadılar; Jurieu mezara kadar Bayle'e iftira etti; bütün iki yüzlüler Molière'e ölünceye kadar ateş püskürdüler.

* *Lemmes ve Corollaires* karşılığı.

Bütün kanıtlarını nasıl beceriksizce ortaya döküyorlarsa, yalan dolanlarını da öfkeden kudurarak saçıp savuruyorlar.

En keskin iftiracılarımızdan olduğu kadar en zavallı kanıtçılarımızdan biri olan Paulian adında bir eski Cizvit, vaktiyle papaların oturduğu, belki bir gün gene de oturacakları, Avignon kentinden tanrıbilime ve felsefeye ait bir curcuna bastırılmış. Bu adam *Encyclopédie* yazarlarını şu sözleri söylemiş olmakla suçluyor:

«İnsanoğlu, doğuştan yalnız duyularla edinilen zevkleri duyabildiğinden. bütün istekleri bu zevkleri eide etmekten ibarettir;

«Aslında ne düşkünlük, ne erdem ahlâk bakımından ne iyi, ne doğru, ne de eğri vardır;

«Bütün erdemler duygularla edinilen zevkler meydana getirir;

«Mutlu olmak için bütün pişmanlıkları, vicdan azaplarını bir yana bırakmak gerekir v.b.»

Bu iğrenç kepazelikleri, yeniden beş basımı hazırlanmakta olan *Encyclopédie*'nin acaba neresinde görmüş? Göstermek gerekirdi. Kibrinin küstahlığını, huyunun bunaklığını, bir lâfınla sana inanacaklarını sanacak kadar mı ileriye vardırdın? Bu açmalar senin tanrıbilim hocalarında, yahut *le Portier des Chartreux** de bulunur; ama elbette M. Diderot'nun; M. d'Alembert'in, M. le chevalier de Jaucourt'un, M. de Voltaire'in yazdığı *Encyclopédie* maddelerinde bulunmaz. Sen onları ne M. le comte de Tressan'ın yazdığı maddelerde, ne de M. Blondel'in, Boucher d'Argis'nin, Marmontel'in, Venelle'in, Tronchin'in, d'Aubenton'un d'Argenville'in ve *Dictionnaire Encyclopédique*'i zenginleştirmek için kendilerini cömertçe bu işe veren ve Avrupa'ya

* *Saint - Bruno* tarikatından olanların kapıcısı adlı dinsel bir kitap.

sonsuz bir hizmette bulunmuş olan daha nice başkalarının yazdıklarında görmüş olabilirsin. Hiçbiri kendilerini suçladığın o alçaklıkları işlememişlerdir. Zaten seninle, sirkeci Abraham Chaumeix'den, çarmıha gerilen o cezbeliden başka hiç kimse bu kadar alçakça bir iftirada bulunamazdı

Doğru ile yanlış birbirine karıştırıyorsun, çünkü onları ayırdetmesini bilmiyorsun; bütün yazarların kabul ettikleri şu, *herkes kendine bir yurt seçmekte özgürdür*, sözünü büyük bir günah, bir küfür gibi göstermek istiyorsun.

Demek böyle! Köleliğin aşağılık vaizi, demek kraliçe Christine'in* Fransa'da geziye çıkıp Roma'da yaşamasına izin verilmemeliydi, öyle mi? Demek Casimir'le** Stanislas*** son günlerini bizim aramızda geçiremezlerdi? Polonyalı oldukları için demek Polonya'da ölmeleri gerekti, öyle mi? Demek Goldoni, Vanloo, Cassini****, gelip Paris'e yerleştikleri için Tanrıya hakaret etmiş oldular? Fransa'da biraz mal mülk edinen bütün İrlandalılar demek böylelikle bağışlanmaz bir günah işlemiş oldular, öyle mi?

Sonra, kalkıp böylesine acayip saçmaları bastırmak budalalığını ediyorsun, Ribalier de bu davranışını hoşgörmek budalalığını! Sonra Bayle'i, Montesquieu'yü, de La

* 1654 de tahttan vazgeçerek Avrupa'da, özellikle Fransa'da geziye çıkan ve roma'da ölen İsveç kraliçesi (1626-1689).

** Polonya kralı V. Casimir (1648 -1667 ye kadar).

*** I. Stanislas Lesczynski, Polonya kralı, XV. Louis'nin kayınbabası (1677-1766).

**** Aslen İtalya'lı olup Fransa'nın bilimsel haritalarının düzenlenmesinde çok hizmetleri geçen bir astronom ve topograf ailesi. Jean - Dominique Cassini, Paris rasathanesini kurmuştur (1677-1756).

Métrie* delisiyle bir tutuyorsun! Çünkü ulusumuzun seni ancak halkın küçümsemesine bırakacak kadar iyi yürekli, hoş-görülü olduğunu biliyorsun.

Ne! Demek yurduna iftira etmeye yelteniyorsun (şayet bir Cizvitin yurdu varsa!), demek «Fransa'da insanın ruhunu meydana getiren atomların birleşip birleşmemelerinin rastlantıya bağlı olduğunu söyleyenler yalnız filozoflardır» demeye dilin varıyor ha! *Mentiris impudentissime** *; otuz yıldan beri herhangi bir şeyi, anlamsız bir sözcük olan, rastlantıya bırakan bir tek kitap bulup gösterebilirsen senin alnının karışlarım.

Bilge Locke'u «Ruhun bir soluk olabileceğini, ama bundan emin olmadığını, buna kesinlikle güvenemediğini, ve ne gibi nitelikler alabileceği ve alamıyacağı üzerinde de bir karar veremeyeceğini» söylemiş olmakla suçluyorsun.

Mentiris impudentissime. Locke, o saygıdeğer Locke, mızıkçı Stillingfleet'e cevabında özellikle şunları söylüyor: «Ruhun maddesiz olduğunun henüz (salt akıl yoluyla) gösterilemeyeceğine var gücümle inanıyorum, ama bu hal, onun ölümsüz oluşunun apaçıklığına hiç de zarar vermez, çünkü Tanrının sadıklığı bize bildirdiği her şeydeki doğrunun bir belgesidir***; bir başka belgenin ortada olmayışı da kanıtlanmış bir şeyden bizi kuşkuya düşüremez.»

Zaten, *Âme - Ruh* maddesinde, bilgilerimizin sınırları ve Yüce Varlığın o sonsuz gücü üzerinde Locke'un nasıl söz ettiğini görebilirsiniz.

Büyük filozof lord Bolingbroke da, Locke'un kanısına aykırı düşüncenin bir küfür olduğunu söylüyor.

* Fransız hekim ve maddeci filozoflarından (1709-1751).

** Lâtince «pek yüzüstüce yalan söylüyorsun» demektir.

*** Coste çevirisi (*Voltaire'in notu*).

Kilisenin ilk üç yüzyılında gelen bütün Kilise Babaları, ruha hafif bir madde gözüyle bakıyorlar, onun ölümsüzlüğüne de bizden daha az inanmıyorlardı. Şimdi ise bizim kolleji ukâla dümbelekleri kalkmış, Kilise Babalariyle beraber, Tanrının, hangi maddeden yapılmış olursa olsun, ruhu ölümsüz kılabileceğini, onun ölümsüzlüğünü koruyacağını düşünenlere *tanrıtanımaz* diyorlar!

Şu sözlerde bile tanrıtanımazlık bulacak kadar küstahlığı ileriye vardiroyorsun: «Doğada devinimi yaratan kim? Tanrı, bütün bitkileri bitkisel yaşamla yaşatan kim? Tanrı. Hayvanlarda devinimi yaratam kim? Tanrı. İnsanda düşüncüyü yaratan kim? Tanrı.»

Burada artık, *Mentiris impudentissime*, yüzsüzce yalan söylüyorsun, denilemez; doğruya yüzsüzce küfrediyorsun, demek gerekir.

Sözümüzü bitirirken şuna da işaret edelim ki eski Cizvit Paulian'ın kahramanı, içinde krallığın bütün parlamentolarına hakaret edilen bir piskoposluk buyrultusunun yazarı eski Cizvit Patouillet'dir. Buyrultu cellât eliyle yakıldı. Bu eski Cizvit Paulian'ın artık eski Cizvitlerden Nonotte'u Kilise Babalığına çıkarıp Cizvit Malagrida'yı, Cizvit Guignard'ı, Cizvit Garnet'yi, Cizvit Oldcorn'u ve Tanrının asılmak, yahut dörde bölünmek inayetini verdiği bütün Cizvitleri kutsallaştırmaktan başka bir işi kalmıyordu: bunların hepsi de büyük büyük metafizikçiler, büyük büyük filozof tanrıbilimcilerdi.

IV. BÖLÜM

Düşünmeyen adamlar düşünen insanlara çoğu zaman felsefenin neye yaradığını sorarlar. Düşünen insanlar da onlara şu karşılığı verirler: İngiltere'de I. Charles'ı darağacına götüren dinsel çılgınlığı ortadan kaldırmaya; İsveç'te bir piskopos, papanın bir buyrultusunu eline alarak soyluların ka-

nını akıtamıyacak hale getirmeye; Almanya'da bütün din kavgalarını gülünç hale getirerek din alanında barışı korumaya; nihayet en sonra da İspanya'da engizisyonun o alçakça ateş yığınlarını söndürmeye.

Galyahılar, zavallı Galyahılar, felsefe fırtınalı zamanlarda ikinci bir Fronde'un.* ikinci bir Damiens'in** ortaya çıkmasına engel olur.

Roma'nın papazları, felsefe sizi, o *In coena Domini* buyrultunuzu, o utanmazlık ve çılgınlık anıtını ortadan kaldırmaya zorlar.

Uluslar, felsefe sizin ahlâkınızı yumuşatır, krallar, sizi de bilgi sahibi eder.

(78) Ek (1771):

«Ama en iyi karşılık Roma piskoposlarının bugün bilgelikle kullandıkları ölçülü güçte, imparatorların, ellerinden alamadıkları için rahat rahat yararlanmalarına ses çıkarmadıkları o eski sahiplikte, bütün saraylara egemen olan bir anlayışa dayanan genel bir denge sistemindedir.

Son zamanlarda ancak iki ulusun İtalya'yı ele geçirip Roma'yı yıkabilecekleri ileri sürülmüştür. Bunlar Türklerle Ruslardır; ama onlar zorunlu olarak düşmandırlar, hem üstelik...

«Gelecek felâketleri o kadar uzaktan haber vermesini bilmem.»

* Fransa'da, XIV. Louis zamanında, saray partisiyle parlamento arasında çıkan ve birincisi 1648 den 1649 a, ikincisi de 1649'dan 1653'e kadar süren iç savaşlara verilen addır.

** XV. Louis'yi bir çakıyla yaraladığı için işkence edilen, sonra vücudu dörde bölünerek öldürülen Fransız (1714-1757).

(79). *Peygamberler - Prophètes* maddesi *Questions*'da olduğu gibi yayınlanmıştır (1771), ama son tümcenin yerine aşağıdaki parça konulmuştur:

«Yahudi paygamberlerden yana büyük bir güçlüğü daha raslanır: bu da aralarından birçoğunun Samiriyeli zındıklardan olmalarıdır. Osée, Samiriye topraklarında yaşayan, Issachar oymağındandı; İlyas ile Elisée de bu oymaktandılar; ama bu itiraza karşılık vermek kolaydır. Bilindiği gibi kutsal Ruh istediği yana üfler ve Tanrının inayeti en verimli topraklara olduğu kadar en çorak yerlere de düşebilir.»

(80). Bu yazı Keht basımında üçüncü bölümü meydana getirmektedir. İlk iki bölüm, 1771'de *Questions*'da çıkmıştır.

I. BÖLÜM

Hiçbir dine sahip olmayan epikürcüler, genel işlerden uzak kalmayı, incelemeyle uğraşmayı ve herkesle iyi geçinmeyi öğütüyorlardı. Bu tarikat bir dostlar derneği idi, çünkü bellibaşlı dogmaları dostluktu. Atticus, Lucretius, Memmius ve bu kıratte birkaç kişi çok efendice bir arada yaşıyabilirlerdi, bunun örneğini her ülkede görebiliriz. Ben kendi aralarında çok yüksek, çok ince bir musiki konseri veren amatörleri dinlemiş gibi olurum; ama sakın bu konseri basit, bilgisiz ve kaba insanların önünde vermeye kalkmayın; bunlar çaldığınız müzik araçlarını başınızda parçalıyabilirler. Bir ilçenin yönetimi size verilmişse, bu ilçenin bir dini olması gerekir.

Ben burada kendi dinimizden sözetmiyorum; bizim dinimiz tek iyi, tek zorunlu, tek kanıtlanmış dindir ve Tanrı tarafından bildirilmiş olan dinlerin de ikincisidir.

İnsan zekâsı için, bizim dinimize yaklaşan bir dini, kabul etmek demiyorum, ama bütün dünyadaki öteki dinlerin

hepsinden daha az kötü olan bir dini, kabul etmek olanağı var mıydı? Vardıysa bu din hangi din olurdu?

Bu din acaba bize, biricik, sonsuz ve ilksiz olan, dünyayı yaratan, ona hareket ve can veren, *cui nec simile nec secundum* *, o Yüce Varlığa tapmayı öğütleyen, bir din; bizi erdemlerimizin armağanı olarak bu Varlıkların Varlığına bağlayacak, günahlarımızın cezası olarak da bizi ondan ayıracak bir din olmaz mıydı?

Bu din, çılgınlığın gereği, başı sonu gelmiyen kavgalara konu olan dogmalara hemen hemen hiç yüz vermeyen; bize üzerinde hiç kavga edilmeyen tertemiz bir ahlâk öğretecek bir din olmaz mıydı?

Bu din, tapınmanın özünü, ağzınıza tükürmek, kabuğunuzun bir ucunu kesmek, yahut yumurtalarınızdan birini çıkarmak gibi şeylere bağlamıyacak bir din olmaz mıydı? Öyle ya, insan iki yumurta ile, kabuğunu koruyarak ve ağzına hiç tükürmeden de toplum içindeki görevlerini pekâla yerine getirebilir.

Bu din, benzerine Tanrı adına eziyet edecek, onu boğazlıyacak yerde, Tanrı sevgisiyle insanlara hizmet edecek; bütün öteki dinleri hoş görecektir ve böylece herkesin sevgisini kazanarak, insanoğlunu hep kardeşlerden bir ulus haline getirebilecek bir din olmaz mıydı?

Bu din, bilgeleri isyan ettirecek, inansızları çileden çıkaracak gizli âyinlerden uzak kalarak halk topluluklarını etkisi altında bırakan görkemli törenleri olacak bir din olmaz mıydı?

Bu din, insanlara ahlâk bozukluğu için ödediği kefaretlere yerine, sosyal erdemler için daha çok özendirme olanakları sağlayacak bir din olmaz mıydı?

* Lâtince «hiçbir şeyin kendisine benzemediği, yerini tutamadığı» demektir.

Bu din, ruhanî başkanlarına kendilerini namusluca yaşatan, onurlarına uygun bir gelir sağlayacak, onları hiçbir zaman mevki hırsına düşürüp, birer zorba haline getiren iktidar peşinde koşturmayacak; yaşlılık, hastalık için elverişli dinlenme yurtları kuracak, ama bu yerleri hiçbir zaman bir tembelhane haline getirmeyecek bir din olmaz mıydı?

Bu din, daha şimdiden birçok hükümdarın gönlündedir ve Saint - Pierre abbé'sinin önerdiği sürekli barış koşulları bütün büyük devletlerce kabul edilip imzalandıktan sonra da, her yerde egemen olacaktır.

II. BÖLÜM

Bu gece derin düşüncelere dalmıştım; büsbütün hayranlık duyuyordum. Kendi kendime diyordum ki: «Şu görüntüye bakıp da gözleri kamaşmamak için insanın kör olması gerek; bunu meydana getireni tanımamak için insan budala; ona tapmamak için de deli olmalı. Ona ne gibi bir hayranlık borcu ödemeliyim? Bu borç, bütün uzay boyunca aynı güç aynı biçimde egemen olduğuna göre, her yerde bir olmamalı mı? Saman uğrusunun bir yıldızında oturan düşünür bir varlıkla üzerinde yaşadığımız şu küçük kürede oturan düşünür bir varlık, kendisine aynı saygıyı göstermeye borçlu değil midir? Işık, Sirius gökcismi için de, bizim için de birdir; ahlâk da bir olmalıdır. Sirius'ta oturan duyar ve düşünür bir canlı, mutluluğunu sağlamaya çılmış şefkatli bir ana babadan doğmuşsa, o da onlara, bizim burada anamıza babamıza göstermek zorunda olduğumuz kadar sevgi ve ilgi göstermeye borçludur. Samanuçrusunda yaşayan biri orada sakat bir yoksula raslar da onun sıkıntısını hafifletmek elindeyken bunu yapmazsa, bütün kürelere karşı suçludur. Yüreğin ödevi her yerde birdir: eğer Tanrının bir tahtı varsa, o tahtın basamakları üzerinde de; eğer sonsuz bir uçurum varsa, o uçurumun dibinde de bu-ödev değişmez.»

Ben bu düşüncelere dalmıştım ki dünyalararasını dolduran o meleklerden biri bana doğru indi. Vaktiyle bana, Tanrının yargılarıyla bizim yargılarımızın birbirinden ne kadar ayrı olduğunu ve iyi bir davranışın dinsel tartışmalara ne kadar yeğ tutulması gerektiğini öğretmek için, bir kere daha görünmüş olan o gökyüzü yaratığını tanıdım.

Beni baştanbaşa kemik yığınlarıyla kaplı bir çöle götürdü; bu ölü kümeleri arasında hâlâ yemyeşil ağaçlı yollar, her ağaçlıklı yolun sonunda da, bu acıklı artıklara şefkatle bakan, parlak görünümlü bir büyük adam vardı.

«Çok yazık, meleğim, beni nerelere getirdiniz» dedim.

— Yıkıntılar, çöküntüler arasına, diye cevap verdi.

— Peki, şu yeşil ağaçlıklı yolların bitiminde, bu sayısız ölü kalabalığına ağlar gibi, hareketsiz, üzgün bir halde durduklarını gördüğüm o saygıdeğer yaşlılar da kim?

Dünyalararası melek:

— Kim olduklarını öğreneceksin zavallı insanoğlu, diye cevap verdi, ama daha önce ağlamam gerek.»

İlk kümeden başladı.

«Bunlar, dedi, bir dananın önünde dans eden yirmi bin Yahudi ile Medineli kızların üzerinde öldürülen yirmi dört bin Yahudidir. Bu gibi suç ve yanlışlar için öldürülenlerin sayısı hemen hemen üç yüz bini bulur.

«Öteki ağaçlıklı yollar da, metafizik kavgalar yüzünden birbirlerini boğazlamış hristiyanların kemikleriyle doludur. Her biri dört yüzyıllık birçok kümelere bölünmüştür. Bir tek küme olsa tepesi gökyüzüne kadar yükselirdi; onun için bu kemikleri birkaç küme halinde ayırmak gerekti.

— Nasıl olur! diye haykırdım, demek kardeş kardeşi bu hale koymuş, ben de bu topluluğun arasına girmek mutsuzluğuna uğradım!

— İşte, dedi ruh, vaftiz edilmedikleri için kendi yurtlarında öldürölmüş olan on iki milyon Amerikalı.

— Ey ulu tanrım! Bu iğrenç kemik yığınlarını ne diye vücutlarının dünyaya geldiği ve sağlıklarında türlü felâketlere uğradıkları o yarıkürede bırakmadın? Barbarlığın, bağnazlığın bütün bu korkunç anıtlarını burada toplamaya ne gerek vardı?

— Sana ders vermek için.

— Mademki bana ders vermek istiyorsun, dedim, söyler misin bana, hristiyanlarla yahudilerden başka, din çabası ne yazık ki böylesine bağnazlık haline dönüşen, kendilerine böylesine içler acısı zalimlikler esinleyen başka uluslar da oldu mu?

— Evet, dedi; Müslümanlar da insanlığa yakışmayan aynı davranışlarla kendilerini lekelemişlerdir, ama çok seyrek olarak; hem kendilerinden aman dileyip fidesini ödemeye razı olanları bağışlamışlardır. Öteki uluslardan hiçbirini dünya kuruldu kurulalı salt din savaşı yapmamıştır. Şimdi arkam sıra gel.»

Onu izledim.

Bu ölü yığınlarından biraz ötede başka yığınlar bulduk; bunlar altın ve gümüş çuvalıydı, her birinin üzerinde de bir etiket vardı: «XVIII., XVII., XVI . yüzyıllarda sapıklığa düştükleri için öldürölenlerin mayası» ve bu arada: «Boğazlanan Amerikalıların altınları ile gümüşleri, v.b. v.b.» Bütün bu yığınların üstüne de haçlar, piskoposların törenlerde başlarına geçirdikleri taçlar, asâlar, papaların elması işlemeli üç taç külâhları vardı.

«Bu ne iş, meleğim, bunca cana, bütün bu zenginlikleri ele geçirmek için mi böyle üstüste kıydılar?

— Evet, oğlum.»

Gözlerimden yaşlar boşandı; duyduğum acıyla o yeşil ağaçlıklı yolların sonuna götürmesini hak edince, beni oraya götürdü.

«İşte, dedi, hepsi bir araya gelip yeryüzünden zulmü, yağmayı kaldırmak için ellerinden geleni yapmış, dünyaya velinimetlik etmiş olan insanlık kahramanlarını seyret.»

En baştakine koştum; başının üzerinde bir taç vardı, elinde de küçük bir buhurdanlık; kendisine çekince çekine adını sordum.

«Ben Numa Pompilius'um,* dedi; bir haydudun yerine geçmiştim, yönettiğim adamlar da haydutlardı: ama ben onlara erdemli olmayı, Tanrıya tapmayı öğrettim. Benden sonra birincisini de, ikincisini de sık sık unuttular; tapınaklarda en küçük bir betimsel görüntünün bile bulundurulmasını yasak ettim, çünkü doğaya can veren Tanrı hiçbir görüntü ile betimlenemez. Romalılar benim zamanımda ne savaş, ne de ölünme yüzü gördüler, ve benim dinimin yalnız iyiliği dokundu. Bütün komşu uluslar cenaze törenime geldiler, bu onura yalnız ben erdim.»

Elini öptüm, ikinciye geçtim; elli yaşlarında kadar, beyazlar giyinmiş güzel bir adamdı. Orta parmağını ağzına koymuş, öteki eliyle arkasına fuller serpiyordu. Pythagoras'ı hemen tanıdım. Bana hiçbir zaman altından bir oyluğu olmadığını, horoz haline de gelmediğini, ama Krotonia'lıları**, Numa'nın Romalıları yönettiği gibi, hemen hemen o sıralarda, aynı adaletle yönettiğini ve bu adaletin dünyanın hem en gerekli, hem de en az rastlanan şeyi olduğunu savundu. Pythagoasçıların günde iki kez vicdan yoklaması yaptıklarını öğrendim. Namuslu adamlar! Ve biz onlardan ne kadar uzağız! Ama bizler, bin üç yüz yıldan beri adam öldürdükten sonra, bu bilgelerin kendini beğenmiş insanlar olduklarını söylüyoruz.

* Lâtin yazarlarına göre, İ. O. 714-671 yıllarında hüküm süren, Roma'nın ikinci masal kralı.

** Eski İtalya'da bir kent. Pythagoras'la atlet Milon'un yurdu.

Pythagoras'ın hoşuna gitmek için bir sözcük bile söylemedim, ondan Zerdüş't'e geçtim, hepsi de bilgelige açılan yüz kapılı bir avlunun ortasında, gökyüzünün ateşini konkav bir aynanın odağında toplamağa uğraşıyorlardı. Bu kapılardan* başlıcasının üzerinde, bütün ahlâkı özetleyen ve vicdan sorunlarıyla uğraşanların bütün kavgalarını kısa kesen şu sözleri okudum:

«Bir hareketin iyi mi, doğru mu olduğunu kestiremezsen, o hareketi yapmaktan vazgeç.»

Meleğime, «Hiç kuşkusuz» dedim, kemiklerini gördüğüm kurbanları boğazlayan barbarlar bu sözleri okumamışlardır.»

Ondan sonra Zaleucus'ları, Thales'leri, Anaximandros'ları ve doğruyu arayıp erdemden ayrılmamış olan bütün bilgeleri gördük.

Sokrates'e gelince, kendisini basık bumundan** hemen tanıdım.

«İşte, dedim, demek siz de Tanrının yakınları arasındasınız! Bütün Avrupa halkı, bir şeycikler bilmiyen Türklerle Kırım Tatarları bir yana, adınızı saygı ile anıyorlar. Bu büyük adı o kadar sevip sayıyorlar ki, size işkence edenlerin adlarını da öğrenmek istediler. Nasıl ki Ravaillac'ın adı IV. Henri'nin sayesinde biliniyorsa, sizin sayenizde de Melitus ile Anitus'u tanıyorlar; ama ben Anitus'a dair adından başka bir şey bilmiyorum; iftira eden ve sizi baldıran zehrine mahkûm ettirmeyi başaran bu haydutun kim olduğuna dair hiçbir bilgim yok.

Sokrates bana:

— O serüvenden bu yana onu hiç düşünmedim, diye karşılık verdi; ama mademki hatırlattınız, ona çok acıyorum. Bu

* Zerdüş'tün kuralları *kapılar* adını taşır, sayısı da yüzdür. (*Voltaire'in notu*).

** Xenophon'a bakınız (*Voltaire'in notu*).

adam gizliden gizliye, bizde ayıp sayılan deri ticaretiyle uğraşan kötü ruhlu bir rahipti. İki çocuğunu benim okuluma gönderdi. Öteki öğrenciler babalarının debbağlık ettiğini yüzlerine vurup kendilerini ayıplayınca, okuldan çıkmak zorunda kaldılar. Buna canı sıkılan baba bütün rahiplerle bütün sofistleri sürekli olarak bana karşı ayaklandırmaktan geri kalmadı. Beş yüzler meclisini Ay'ın, Mars'ın, Merih'in, birer tanrı olduğuna inanmadığıma inandırdı. Gerçekten de, şınıdiki gibi, bütün doğaya egemen olan bir tek Tanrının varlığına inanıyordum. Yargıçlar beni cumhuriyetin zehircisine teslim ettiler; o da yaşamımı birkaç gün kısaltmış oldu: yetmiş yaşında rahat öldüm; o zamandan beri de şu gördüğümüz büyük adanların arasında, onların tırnağı bile olamıyarak, mutlu bir yaşam sürüyorum.»

Sokrates'in sohbetinden bir süre zevk aldıktan sonra, kılavuzumla birlikte bütün bu antik çağ bilgelerinin tatlı bir rahatlık içinde yaşar göründükleri ağaçlıkların ötesinde bir koluğu içine doğru ilerledik.

Otuz beş yaşlarında olduğunu sandığım tatlı, temiz yüzlü bir adam gördüm. Bilgelerin bulunduğu yere ulaşmak için beni arasından geçirdikleri, bu ağarmış kemik yığınlarına acıyarak bakıyordu. ayaklarının, ellerinin şişler, kanlar içinde, böğrünün delinmiş, kaburgalarının kamçı yemekten soyulmuş olduğunu görünce şaşakaldım

«Hey Tanrım, dedim, doğru, bilge bir adam nasıl bu hale gelebilir? Az önce, çok iğrenç bir duruma düşürülmüş bir bilge daha gördüm; ama onun çektiği işkenceyle sizinki kıyas kabul etmez. Kötü ruhlu rahiplerle yargıçlar onu zehirlediler: size de rahiplerle yargıçlar mı, bu kadar haince kıydılar?»

Büyük bir nezaketle *evet* diye cevap verdi.

— Peki kimlerdi bu canavarlar?

— İki yüzlü insanlar.

— Ah! Her şeyi anlatmış oldunuz; yalnız bu sözünüzden sizi işkencelerin en ağırına mahkûm ettiklerini anlıyorum. Demek siz de onlara, Sokrates gibi, Ay'ın bir tanrıça, Merih'in de bir tanrı olmadığını kanıtlamıştınız?

— Hayır, bu gezegenler söz konusu değildi. Yurttaşlarım bir gezegenin ne olduğunu bile bilmiyorlardı, hepsi de saf bilgisizlerdi. Onların boş inanları Yunalılarinkinden bambaşkaydı.

— Demek onlara yeni bir din öğretmek istediniz?

— Ne gezer; ben onlara sadece şunu diyordum: «Tanrıyı bütün yüreğinizle, benzerlerinizi de kendiniz gibi seviniz, çünkü insanlık bundan ibarettir.» Bu kuralın evren kadar eski olup olmadığına siz hükmedin; onlara yeni bir din getirip getirmediğime siz karar verin. Onlara dini ortalardan kaldırmaya değil, onu tamamlamaya geldiğimi söylemekten geri kalmıyordum; dinlerinin bütün koşullarını yerine getirmiştim; hepsi gibi sünnet olmuş, en sofuları gibi vaftiz edilmiştim, onlar gibi ben de *korbanum** veriyordum; ben de onlar gibi, marullar içinde pişirilmiş bir kuzuyu ayakta yiyerek oruç tutuyordum. Dostlarımla beraber tapınağa gidip dua ediyorduk, dostlarım ölümünden sonra da tapınağa gitmeyi sürdürdüler; sözün kısası dinlerinin bütün gereklerini, birini bile ayırdetmeden, yerine getirdim.

— Demek bu aşağılık adamların sizi kendi dinlerinden sapmış olmakla suçlamaya da hakları yoktu?

— Yoktu kuşkusuz.

— Öyle ise ne diye sizi bu hale soktular?

— Bilmem ki size ne diyeyim? Çok kendini beğenmiş, çıkarlarına düşkün insanlardı. Kendilerini çok iyi tanıdığını

* *Korban*, İbranilerin dinsel törelerine göre hayır işleri için ödedikleri sadaka (*Litré*).

gördüler; yurttaşlara da tanıttığımı öğrendiler; güç onlardaydı; canımı aldılar: benim gibi kendilerine doğruyu söyleyen herkese de, bu adamların benzerleri her zaman aynı şeyi yapacaklardır.

— Peki ama onlara bahane olarak kullanacakları bir şey söylemediniz, bir şey yapmadınız mı?

— Kötüler için her şey bahanedir.

— Bir kez onlara, kendilerini barışa değil savaşa sokmak için geldiğinizi söylememiş miydiniz?

— Yazıcılardan birinin yanılgısıdır bu; ben onlara kendilerine savaş değil, barış getirdiğimi söyledim. Ben hiçbir zaman kendim bir şey yazmadım; iyi niyetle söylediğim şeyleri değiştirmiş olabilirler.

— Demek ki siz, ya yanlış anlatılan, ya da yanlış yorumlanan demeçlerinizle, size danışmaya gelirken karşıma çıkan o korkunç kemik yığınlarının böyle kümelenmesine hiç yardım etmediniz?

— Bütün bu cinayetlerin suçlularını ben de ancak dehşet duyarak gördüm.

— Peki, ya o güç ve zenginlik, o kibir ve tamah anıtları, o hazineler, o ziynetler, bilgeliği ararken yolumun üstünde gördüğüm o büyüklük belirtileri sizden mi geliyor?

— Buna olanak yok; ben ve ailem, yoksulduk, çok düşük bir yaşam içinde yaşadık: benim büyüklüğüm yalnız erdemimdeydi.»

Az kalsın kim olduğunu söylesin diye kendisine yalvaracaktım. Kılavuzum hiçbir şey sormamam gerektiğini hatırlattı. Bu yüce gizleri anlıyacak yaratılışa olmadığımı söyledi. Ben de sadece en doğru dinin neden ibaret olduğunu bana öğretmesini yakardım.

— Önceden söylemedim mi? Tanrıyı da, benzerlerinizi de kendiniz gibi seviniz.

— Nasıl olur! Hem Tanrıyı sever, hem de cuma günleri et yiyebilir miyiz?

— Ben her zaman önüme ne koydularsa onu yedim: çünkü başkalarına yemek veremeyecek kadar yoksuldum.

— İnsan hem Tanrıyı sever, hem doğru olur, hem de yaşamının bütün serüvenlerini hiç bilmediği bir adama anlatmıyacak kadar ihtiyatlı olamaz mı?

— Ben her zaman böyle davrandım.

— İyilik edersem, Saint - Jacques de Compostelle'i* ziyaret etmekten vazgeçemez miyim?

— Ben o dediğiniz yere hiç gitmedim.

— Budalalarla beraber bir köşeye çekilmek, kendimi oraya kapamak zorunda mıyım?

— Kendi hebasıma, ben her zaman kentten kente küçük geziler yaptım.

— Yunan kilisesinden yana mı, yoksa Lâtin kilisesinden yana mı olmalıyım?

— Ben dünyada iken Yahudi ile Samiriyeli arasında hiçbir ayrılık gözetmedim.

— Madem ki böyledir, o halde sizi tek üstadım olarak kabul ediyorum».

O zaman, içimi ferahlatan bir baş işareti yaptı. Hayal kayboldu, bana da rahat bir vicdan kaldı.

(81). Bu yazı Kehl basımında maddenin ilk iki bölümünü meydana getirmektedir. III. ve IV. bölümler 1771'de *Questions*'da çıkmıştır:

* İncilci Johanna' nın kardeşi ermiş Saint - Jacques. On iki havariden biridir. Galiçya'da Compostelle'de saklı olan kemikleri, burasını bir ziyaret yeri haline getirmiştir

III. BÖLÜM

ESKİLERDE ÖLÜMDEN SONRA DIRİLME

Ölümden sonra dirilme dogmasının Mısırlılarda pek yaygın olduğu, mumyalarıyla ehamlarının da bu dogmadan çıktığı öne sürülmüştü; ben bile bir zamanlar buna inanmışım. Kimileri insanların bin yıl, başkaları da üç bin yıl sonunda dirileceklerini söylüyordu. Dinsel inanışlarındaki bu ayrılık, bu konuda pek o kadar güven sahibi olmadıklarını gösterir gibidir. Zaten Mısır tarihinde öldükten sonra dirilen kimseye raslamıyoruz, ama Yunanlılarda dirilen birkaç kişi var. Şu halde bu öldükten sonra dirilme icadı hakkında Yunanlılardan bir şeyler öğrenebiliriz.

Ama Yunanlılar çoğu zaman cesetleri yakıyorlar, Mısırlılar da mumyalıyorlardı, bunun nedeni küçükçük göksel bir varlık olan ruhun, eski yerine döndüğü zaman, onu hazır bulmasıydı. Organlarını da yerinde bulmuş olsaydı bu hiç de kötü bir şey değildi; ama mumyacı beyni çıkarmak, bağırsakları temizlemekle işe başlıyordu. O halde insanlar bağırsaksız olarak ve kendilerine düşünme olanağını veren omurilik bölümünden yoksun bir halde nasıl dirilebileceklerdi? Kanlarını, lenfalarını, öteki sıvı maddelerini tekrar nereden alacaklardı?

Diyeceksiniz ki, sizden kala kala en çok bir libre kül kaldığına, kül de odun, kokulu bitki ve kumaş külleriyle karıştığına göre öldükten sonra dirilmek Yunanlılarda daha da zormuş.

İtirazınız güçlüdür, ben de ölümden sonra dirilmeyi, sizin gibi, çok olağanüstü bir şey sayıyorum; ama böyle olması Mercurus'un oğlu Atahalide'in birçok kez ölüp dirilmesine engel olmadı. Tanrılar, Pelops'u, pişirilip yahnisi yapıldığı, Keres de bir omuzunu yediği halde dirilttiler. Bildiğiniz gibi Eskulapios da Hyppolytos'u diriltmişti; bu olay en

inansızların bile kuşku etmedikleri bir şeydi: Hippolytos'a verilen *Virbius* adı bunun su götürmez bir kanıtıydı. Herakles, Alkestis ile Pirithoüs'ü diriltmişti. Heres, Eflâton'a göre, gerçi ancak on beş gün için dirildi; ama ne olursa olsun bu da ölümden sonra bir dirilmeydi ve sürenin, işin özüne bir etkisi yoktu.

Ciddî mi ciddî birçok açıklamacılar, âraf ile ölümden sonra dirilmeyi, açıkça, Vergilius'ta görüyorlar. Ben de, ârâf'ın tam altıncı kitapta bulunduğunu itiraf etmek zorundayım. Belki bu iş Protestanların hoşuna gitmeyecek, ama ne yapayım.

*Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes, vb. (AEn. VI. 736-37.)*

*Les coeurs les plus parfaits, les âmes les plus pures,
Sont aux regards des dieux tout chargés de souillures;
Il faut en arracher jusqu'au seul souvenir.
Nul ne fut innocent: il faut tous nous punir.
Chaque âme a son démon, chaque vice a sa peine;
Et dix siècles entiers nous suffisent à peine.
Pour nous former un coeur qui soit digne des dieux, vb.**

* Voltaire, Vergilius'un *Aeneis* adlı yapıtından aldığı parçanın ilk dizelerini Lâtince olarak vermekte, bu dizelerle sonraki birkaç dizeyi de kendisi manzum olarak çevirmektedir. Voltaire'in manzum çevirisini olduğu gibi alarak Türkçesini aşağıda veriyoruz:

«En iyi yürekler, en temiz ruhlar bile tanrılar gözünde lekeli. Hiç kimse suçsuz olmamıştır: hepimizi cezalandırmak gerek. Her ruhun bir şeytanı, her düşkünlüğün de bir cezası vardır; tanrılara lâıyk bir yüreğe sahip olabilmemiz için bize tam on yüzyıl ancak yeter vb.»

İşte günahlarınızdan temizlenmek için ârafta bin yıl geçireceğiniz açıkça belirtilmiştir, hem aileniz o zaman pazılarından, peşin para ile acılarınızı kısaltacak bir bağışlama olanağı da sağlayamazdı. Eskiler, tanrılarına nice budalalıklar yükledikleri halde, bizden daha hoş görüsz, din işlerine bizden daha az para karıştıran insanlarmış. Ne yaparsınız! tanrıbilincilerin bizim tanrıbilimimiz için söyledikleri gibi, onlarınki de birbirini tutmaz şeylerle yoğrulmuş bir tanrıbilimmiş.

Âraf süresini bitirir bitirmez, bu ruhlar Léthe* suyundan içmeye gidiyorlar, yeni vücutlara girmeye, yeniden gün ışığına kavuşmaya can atıyorlardı. Ama ölümden sonra dirilme bu mudur? Hiç de değil; bu, yepyeni bir vücuda girmektir, gene kendi vücuduna dönmek değil; bu bizim dirilmemizle hiç ilgisi olmayan bir ruh göçüdür.

Eskilerin ruhları, yeniden dünyaya gelmekle doğrusu pek kötü bir işe girişmiş oluyorlardı; çünkü topu topu yetmiş yıl için gene dünyaya gelmek, sonra bin yıllık sıkı bir disiplin altına girmek için, o yetmiş yıllık yaşamın bildiğiniz bütün acılarını çekmek neye yarar? Öyle sanıyorum ki bu kadar kısa bir yaşantının ve bu kadar uzun bir çilenin bu sonsuz değişikliğinden bıkip usanmıyan ruh kalmamıştır.

IV. BÖLÜM

YENİLERDE ÖLÜMDEN SONRA DIRİLME

Bizim ölümden sonra dirilmemiz büsbütün başkadır. Herkes vaktiyle hangi vücuda sahip idiyse gene o vücuda girecektir; bütün bu vücutlar da, en çoğı yüz binde biri bir yana, sonsuzluğadek yanacaklar. Şu dünyada yeniden birkaç yıl yaşamak için ârafta bin yıl geçirmek daha beter bir şeydir.

* Yunan mitologyasına göre cehennemlerdeki ırmaklardan birinin, unutma anlamına gelen, adı. Ruhlar bu ırmağın suyundan içerek geçmişlerini tümüyle unutuyorlardı.

Bu genel kıyamet ne zaman kopacak, o büyük gün ne zaman gelecek? Olumlu bir şey bilindiği yok; bilginler de bu konuda birbirlerinden çok ayrılıyorlar. Herkesin kendi ör-genlerine yeniden kavuşacağını da kestiremiyorlar. Bu konu üzerinde çok güçlük çıkarıyorlar.

1. — Vücudumuz, diyorlar, hayatta iken sürekli bir de-ğişme halindedir; ruhumuzun, biz yirmi yaşındayken barındığı vücuttan, ellimize geldiğimiz zaman hiçbir şey kalmamıştır.

2. — Bretagne'lı bir asker Kanada'ya gidiyor; herkesin başına gelebilecek bir rastlantı ile, yiyeceksiz kalıyor: bir gün önce öldürdüğü bir İrokua'yı* yemek zorunda kalıyor. Bu İro-kua iki veya üç ay Cizvitleri yiyerek karnının doyurmuştu; vü-cudunun büyük bir kısmı artık Cizvit olmuştu. Şimdi bu as-kerin vücudu İrokua, Cizvit ve daha önce yediği nesnelerden bileşik bir vücut olmuştu. Bunlardan her biri kendine ait olanı nasıl yeniden ele geçirebilecek? Yalnız kendine ait olan da nedir acaba?

3. — Bir çocuk, tam bir ruh sahibi olacağı sırada, anasının karnında ölüyor: acaba bu çocuk bir dölüt olarak mı, yahut oğlan çocuğu, yanıt da yetişmiş bir erkek olarak mı dirilecek? Dölüt olarak dirilirse neye yarar? Oğlan çocuğu veya yetişmiş bir erkek olarak dirilecek olursa tözünü nereden alacak?

4. — Ruh bir başka dölüte, oğlan veya kız olacağı ka-rarlaştırılmadan geliyor; şimdi bu dölüt kız olarak mı oğlan olarak mı, yoksa dölüt olarak mı dirilecek?

5. — Ölümden sonra dirilmek, vaktiyle nasıl bir kişi ise-niz gene öyle bir kişi olmak için belleğinizin çok canlı, çok güçlü olması gerekir: sizin özdeşliğinizi meydana getiren bel-lektir. Belleğinizi kaybetmişseniz nasıl aynı adam ola-bileceksiniz?

* Bak, *Felsefe Sözlüğü I*, Notlar, sahife 384, dipnot 3.

6. — Yeryüzünde bir canlıyı meydana getirebilecek cisimlerin sayısı belirlidir. Kum, taş, maden bu işe yaramaz. Her toprak da elverişli değildir; ancak bitkilerin yetişmesine uygun olan topraklar canlı soyunun da yetişmesine yarıyabilir. Birkaç yüzyıl sonra, dünyanın dirilmesi gerekince, bütün bu vücutlara biçim vermeğe elverişli toprağı nereden bulmalı?

7. — Ben, bitkilere elverişli bölümü bin insanla altı bin hayvanın beslenmesine ve bu bin kişinin hizmetine yetebilecek kadar verimli bir ada düşünüyorum; yüz bin göbek sonra, bir milyar kadar insanın dirilmesi gerekecektir. O zaman, kuşkusuz madde sıkıntısı başgösterecektir.

Materies opus esi ut crescant postera saecula.*

(Lucretius. II, 980)

8. — Son olarak, bütün insan soyunun Josaphat vâdisinde dirilebilmesini sağlamak için evrensel tufan, veya Mısır'ın on felâketi gibi bir mucizeye gereksinme olduğu kanıtlanınca, yahut kanıtlanmış sayılınca, bütün bu vücutlara ait ruhların, kendi kaplarına girecekleri ana kadar ne oldukları, ne yaptıkları soruluyor.

Bunun gibi oldukça dikenli, belki elli soru daha sorulabilir, ama çok bilenler hepsine de kolayca karşılığını veriyorlar.

(82). *Questions'da* (1771), *Salomon - Süleyman* maddesi olduğu gibi yayınlanmış, yalnız yer yer birtakım eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır.

Maddenin başına şu iki parça eklenmiştir

«Birçok krallar büyük birer bilgin olmuş ve güzel kitaplar yazmışlardır. Prusya kralı Büyük Frederik bunun son örneğidir. Kendisini örnek alan pek olmayacaktır: Fransızca dizeler kuran,

* Lâtince, «Gelecek kuşakların yetişmesi için maddeye gereksinme vardır», demektir.

yurdunun tarihini yazan birçok Alman hükümdarı bulunduğu olasılık veremeyiz. İngiltere’de I. Jacques, hatta VIII. Henri bile kitap yazmışlardır. İspanya’da, X. Alfonso’ya kadar gerilere gitmek gerekir; onun da Alfonsine levhalarına* elini sürüp sürmediği pek belli değildir.

«Fransa kalem sahibi bir krala sahip olmakla övünemez. Almanya imparatorluğu da, imparatorlarının elinden çıkmış bir kitaba sahip değildir; ama Roma imparatorluğu Caesar’la, Marcus - Aurelius’la, Julianus’la ün salmıştır. Asya kralları arasında birçok yazarlar sayılabilir. Şimdiki Çin İmparatoru, Kien-Long, özellikle iyi, büyük bir ozan olarak tanınıyor; ama İbrani Salomon yahut Süleyman, Çinli Kien - Long’dan da ünlüdür.»

(83). Ek (1771):

«Süleyman’ın nakit parasıyla mı, yahut karlılarıyla mı, yahut da kitaplarıyla mı daha çok ünlü olduğu büyük bir tartışılabilir sorundur. Krallık etmeğe, kardeşini boğazlayarak, pek alaturka başlamış olmasına üzüliyorum doğrusu.»

(84). Bu son tümce için, 1771’de yapılan değişiklik:

«M. Soufflot bu oranlardan pek memnun olmazdı.»

(85). 1771’de yapılan değişiklik:

«Şu çeşinden yargılara karşı ısyan ediyorlar:»

(86). Ek (1771):

«Hiç değilse burada metnin en doğal anlamı budur.

«En kötüsü şu ki yazar, aynı bölümde, Lût’un karısının tuzdan bir heykel haline gelmesi olayının kendi zamanında görülmüş olduğunu söylüyor. Eleştirmenlerin daha beter buldukları

* Aslında *Tables Alfonsines*, *Alfonsine levhaları* adı verilen bu astronomi levhaları, Castilya kralı X. Alfonso’nun buyruğu ile 1252’de, hazırlanmıştır. Bu levhalara göre yıl 365 gün, 5 saat 49 dakika, 16 saniyeye ayrılmıştı.

bir şey varsa o da kitabın kendilerine çok söylenmiş bir alay can sıkıcı şeylerden ibaret görünmesidir; ama, bu gibi yapıtların güzel konuşma biliminin boş kurallarına uymak için yazılmamış olduğunu da gözden uzak bulundurmamaları gerekir. Bu kitap hoş gitmek için değil insanları uyarmak için yazılmıştır; onları okumak için insan duyduğu tiksintiyi bile yenmelidir.»

(87). Bundan önceki iki parça, 1764 basımında olduğu gibi, 1771 basımında da maddenin ortalarına alınmıştır.

(88). Bu yazı Kehl basımında maddenin 3. bölümünü meydana getirmektedir. Birinci bölümü 1771'de *Question*'da çıkmıştır.

Ben bir uyurgezer gördüm, ama o sadece ayağa kalkıp giyinerek reverans yapmakla, oldukça iyi *menuet* oynamakla yetiniyor, sonra soyunup gene yatağına girerek uyumaya devam ediyordu.

Bu, *Encyclopédie*'nin uyurgezer'ine pek benzemiyor. O uyurgezer genç bir medreseliydi; uykudayken kalkıp bir vaiz hazırlıyor, hazırladığı va'zı güzel güzel yazıyor, baştan sonuna kadar bir kez okuyor, yahut hiç değilse okuduğunu sanıyor, birkaç yerini düzeltiyor, kimi satırları çiziyor, onların yerine yeni satırlar ekliyor, unutulmuş bir sözcüğü yerine koyuyor, müzik besteliyor, bastonunu cetvel gibi kullanıp kâğıdını ayarladıktan sonra bestesinin notasını yanlışsız yazıyor, notaların altına da, bestenin sözlerini, hiç yanılmadan yerli yerine koyuyor, daha buna benzer birçok işler görüyordu

Bu Bordeaux piskoposunun bütün bu olaylara, hatta çok daha şaşılacak başka olaylara da tanık olduğu söyleniyor. Ama bu yüce zatın bunları, piskoposluk naiplerine, yahut hiç olmazsa sayın sekreterine imzalatarak kendisinin onaylamasını dilerdik.

Ama diyelim ki bu uyurgezer, kendisine maledilen bütün bu şeyleri yapmış olsun, ben gene kendisine düş gören herhangi bir kimseye soracağım soruları sorar, ona derdim ki: bir başkasının gördüğünden daha güçlü düş görmüşsünüz, ama gene hep aynı ilkeyle; ötekinin biraz ateşi yükselmiş, sizinse

beyniniz yerinden oynamış. Sonunda, o da, siz de, hiç beklemediğiniz birtakım fikirler; duyumlar almışsınız; ikiniz de hiç yapmak istemediğiniz şeyleri yapmışsınız.

Bu iki uykucudan birinin, bir tek fikri bile yoktur, öbürü bir yığın fikir edinir; biri mermer gibi duygusuzdur, öbürü birtakım istekler, zevkler duyar. Bir âşık düş görürken sevgilisine şarkılar düzer, sayıklama halindeyken ona bir aşk mektubu yazdığını sanır ve yazdıklarını yüksek sesle okur.

Scribit amatori meretrix; dat adultera munus....

*In noctis spatium miserorum vulnera durant**

(Petronius, CIV, 14-16).

Üzerinizde bu kadar güçlü bir etki bırakan bu düşü görürken vücudunuzda, her gün uyanıkken olup biten şeylerden başka bir şey mi oldu?

Sız, sayın medreseli, taklit yetisiyle doğduğunuz, yüzlerce de vaiz dinlediğiniz için, beyniniz böyle bir vaiz vermek için kızmış; taklit yeteneğinizin zoruyla uyanıkken böyle şeyler yazmışsınız; uyurken de aynı şeyi yapıyorsunuz. Nasıl olur da hiç va'zetmek isteğiyle yatmamışken düşte vaiz olur çıkarsınız? Uyanıkken ilk kez bir vaiz taslağı kaleme aldığınız günü iyice bir hatırlayın. Bir çeyrek saat önce böyle bir şey aklınızdan bile geçiniyordu; odanızda oturmuş, belirli bir fikir üzerinde durmadan, belli belirsiz bir hulyaya dalmıştınız; iradeniz işe karışmadan, belleğiniz size herhangi bir bayram anısını hatırlatır: bu bayram da o gün va'zedildiğini aklınıza getirir; derken bir metin hatırlamaya gelir, bu metin size yazınız için bir giriş sağlamış olur; yanbaşıınızda mürekkep de, kâğıt da vardır, böylece yazmak zorunda kalacağınızı hiç de aklınıza getirmedeğiniz şeyleri oturur yazarsınız.

İşte geceleyin uykuda yaptığınız şeylerin de bundan hiç farkı yoktur.

* «Sevgili, âşığına mektup yazar, yosma armağan verir. Gece uzadıkça mutsuzların yarası sizler durur.»

Her iki halde de yapmak istediğiniz şeylerden başka bir şey yapmadığınızı sandınız; oysa bu va'zın yazılmasından önce neler olup bittiyse hep o şeylerin etkisi altında kaldınız.

Tıpkı bunun gibi, ikinci duasından çıktıktan sonra, derin derin düşüncelere dalmak için hücrenize kapandınız, komşunuz bayanla ilgilenmeğe hiç de niyetiniz yoktur: öyle iken, düşünmediğiniz halde, hayali gözünüzün önüne geldi; hayal gücünüz, zihniniz mumu söndürmek için kullanılan şamdan külâhına takılmadığı halde, yanıp tutuştu; sonra ne olduğunu biliyorsunuz.

Uykuda da başınıza aynı şey geldi.

Kişiliğinizin bütün bu değişmelerinde sizin payınıza düşen neydi? Atardamarlarınızla toplardamarlarınızda kanınızın dolaşmasında, lenf damarlarınızın sulanmasında, yağınızın beyninizin işleminde payınıza düşen neyse o.

Dictionnaire Encyclopédique'teki *Düş* maddesini okudum, bir sonuç alamadım. Ama uykuda olsun, uyanırken olsun fikirlerimin hareketlerimin nedenini araştırdığım zaman daha çok bir şey anlamıyorum.

Gerçi uyumadığım ve ne sayıklama halinde, ne de sarhoş olmadığım zaman etkili bir varlık olduğumu bana tanıtlamaya kalkacak bir akıl ebesi beni şaşırtmaktan geri kalmazdı.

Ama ben de ona, uyuduğu zaman temelli etki altında kaldığımı, bir otomat olduğunu kanıtlayarak kendisini daha çok şaşırtırdım.

Şimdi söyleyin bana, yaşamının yarısını tümüyle makine olarak geçiren ve yirmi dört saatte iki ket öz değiştiren bir varlık nedir?

(89). Bu yazı Kehl basımında maddenin IV. ve V. bölümlerini meydana getirmektedir. İlk 3 bölüm *Questions*'da (ilk iki bölümü 1771'de, üçüncü bölüm'de 1772'de çıkmıştır. İkinci bölümün sonundaki not 1774'te eklenmiştir.

I .BÖLÜM

Kimi zaman şöyle dediğinizi duyarım: artık boş inanlara inanmıyoruz; XVI. yüzyılın reformu bizi daha ihtiyatlı insanlar haline getirdi; protestanlar bize yaşamayı öğrettiler.

Peki öyledir de, her yıl başına yaklaştığınız zaman sulandırdığınız o ermiş Janvier'nin kanı da ne oluyor? On bin yoksula, kendilerini yararlı işlerde çalıştırarak, yaşamlarını kazandırmak, bir ermişin kanını kaynatıp onları eğlendirmekten daha iyi olmaz mıydı? Onların tenceresini kaynatmayı düşünseniz daha iyi edersiniz.

Sonra Roma'da, Sainte - Majeure'de atları, katırları niçin hâlâ kutsuyorsunuz?

İtalya'da, İspanya'da şarkı söyleyip kadınların önünde kendi kendilerini döverek yürüyen o yobaz sürüsünün istediği nedir? Acaba cennete ancak kamçı yiyerek gidilebileceğini mi sanıyorlar?

Yüz parça topu olan bir gemi yapımına yetecek şu gerçek haç parçaları, sahte oldukları anlaşılan bunca kutsal emanet, bunca sahte mucize, aydın bir sofuluğun anıtları mıdır?

Fransa boş inanlara Saint - Jacques de Compostelle ve Notre - Dame de Lorette yörelerinden daha az inanmakla övünüyor. Öyle iken kilise dolaplarında hâlâ Meryem ananın giydiği urbalardan parçalar, içtiği süte ait kablara, saçlarından kırpıntılar bulursunuz! Hatta oğlunun, sıkı sıkıya saklanan kabuğunu, Puy - en - Velai kilisesinde, hâlâ saklamıyor musunuz?

Palais de Paris'deki küçük Sain - Louis kilisesinde her kutsal perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde XIV. yüzyılın ilk günlerindenberi oynanan çirkin güldürüyü hepiniz bilirsiniz. Krallığın ecinnileri bu kilisede buluşuyorlar; Saint - Médard cezabeleri bu talihsizlerin yaptıkları o iğrenç yapımacıkların. o el çabukluklarının, çıkardıkları o korkunç ulu-

maların yanında hiç kalır. Altından üç ayak üzerine yerleştirilmiş, değerli taşlarla süslü gerçek bir haç parçasını onlara öptürürler. O zaman bağırışmalar, el ayak büzülüp çarpılmalar bir kat daha artar. Bu kaçıklara birkaç metelik vererek şeytanı yatıştırırlar, ama onların akıllarını başlarına daha iyi getirmek için kilisede, süngülerini takmış elli zaptiye çavuşu vardır.

Aynı iğrenç güldürüyti Saint - Maur'da da oynarlar. Size buna benzer daha yirini örnek verebilirim; biraz utanın da adam olun.

Öyle bilgiler vardır ki halkın boş inanlarını, koltuk meyhaneleri, v.b. gibi , halka bırakmak gerektiğini öne sürerler.

Halkın her zaman mucizelerden, falcılardan, dinsel ziyaretlerden, şarlatanlardan hoşlandığını; en eski çağlarda bile başında boynuzları, sihirli değneğiyle bir dokunuşta bir kayadan bir şararp kaynağı fışkırtan, kızıldenizi, bütün ulusuyla birlikte, tabanı ıslanmadan geçen, güneşi, ayı, v.b. durduran Bakkhos'un sulardan kurtuluşunu kutladıklarını ileriye sürerler.

Lakedemonia'da Leda'nın yumurtladığı iki yumurtanın bir tapınağın kubbesinde asılı olarak korunmuş olduğunu; Yunanistan'ın kimi kentlerinde de rahiplerin, Iphigenia'nın kurban edildiği bıçağı göstermiş olduklarını, v.b. söylerler.

Kimi bilgiler de şöyle derler: bu boş inanlardan hiçbirini iyilik getirmemiş, çoğu da büyük kötülöklere yol açmıştır: şu halde onları yıkmak gerekir.

II. BÖLÜM

Sevgili okuyucu, takvimimizin 1771 yılında aşığı Bretagne'da meydana gelen şu mucizeye bir göz atmanızı rica ederim. Bundan daha gerçek bir şey olamaz; bu basılı kâğıt bütün yasal biçimlere uygun olarak hazırlanmıştır. Okuyunuz.

İSA , MESİH EFENDİMİZİN, AŞAĞI BRETAGNE'DA, TRÉGUIER YAKINLARINDA, PAIMPOLE KİLİSESİNDE, HAÇIN SUYA ATILDIĞI GÜN TANRININ YÜCE GÜCÜYLE, GÖZLE GÖRÜNÜR VE MUCİZEDEN FARKSIZ BİR BİÇİMDE KUTSAL TÖREN MİHRABINDA GÖRÜNÜŞÜNÜN AKILLARA DURGUNLUK VEREN ÖYKÜSÜDÜR

6 Ocak 1771 de, haçın suya atıldığı gün, kutsal şaraplı ekmekten pırıl pırıl ışık fışkırmaya başladı ve o anda İsa - Mesih Efendimiz doğal bir biçimde, güneşten daha parlak, göründü, bu hal yarım saat sürdü ve bu süre içinde kilisenin tepesinde bir gökuşağı belirdi. İsa'nın ayakları kutsal sandığın üzerinde silinmez bir iz bıraktı, izler hâlâ görünmekte ve orada her gün birçok mucizeler olmaktadır. Akşamın saat dördünde, İsa kutsal sandığın üzerinden kaybolduktan sonra, adı geçen kilisenin papazı mihraba yaklaştı, ve orada İsa'nın bırakmış olduğu bir mektup buldu: mektubu almak istedi; ama yerinden kımlıdatmayı bile başaramadı. Bu papazla yardımcı Tréguier piskoposuna haber gönderdiler, o da kentin bütün kiliselerinde tam sekiz gün, kırkar saat dua edilmesini buyurdu, bu sırada halk akın halinde bu kutsal mektubu görmeye gidiyordu. Sekizinci gün sona erince, piskopos hazretleri kentte, bir tarikata bağlı olsun olmasın, ne kadar din adamı varsa hepsini yanına alarak, üç gün sade ekmekle suya oruç tuttuktan sonra, oraya dinsel bir tören alayıyla geldi. Alay kiliseye girdikten sonra, piskopos hazretleri mihrabın önünde diz çöktü; Tanrıdan bu mektubu kaldırmak inayetini kendisine vermesini diledikten sonra, mihraba çıktı, ve mektubu zahmetsizce aldı: sonra halka dönerek, yüksek sesle okudu, bütün okuma bilenlere bu mektubu her ayın ilk cuma günü okumalarını öğüt verdi; okuma bilmeyenlere de, bu mektubu sofuca okuyanlara adanan inayetlere ve dünya nimetlerini korumak olanaklarına nail olabilmeleri için, İsa - Mesih'in beş yarası onu-

runa beş *Pater*'le beş *Ave* okumalarını öğütledi. Gebe kadınlar, kolayca kurtulmaları için, âraftaki ruhlara dokuz *Pater*'le dokuz *Ave* okumalıdır, böylelikle doğacak çocukları, kutsal vaf-tizden yoksun olmamak mutluluğuna ermiş olurlar.

Bu öykünün içindekiler sayın piskopos hazretleriyle adı geçen Tréguier kentinin komutan yardımcısı ve bu mucizeyi gözleriyle gören birçok seçkin kişiler tarafından doğrulanmıştır.

**İSA - MESİH EFENDİMİZİN 1771 YILINDA,
HAÇIN SUYA ATILDIĞI GÜN, ÇOK KUTSAL ŞA-
RAPLI EKMEK ÂYINI MİHRABINDA GÖ-
RÜNDÜĞÜ SIRADA, MİHRAPTA BULUNAN MEK-
TUBUN ÖRNEĞİDİR.**

«Yaşamın sonsuzluğu, cezaların sonsuzluğu, sonsuz zevkler; hiçbir şey insanı bunlardan kurtaramaz: birinden birini seçmek gerekir, ya şanlı, onurlu yolda yürümeyi, ya da işkenceye atılmayı. İnsanların yeryüzünde her türlü hayvansal zevkler, aşırı azgınlıklar, zorbalıklar, lüks, cinayet, hırsızlık, fitnecilik ve kötülük içinde, benim kutsal adıma boş yere küfrederek geçirdikleri yılların sayısı ve daha binlerce günah, benim görünüşümde ve benzerliğimde yaratılmış, acı ve ölümle pençelediğim çar-mıh üzerinde benim kanım pahasına ruhlarını kurtarmış yaratıkların buyruklarını ayaklar altın alarak, yüce di-nimi yüzüstü bırakarak bana durmadan hakaret etmelerine daha fazla dayanabilmeme olanak vermediğinden, size haber veriyorum ki günah işlemekte devam ederseniz ve sizde ne bir vicdan azabı, ne bir pişmanlık ne de içten ve gerçek bir tövbe ve bağışlanma isteği görmezsem, tanrısal elimi ağırlığını size duyuracağım. Sevgili anamın du-aları olmasa, biribirinize karşı işlediğiniz günahlar için yer yüzünü çoktan yok ederdim. Size çalışmak için altı

gün verdim, yedinci günü de dinlenmek, kutsal adımı kut-samak, kutsal Kuddas âyinini dinlemek ve günün geri kalan bölümünü de Tanrı babamın hizmetinde geçirmek için. Oysa tam tersine, o gün kutsal şeylere edilen küfürlerden, sar-hoşluktan başka bir şey görülüyor; dünya, azgınlığı o ker-teye vardırması ki, her yerde benbenlikten, yalandan başka bir şeye raslanmıyor. Hristiyanlar, kapılarında gördükleri ve gökyüzü ülkesine ulaşabilmek için, benim organlarım olan yoksullara, şefkat ve acıma göstereceklerine köpekleri ve başka hayvanları zevk ve nimet için de beslemeyi yeğ tut-makta, kendilerini temelli *Şeytana* kaptırarak, hasislikleri, oburlukları daha nice düşkünlükleri yüzünden bu zavallıların açlıktan, susuzluktan ölüp gitmelerine seyirci kalmaktadırlar; yoksullara yardım edeceklerine her şeyi kendi zevklerine, aşırı eğlencelerine feda ediyorlar. Böylece bana karşı savaş açıyorlar. Ve siz, haksızlık üstüne haksızlık eden babalarla analar, çocuklarınızın benim kutsal evime küfür ve hakaret et-melerine katlanıyorsunuz; onlara, iyi bir terbiye vereceğinize hasisliğiniz yüzünden *Şeytan*'a adanmış zenginlikler yı-ğyorsunuz. Size Tanrı babamın, sevgili anamın, bütün Ke-rubilerle İsraililerin ve kilisemin başı ermiş Petrus'un ağzıyla söylüyorum ki, davranışlarınızı düzeltmezseniz size, her şeyi yokedecek görülmedik hastalıklar göndereceğim; Tanrı ba-bamın haklı öfkesini duyacaksınız; öyle hallere düşeceksiniz ki birbirinizi tanıyamaz olacaksınız. Gözünüzü iyice açıp, insanoğlunun düşmanına karşı size bir silâh ve, ilksiz şan yolunu göstermek için, bir önder olarak bıraktığım haçima bakınız; dikenlerle süslenmiş başıma, çivilerle delik deşik olmuş ellerime, ayaklarıma bakınız: bir babanın nankör ço-cuklarına duyduğu sevgiyle, sizi kurtarmak için kanımı son damlasına kadar akıttım. Yarlıgamamı üzerinize çekecek sevap işleyiniz; kutsal adıma küfretmeyiniz; bana yüreğiniz korku ve sevgi ile dolu olarak dua ediniz; sık sık oruç tu-tunuz; özellikle benim organlarım olan yoksullara sadaka ve-riniz: çünkü bütün sevaplar içinde en çok hoşuma giden ha-

yırlı iş budur; ne dul kadınları, ne de yetimleri hor görmeyiniz; sizi günaha sokacak bütün fırsatlardan kaçınınız; buyruklarımı sıkı sıkıya koruyunuz; sevgili anam Meryem'i yüceltiniz.

«Kendilerine yaptığım uyarılardan yararlanmıyacak sözlerime inanmıyacak erkek ve kadınlar, inatlarıyla, öç alan kolumu kendi başlarının üzerine çekmiş olacaklardır. Mut-suz ve kaçınılmaz sonlarının habercileri olan felâketler altında ezilecekler, sonra sonsuz alevler içine atılacaklar ve orada, cinayetlerinin haklı cezası olan sonsuz acılar çe-keceklerdir.

«Tersine olarak kendilerine bu mektupla bildirilen, Tan-rının uyarılarını kutsayarak, onlara göre davrananlar, öfkesini yatıştıracak ve yanılgorlarını itiraf ettikten sonra, ne kadar büyük olursa olsun günahlarını bağışlattırmayı ba-şaracaklardır.»

Bu mektubu, İsa - Mesih Efendimizin onuruna büyük bir özenle saklamak gerekir.

Özel izinle, Bourges'da, 30 temmuz 1771 tarihinde. Zap-tiye komutan vekilli, de Beauvoir.

Not: Şunu belirtmek gerekir ki bu saçmalar, ne Tréguier'de ne de Paimpole'de böyle bir düzenbazlığa meydan verebilecek en küçük bir bahane bile olmadan, Bourges'da basılmıştır. Böyle olmakla beraber gelecek yüzyıllarda herhangi bir mucize budalasının bir tanrıbilim sorununu İsa - Mesih'in Paimpole mihrabının üzerinde görünmesiyle kanıtlamaya kal-kışacağını varsayalım, bu adam İsa - Mesih'in Bourges'da, özel izinle basılmış olan kendi mektubunu öne sürmekte hakkı olduğunu sanmıyacak mıdır? Bundan kuşku edecekleri küfürle suçlandırmıyacak mıdır? İsa'nın bizim zamanımızda her yerde mucizeler göstermiş olduğunu olaylarla kanıtlamıyacak mıdır? İşte Houtteville'lerle Abbadie'lerin at koşurtmalarına elverişli güzel bir alan.

III. BÖLÜM

EN İĞRENÇ BOŞ İNANIN YENİ BİR ÖRNEĞİ

1771 yılının 3 kasım gecesi, Polonya kralının üzerine atılan o otuz suikastçi, Meryem Ana mihrabında kutsal şaraplı ekmekten yemişler, Meryem Ana'nın önünde krallarını öldüreceklerine andıymışlardı.

Bu suikastçılardan biri Meryem Ana'nın oğlunun vücudunu kanıyla beraber ekmek biçiminde midesine indirdiği ve Tanrısı ağzında kralını öldürmeye and içtiği zaman herhalde tam bir inayete kavuşamamış olacak ki, kralın iki uşağından başka kimseyi öldüremediler. Hükümdara karşı atılan kurşunlar kendisine değmedi, yüzünden hafifçe yaralanmakla, öldürücü olmayı birkaç kılıç yarası almakla kaldı.

İnsanlık, kaatillerinden Kosinski adındaki birinin yüreğinde boş inana son vermemiş olsaydı, kral yaşamını kaybetmiş olacaktı. Bu zavallının kanlar içindeki krala şu sözleri söylediği anı bir düşünün: «Bununla beraber siz benim kralımsınız! Stanislas Auguste — Evet, diye karşılık verdi. Size hiçbir zaman kötülük etmemiş, iyi yürekli kralınız. Kaatil — Doğru, dedi, ama sizi öldürmeğe and içmiştim.»

Czentoshova'da, Meryem Ana'nın mucizeler gösteren tasviri önünde and içmişlerdi. İşte bu güzel andın metni: «Kutsal ve dinsel bir çabayla coşup taştan bizler, Tanrının ve insanların yasalarını, v.b. hiçe sayan, tanrıtanımazları, zındıkları v.b. özendiren Stanislas Auguste'ün hakaretlerine uğramış olan Tanrının dinini ve yurdun öcünü almaya karar verdik, bu amaçla, dini ayaklar altına alarak yeryüzünü kirleten adamı dünyadan söküp atmaya, Tanrı anasının kutsal ve mucizeler gösteren tasviri önünde and içeriz. Tanrı yardımcımız olsun!»

Sforza'ların, Médicis'lerin kaatilleri ile daha nice kutsal kaatiller de, giriştikleri işin başarıyla sonuçlanması için hep böyle dinsel törenler yaptırır veya kendileri yaparlardı.

Bu suikastın ayrıntılarını veren Varşova mektubu şunları ekliyor:

«Dinsel çabalarını kan dökmek, yurtlarını kasıp kavurmak için kullanan din adamları, başka yerlerde olduğu gibi, Polonya'da da kralları öldürmenin yerinde bir davranış olduğunu, iş ortaklarının kafalarına sokmayı başarmışlardır.»

Gerçekten de kaatiller tam üç gün Varşova'da sayın *dominicain* rahiplerinin yanında gizlenmişlerdi; bu suç ortağı papazlara eli silâhlı otuz kişiyi, hükümete haber vermeden ne için yanlarında sakladıkları sorulduğu zaman da, bu adamların ibadet etmek ve bir adakta bulunmak için geldikleri karşılığını vermişlerdir.

Ey Jean Chastel'lerin, Guignard'ların, Ricodovis'lerin, Poltrot'ların, Ravailac'ların, Damiens'lerin, Malagrida'ların yaşadığı çağlar, demek gene geri geliyorsunuz! Ey Meryem ve onun değerli oğlu, sizlerin kutsal adlarınıızı kullanarak gene aynı cinayetleri işlemelerine engel olunuz!

Puy - en - Velai piskoposu M.Jean - George Lefranc, Puy halkına yazdığı o büyük söylevin 258 ve 259. sayfalarında, asıl fesatçıların filozoflar olduğunu söylüyor. Hem fesatçılıkla kimi suçladığını bilseniz, şaşarsınız okuyucularım; bu adam Locke'tur, o bilge Locke'un ta kendisi; onu «Felsefeci partinin kahramanlarından biri olan kont de Shaftesbury'nin kötü amaçlarının suç ortağı» ediyor.

Ah! M. Jean - George, birkaç sözcük içinde ne çok da yanlış yapıyorsunuz! Bir kez büyük babası diye torununu ele alıyorsunuz. *Özellikler*'in, *Erdem üzerine araştırmalar*'ın yazarı olan ve 1713 te ölen *felsefeci* partinin kahramanı dediğiniz, kont Shaftesbury bütün yaşamı boyunca köşesine çekilip edebiyatla uğraşmıştır. İkincisi, kendisine birtakım haydutluklar yüklediğiniz dedesi, büyük şansölye Shaftesbury İngiltere'de gerçek bir yurtsever olarak tanınır. Üçüncüsü, Locke bütün Avrupa'da bir bilge olarak saygıyla anılır.

Bana, Zerdüş'ten Locke'a kadar, bir kez olsun bir fesat hareketini körüklemiş, kralların canına kastedenlerle iş birliği etmiş bir tek filozof bulup gösterebilirseniz aşk olsun derim; ama ne yazık ki, ben size, Aod'dan Kosinski'ye kadar, kral-ların ve ulusların kanıyla boyanmış binlerce boş inanlı gös-terebilirim.

Belki bu zavallı filozoflar Meryam Ana'ya pek o kadar sofuca bağlı insanlar değillerdir; ama Tanrıya, akla ve in-sanlığa tapan adamlardır.

Polonyalılar, filozof değilseniz, barı biribirinizi bo-ğazlamayın. Fransızlar ve Galyalılar, vaktinizi hoş geçirin de artık kavga etmeyin.

İspanyollar, *Engizisyonun, kutsal Hermandad*'ın adını bir daha ağızınıza almayın. Yunanistan'ı köle haline getiren Türk-ler, onu budalalaştıran keşişler, sizler de yeryüzünden çekilin.

(90) 1772 de *Questions*'da, bu maddenin iki bölümü daha çıkmış ve Kehl basımının IV. ve V. maddelerini meydana ge-tirmiştir:

IV. BÖLÜM

Dostlarım, biz kimi kürsülerde ve bütün top-lumlarımızda düz yazı ile, şiirle hoşgörü lehinde va'zettiğimiz; insanlığın bu gerçek seslerini* kiliselerimizin orglarında çınlattığımız zaman doğaya hizmet etmiş, in-sanlığı kendi haklarına kavuşturmuşuzdur; onun için bugün artık: ben hoşgörü nedir bilmem, demeye cesaret eden bir eski Cizvit veya bir eski Jansenius'çu kalmamıştır.

İnsanlara hoşgörmezliği aşılıyan barbarlar, düzenbazlar her zaman olacaktır; ama bunu itiraf edemeyeceklerdir; bu da az kazanç sayılmamalı.

* *İnsan Sesleri* adı verilen ve flüt havalariyle bağdaşan bir org havası vardır. (*Voltaire'in notu*).

Her zaman ansıyalım, yineleyelim dostlarım (çünkü unutulmaması için yinelemek gerekir), evet, Soissons piskoposu Languet'nin değil, ama Fitzjames - Stuart'ın* 1717 tarihli bildirisinde söylediği şu sözleri yineleyelim: «Türklere kardeş gözüyle bakmalıyız.»

Düşünelim ki Amerika'nın, İngilizlerin elinde olan bölgelerinde, yani bilinen dünyanın hemen hemen dörtte birinde, tam bir vicdan özgürlüğü kurulmuştur; orada, bir Tanrıya inanmak koşuluyla, her din iyi karşılanır, bu sayede de ticaret gelişir, nüfus artar.

Düşünelim ki, Roma imparatorluğundan daha büyük olan, Rusya imparatorluğunun baş yasası her mezhebin hoş görülmesidir.

Türk İmparatorluğuyla İran İmparatorluğu, hep aynı hoşgörüyü gösterdiler. II. Mehmed İstanbul'u aldığı zaman, Rumları putatapar saymakla beraber, dinlerini değiştirmeye hiç zorlamadı. Rum ailesinin babası yılda beş veya altı écu vermekle bundan kurtuldu. Birçok vakıfları, birçok piskoposlukları olduğu gibi bıraktı, bugün bile, papa ömründe bir tek imam veya molla atamadığı halde, Türk padişahı hâlâ rahipler, piskoposlar atar.

Dostlarım, birkaç keşişle bu keşişler kadar budala, onlar kadar barbar birkaç protestandan başka, artık hoşgörü sahibi olmıyan kimse kalmamıştır.

Bu çalgınlığa öylesine tutulmuştuk ki, uzun gezilerimizde, onu ta Çin'e, Tonkin'e, Japonya'ya kadar götürdük. O güzelim iklimleri de berbat ettik. İnsanların en yufka yüreklipleri, dünyanın en katı yürekli insanları olmayı bizden öğrendiler. Önce, bizi iyi karşılamalarının armağanı olarak, onlara dedik ki: Şunu iyi bilin, yeryüzünde her zaman haklı olan yalnız bizleriz, onun için her yerde bizim buyruğumuz geçmeli. Bunun üzerine bizi temelli kovdular; bu da oluk gibi kan akmasına yol açtı; bu dersten ibret almalıydık.

* Fransız yurttaşlığına geçen ingiliz mareşali, İspanya'da, Almanca zaferini kazanmış, XIV Louis tarafından Fitz-James dükası pâyesiyle ödüllendirilmiştir (1670-1734).

V. BÖLÜM

Bundan önceki maddenin yazarı bir Quakerle, bir vaf-tizciyle, bir Socinus'çuyla, bir Müslümanla v.b. akşam yemeği yemek isteyen acayip bir adamdı. Ben daha namuslu davranacağım, Türk kardeşime diyeceğim ki: «Tanrıya şükredip seninle şöyle bir güzel pilâvlı tavuk yiyelim; senin dinin bana çok saygıdeğer bir din gibi görünüyor, bir tek Tanrıya tapıyorsun, her yıl gelirinin kırkta birini zekât olarak vermek, bayram günü de düşmanlarıyla barışmak zorundasın. Bütün dünyaya iftira eden bizim yobazlar senin dininin, baştanbaşa duyuları okşayan bir din olduğu için tutunduğunu, belki bin kez, söylediler. Hepsi de yalan söylemiş bu zavallıların; senin dinin çok sıkı, günde beş kez namaz kılmayı, dünyanın en zor orucunu tutmayı, bizim papazların tadını çıkardıkları şarapla likörleri hiç ağzına koymamayı buyuruyor; ancak dörde kadar kadın almak iznini, o da dört kadına birden bakabilecek durumda olanlara, veriyorsa da (böyleleri zaten pek azdır), bu sınırlamayla, adam öldüren Davud'un on sekiz, kardeşini öldüren Süleyman'ın da, cariyelerini hesaba katmadan, yedi yüz kadın almasına izin veren Yahudi dininin aşırılığını kınamış oluyor.»

Çinli kardeşime de şunları söyleyeceğim. «Gel, seninle şöyle teklifsizce bir çorba içelim, çünkü ben yapmacıktan hoşlanmam; ama senin, hepsinden daha akla yatkın, belki de daha eski olan dinini severim.» Hintli kardeşime de hemen hemen aynı şeyleri söyleyeceğim.

Peki ama, Yahudi kardeşime ne diyeceğim? Ona yemek yedirecek miyim? Evet, yeter ki yemek sırasında Balaam'ın eşiği anırmaya kalkmasın; Hezekiel kahvaltısını bizim yemeğimize karıştırmasın, bir balık gelip konuklarımızdan birini yutarak üç gün karını tutmasın, bir yılan karımı baştan çıkarmak için lâfa karışmasın; Osée adındaki herifin on beş frankla bir kile arpa için yaptığı gibi, bir peygamber yemek bile yemeden onunla yatmaya kalkmasın; hele hiçbir Yahudi boru çalarak evimin çevresinde dolaşmasın, boru sesleriyle duvarlarımı yıkmasın, beni,

babamı, anamı, karımı, çocuklarımı, kedimle köpeğimi, Yahudilerin eski alışkanlıklarına uyararak, boğazlamasın Haydi, dostlarım, barışalım; *benedicite** mizi çekelim

(91) Bu yazı Kehl basımında maddenin 2 inci bölümünü meydana getirmektedir. Birinci bölüm 1772'de, *Questions*'da çıkmıştır:

Marcus Brutus, kendine kıymadan önce güya şu sözleri söylemiş: «Ey erdem! Seni bir şey sanmıştım; ama boş bir hayalden başka bir şey değilmişsin.»

Evet, parti şefi ve sana iyilik eden, baban Julius Caesar'ın kaatili olmaya erdem diyorsa haklısın, Brutus, ama erdemi, sana bağlı olanlara iyilik etmekten ibaret bir şey olarak kabul etseydin, ona hayal demez, umutsuzluğa düşüp canına da kıymazdın.

Şu tanrıbilim pislği de «ben çok erdemliyim, çünkü dört temel erdemle, üç tanrıbilim erdemine sahibim», diyor. Namuslu bir adam ona soruyor: “Temel erdemler de neymiş?” Öteki cevap veriyor: «Güçlülük, ihtiyatlılık, ölçülülük ve adalet.»

Namuslu adam — Eğer adaletliysen, her şeyi söyledin demektir; gücün, ihtiyatlılığın, ölçülü olman yararlı niteliklerdir. Sende onlar da varsa ne mutlu sana; ama adaletliysen ne mutlu başkalarına. Hem yalnız adaletli olmak yetmez, iyilik etmesini de bilmeli: işte asıl temel erdem budur. Ya o tanrıbilim erdemlerin nelermiş bakalım?

Pistik — İnan, umut, iyilik.

Namuslu adam — İnanmak erdem midir? Ya inandığın şey sana doğru gibi geliyor, o zaman ona inanmanın hiçbir değeri yoktur; ya da yanlış gibi geliyor, o zaman da ona inanmana olanak yoktur.

* *Benedicite* Lâtince *şükrediniz*, demektir. Bu söz Lâtin Katoliklerinin yemekten önce söyledikleri bir duanın ilk sözcüğüdür.

Korku nasıl bir erdem olmazsa, umut da bir erdem olamaz: bize vadedildiğine, yahut bizi tehdit ettiklerine göre korkar veya umutlanırız. İyiliğe gelince, Yunanlılarla Romalıların insanlık deyince anladıkları gibi, benzerini sevmek değil mi? Bu sevgi eyleme geçmedikçe bir anlamı yoktur: şu halde tek doğru erdem iyilik etmektir.

Pislik — Ne budalalık - Demek işimi gücümü bırakıp insanlara yardım edeceğim, bir karşılığını da görmeyeceğim! Her zahmetin bir karşılığı olmalıdır. Hiç değilse cennete gideceğine güvenmedikçe en küçük bir iyilikte bile bulunmak niyetinde değilim.

*Quis enim virtutem amplectitur ipsam
Praemia si tollas?*

(Juvenails, *Sat. X.* 141)

*Kim izlermiş erdemi
Armağan olmayınca?*

Namuslu adam — Ah, üstat! Cennete gitmeyi ummasaydınız, cehennemden de korkmasaydınız, demek hiçbir zaman iyi bir davranışta bulunacağınız yoktu. Bana kendi çıkarınızdan başka bir şey düşünmediğinizi kanıtlamak için Juvenalis'in dizelerini okuyorsunuz. İşte ben de size Racine'ın, insanın daha büyük ödüllere erişinceye kadar, dünyada iken bile armağanını alabileceğini gösteren, birkaç dizesini okuyayım.

*Quel plaisir de penser et de dire en vous - même:
Partout en ce moment on me bénit, on m'aime!
On ne voit point le peuple a mon nom s'alarmer;
Le ciel dans tous leurs pleurs ne m'entend point nommer;*

*Leur sombre inimitié ne fuit point mon visage,
Je vois voler partout les coeurs à mon passage!
Tels étaient vos plaisirs*.*

(Racine, *Britannicus*, *Perde IV, sahne II.*)

Bana inanınız, üstat, dünyada kendi kendileri için sevmeye değer iki şey vardır: Tanrı ile erdem.

Pislik — Ah, mösyö! Desenize siz Fénelon'cusunuz.

Namuslu adam — Evet, üstat.

Pislik — Sizi gidip Meaux** kilise yargıcına haber vereceğim.

Namuslu adam — Git, haber ver.

SON

* «Kendi kendinize: şu anda her yerde beni yüceltiyorlar, beni seviyorlar; benim adım anılınca halkın telâşa kapıldığı görülmez; gökyüzü benim adımın göz yaşları arasında söylendiğini ıstırmaz; gözlerini kin bürüdüğü zaman bile benden kaçmazlar, geçtiğim her yerde uçuşan yürekler görürüm; diye düşünmek, bu sözleri söyleyebilmek ne büyük bir zevktir. İşte siz böyle şeylerden zevk alırdınız.» Voltaire'in metninde bu dizelerin *Britannicus*'ün IV. perde II. sahnesinden alındığı belli edilmişse de, bu dizeler o perdenin III. sahnesine aittir. (1359-1365 ıncı dizeler.)

** Fransa'da Marne ırmağı üzerinde bir kent. Vaktiyle Bossuet burada piskoposluk etmişti. Fénelon'un düşmanı olan Bossuet'ye ima.